

YÖNETİM VE EKONOMİ YÖNEKO

Yıl: 2023 Cilt: 30 Sayı : 100.Yıl
Özel Sayısı

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

100th Anniversary Special Issue

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

 MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2023 Cilt: 30 Sayı : 100.Yıl
Özel Sayısı

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

100th Anniversary Special Issue

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

 MANISA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Editör:

Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Yardımcı Editörler:

Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL

Prof.Dr. Melih ÖZÇALIK

Alan Editörleri:

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT
Doç.Dr. Ece DEMİRAY
Doç.Dr. Özgür Hakan ÇAVUŞ
Dr.Öğr.Üyesi İsmail BAŞARAN

Prof.Dr. Sibel SELİM
Doç.Dr. Koray KAYALIDERE
Dr.Öğr.Üyesi Feyda SAYAN CENGİZ

Editörler Kurulu:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ (MCBÜ)
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBÜ)
Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBÜ)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTÜ)
Prof.Dr. İhsan IŞIK (ROWAN)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)
Doç.Dr. Zümrüt ECEVİT SATI (İÜ)

Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL (MCBÜ)
Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ (MCBÜ)
Prof.Dr. Serhat BAŞTAN (MCBÜ)
Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA (KTMU)
Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (İRWRPAN)
Doç.Dr. Alparslan UĞUR (KKÜ)

Dil Editörleri

Doç.Dr. Deniz DİRİK (MCBÜ)

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT (MCBÜ)

Teknik Editör

Arş.Gör. Abdullah Marufoğlu (MCBÜ)

Sekreteryası:

Arş.Gör.Dr. Osman GÜLDEN
Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT
Arş.Gör.Dr. Can KARABIYIK
Arş.Gör. Gizem KILIÇ AKYILDIZ
Arş.Gör.Dr. Kahraman SÜVARİ

Arş.Gör. Abdullah MARUFOĞLU
Arş.Gör. Ayşe EFE
Arş.Gör. Erdi Bayram
Arş.Gör. Hülya YEŞİLYURT TEMEL
Arş.Gör.Dr. Mehmet SANDAL

Bu Sayımızın Hakem Kurulu

- > Prof.Dr. Ahmet ÖZEN (DEÜ)
- > Prof.Dr. Engin ÖZGÜL (DEÜ)
- > Prof.Dr. Fatih DAMLIBAĞ (Gümüşhane ÜNİV.)
- > Prof.Dr. Hüseyin ŞENKAYAS (ADÜ)
- > Prof.Dr. Mahmut KARĞIN (MCBÜ)
- > Prof.Dr. Meral Erol Fidan (Bilecik Şeyh Edebali Üniv.)
- > Prof.Dr. Özhan ÇETINKAYA (Uludağ Üniv.)
- > Prof.Dr. Zeki Atıl BULUT (DEÜ)
- > Doç.Dr. Ali Eren ALPER (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
- > Doç.Dr. Aydın KOÇAK (Ege Üniv.)
- > Doç.Dr. Buğra ÖZER (MCBÜ)
- > Doç.Dr. Burcu UMUT ZAN (Çankırı Karatekin Üniv.)
- > Doç.Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU (İstanbul Üniv.)
- > Doç.Dr. Esra CANPOLAT GÖKÇE (İnönü Üniv.)
- > Doç.Dr. Gül KAYALIDERE (MCBÜ)
- > Doç.Dr. İrem AŞKAR KARAKIR (DEÜ)
- > Doç.Dr. Muhammed BENLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniv.)
- > Doç.Dr. Serkan CURA (MCBÜ)
- > Doç.Dr. Şahin YEDEK (Munzur Üniv.)
- > Doç.Dr. Sühâl ŞEMŞİT (MCBÜ)
- > Doç.Dr. Yıldız ATMACA (YYÜ)
- > Doç.Dr. Zeynep KÖSE (Hasan Kalyoncu Üniv.)
- > Dr.Öğr.Üyesi Emrah SOFUOĞLU (Kırşehir Ahi Evran Üniv.)
- > Dr.Öğr.Üyesi Havva Nesrin TIRYAKI (Bilecik Şeyh Edebali Üniv.)
- > Dr.Öğr.Üyesi Özlem IŞIK (Kırkkale Üniv.)
- > Prof.Dr. Emine KILAVUZ (NNY Üniv)
- > Prof.Dr. Enver AYDOĞAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.)
- > Prof.Dr. Hatice DAYAR (DPU)
- > Prof.Dr. Mahmut HIZIROĞLU (İstanbul Üniv.)
- > Prof.Dr. Melih ÖZÇALIK (MCBÜ)
- > Prof.Dr. Mustafa GÖRÜN (COMÜ)
- > Prof.Dr. Rüveyda KIZILBOĞA (Marmara Üniv.)
- > Doç.Dr. Ali ÇELİK (İstanbul Gelişim Üniv.)
- > Doç.Dr. Arman Zafer YALÇIN (Balıkesir Üniv.)
- > Doç.Dr. Berna HIZARCI (DPÜ)
- > Doç.Dr. Burcu BERKE (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
- > Doç.Dr. Eda DİNERİ (Hasan Kalyoncu Üniv.)
- > Doç.Dr. Eray ALIM (Batman Üniv.)
- > Doç.Dr. Feride Aslı Ergül JORGENSEN (Ege Üniv.)
- > Doç.Dr. Hamza KAHRİMAN (ADÜ)
- > Doç.Dr. Kadir KARAGÖZ (MCBÜ)
- > Doç.Dr. Mustafa TORUSDAĞ (YYÜ)
- > Doç.Dr. Sinan ÇAVUŞOĞLU (Bingöl Üniv.)
- > Doç.Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniv.)
- > Doç.Dr. Ulviyye AYDIN (MCBÜ)
- > Doç.Dr. Yunus Emre BİROL (Sivas Cumhuriyet Üniv.)
- > Dr.Öğr.Üyesi Ayşen BAKKALOĞLU (Nişantaşı Üniv.)
- > Dr.Öğr.Üyesi Gülferah ERTÜRKMEN (KSÜ)
- > Dr.Öğr.Üyesi Orkun SÜRÜCÜOĞLU (MCBÜ)

İletişim Adresi: Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunusemre, Manisa

Yönetim ve Ekonomi yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz **TRDizin**, **EconLit**, **EBSCO**, **ASOS**, **DOAJ**, **ProQuest** ve **SOBİAD** veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamamaktadır.

©Copyright: MCBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 100. Yıl Özel Sayısı 2023 **Basım Yeri:** M.C.B.Ü Matbaası – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: https://dergipark.org.tr/yonveek

**JOURNAL OF
MANAGEMENT
AND
ECONOMICS** (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Editor:

Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Co-Editors:

Prof.Dr. Tuncer OZDİL Prof.Dr. Melih OZCALIK

Field Editors:

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT Prof.Dr. Sibel SELİM
Assoc.Prof.Dr. Ece DEMİRAY Assoc.Prof.Dr. Koray KAYALIDERE
Assoc.Prof.Dr. Ozgur Hakan CAVUS Assist.Prof.Dr. Feyda SAYAN CENGİZ
Assist.Prof.Dr. Ismail BASARAN

Editorial Board:

Prof.Dr. A. Kemal CELEBI (MCBU) Prof.Dr. Tuncer OZDİL (MCBU)
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBU) Prof.Dr. Huseyin AKTAS (MCBU)
Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBU) Prof.Dr. Serhat BASTAN (MCBU)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTU) Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (KTMU)
Prof.Dr. Ihsan ISIK (ROWAN) Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK) Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS) Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA) Assoc.Prof.Dr. Alparslan UGUR (KKU)
Assoc.Prof.Dr. Zumrut ECEVIT SATI (IU)

Language Editors:

Assoc. Prof. Dr. Deniz Dirik (MCBU) Res.Assist. Fatin Sevki BULUT (MCBU)

Technical Editor

Res.Assist. Abdullah Marufoglu (MCBU)

Secretariat:

Res.Assist.Dr. Osman GULDEN Res.Assist. Abdullah MARUFOGLU
Res.Assist. Fatin Sevki BULUT Res.Assist. Ayse EFE
Res.Assist.Dr. Can KARABIYIK Res.Assist. Erdi BAYRAM
Res.Assist. Gizem KILIC AKYILDIZ Res.Assist. Hulya YESILYURT TEMEL
Res.Assist.Dr. Kahraman SUVARI Res.Assist.Dr. Mehmet SANDAL

The Advisory Board in This Issue

- Prof.Dr. Ahmet OZEN (DEU)
- Prof.Dr. Engin OZGUL (DEU)
- Prof.Dr. Fatih DAMLIBAG (GUMUSHANE UNIV.)
- Prof.Dr. Huseyin SENKAYAS (ADU)
- Prof.Dr. Mahmut KARGIN (MCBU)
- Prof.Dr. Meral Erol FIDAN (Bilecik Seyh Edebali Univ.)
- Prof.Dr. Ozhan CETINKAYA (Uludag Univ.)
- Prof.Dr. Zeki Atıl BULUT (DEU)
- Assoc.Prof.Dr. Ali Eren ALPER (Nigde Omer Halisdemir Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Aydin KOCAK (Ege Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Bugra OZER (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Burcu UMUT ZAN (Cankiri Karatekin Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Edip Asaf BEKAROGLU (Istanbul Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Esra CANPOLAT GOKCE (Inonu Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Gul KAYALIDERE (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Irem ASKAR KARAKIR (DEU)
- Assoc.Prof.Dr. Muhammed BENLI (Bilecik Seyh Edebali Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Serkan CURA (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Sahin YEDEK (Munzur Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Suhal SEMSIT (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Yildiz ATMACA (YYU)
- Assoc.Prof.Dr. Zeynep KOSE (Hasan Kalyoncu Univ.)
- Asst.Prof.Dr. Emrah SOFUOGLU (Kirsehir Ahi Evran Univ.)
- Asst.Prof.Dr. Havva Nesrin TIRYAKI (Bilecik Seyh Edebali Univ.)
- Asst.Prof.Dr. Ozlem ISIK (Kirikkale Univ.)
- Prof.Dr. Emine KILAVUZ (NNY Univ)
- Prof.Dr. Enver AYDOGAN (Ankara Haci Bayram Veli Univ.)
- Prof.Dr. Hatice DAYAR (DPU)
- Prof.Dr. Mahmut HIZIROGLU (Istanbul Univ.)
- Prof.Dr. Melih OZCALIK (MCBU)
- Prof.Dr. Mustafa GORUN (COMU)
- Prof.Dr. Ruveyda KIZILBOGA (Marmara Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Ali CELIK (Istanbul Gelisim Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Arman Zafer YALCIN (Balikesir Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Berna HIZARCI (DPU)
- Assoc.Prof.Dr. Burcu BERKE (Nigde Omer Halisdemir Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Eda DINERI (Hasan Kalyoncu Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Eray ALIM (Batman Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Feride Asli Ergul JORGENSEN (Ege Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Hamza KAHRIMAN (ADU)
- Assoc.Prof.Dr. Kadir KARAGOZ (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Mustafa TORUSDAG (YYU)
- Assoc.Prof.Dr. Sinan CAVUSOGLU (Bingol Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Serif ONER (Balikesir Univ.)
- Assoc.Prof.Dr. Ulviyye AYDIN (MCBU)
- Assoc.Prof.Dr. Yunus Emre BIROL (Sivas Cumhuriyet Univ.)
- Asst.Prof.Dr. Aysen BAKKALOGLU (Nisantasi Univ.)
- Asst.Prof.Dr. Gulferah ERTURKMEN (KSU)
- Asst.Prof.Dr. Orkun SURUCUOGLU (MCBU)

Communication: Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Sehit Prof.Dr. Ilhan Varank Campus 45140, Yunussemre, MANİSA

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published four times a year. The Journal of Management and Economics is indexed in TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, DOAJ, ProQuest and SOBIAD. The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: MCBU The Faculty of Economic and Administrative Sciences – 100th anniversary special issue 2023

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 20 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: https://dergipark.org.tr/yonveek

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

100. Yıl Özel Sayısı

E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Aslıhan KOCAEFE	Türkiye'nin Rekabet Gücünün Faktör Yoğunluklarına Göre Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ile Ölçülmesi (1996-2022).....	1
Ebru DEMİREL M. Cihan YARALI	İmalat İşletmelerinin Dijitalleşme Süreçleri Üzerine Nitel Bir Çalışma.....	21
Ercan EĞİN Rabia AKTAŞ	Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Bir Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması.....	43
Erol KARACAN Sanem BERKÜN	Türk İdare Teşkilatında Mahalli İdare Birimi Olarak Köyün Yeri ve Denetimi.....	65
Funda KARAKOYUN	Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesinde Bir Analiz ve Vergi Eğitiminde Metaverse.....	83
İlkim ÖZDİKMENLİ ÇELİKOĞLU	Post-Seküler Çağda Parti Değişimi: Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi Örneği.....	107
İlyas BAYAR	Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Sağlık Harcamalarının Etkisi: Fourier Birim Kök ve Eşbütünlük Testinden Kanıtlar.....	127
Kurtuluş MERDAN	Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği.....	147
Recai COŞKUN	'Sevkiyidare ve Teşkilat'tan' 'Yönetim ve Organizasyon'a: Bir Bilimsel Disiplinin Soyağacını Oluşturma Girişimi.....	167
Recep GÜNEŞ Ahmet ONAY Serdar BENLİGİRAY	Finansal Başarısızlık ve Denetim Görüşü İlişkisi: Deprem Bölgesindeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma....	187
Selçuk NAM	Dijital İnovasyon ve Sürdürülebilirlik Konulu Yayınların Bibliyometrik Analizi.....	205
Zeynep PARALI Özlem DEMİRKIRAN	Türk Dış Politikasında Karar Alma Süreci: Poliheuristik Teori ve Rusya-Ukrayna Savaşı.....	225
YAZIM KURALLARI		245

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

100th Anniversary Special Issue **E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064**

CONTENTS

Ashhan KOCAEFE	Measuring Türkiye's Competitiveness by Revealed Comparative Advantages According to Factor Intensities (1996-2022).....	1
Ebru DEMİREL M. Cihan YARALI	A Qualitative Study on Digitalization Processes of Manufacturing Businesses.....	21
Ercan EĞİN Rabia AKTAŞ	Developing the University Entrepreneurial Environment Scale: A Validity and Reliability Study.....	43
Erol KARACAN Sanem BERKÜN	The Inspection of the Countryside as the Local Government Unit within Turkish Administration Body.....	65
Funda KARAKOYUN	Scale Analysis in Determining Tax Literacy Level and Metaverse in Tax Education.....	83
İlkim ÖZDİKMENLİ ÇELİKOĞLU	Party Change in the Post-Secular Age: The Case of Republican People's Party in Turkey.....	107
İlyas BAYAR	The Impact of Health Expenditures on Turkey's Economic Growth: Evidence from Fourier Unit Root and Cointegration Test.....	127
Kurtuluş MERDAN	The Relationship of Economic Growth, Unemployment and Employment: The Case of Turkey.....	147
Recai COŞKUN	Management and Organization: An Attempt to Create a Genealogy of a Scientific Discipline.....	167
Recep GÜNEŞ Ahmet ONAY Serdar BENLİGİRAY	The Relationship between Financial Distress and Audit Opinion: A Study on Companies in Earthquake Zone.....	187
Selçuk NAM	Bibliometric Analysis of Publications on Digital Innovation and Sustainability.....	205
Zeynep PARALI Özlem DEMİRKIRAN	Decision Making Process in Turkish Foreign Policy: Polyheuristic Theory and Russia- Ukraine War.....	225
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		250

Measuring Türkiye's Competitiveness by Revealed Comparative Advantages According to Factor Intensities (1996-2022)

Aslıhan KOCAEFE*

ABSTRACT

This study aims to analyze Türkiye's competitiveness between the years 1996-2022 with the help of the Revealed Comparative Advantage Index (RCA). Index calculations are based on the separation of goods according to factor densities (SITC.Rev.3) with Germany, Brazil and United Arab Emirates (UAE) over 3 regions. Findings of the study; Türkiye is advantageous against Germany in raw material and labor-intensive industries, and disadvantaged in capital-intensive industries and research and development (R&D) intensive industries that are easy and difficult to imitate. Compared to Brazil, Türkiye is advantageous in labor-intensive industries and disadvantaged in the raw material and manufacturing industry. In all other titles, there is a general advantage. In Türkiye-United Arab Emirates (UAE) comparison; Türkiye, mineral fuels, oils, etc. It has the upper hand in all raw material-intensive sectors, Labor-intensive and Capital-intensive industries, excluding products from distillation. On the other hand, advantageous and disadvantaged goods groups vary in R&D Intensive Industries.

Key Words: Competitiveness, Revealed Comparative Advantage Index, Balassa, Factor Intensity

JEL Classification: M31

Türkiye'nin Rekabet Gücünün Faktör Yoğunluklarına Göre Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ile Ölçülmesi (1996-2022)

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin 1996-2022 yılları arasındaki rekabet gücünü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ) yardımıyla analiz etme amaçlıdır. Endeks hesaplamaları 3 bölge üzerinden Almanya, Brezilya ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile malların faktör yoğunluklarına göre ayrıştırılmasına (SITC.Rev.3) dayalıdır. Çalışmanın bulguları; Türkiye'nin Almanya karşısında hammadde ve emek yoğun endüstrilerde avantajlı, kolay ve zor taklit edilebilir araştırma geliştirme (AR-GE) yoğun endüstriler ile sermaye yoğun endüstrilerde dezavantajlı olduğu yönündedir. Türkiye, Brezilya karşısında, emek yoğun endüstrilerde avantajlı hammadde ve imalat sanayinde dezavantajlıdır. Bunun dışındaki diğer tüm başlıklarda genel anlamda bir avantaj söz konusudur. Türkiye- Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) karşılaştırmasında ise; Türkiye, mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler hariç tüm hammadde yoğun sektörlerde, Emek yoğun ve Sermaye yoğun endüstrilerin genelinde üstünlük sahibidir. Kolay Taklit Edilebilen ve Zor Taklit Edilebilen AR-GE Yoğun Endüstrilerde ise avantaj ve dezavantajlı mal grupları değişkenlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, Balassa, Faktör Yoğunluğu

JEL Sınıflandırması: M31

*Dr., Freelance Researcher, aslihan.kocaefe@gmail.com , ORCID Number: 0009-0009-4733-3826

INTRODUCTION

According to David Ricardo, countries go down the path of importing the goods they need because they lack the power to produce every good or produce them cheaper. In fact, this situation is one of the answers to the question of why foreign trade is carried out. With the phenomenon of globalization, barriers to trade have started to be removed, and competition between countries has accelerated over time. With the increase in competition, countries have started to investigate how they can be more profitable from foreign trade. For this purpose, the work of determining the goods to be imported and exported has been put on the forefront. More numerous index calculations developed to measure competitiveness have also been put forward out of this need.

Due to the ease of making measurements with realized trade figures, the Revealed Comparative Advantages Index (RCA) described in the literature is often used.

As an indicator of specialization in international trade, it has been applied in academic publications as well as in reports such as UNIDO 1986, World Bank 1994 and OECD 2011 reports (Laursen, 2015, p. 100).

RCA is formulated as follows;

$$RCA_{ijk} = (X_{ij}^k / X_{it}^k) / (X_{wj}^k / X_{wt}^k) X_{ij}^k ;$$

X_{it}^k ; in the period k, the total exports of country i

X_{wj}^k ; country/region/world exports of j goods compared in period k

X_{wt}^k ; the total exports of the country/ region /world compared in period k

The Balassa index results are evaluated according to "1". If the coefficient is less than 1, it is interpreted as the country not having an advantage over the other country; if it is greater than 1, it is interpreted as having an advantage. If the result is 1, the country does not have any superiority and weakness over the other country (Balassa, 1965, p.99-124).

I.METHOD

A.Theoretical framework and Aim

In this study, measurement was made with the Balassa Index by using the trade data realized in this study. The index calculations were made by taking the first three countries with the highest number of Türkiye's exports from the European Union (EU), Middle East-North African Countries (MENA) and Latin American countries. In the selection of the regions, the fact that the EU is the largest partner in trade, and in the selection of the Middle East-North African Countries (MENA) and Latin America, efforts to get closer to each other through commercial cooperation, especially after 2005, were effective.

The preferred interval in the study is between January 1, 1996, which is the beginning of many structural changes in commercial policies by Türkiye's entry into the Customs Union (CU) and 2022. It was thought to be the most ideal time period to examine the competitiveness of Turkish foreign trade objectively and in real terms, which has gone through various stages until this date.

Among the selected regions, the countries where trade is carried out most intensively are Germany, Brazil and Iraq. However, since the data on Iraq are not published consistently, the comparisons were made over the United Arab Emirates (UAE). However, since the data of the country in question is available in the United Nations' (UN) Comtrade database between 1999 and 2021, this range is taken as the basis. Index calculations, on the other hand, are based on the fact that goods are divided according to factor densities.

The export figures of Turkey between 1996 and 2022 will be analyzed by categorizing them according to the International Standard Trade Technology into "raw material-intensive, labor-intensive, capital-intensive, easy-to-imitate and difficult-to-imitate, research and development-intensive industries."

II. THE LITERATURE

The literature is quite rich in terms of index calculations made using the Balassa Index. Some of these studies are given below.

Yeldan, for the years 2010-2020, compared Turkey's competitiveness in the defense industry with that of the United States, Russia, China, France, and Germany. The findings indicate that Turkey has a comparative advantage in the armored vehicle product group. However, there is no superiority in the missile product group. Ship production and exports, on the other hand, follow a fluctuating trend. It is emphasized that Turkey needs to enhance its competitiveness in the international defense industry market by prioritizing technology-based R&D projects, increasing the allocation to R&D, and supporting companies in this regard (Yeldan, 2023).

Karagöz, for the period 2015-2019, examined Turkey's strength in the glass industry by categorizing it according to SITC. Rev.3. The findings suggest that Turkey has competitiveness in some groups within the glass industry, while in some groups, it does not (Karagöz, 2021).

In the study conducted by Kuşat and Denli in 2021 using the RCA (Revealed Comparative Advantage) index, they compared the competitiveness of Turkey with the BRICS countries, which are defined as the emerging economies of the 21st century. The findings indicate that Turkey has a competitive advantage over the BRICS countries in only one commodity group, namely the "Food and Live Animals Commodity Group."

The competitiveness between China and the USA between 1995 and 2018 was examined by Yurttañıkırmaz et al. in terms of main commodity groups. In the study, findings were found that China has a trade surplus against the world and specifically against the USA, and that it is at a disadvantage in competitive comparison in products that are heavy but cheap, but this may turn into an advantage in the future. China is also in a strong position in various manufactured goods with machines and vehicles as subheadings in labor-intensive sectors. The biggest factor underlying this situation is cheap labor (Yurttañıkırmaz, Reziwanguli, Emsen, 2020).

In the study published by Bakan et al. in 2019, they analyzed Turkey's transportation sector using the Revealed Comparative Advantage (RCA) method for the period 2005-2017. The findings indicate that, for four different

transportation product groups, the competitiveness value for the product group of rail transport vehicles (product code 806) fluctuated, while for ships and floating structures (product code 809), the competitiveness was very high (ranging between 4.5 and 3.5) between 2005 and 2008. During the same period, a sharp decline in the competitiveness of motor vehicles (product code 807) was observed. The analysis of the product group of air and spacecraft (product code 808) showed that the competitiveness ratio remained below 1 for the period considered, with a strong upward trend in competitiveness observed from 2014 onwards (Engin, 2019).

Özdemir, in his study, examined Turkey's competitiveness in the plastic sector for the period 2001-2018. The findings suggest that Turkey has partial competitiveness in the global market in the plastic sector and at the first-level sub-product groups. However, according to Vollrath's RCA index, Turkey is at a disadvantage. It was also noted that competitiveness advantage was lost against 19 out of 20 countries that are strong in plastic production (Özdemir, 2019).

In their study, Alakbarov and Erkan compared Türkiye and Azerbaijan for the period 2000-2015. The exports of the two countries were examined according to SITC.Rev.3 and measured with the Revealed Comparative Advantages Index. The findings obtained indicate that both Azerbaijan and Türkiye are not strong in international markets in technological goods exports. On the other hand, while Türkiye is advantageous in labor-intensive and capital-intensive sectors, Azerbaijan is in an advantageous position in raw material-intensive sectors (Alakbarov and Erkan, 2017, pp.28-47).

Kalaycı examined Türkiye's comparative advantages with the countries with which free trade agreements were signed between 2012 and 2016. The result of the study is that Türkiye is advantageous in live animals, foodstuffs, beverages and tobacco and various manufactured goods groups, but is disadvantaged in inedible raw materials excluding fuel, animal, vegetable fats and oils, candles and the chemical industry and related industrial products not specified elsewhere (Kalaycı, 2017, pp.133-147).

In the studies of Gümüş and Hiziroğlu, the comparative competitiveness of the selected services in Türkiye with the European Union and the selected EU countries was examined. Within the scope of the study, Porter's Diamond Model and the resulting three different comparative advantage indices were used. The findings indicate that Türkiye has a strong comparative advantage in the construction, tourism and transportation sectors. Although the Turkish finance and insurance, communication and computer informatics sectors seem weak compared to the EU, they have a significant development potential (Gümüş and Hiziroğlu, 2015, pp. 195, 213).

In his study, Şahin, D. compared the competitiveness of Türkiye and China in the textile and ready-wear clothing sector using the Balassa Index. The results of the study; Both Türkiye and China are strong in these sectors; Türkiye has more advantages than China (Şahin, 2015, pp. 155-171).

Erkan et al. measured Türkiye's power in vegetable exports according to comparative advantages declared between 1993 and 2012. Accordingly, Türkiye has a comparative advantage in international markets in the trade of vegetables and vegetable subgroups. However, the advantageous position in vegetable subgroups is gradually decreasing (Erkan, Arpacı, Yaralı, Güvenç, 2015).

In their 2014 study, Yalçınkaya et al. examined the position of the Chinese economy in global trade and its impact on the Turkish economy using Balassa's Revealed Comparative Advantage Index. According to the findings, as of the end of 2013, five industries were identified with an RCAB (Revealed Comparative Advantage Index) greater than 0.5. These industries were determined to be metal ore mining and other mining and quarrying; the manufacture of food products and beverages; and the collection, reclamation, and disposal of waste in the water supply, waste management, and remediation activities industry (Yalçınkaya, Çılbant, Erataş, Hartoğlu, 2014).

Altıntaş and Akpolat compared Türkiye's competitiveness against the EU-27 through the textile sector. Findings obtained; It is stated that Türkiye was superior to the EU-27 in the said sector in the period 2004-2011 (Altıntaş and Akpolat, 2013).

In his master's thesis, Engin focused on the corrugated cardboard sector, which is among the most developing industries in Turkey in recent years. The study, based on data from 2000 to 2011, utilized the Revealed Comparative Advantage (RCA) method. The findings from the study suggest that Turkey has a competitive advantage in the corrugated cardboard packaging sector (Engin, 2013).

Erkan measured Türkiye's competitiveness in the textile and clothing industry with Balassa, Vollrath and export-import ratio index. Between 1993 and 2009, Türkiye had an export advantage in 43 categories of the textile industry and 34 sub-product groups of the ready-wear clothing industry (Erkan, 2013, pp. 93-109).

Erkan conducted a study comparing the Revealed Comparative Advantages and competitiveness of Turkey and Syria. This study covers the years 2000-2008 and is based on 2-digit data from the SITC Rev3. According to the findings, Turkey has a revealed comparative disadvantage against Syria in 9 out of a total of 66 product groups. The product groups where Syria has a revealed comparative advantage against Turkey are mostly in "0 Group Live Animals and Foodstuffs" and "2 Group Non-edible Raw Materials, Except Fuels." Additionally, Turkey has a clear revealed comparative advantage against Syria, with strong comparative advantages in 45 product groups.

In Şahinli's study, the competitiveness of Turkey's cotton sector is examined across all subgroups of the sector. The study covers the years 2001-2009. The findings indicate that Turkey has a comparative advantage in products with codes 52, 5208, 5205, 5209, 5211, 5210, 5206, 5202, 5204, and 5207. However, for products with codes 5201, 5212, and 5203, it is observed that Turkey is sometimes disadvantaged and sometimes advantaged in different years (Şahinli, 2011, pp. 227-240).

Sandalcılar analyzed the competitiveness between Turkey and Syria based on "Broad Economic Categories" (BEC) and the "International Standard Trade Classification" (SITC.3 Rev.). The findings suggest that, except for 2-digit Non-edible Raw Materials Except Fuels (SITC. Rev.3), Turkey is superior to Syria in all other sectors (Sandalcılar, 2011).

Veeramani has studied China and India in terms of competitiveness. In the study, SITC 3-digit numbers were used. The findings show that India is superior in exporting especially agricultural raw material-intensive products and mineral resource-intensive and unskilled labor-intensive products; China is superior in unskilled labor intensive and agricultural raw material intensive goods (Veeramani, 2006, pp. 1-20).

Buturac et al. included Croatia and 6 Eastern European countries in their study. Accordingly, in 2001, Croatia did not have an advantage in any product group (Buturac, Lovrinevic, Teodorovic, 2004).

Prasad measured Fiji's competitiveness with the Balassa index, as a result, competitive advantage was detected in very few goods, and there is generally a weak advantage (Prasad, 2004, pp. 1-40).

III. Comparison between Türkiye and Germany according to the Balassa Index (1996-2022)

A. Comparison in Raw Material Intensive Sectors

Raw material intensive industries; Live Animals and Foodstuffs (0), Edible Raw Materials Excluding Fuel Oil (except 26), Mineral Fuels, Oils, etc. It consists of Distillation Products (except 35), Animal, Vegetable Fats and Oils, Waxes, Fertilizers (except 272).

According to Türkiye and Germany RCA index calculations made using actual export data; Türkiye is in a strong position in all sectors against Germany in Raw Material Intensive Industries. In the fertilizers group, which is heading number 56, while there was a disadvantage between 1996 and 2009, a stable advantage is observed after 2018. The reason why there is no fixed advantage or disadvantage in this group only under the heading of fertilizers is that there is a high dependence on raw material imports in fertilizer production and raw material prices are especially affected by the volatility in exchange rates (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018, p.34).

In summary, according to the RCA Index results, it can be said that Türkiye is in an advantageous position against Germany in raw material-intensive sectors.

Table 1. Türkiye - Germany RCA Index Coefficients in Raw Material Intensive Sectors

Year	0	2 (excluding 26)	3 (excluding 35)	4	56
1996	3,63	1,81	0,97	4,08	0,36
1997	3,90	1,67	0,66	4,05	0,15
1998	3,53	1,72	1,00	3,05	0,27
1999	3,25	1,77	1,31	3,80	0,17
2000	3,11	1,39	0,75	1,97	0,14
2001	2,91	1,24	1,02	2,88	0,37
2002	2,39	1,21	1,41	1,15	0,63
2003	2,44	1,29	1,44	2,76	0,29
2004	2,42	1,20	1,26	1,72	0,41
2005	2,46	1,11	1,67	3,23	0,29

2006	2,21	1,20	1,90	3,37	0,27
2007	2,11	1,26	2,35	1,95	0,47
2008	1,81	1,19	2,57	2,12	0,58
2009	1,97	1,41	2,23	2,15	0,43
2010	2,21	1,58	2,37	1,58	1,02
2011	2,13	1,34	2,35	2,63	0,72
2012	1,86	1,42	2,28	2,53	1,10
2013	1,96	1,91	2,05	3,01	0,80
2014	2,05	1,71	1,89	2,96	1,26
2015	2,27	1,70	1,61	2,72	1,32
2016	2,13	1,84	1,50	2,70	1,62
2017	2,09	1,85	1,74	2,91	0,89
2018	2,09	1,75	1,68	3,11	1,13
2019	2,04	1,66	2,26	2,99	1,40
2020	2,05	1,59	1,67	3,70	1,60
2021	2,03	1,38	1,71	3,41	1,27
2022	2,01	1,43	2,48	4,98	1,40

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade.

B. Comparison in Labor-Intensive Sectors

In Labor-Intensive Industries, there are Woven Fibers and Their Residues (26), Processed Goods Divided into Main Classes (except 62,67,68) and Various Finished Goods (except 87,88). In this group, Türkiye's position against Germany is that Türkiye is strong compared to Germany in all export groups and this continues steadily.

Table 2. Türkiye - Germany RCA Index Coefficients in Labor-Intensive Sectors

Year	26	6 (excluding 62, 67, 68)	8 (excluding 87, 88)
1996	3,44	1,79	4,62
1997	2,53	1,94	4,65
1998	2,80	2,01	4,67
1999	3,36	2,08	4,41
2000	2,77	2,32	4,85
2001	1,73	2,21	4,18
2002	1,54	2,14	4,24
2003	2,03	2,19	4,32
2004	1,88	2,19	3,92
2005	1,55	2,10	3,48
2006	1,75	2,03	3,13
2007	1,75	2,04	3,02
2008	1,53	1,97	2,47
2009	1,64	2,13	2,39
2010	2,07	2,23	2,63
2011	2,68	2,21	2,51
2012	2,66	2,09	2,47
2013	2,63	2,26	2,76
2014	2,56	2,26	2,89
2015	2,99	2,28	2,89
2016	3,36	2,23	2,83
2017	3,58	2,09	2,52
2018	4,85	2,06	2,43
2019	4,48	2,13	2,45
2020	4,26	2,23	2,36
2021	5,49	2,18	2,37
2022	4,58	2,13	2,52

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade.

C. Comparison in Capital Intensive Sectors

Capital Intensive Sectors consist of Beverages and Tobacco (1), Electrical Energy, Products Used in Debagat and Dyeing (35) Essential Oils, Perfumes, Cosmetics, Toilet Preparations (53), Rubber Goods (55), Rubber Goods (62), Iron and Steel (67), Non-Ferrous Mines (68) and Land Vehicles (78).

Table 3. Türkiye - Germany RCA Index Coefficients in Capital Intensive Industries

Year	1	35	53	55	62	67	68	78
1996	4,61	0,46	0,27	1,59	1,18	2,83	0,77	0,24
1997	4,66	0,35	0,29	1,72	1,13	2,82	0,71	0,18
1998	3,88	0,44	0,32	1,45	1,28	2,33	0,78	0,19
1999	3,34	0,48	0,28	1,25	1,36	2,72	0,71	0,32
2000	3,22	0,90	0,30	1,29	1,56	2,74	0,72	0,34
2001	2,20	0,55	0,29	1,09	1,63	3,35	0,66	0,43
2002	1,69	0,46	0,30	0,99	1,52	3,32	0,56	0,49
2003	1,55	0,40	0,29	0,97	1,54	3,11	0,61	0,58
2004	1,52	0,66	0,30	0,96	1,42	3,68	0,62	0,77
2005	1,38	1,51	0,35	0,94	1,44	2,76	0,67	0,75
2006	1,37	0,36	0,38	0,97	1,49	2,81	0,72	0,84
2007	1,10	0,51	0,40	0,84	1,62	2,87	0,71	0,89
2008	0,95	0,15	0,43	0,84	1,54	4,07	0,74	0,88
2009	1,07	0,34	0,51	0,89	1,58	3,56	0,78	0,84
2010	1,01	0,50	0,56	0,92	1,66	3,59	0,91	0,77
2011	0,82	0,40	0,56	0,91	1,79	3,58	0,89	0,70
2012	0,90	0,37	0,57	0,87	1,48	3,43	0,85	0,59
2013	1,01	0,06	0,63	0,93	1,52	3,34	0,89	0,67
2014	1,14	0,18	0,62	1,02	1,59	3,19	0,90	0,65
2015	1,11	0,17	0,63	1,00	1,51	2,76	0,97	0,66
2016	1,14	0,04	0,55	0,92	1,53	2,80	1,00	0,76
2017	1,05	0,22	0,44	0,89	1,50	2,88	0,91	0,84
2018	1,14	0,23	0,54	0,86	1,61	3,63	1,04	0,92
2019	1,06	0,23	0,58	0,85	1,63	3,33	0,98	0,89
2020	1,20	0,20	0,63	1,05	1,57	3,38	1,00	0,85
2021	0,91	0,22	0,62	0,83	1,56	4,02	1,21	0,74
2022	0,96	0,10	0,78	0,91	1,55	2,87	1,43	0,67

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

According to the RCA results of this group; Türkiye exhibits a stable superiority over Germany in the iron and steel industry numbered 67 with Rubber Goods numbered 62. On the other hand, in the number 1 drinks and tobacco group, although some years are advantageous and some years are disadvantageous, the disadvantaged situation is noticeable in recent years. It is in a disadvantaged position against Germany in exports of Land Vehicles numbered 78, Electrical Energy numbered 35th, non-ferrous minerals numbered 68th, and Products Used in Tanning and Painting numbered 35th. However, there is a stable advantage in Non-Ferrous Minerals (68), especially in the last three years. It can be said that the main reason behind this situation is the increase in global demand for these products.

D.Comparison in Easily Imitable R&D Intensive Sectors

Easily Imitated R&D Intensive Industries, Organic Chemical Products (51), Inorganic Chemical Products (52) Medical and Pharmaceutical Products (54) Non-Primary Plastics (58), Chemical Substances Not Elsewhere Specified (59), Products Office Machines and It consists of Automatic Data Processing Machines (75), Devices and Tools for Communication, Voice Recording and Reproducing Voice (76).

In R&D-intensive sectors that can be imitated easily, according to the Türkiye-Germany comparison; Türkiye has never been able to gain an advantage over Germany in sectors 51, 54, 59 and 75. In plastics that are not in the first shape number 58, the advantageous position is maintained steadily between 2008

and 2022. While there may be a slight transition to superiority in the commodity groups numbered 52 and 76 in some years, there is generally a disadvantage.

Table 4. Türkiye-Germany RCA Index Coefficients in R&D Intensive Industries that Can Be Easily Imitable

Year	51	52	54	58	59	75	76
1996	0,17	0,82	0,21	0,35	0,12	0,04	0,57
1997	0,13	0,95	0,19	0,42	0,12	0,04	0,71
1998	0,13	1,02	0,17	0,46	0,12	0,06	1,37
1999	0,15	1,26	0,17	0,47	0,12	0,08	1,05
2000	0,18	0,18	0,23	0,59	0,14	0,08	1,17
2001	0,19	0,54	0,15	0,65	0,13	0,06	0,99
2002	0,19	0,27	0,16	0,60	0,15	0,04	1,39
2003	0,17	0,24	0,15	0,65	0,13	0,03	1,52
2004	0,19	0,24	0,12	0,72	0,13	0,03	1,50
2005	0,14	0,26	0,11	0,83	0,15	0,03	1,36
2006	0,16	0,25	0,10	0,91	0,17	0,04	1,26
2007	0,15	0,26	0,09	0,99	0,18	0,05	1,11
2008	0,16	0,24	0,08	1,04	0,17	0,05	1,00
2009	0,16	0,24	0,08	1,13	0,19	0,04	1,15
2010	0,23	0,31	0,10	1,19	0,20	0,06	0,98
2011	0,20	0,30	0,10	1,24	0,19	0,06	0,93
2012	0,21	0,35	0,09	1,24	0,21	0,06	0,94
2013	0,18	0,34	0,10	1,39	0,23	0,07	0,80
2014	0,16	0,42	0,10	1,41	0,22	0,07	0,84
2015	0,09	0,84	0,11	1,34	0,24	0,08	0,79
2016	0,10	0,90	0,11	1,23	0,25	0,07	0,68
2017	0,13	0,75	0,11	1,14	0,22	0,07	0,65
2018	0,13	1,08	0,12	1,20	0,23	0,06	0,59
2019	0,13	1,09	0,13	1,23	0,26	0,06	0,50
2020	0,15	0,92	0,15	1,31	0,35	0,05	0,41
2021	0,20	0,74	0,12	1,24	0,28	0,04	0,42
2022	0,20	1,13	0,10	1,25	0,30	0,07	0,35

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

E.Comparison in R&D Intensive Sectors that are Difficult to Imitate

R&D Intensive Industries That Are Difficult to Imitate According to Their Factor Intensities; Primary Plastics (57) are Machinery and Transportation Vehicles 7 (except 75,76,78), Professional, Scientific, Control Tools and Devices Not Specified Elsewhere (87) and Animal, Vegetable Fats and Oils, Waxes (88).

In this group, Türkiye has no superiority over Germany in any period. This state of disadvantage also continues to be stable. Of course, the biggest reason behind this situation is; The industrial sector and R&D activities have a high share of the national product.

Table 5. Türkiye-Germany RCA Index Coefficients in R&D Intensive Industries that are Difficult to Imitate

Year	57	7 (Excluding 75,76,78)	87	88
1996	0,19	0,27	0,06	0,04
1997	0,16	0,29	0,06	0,04
1998	0,16	0,30	0,08	0,05
1999	0,17	0,37	0,07	0,06
2000	0,16	0,42	0,07	0,07
2001	0,21	0,43	0,07	0,06
2002	0,17	0,38	0,06	0,06
2003	0,17	0,44	0,08	0,06
2004	0,16	0,43	0,08	0,05
2005	0,16	0,45	0,07	0,04
2006	0,22	0,50	0,08	0,05
2007	0,22	0,56	0,09	0,06
2008	0,23	0,53	0,09	0,06
2009	0,30	0,55	0,09	0,07
2010	0,37	0,53	0,09	0,07
2011	0,40	0,54	0,09	0,07
2012	0,35	0,48	0,10	0,08

2013	0,37	0,53	0,12	0,08
2014	0,39	0,53	0,12	0,10
2015	0,38	0,53	0,13	0,10
2016	0,36	0,52	0,12	0,11
2017	0,45	0,55	0,14	0,13
2018	0,55	0,54	0,14	0,12
2019	0,58	0,55	0,15	0,10
2020	0,58	0,58	0,19	0,09
2021	0,73	0,58	0,15	0,08
2021	0,73	0,58	0,15	0,08

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

IV.Comparison between Türkiye and Brazil according to the Balassa Index (1996-2022)

A.Comparison in Raw Material Intensive Sectors

Although Türkiye and Brazil are two countries that are regionally distant from each other and have different historical and cultural characteristics, they are countries that are frequently compared in the literature within the framework of developing countries. In general, Brazil stands out with its strong structure in the raw materials and manufacturing industry.

Table 6. Türkiye - Brazil RCA Index Coefficients in Raw Material Intensive Industries

Year	0	2 (excluding 26)	3 (excluding 35)	4	56
1996	0,69	0,19	1,23	0,54	0,65
1997	0,72	0,16	1,15	0,72	0,26
1998	0,69	0,14	1,31	0,46	0,52
1999	0,55	0,15	1,44	0,58	0,39
2000	0,62	0,11	0,60	0,42	0,23
2001	0,53	0,10	0,38	0,54	0,61
2002	0,44	0,10	0,38	0,18	0,80
2003	0,43	0,09	0,39	0,29	0,29
2004	0,42	0,09	0,47	0,20	0,38
2005	0,48	0,10	0,58	0,44	0,35
2006	0,42	0,12	0,52	0,50	0,37
2007	0,38	0,12	0,56	0,22	0,47
2008	0,37	0,10	0,60	0,29	0,71
2009	0,38	0,09	0,45	0,44	0,51
2010	0,40	0,10	0,38	0,37	1,13
2011	0,42	0,09	0,45	0,64	0,97
2012	0,37	0,10	0,44	0,67	0,72
2013	0,42	0,11	0,58	1,10	0,39
2014	0,42	0,10	0,40	0,97	0,60
2015	0,41	0,09	0,41	0,72	0,62
2016	0,39	0,10	0,34	0,92	0,99
2017	0,43	0,09	0,31	0,92	1,46
2018	0,49	0,08	0,24	0,94	1,84
2019	0,44	0,08	0,32	1,14	3,18
2020	0,44	0,07	0,22	1,46	3,09
2021	0,48	0,07	0,26	0,93	2,63
2022	0,41	0,09	0,37	0,92	4,36

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

As a general evaluation, Türkiye does not have an advantage over Brazil in Raw Material Intensive Industries, according to the Declared Comparative

Advantage Index results. However, as of 2017, it has been concluded that Türkiye has moved to an advantageous position in the fertilizers group, which is heading number 56.

B.Comparison in Labor-Intensive Industries

Türkiye steadily maintains its advantageous position against Brazil in Labor Intensive Industries in heading number 6, Processed Goods Divided into Major Classes (excluding 62,67,68) and heading number 8, Miscellaneous Finished Goods (excluding 87,88). A strong advantage is seen especially in commodity groups number 8.

Table 7. Türkiye - Brazil RCA Index Coefficients in Labor-Intensive Sectors

Year	26	6 (excluding 62,67,68)	8 (excluding 87,88)
1996	7,19	1,79	5,39
1997	5,54	1,99	5,87
1998	5,44	2,18	6,42
1999	6,86	2,06	5,75
2000	4,19	2,23	5,30
2001	1,15	2,23	4,97
2002	1,41	2,21	5,64
2003	1,12	2,06	6,00
2004	0,70	2,05	5,54
2005	0,62	2,28	5,94
2006	0,89	2,24	6,11
2007	0,67	2,35	6,35
2008	0,52	2,68	6,38
2009	0,36	2,98	6,81
2010	0,45	3,27	8,41
2011	0,47	3,86	10,20
2012	0,25	3,35	9,49
2013	0,43	3,51	11,33
2014	0,31	3,15	11,23
2015	0,32	2,70	10,30
2016	0,35	2,70	9,75
2017	0,38	3,25	9,28
2018	0,39	3,58	10,26
2019	0,21	3,78	9,99
2020	0,15	4,16	12,17
2021	0,25	4,03	11,89
2022	0,30	4,26	12,15

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

While Türkiye had a strong superiority over Brazil in the number 26 woven fibers and their residues between 1996 and 2000, this superiority continued to decrease between 2001 and 2003. Türkiye lost its advantageous position as of 2004. As of 2022, the disadvantageous situation continues.

C.Comparison in Capital Intensive Sectors ^a

For the period under review, Türkiye has a consistent disadvantage over Brazil in the No. 1 beverages and tobacco products category. Apart from this, there is a general advantage in all other titles. The details of the titles are given below.

^a Brazil's export data in the 35th commodity group was not included in the calculations in 17 years of the examined period, as it was too low to be included in the index calculations.

Table 8. Türkiye - Brazil RCA Index Coefficients in Capital Intensive Industries

Year	1	35	53	55	62	67	68	78
1996	0,93	-	0,86	3,08	0,85	0,95	0,38	0,60
1997	0,87	-	0,85	4,09	0,86	1,16	0,41	0,33
1998	0,75	-	0,80	3,40	0,96	0,95	0,54	0,33
1999	1,07	-	0,77	2,61	0,97	1,01	0,38	0,74
2000	1,16	-	0,84	2,61	1,13	1,02	0,42	0,69
2001	0,87	-	0,84	2,40	1,38	1,48	0,53	0,99
2002	0,69	-	1,21	2,10	1,38	1,22	0,38	1,25
2003	0,67	-	1,09	1,96	1,35	1,04	0,39	1,33
2004	0,61	-	1,14	1,99	1,41	1,30	0,42	1,58
2005	0,67	-	1,36	1,98	1,48	1,04	0,56	1,38
2006	0,72	-	1,38	1,93	1,45	1,23	0,56	1,59
2007	0,51	-	1,45	1,72	1,36	1,41	0,58	1,90
2008	0,47	2,33	1,64	1,83	1,42	1,85	0,77	1,94
2009	0,44	0,19	1,99	1,95	1,52	1,83	0,83	2,21
2010	0,54	0,90	2,25	2,01	1,84	1,99	1,40	2,02
2011	0,56	0,51	2,39	2,16	2,27	1,94	1,61	2,22
2012	0,52	0,74	2,32	2,10	1,86	1,87	1,71	1,93
2013	0,56	-	2,88	2,54	2,12	2,04	1,58	1,94
2014	0,74	-	2,75	2,45	2,16	1,44	1,68	2,64
2015	0,70	-	2,49	2,14	1,97	1,08	1,38	2,41
2016	0,74	0,67	2,39	1,86	1,95	1,15	1,45	2,34
2017	0,74	8,84	2,39	1,82	2,08	1,11	1,77	2,20
2018	0,84	-	2,62	1,95	2,35	1,37	2,32	2,85
2019	0,67	-	2,82	2,20	2,28	1,22	2,07	3,55
2020	0,85	51,72	3,34	2,66	2,67	1,38	2,87	3,99
2021	0,90	14,31	3,05	2,38	2,78	1,63	3,58	3,51
2022	0,67	1,12	3,61	2,40	2,50	1,29	4,16	2,88

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

While Türkiye was at a disadvantage against Brazil in terms of products used in tanning and dyeing, number 53, from 1996 to 2001, it is in a strong position between 2002 and 2022. This advantage situation continues to increase. While there was a disadvantage for the 68 non-ferrous minerals group until 2009, an advantage has been achieved in this group since 2010. Türkiye's superiority in exports of commodity groups number 55 continues steadily. A strong position was achieved in the rubber goods sector numbered 62 after 1999, in the iron and steel sector numbered 67 after 1998, and in the motor vehicles sector numbered 78 after 2001.

D.Comparison in R&D Intensive Sectors that Can Be Easily Imitate

Türkiye has never been able to gain an advantage over Brazil in organic chemical products, numbered 51. On the other hand, the superiority of Products No. 52 and No. 59 in recent years is noteworthy.

Table 9. Türkiye Brazil RCA Index Coefficients in R&D Intensive Sectors that Can Be Easily Imitate

Year	51	52	54	58	59	75	76
1996	0,20	0,73	1,06	1,48	0,26	0,12	1,38
1997	0,16	1,03	1,06	1,91	0,25	0,17	1,52
1998	0,14	1,18	0,92	2,16	0,22	0,23	2,70
1999	0,16	1,32	0,82	2,25	0,25	0,23	1,88
2000	0,20	0,17	1,11	2,30	0,34	0,26	1,17
2001	0,26	0,61	1,02	2,36	0,30	0,25	1,02
2002	0,20	0,30	0,97	2,46	0,31	0,28	1,51
2003	0,18	0,24	1,08	2,39	0,31	0,23	1,81
2004	0,20	0,25	1,12	2,71	0,32	0,24	2,96
2005	0,14	0,29	1,00	3,05	0,40	0,23	1,64
2006	0,13	0,34	0,86	3,39	0,48	0,29	1,47
2007	0,12	0,34	0,74	3,78	0,49	0,64	1,75
2008	0,13	0,32	0,67	4,14	0,53	0,55	1,25
2009	0,12	0,32	0,61	4,09	0,55	0,39	1,55
2010	0,21	0,41	0,78	4,65	0,66	0,65	2,19
2011	0,19	0,39	0,75	5,02	0,71	0,67	3,17
2012	0,18	0,45	0,71	5,63	0,69	0,65	4,69
2013	0,17	0,50	0,81	5,88	0,79	0,79	4,88
2014	0,17	0,56	0,73	5,38	0,75	1,06	6,57
2015	0,10	1,01	0,89	4,34	0,75	1,12	5,70
2016	0,12	0,81	0,88	4,82	0,81	0,77	7,22
2017	0,15	0,76	1,02	6,27	0,75	0,34	6,64
2018	0,16	0,88	1,39	6,62	0,81	0,44	6,19
2019	0,16	1,08	1,45	6,30	0,81	0,39	4,65
2020	0,20	1,33	2,00	6,27	1,13	0,93	4,26
2021	0,30	1,28	2,02	6,52	1,06	0,97	5,00
2022	0,30	1,65	1,70	6,93	1,08	0,89	3,87

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

Türkiye has an absolute advantage in commodity groups number 58 and group 76. In the product group number 75, superiority can be mentioned in only two years of the examined period, while Brazil has an advantage over Türkiye in all other years. It is seen that Türkiye has achieved a stable superiority in medical and pharmaceutical products number 54 as of 2017.

E.Comparison in R&D Intensive Sectors that are Difficult to Imitate

As of 2020, Türkiye has moved from a disadvantaged position to a strong position in the commodity group numbered 57 against Brazil, as of 2006 in coffee, tea, cocoa, spice products numbered 7, as of 2012 in professional, scientific, control tools and devices not mentioned elsewhere numbered 87, as of 2013 in photographic materials, optical goods and watches numbered 88.

Table 10. Türkiye - Brazil RCA Index Coefficients in R&D Intensive Sectors That Are Difficult to Imitate

Year	57	7 (excluding 75,76,78)	87	88
1996	0,40	0,63	0,49	0,07
1997	0,34	0,66	0,51	0,09
1998	0,35	0,65	0,49	0,11
1999	0,37	0,75	0,35	0,09
2000	0,30	0,71	0,39	0,13
2001	0,48	0,78	0,38	0,15
2002	0,38	0,76	0,39	0,22
2003	0,31	0,90	0,59	0,20
2004	0,32	0,76	0,60	0,18
2005	0,29	0,90	0,57	0,19
2006	0,35	1,05	0,58	0,26
2007	0,35	1,10	0,68	0,33
2008	0,52	1,13	0,73	0,43
2009	0,41	1,39	0,79	0,53
2010	0,56	1,43	0,90	0,68
2011	0,61	1,57	0,97	0,89
2012	0,60	1,28	1,07	0,94
2013	0,68	1,20	1,33	1,15
2014	0,65	1,43	1,24	1,33
2015	0,52	1,27	1,28	1,27
2016	0,44	1,10	1,17	1,31
2017	0,61	1,59	1,59	1,98
2018	0,84	1,63	1,51	1,90
2019	0,89	1,79	1,60	1,66
2020	1,09	2,47	3,20	1,89
2021	1,48	2,54	2,57	2,02
2022	1,94	2,58	2,68	1,73

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

V.Comparison of Türkiye - UAE according to Balassa Index (1999-2022)

A.Comparison in Raw Material Intensive Industries^b

As a natural consequence of the United Arab Emirates' economy being based on oil and natural gas, this country has consistently had an advantage over Türkiye in the production of product groups derived from the distillation of number 3 mineral fuels, oils, and similar items throughout the years. In all other sector groups, Türkiye's strong superiority can be mentioned. In particular, the index results under the heading fertilizers No. 56 are noteworthy. Of course, the underlying reason for obtaining these results is the increase or decrease in the actual trade data of the two countries.

^bUAE data is available in UN Comtrade between 1999 and 2021. Calculations were made based on this range.

Table 11: Türkiye-UAE RCA Index in Raw Material Intensive Industries

Year	0	2 (excluding 26)	3 (excluding 35)	4	56
1999	4,69	2,64	0,02	4,61	6,63
2000	6,33	3,67	0,01	2,53	1,41
2001	5,70	2,72	0,02	4,94	6,47
2002	5,88	3,11	0,04	2,96	12,52
2003	5,59	2,42	0,05	5,82	3,98
2004	6,17	3,42	0,05	4,83	26,86
2005	6,28	3,47	0,08	5,27	4,39
2006	5,80	2,30	0,08	4,19	3,70
2007	5,35	2,59	0,09	2,67	4,42
2008	5,22	2,60	0,11	3,71	5,17
2009	5,23	2,94	0,10	6,50	5,11
2010	4,83	4,51	0,10	3,75	11,66
2011	5,80	4,46	0,11	3,29	11,03
2012	7,12	4,21	0,14	6,85	5,49
2013	7,09	4,79	0,13	9,08	3,26
2014	6,70	4,01	0,13	6,21	3,68
2015	5,95	3,30	0,19	6,76	9,78
2016	5,77	3,39	0,13	6,46	13,12
2017	5,61	4,65	0,13	6,77	4,93
2018	5,13	4,09	0,10	5,74	8,13
2019	4,76	2,59	0,08	4,33	12,88
2020	4,47	2,91	0,05	4,00	24,69
2021	4,63	2,16	0,07	4,11	27,69

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

B.Comparison in Labor-Intensive Sectors

In the comparison between Türkiye and the UAE in labor-intensive industries, Türkiye has a strong position against the UAE in all areas. However, as can be seen in Table 12, the RCA index coefficients in woven fibers number 26 and their residues are decreasing rapidly as of 2017. The UAE is rapidly increasing the export volume in this sector.

Table 12. Türkiye-UAE RCA Index Comparison in Labor Intensive Industries

Year	26	6 (excluding 62, 67, 68)	8 (excluding 87, 88)
1999	12,60	3,41	6,48
2000	21,21	3,68	9,67
2001	17,10	3,33	6,31
2002	12,10	3,40	9,20
2003	13,28	4,14	9,09
2004	3,68	3,44	8,76
2005	3,22	3,24	8,12
2006	3,58	4,13	8,34
2007	2,61	3,00	6,14
2008	19,89	2,36	4,81
2009	10,77	2,25	4,72
2010	10,05	1,64	4,83
2011	16,37	1,82	4,69
2012	4,72	2,74	3,11
2013	3,77	2,64	4,00
2014	2,53	2,78	3,55
2015	12,74	2,90	3,91
2016	11,86	2,44	3,11
2017	3,82	2,20	2,37
2018	4,61	2,55	2,64
2019	3,38	2,83	2,60
2020	3,07	3,15	4,04
2021	4,08	2,49	3,53

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

C. Comparison In Capital Intensive Industries

In general, Türkiye has a strong position against the UAE in capital-intensive sectors. However, in recent years, it is noteworthy that there has been a decrease in the coefficient of superiority in the commodity group number 67. As a matter of fact, the RCA coefficient, which was 34.90 in 1999, decreased to 7.76 in 2022. The advantage in group 1 turned into a disadvantage between 2012 and 2014. It can be said that Türkiye regained an advantage in the sector between 2015-2017, but could not maintain this advantage between 2017-2021.

Türkiye has an absolute advantage over the UAE in the products used in tanning and painting industry, number 53, in the rubber goods sector, number 62, and in the motor vehicles sector, number 78. While the UAE has the advantage in some years and Türkiye in some years in the non-ferrous minerals group number 68, the advantage is in favor of Türkiye in 2020 and 2021. Türkiye's superiority in essential oils, perfumes, cosmetics, toilet preparations, numbered 55, has turned into a disadvantage as of 2018.

Table 13. Türkiye - UAE RCA Index Coefficients in Capital Intensive Sectors

Year	1	35	53	55	62	67	68	78
1999	2,21	-	2,21	1,66	1,92	34,90	0,43	2,49
2000	1,64	-	3,78	1,98	2,82	27,73	0,55	3,12
2001	0,92	-	2,37	0,89	2,16	24,62	0,49	3,16
2002	1,24	-	3,53	1,22	3,28	21,51	0,70	4,72
2003	1,84	-	3,83	1,32	3,75	18,75	0,95	4,57
2004	2,28	-	4,40	1,99	3,13	32,06	1,23	5,22
2005	2,50	-	4,69	1,77	2,75	22,32	0,85	5,02
2006	3,63	-	5,85	1,88	3,46	23,90	1,58	5,46
2007	2,97	-	4,61	1,55	2,81	24,24	0,84	4,21
2008	2,76	-	5,41	2,08	3,77	35,53	0,73	4,57
2009	2,65	-	5,70	2,59	2,95	23,45	4,79	3,62
2010	2,22	-	6,50	2,32	3,21	24,85	4,01	4,04
2011	2,03	-	4,54	2,26	4,23	24,48	2,13	4,63
2012	0,83	-	4,20	1,47	3,18	10,98	1,59	3,30
2013	0,85	-	5,24	1,62	3,80	10,08	1,21	3,70
2014	0,80	-	4,39	1,65	3,96	9,09	1,03	2,78
2015	2,60	-	6,71	2,42	4,53	8,98	0,92	4,36
2016	2,03	-	5,06	2,26	4,57	8,36	0,75	4,99
2017	2,38	-	2,78	1,11	3,50	10,74	0,66	3,73
2018	0,60	-	2,39	0,90	4,63	10,34	0,83	4,54
2019	0,52	-	2,46	0,83	3,81	8,24	0,91	4,58
2020	0,50	-	2,41	0,91	3,68	6,18	1,14	4,18
2021	0,42	-	2,53	0,71	4,04	7,76	1,09	3,92

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

D. Comparison in Easily Imitated R&D Intensive Sectors

In the export of Easily Imitable R&D Intensive Goods groups, Türkiye has an advantageous position in the group number 51 in all years except 2019, in products number 52, in products number 54, in plastics number 58, in chemicals number 59. While the UAE has an advantage over Türkiye in the commodity group number 75, the advantage it had before 2012 in the group number 76 turned into a disadvantage between 2012-2021. In the Inorganic chemical products group number 52, the rapid increase in RCA index coefficients after 2015 can be attributed to the decrease in UAE exports and the increase in Türkiye's sector exports.

Table 14. Comparison of Türkiye - UAE in R&D Intensive Sectors that Can be Easily Imitated

Year	51	52	54	58	59	75	76
1999	9,29	7,57	4,44	6,35	1,08	0,26	1,66
2000	15,67	2,45	7,27	6,19	1,18	0,32	2,45
2001	11,97	6,26	5,91	7,74	0,92	0,18	1,14
2002	11,12	3,52	6,33	7,60	2,05	0,14	1,64
2003	10,34	7,60	5,43	9,00	2,40	0,11	1,46
2004	12,21	5,31	4,87	10,98	2,55	0,15	2,00
2005	9,17	5,26	4,75	10,54	2,48	0,12	1,31
2006	9,90	5,76	4,78	13,42	3,51	0,15	1,98
2007	6,64	5,13	3,71	11,15	3,11	0,16	1,38
2008	8,07	7,59	5,23	11,62	3,24	0,17	1,40
2009	4,84	4,05	5,08	10,35	4,05	0,13	1,27
2010	7,41	2,92	6,56	5,00	4,39	0,14	1,06
2011	9,93	6,01	7,39	6,45	1,85	0,15	1,05
2012	2,63	4,65	2,32	6,85	3,00	0,04	0,32
2013	1,98	3,28	2,23	8,35	3,44	0,06	0,20
2014	1,86	2,25	2,22	8,48	2,66	0,06	0,21
2015	3,97	16,97	5,51	11,21	5,26	0,25	0,77
2016	4,19	13,89	4,75	10,63	4,99	0,38	0,76
2017	1,34	5,13	2,26	7,07	3,34	0,03	0,20
2018	1,09	11,60	2,13	7,60	2,81	0,04	0,19
2019	0,83	12,23	2,71	7,49	2,60	0,03	0,15
2020	1,08	10,56	2,33	7,73	2,92	0,03	0,12
2021	1,51	10,62	1,54	7,70	3,42	0,03	0,11

Source: Calculations have been made with the figures taken from UN Comtrade

E.Comparison in R&D Intensive Sectors That Are Difficult to Imitate

The United Arab Emirates has an advantage over Türkiye in R&D Intensive Industries that can hardly be Imitated; in the product group numbered 88. Türkiye has a strong position in the number 7 commodity groups in all years, and in the number 87 group in years except 2012-2014. The weakness seen in the first shape plastics number 57 as of 2012 continues.

Table 15. Difficult To Imitate Türkiye-UAE RCA Index in R&D Intensive Industries

Year	57	7 (excluding 75,76,78)	87	88
1999	5,53	3,90	2,71	0,04
2000	8,91	4,24	2,40	0,15
2001	6,37	2,86	1,31	0,10
2002	1,10	3,40	1,63	0,14
2003	0,80	4,43	2,16	0,11
2004	3,18	4,66	2,47	0,12
2005	0,69	4,66	1,05	0,13
2006	1,05	4,83	2,61	0,17
2007	0,83	5,24	1,33	0,20
2008	0,73	5,30	1,72	0,27
2009	0,75	3,59	2,89	0,28
2010	1,17	2,98	1,32	0,30
2011	1,31	3,93	2,80	0,30
2012	0,64	2,84	0,68	0,12
2013	0,98	2,68	0,97	0,14
2014	0,94	2,48	0,96	0,16
2015	0,87	0,52	1,92	0,34
2016	0,46	4,00	2,61	0,39
2017	0,64	2,48	1,02	0,19
2018	0,88	2,62	1,21	0,21
2019	0,79	2,75	1,23	0,17
2020	0,55	3,13	1,78	0,18
2021	0,75	3,28	1,50	0,14

Source: It was calculated with the data obtained from the UN Comtrade Database.

FINDINGS AND RECOMMENDATIONS

The findings of the study are that Türkiye has an advantage over Germany in Raw Material-Intensive and Labor-Intensive Sectors and maintains this in a stable manner. In Capital Intensive Sectors, while Türkiye has a consistent superiority over Germany in Rubber Goods number 62 and Iron and steel industry number 67, it is at a disadvantage in Land Vehicles, Electrical Energy, non-ferrous mines, Products Used in Tanning and Painting. In easily imitable R&D intensive sectors, Türkiye has never been able to gain an advantage over Germany in sectors 51, 54, 59 and 75. In plastics that are not in the first shape number 58, it is seen that the advantageous position has been maintained steadily between 2008-2022. While in some years there may be a slight transition to superiority in Inorganic Chemical Products No. 52 and Devices and Tools for Communication Voice Recording and Reproducing No. 76, there is generally a disadvantage. In R&D Intensive Sectors that can hardly be deciphered, Türkiye does not have an advantage over Germany. This state of disadvantage also continues in a stable way.

Türkiye is at a disadvantage in Raw Material Intensive Industries compared to Brazil. In Labor Intensive Industries, it maintains its advantageous position steadily between 1996 and 2022 in the heading number 6, Processed Goods Divided into Major Classes (excluding 62,67,68) and heading number 8, Miscellaneous Finished Goods (excluding 87,88). While it had a strong position against Brazil in number 26 woven fibers and their residues between 1996-2000, this superiority continued to decrease between 2001-2003. Türkiye lost its advantageous position as of 2004. As of 2022, the disadvantageous situation continues. For the period under review, Türkiye has a consistent disadvantage over Brazil in the No. 1 beverages and tobacco products category. Apart from this, there is a general advantage in all other titles.

In Türkiye - UAE comparison; The United Arab Emirates has the upper hand in all years in the products obtained from the distillation of mineral fuels, oils, etc. In all other raw material intensive sectors, Türkiye has a strong advantage. In labor-intensive industries and in capital-intensive industries in general, Türkiye is in a strong position against the UAE. In R&D Intensive Sectors that can be Easily Imitated, Türkiye has an advantageous position in the Organic chemical products group numbered 51 in all years except 2019, Inorganic chemical products numbered 52, Medical and pharmaceutical products numbered 54, plastics numbered 58, chemicals not mentioned elsewhere numbered 59. While the UAE has an advantage over Türkiye in office machines and automatic data processing machines numbered 75, the advantage it had before 2012 in communication, voice recording and devices and vehicles serving to reproduce sound numbered 76 has turned into a disadvantage between 2012 and 2021. According to Türkiye-UAE comparison in R&D Intensive Industries that are Difficult to Imitate; UAE is in an advantageous position in photographic equipment, optical goods and watches, number 88. Türkiye is in a strong position in all years, number 7, in machinery and transportation vehicles, and in

professional, scientific, control instruments and devices, number 87, not specified elsewhere, except 2012-2014. It is observed that Türkiye maintains its disadvantaged position in the plastics of the first figure 57 against the UAE as of 2012.

The recent changes in Turkey's export structure notwithstanding, the weight of trade in labor-intensive sectors continues. The export structures of advanced economies consist mainly of high-value-added, high-tech products. Consequently, mutual trade benefits are achieved. Turkey is a strong country in labor-intensive goods. However, the desired structure, similar to advanced economies, involves strength in the production and export of high-value-added products. This requires supporting technological infrastructure, increasing the share of GDP allocated to R&D investments, investing in a qualified workforce, providing incentives to reduce all types of energy costs, implementing tax regulations, placing greater emphasis on branding across all sectors, increasing sector-university collaborations, fostering a macroeconomic and political environment conducive to attracting foreign investments that can facilitate technology transfer, and developing policies for infrastructure investments that support technological development.

Statement of Research and Publication Ethics

All processes of the article were followed in accordance with the research and publication ethics principles of Yönetim ve Ekonomi Dergisi.

Authors' Contribution Rates to the Article

The entire article was written by Dr.Aslıhan Kocaefe.

Statement of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Alakbarov, N. & Erkan, B. (2017), Türkiye ve Azerbaycan'ın İhracatındaki Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Teknoloji Yoğunluğu Bazında Analizi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,6(6),pp.28-47
- Altıntaş, N. & Akpolat, A.G.(2013), Tekstil Sektöründe Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Rekabet Analizi, *Kafkas Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 4(6),pp.33-42.
- Balassa,B.,(1965).Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage,*Manchester School of Economic and Social Studies*,33,pp. 99-124.
- Buturac,G., Lovincevic,Z. & Teodorovic, I.(2004),*Comparison of the Structure and Development of International Trade Within the Framework of EU Enlargement: the Case of Croatia*, Proceedings of the 65th Anniversary Conference of the Institute of Economics Zagreb-Ekonomski Institut, pp. 315-341.
- Engin,E.(2013), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımına Göre Türkiye Oluklu Mukavva Ambalaj Sektörünün Rekabet Gücü, *İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi*,pp.151.
- Erkan,B.(2012), Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*,8(15),pp.195-2018.
- Erkan,B.(2013), Türkiye'nin Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İhracatında Uluslararası Rekabet Gücünün Belirlenmesi, *Anadolu Üniversitesi S.B.E Dergisi*, 13(1),pp.93-109.
- Erkan,B.,Arpacı,B.,Yaralı,F. & Güvenç,İ.(2015),Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri,*Tarım ve Doğa Dergisi*,18(4),pp.70-76.

- Gümüş,A.& Hiziroğlu,M.(2015), Measuring And Explaining Turkey's Competitiveness in Services Using Balassa Index and Diamond Model, *İşletme Araştırmaları Dergisi*,7(2),pp. 195,213
- Kalaycı,C.(2017), Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3 (2),pp.133-147.
- Karagöz, U.(2021). Türkiye Cam Sektörü Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Kullanılarak Analizi, *Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*, pp.1-102.
- Kuşat,N.ve Denli,A.(2021), Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Türkiye - BRICS rekabet gücü analizi (2008-2019), *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 23 (1) , pp. 94-111.
- Laursen, K. (2015). Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization, *Eurasian Business Review* 5(1), pp.99-115.
- Özdemir, A.(2019). Türkiye Plastik Sektöründe Uluslararası Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı Açısından Analizi, *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi,1-139.
- Prasad,N.R.(2004), Fiji's Export Competitiveness: A Comparison with Selected Small Island Developing States", *Economics Department Reserve Bank of Fiji-Working Paper*, pp.1-40.
- Sandalcılar, A. (2011).Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25,(3-4), pp.213-229.
- Şahin,D.(2015),Türkiye ve Çin'in Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Rekabet Gücünün Analizi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:47,pp.155-171.
- Şahin,M.A.(2011), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi: Türkiye Pamuk Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama, *The Journal Of Social Economic Research*,11(21),pp.227-240.
- Tarım ve Orman Bakanlığı,*Gübre Sektör Politika Belgesi 2018-2022*,p.34.
- UN Comtrade, <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>
- Veeramani, C.(2006), *India and China:Changing Patterns of Comparative Advantage?*,India Development Report,pp.1-20.
- Yalçınkaya,M & Çılbant,C&Erataş,F&Hartoğlu,D.(2014) Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,24. pp.41-57
- Yeldan,S.(2023). Savunma sanayi ürünlerinde Türkiye'nin rekabet gücünün belirlenmesi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve karşılaştırmalı ihracat performansı yöntemi uygulaması, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, pp.1-116.
- Yurttaçıkırmaz,Z.Ç.,Reziwanguli,Y. ve Emsen,Ö.S. (2020). Çin ile ABD arasında ticari gerginlik: Rekabet gücü açısından bir bakış, *Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 34(2). 649-667

İmalat İşletmelerinin Dijitalleşme Süreçleri Üzerine Nitel Bir Çalışma

Ebru DEMİREL* M. Cihan YARALI**

ÖZ

Dijitalleşme imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için zorluklarla birlikte büyük fırsatlar da sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı imalat işletmelerinin dijital dönüşüm sürecinde yaşadıkları zorlukları, dönüşüme girme nedenlerini, elde ettikleri faydaları, kullandıkları donanımları belirleyebilmek için nitel bir çalışma yapmaktır. Çalışmada nitel araştırma yönteminden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu nedenle Konya'da faaliyette bulunan ve dijitalleşme deneyimine sahip 7 imalat işletmesiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında dijital dönüşüme geçiş nedenleri, dijital dönüşüm sürecindeki zorluklar, dijitalleşme kapsamında kullanılan donanımlar, dijitalleşmeyi uyguladıkları departmanlar, dijital dönüşümün faydaları ve dijital dönüşüm sürecinde ihtiyaç duyulan yetkinlikler olarak altı ana tema ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçlara göre işletmeler maliyetlerini düşürebilmek, rekabet avantajı kazanabilmek, çevrenin değişkenliğine uyum sağlayabilmek için dijitalleşme sürecine girmişlerdir. Dijitalleşme sürecinde bulunan işletmelerin verimliliklerinin arttığı, hız kazandıkları, kaynak kullanımını etkin hale getirdikleri elde ettikleri faydalar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, İmalat İşletmeleri, Nitel Araştırma
JEL Sınıflandırması: M10, D20, L60, O14

A Qualitative Study on Digitalization Processes of Manufacturing Businesses

ABSTRACT

Digitalisation offers great opportunities as well as challenges for businesses operating in the manufacturing sector. The aim of this study is to conduct a qualitative study to determine the difficulties experienced by manufacturing enterprises in the digital transformation process, the reasons for entering the transformation, the benefits they have obtained, and the equipment they use. In this study, phenomenology design from qualitative research method was used. For this reason, in-depth interviews were conducted with 7 manufacturing enterprises operating in Konya and having digitalisation experience. In the light of the findings, six main themes emerged as the reasons for transition to digital transformation, difficulties in the digital transformation process, the equipment used within the scope of digitalisation, the departments where they implement digitalisation, the benefits of digital transformation and the competencies needed in the digital transformation process. According to the results obtained, enterprises have entered the digitalisation process in order to reduce their costs, gain competitive advantage and adapt to the variability of the environment. Among the benefits obtained by the enterprises in the digitalisation process are that their productivity increases, they gain speed, and they make the use of resources efficient.

Key Words: Digitalization, Manufacturing Businesses, Qualitative Research
JEL Classification: M10, D20, L60, O14

* Öğr. Gör. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. ebrudemirel@nevsehir.edu.tr ORCID Bilgisi: 0000-0001-50730683

** Öğr. Gör. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, cihanyarali@nevsehir.edu.tr ORCID Bilgisi: 0000-0002-8296-051X

(Makale Gönderim Tarihi: 21.10.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 19.12.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1379397

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Sanayi tarihinin yıllıklarında, imalatın evrimi çok önemli değişimlere ve derin teknolojik devrimlere tanık olmuştur. 18. yüzyılda buhar makinesinin ortaya çıkışından 20. yüzyıldaki montaj hattındaki yeniliklere kadar imalat sektörü her zaman insanlığın ilerlemesinde ön sıralarda yer almıştır. Ancak 21. yüzyıl, kapsamı ve ölçeği bakımından eşi benzeri olmayan bir dönüşüm çağını, yani imalat işletmelerinin dijital dönüşümünü başlatmıştır.

Özellikle sanayi sektöründe faaliyet gösteren imalat işletmeleri, günümüzde dijital dönüşüm süreçlerine hızla adapte olmak zorundadır. Bu dijital dönüşüm, geleneksel üretim ve yönetim yöntemlerini modern teknolojiyle birleştirerek işletmelerin daha verimli, esnek ve rekabetçi olmalarını sağlamaktadır (Westerman vd., 2014).

İmalat işletmelerinin dijital dönüşüm süreçlerindeki ilk adım, üretim süreçlerinin otomasyonunu sağlamaktır. Endüstri 4.0 olarak da bilinen bu yaklaşım, akıllı makinelerin ve robotların üretim hattına entegre edilmesini içermektedir. Bu sayede işletmeler, üretim süreçlerini daha hızlı, hatasız ve maliyet-etkin bir şekilde yönetebilirler (Lee vd., 2015).

Dijital dönüşüm aynı zamanda veri analitiği ve büyük veri kullanımını da içerir. İmalat işletmeleri, üretim süreçlerinden ve ürünlerden elde edilen verileri analiz ederek daha iyi kararlar alabilirler. Örneğin, üretim hattındaki sensörlerden gelen verileri analiz ederek, ekipman arızalarını önceden tahmin edebilir ve bakım süreçlerini optimize edebilirler (Manyika vd., 2011).

İşletmelerin dijital dönüşüm süreçlerinde bir diğer önemli adım, tedarik zinciri yönetiminin dijitalleştirilmesidir. İmalat işletmeleri, tedarikçi ilişkilerini daha iyi yönetmek ve malzeme akışını optimize etmek için dijital araçlar kullanabilirler. Bu durum, stok maliyetlerini düşürmek ve teslimat süreçlerini iyileştirmek açısından büyük faydalar sağlamaktadır (Monczka vd., 2020).

Dijital dönüşüm ayrıca ürün geliştirme süreçlerini de etkilemektedir. İmalat işletmeleri, tasarım, prototip üretimi ve test süreçlerini dijitalleştirerek ürünlerini daha hızlı bir şekilde pazara sunabilirler. 3D yazıcılar, sanal prototipleme yazılımları ve simülasyon araçları gibi teknolojiler, ürün geliştirme süreçlerini iyileştirmek için kullanılabilir (Zhang vd., 2014).

Dijital dönüşümün imalat işletmeleri için sunduğu avantajlar sadece verimlilik artışı ile sınırlı değildir. Bu süreçler aynı zamanda işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine de katkı sağlar. Örneğin, üretim süreçlerinin daha iyi izlenmesi ve optimize edilmesi, enerji tüketiminin azaltılmasına ve çevresel etkilerin azaltılmasına yardımcı olabilir.

Dijital dönüşüm, aynı zamanda müşteri ilişkilerini de güçlendirebilir. İmalat işletmeleri, müşteri geri bildirimlerini daha hızlı bir şekilde değerlendirebilir ve özelleştirilmiş ürünler sunabilir. Bu da müşteri memnuniyetini artırır ve müşteri sadakatini sağlamlaştırır (Porter & Heppelman, 2014).

Ancak, dijital dönüşüm süreçleri getirdiği faydaların yanı sıra bazı zorlukları da beraberinde getirebilir. Bu süreçlerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için işletmelerin yatırım yapması gerekebilir ve personel eğitimi

önemlidir. Ayrıca, veri güvenliği ve gizliliği gibi konular da göz önünde bulundurulmalıdır (Warshaw, 2017).

Sonuç olarak, imalat işletmeleri değişen modern dünyanın yeni iş modellerine uyum sağlayabilmek ve hayatta kalabilmek için dijital dönüşüm süreçlerine hızla adapte olması gerekmektedir. Bu süreçler, üretim otomasyonundan veri analitiğine, tedarik zinciri yönetiminden ürün geliştirmeye kadar birçok farklı alanı kapsamaktadır. İmalat işletmelerinin dijital dönüşüm süreçleri, modern teknolojinin sağladığı fırsatları en iyi şekilde değerlendirmelerini sağlar. Bu süreçler, daha verimli üretim, sürdürülebilirlik, müşteri memnuniyeti ve rekabetçilik gibi bir dizi avantaj sunar. Ancak, bu dönüşümü başarılı bir şekilde gerçekleştirmek için stratejik planlama ve yatırım da gerekmektedir. Bu kapsamda bu çalışma ile imalat işletmelerinin dijital dönüşüm sürecine girme nedenleri, dijital dönüş sürecinde yaşadıkları zorlukları ve karşılaştıkları engelleri, dijital dönüşüm ile birlikte elde ettikleri faydaları belirlemek ve sektörün dijitalleşme durumunu belirleyebilmek amacıyla Konya'da faaliyette bulunan 7 imalat işletmesi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu sayede bu çalışma ile, dijitalleşme sürecine girmek isteyen işletmelerin nasıl bir yol izleyeceği, bu süreçte ihtiyaç duyulan unsurların neler olacağı ve işletmelerin de buna göre çevreye uyum sağlamak ve rekabet avantajı kazanmak amacıyla nasıl stratejik hamlelerde bulunması gerektiğinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

I. TEORİK ÇERÇEVE

A. Dijitalleşme Kavramı

Dijital dönüşüm yalnızca moda bir sözcük değildir; işletmelerin çalışma, müşterilerle etkileşim kurma ve dinamik bir pazarda çevik kalma biçimlerini yeniden tanımlayan kapsamlı bir değişimdir. Bu dönüşümün tanımlayıcı bir yönü, dijital teknolojilerin bir örgütün faaliyetlerinin tüm yönlerine entegrasyonudur (Westerman, 2011).

İşletmeler artık sadece teknolojiyi destekleyici bir işlev olarak görmemekte; bunun yerine yenilik ve büyümenin merkezi itici gücü haline gelmesini anlamaktadır. Erik Brynjolfsson ve Andrew McAfee'nin ifade ettikleri gibi, dijital devrim, işletmelerin değer yaratması ve giderek veri odaklı bir dünyada başarılı olması için benzeri görülmemiş fırsatlar getirmektedir (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Veri, dijital dönüşümün can damarıdır. İşletmeler; çeşitli kaynaklardan büyük miktarlarda veri topladıkça, bu bilgileri müşteri davranışları, pazar eğilimleri ve operasyonel verimlilikler hakkında fikir edinmek için kullanabilirler (Schneider, 2015). Büyük veri analitiği ve makine öğrenimi algoritmaları, ham verileri eyleme dönüştürülebilir zekâya dönüştürmede çok önemli olabilir.

Üstelik yapay zekâ destekli sistemler sıradan görevleri otomatikleştirebilmekte, tedarik zincirlerini optimize edebilmekte ve kişiselleştirilmiş müşteri deneyimleri sunabilmektedir. Veri ve analitiğin bu dönüştürücü potansiyeli, Provost ve Fawcett'in eserinde kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır (Provost & Fawcett, 2013).

Dijital dönüşümün en görünür etkilerinden biri müşteri deneyiminin iyileştirilmesidir. İşletmeler, müşterilerle gerçek zamanlı olarak etkileşim kurmak için web siteleri, mobil uygulamalar ve sosyal medya gibi dijital kanallardan yararlanmaktadır (Westerman, 2011). Kişiselleştirme, sohbet robotları ve tahmine dayalı analitik, işletmelerin özel çözümler sunmasına ve müşteri ihtiyaçlarını tahmin etmesine olanak tanımaktadır.

Jim Blasingame'in vurguladığı gibi, bu değişim müşteri beklentilerini artırmış ve işletmelerin müşteri odaklılığa temel iş stratejisi olarak öncelik vermesini zorunlu hale getirmiştir (Blasingame, 2013).

Dijital dönüşüm aynı zamanda iç süreçleri kolaylaştırarak kurumsal çevikliği artırabilir. Örneğin bulut bilişim, işletmelerin altyapılarını gerektiği gibi ölçeklendirmelerine olanak tanıyarak, geleneksel BT altyapısıyla ilişkili zaman ve maliyeti azaltmaktadır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Ayrıca, işbirlikçi araçlar ve platformlar, uzaktan çalışmayı ve işlevler arası iletişimi kolaylaştırarak yenilikçiliği ve verimliliği teşvik etmektedir (Westerman, 2011).

Dijital dönüşümün faydaları açık olsa da zorlukları da söz konusudur. Yeni teknolojilerin uygulanması çoğu zaman önemli yatırımlar gerektirir ve bir işletme içinde değişime karşı direnç olabilir (Provost & Fawcett, 2013). Ayrıca veri gizliliği ve güvenliğine ilişkin kaygılar da son derece önemlidir (Schneier, 2015).

Sonuç olarak dijital dönüşüm, işletmelerin çalışma, müşterilerle etkileşim kurma ve rekabetçi kalma şekillerini yeniden şekillendiren bir devrimdir. Stratejik vizyon, yatırım ve inovasyona bağlılık gerektiren bir yolculuktur. İşletmeler, verilerin gücünden yararlanarak, gelişen teknolojileri benimseyerek ve müşteri odaklılığa öncelik vererek bu dönüşümü başarıyla sürdürebilir. İş ortamı gelişmeye devam ettikçe, dijital dönüşüm gelecekteki büyüme ve sürdürülebilirlik için bir temel taşı olmaya devam edecektir (Kılıçarslan, 2022).

B. Endüstri 4.0 ile Dijital Dönüşümün Temel Farklılıkları

Endüstri 4.0, dijital teknolojilerin üretim süreçlerine entegrasyonu ile karakterize edilen dördüncü sanayi devrimini ifade etmektedir. Almanya'nın yüksek teknoloji stratejisinden yola çıkan Endüstri 4.0, "akıllı fabrikalar" yaratmak için siber-fiziksel sistemlerin, Nesnelerin İnterneti'nin (IoT), yapay zekânın ve diğer ileri teknolojilerin kullanımını vurgulamaktadır. Bu akıllı fabrikalar, üretim süreçlerini optimize etmek, verimliliği artırmak ve gerçek zamanlı veriye dayalı karar almayı mümkün kılmak için tasarlanmıştır (Özsoylu, 2017).

Dünya Ekonomik Forumu'nun kurucusu ve yönetim kurulu başkanı Klaus Schwab'a göre Endüstri 4.0, fiziksel, dijital ve biyolojik alanlar arasındaki çizgileri bulanıklaştıran teknolojilerin bir birleşimini temsil etmektedir. (Schwab, 2017). Bu birleşme, otonom çalışma ve akıllı karar verme yeteneğine sahip, sonuçta geleneksel endüstriyel uygulamalarda devrim yaratan birbirine bağlı sistemlerle sonuçlanmaktadır.

Dijital Dönüşüm ise daha geniş ve kapsayıcı bir kavramdır. Dijital teknolojilerin üretimle sınırlı olmamak üzere bir işletmenin çeşitli yönlerine entegrasyonunu ifade etmektedir. Dijital Dönüşüm, kuruluşların çalışma şeklini

yeniden şekillendirmeyi, müşterilere değer sunma ve dinamik iş ortamına yanıt vermeyi amaçlamaktadır (Westerman vd., 2014).

Dijital Dönüşüm, Endüstri 4.0'dan farklı olarak üretimin ötesine geçerek müşteri deneyimi, iş modelleri, organizasyon kültürü gibi alanları içermektedir.

Endüstri 4.0 öncelikle üretim süreçlerinin dönüşümüne odaklanmakta ve akıllı, birbirine bağlı fabrikalar yaratmada ileri teknolojilerin kullanımına vurgu yapmaktadır. Dijital Dönüşüm, dijital teknolojilerin pazarlama ve satıştan müşteri hizmetlerine ve iç süreçlere kadar iş operasyonlarının tüm yönlerine entegrasyonunu içeren daha geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Üstündağ ve Çevikcan, 2017).

Endüstri 4.0 sektöre özeldir ve imalat sektörlerinde devrim yaratmaya odaklanmaktadır. Etkisi en çok otomotiv, havacılık ve elektronik gibi alanlarda belirgindir (Maresova vd., 2018). Dijital Dönüşümün sağlık, finans, eğitim ve daha fazlası gibi çeşitli sektörleri etkileyen sektörler arası bir etkisi vardır.

Endüstri 4.0, akıllı, otomatikleştirilmiş üretim süreçleri oluşturmaya odaklanarak IoT, siber-fiziksel sistemler ve yapay zeka gibi belirli teknolojilere dayanırken Dijital Dönüşüm, bulut bilişim, büyük veri analitiği, mobil uygulamalar ve sosyal medya dâhil olmak üzere çok çeşitli iş fonksiyonlarını ele alan çok çeşitli teknolojileri içermektedir.

C. Dijital Temel: Dönüşümü Destekleyen Teknolojiler

Üretimdeki dijital dönüşümün kalbinde en ileri teknolojilerin birleşimi yatmaktadır. Bu teknolojiler Endüstri 4.0'ın omurgasını oluşturarak geleneksel üretim süreçlerinde devrim yaratan otomasyonu, bağlantıyı ve veriye dayalı karar almayı mümkün kılmaktadır.

- Nesnelerin İnterneti (IoT): Endüstri 4.0'ın temel taşlarından biri olan IoT cihazları, makinelerin ve ürünlerin içine yerleştirilerek bunların iletişim kurmasına ve veri alışverişinde bulunmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlantı, gerçek zamanlı izlemeyi ve tahmine dayalı bakımı ön planda tutarak arıza süresini azaltmakta ve operasyonları optimize etmektedir (Botta vd., 2016; Rifkin, 2014).

- Büyük Veri ve Analitik: IoT cihazları ve üretim ekosistemindeki diğer kaynaklar tarafından üretilen veri hacmi oldukça geniştir. Büyük veri analitiği, makine öğrenimi algoritmalarıyla birleştiğinde, üreticilerin bu verilerden eyleme geçirilebilir bilgiler elde etmesine yardımcı olarak kalite kontrolü ve tedarik zinciri yönetimini geliştirmektedir (Chen vd., 2014; Lee vd., 2013).

- Yapay Zeka (AI) ve Makine Öğrenimi: Yapay zeka destekli sistemler, kalıpları ve anormallikleri belirlemek için geniş veri kümelerini analiz edebilir, böylece tahmine dayalı bakım, kalite optimizasyonu ve hatta üretim süreçlerinde özerk karar almayı mümkün kılmaktadır (Bengio vd., 2013; Bughin vd., 2017; Pirim, 2006: 84).

- Eklemeli Üretim (3D Baskı): 3D baskı teknolojisi, niş bir konseptten üretimde ezber bozan bir konseptte dönüşmüştür. Hızlı prototip oluşturma, kişiselleştirme ve karmaşık parçaların uygun maliyetli üretimi için potansiyel sunmaktadır (Campbell vd., 2011).

• Robotik ve Otomasyon: Robotlar ve otomasyon sistemleri giderek daha karmaşık hale gelmektedir ve montajdan malzeme taşımaya kadar görevleri hassas ve verimli bir şekilde yerine getirmektedir.

Bu teknolojiler birleştikçe üreticilerin makinelerin, süreçlerin ve ürünlerin sorunsuz bir şekilde iletişim kurduğu "akıllı fabrikalar" oluşturmasına olanak tanımaktadır (Hofmann vd., 2020: 101). Bu düzeydeki entegrasyon, üreticilere veriye dayalı kararlar alma, kaynak kullanımını optimize etme ve pazar taleplerine hızla yanıt verme gücü vermektedir (Kurfess, 2005).

D. Fabrika Alanının Ötesinde Dijitalleşme

Üretimde dijital dönüşümün etkisi fabrika alanının sınırlarının ötesine uzanmaktadır. Toplumun çeşitli sektörleri ve yönleri üzerinde dalgalanma etkileri vardır:

•Sürdürülebilirlik: Dijital dönüşüm, kaynak kullanımını optimize ederek ve israfı azaltarak daha sürdürülebilir üretim uygulamalarına olanak sağlayabilir. Sürdürülebilir uygulamalar yalnızca etik olmakla kalmayıp aynı zamanda çevreye duyarlı tüketicilerde de yankı uyandırmaktadır (Gökçe, 2022).

•İşgücü Dinamikleri: Dijital dönüşüm çağı, veri analizi ve dijital okuryazarlık da dâhil olmak üzere yeni becerilerle donatılmış bir iş gücü gerektirmektedir. İşletmeler geliştikçe, işgücünün becerilerini artırma ve yeniden eğitim programlarına acil bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

•Ekonomik Etki: Dijital üretimin yükselişi ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Teknolojiyle ilgili alanlarda yeni işlerin yaratılmasına, üretkenliğin artmasına ve küresel ölçekte rekabet gücünün artmasına yol açabilir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014).

E. İmalat İşletmelerinde Dijital Süreçler

Dijital dönüşümün üretimdeki tüm tedarik zinciri üzerinde derin bir etkisi vardır. Dijital teknolojilerin entegrasyonu, tedarik zincirinde gerçek zamanlı görünürlük sağlayarak daha iyi envanter yönetimi, talep tahmini ve tedarikçi işbirliğine olanak tanır. Bu, tedarik zinciri optimizasyonunun imalat sektöründe rekabet üstünlüğünü sürdürmek gerekliliği aşikâr bir hal almıştır. (Christopher & Peck'in, 2004).

Artırılmış gerçeklik, atölye veya fabrikadaki işçilere gerçek zamanlı bilgi ve görsel yardımlar sağlayarak üretim sürecini geliştirmektedir. Dijital çalışma talimatları ve uzaktan yardım gibi AR uygulamaları verimliliği artırmakta ve hataları azaltmaktadır. Bununla beraber artırılmış gerçeklik imalat sektöründe çalışanların performansını ve üretim ortamlarındaki genel üretkenlik üzerindeki olumlu etkileme gücüne sahip olabilmektedir (Wang vd., 2008: 2735-2736).

Üretimde dijital dönüşümün önemli yönlerinden biri akıllı üretimin ortaya çıkışıdır. Akıllı fabrikalar, çeşitli süreçlerden gerçek zamanlı veriler toplamak için IoT cihazlarından ve sensörlerinden yararlanır. Bu veriler daha sonra üretimi optimize etmek, bakım ihtiyaçlarını tahmin etmek ve arıza süresini en aza indirmek için analiz edilir.

Kestirimci bakım, üretimdeki dijital dönüşümün bir diğer kritik bileşenidir. İmalat işletmeleri, yapay zekâ algoritmalarını ve veri analitiğini kullanarak

ekipmanın ne zaman arızalanacağını tahmin edebilir ve bakımı proaktif bir şekilde planlayabilir. Kestirimci bakım, planlanmamış arıza sürelerini azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda makinelerin ömrünü de uzatmaktadır (Zonta vd., 2020: 2).

Çeşitli sektörlerden çok sayıda işletme, inovasyon ve uyarlanabilirliğin işaretçisi olarak hizmet veren dijital dönüşüm yolculuğuna çıkmıştır. Bu işletmelerden birisi üretim ve teknolojiye küresel bir lider olan Siemens AG'dir. Siemens'in Dijital Kurumsal Paketi, tasarımdan bakıma kadar tüm üretim sürecinin bütünsel bir dijital ikizini oluşturmak için Nesnelerin İnterneti ve Yapay Zekâ teknolojilerinden yararlanmaktadır. Bu, Siemens'in yalnızca kendi operasyonlarını optimize etmesini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda müşterilerine de aynısını yapma gücü vererek dijital teknolojilerin dönüştürücü potansiyelini vurgulamaktadır. (Siemens, 2020). Bir diğer başarı öyküsü ise General Electric'in (GE) öyküsüdür. GE, IoT ve veri analitiğine yoğun yatırım yaparak dijital dönüşümü benimsemiştir. "Brilliant Factory" girişimi, üretim süreçlerini geliştirmek ve plansız aksama sürelerini azaltmak için gerçek zamanlı veri analizinden yararlanmaktadır. GE, 2020 yılına gelindiğinde fabrikalarında üretkenlikte %20'lik bir artış gördü; bu, üretimde dijital dönüşümün gücünün bir kanıtıdır (General Electric, 2020).

İmalat işletmelerinin dijital dönüşümü teknolojik bir eğilimden daha fazlasıdır; bu, malların üretilme, izlenme ve optimize edilme biçiminde temel bir değişimdir. Nesnelerin İnterneti, büyük veri analitiği, yapay zekâ ve 3D baskı gibi teknolojilerle desteklenen dijital ve fiziksel alanların birleşimini temsil etmektedir. Üstesinden gelmesi gereken zorluklar olsa da, artan üretim verimliliği ve iyileştirilmiş kalite kontrolünden daha sürdürülebilir üretim uygulamalarına kadar potansiyel faydalar çok büyüktür.

Bu dönüştürücü çağda ilerlerken imalat işletmelerinin değişimi benimsemesi, doğru teknolojilere yatırım yapması ve dijital çağda başarılı olmak için iş gücünü güçlendirmesi hayati önem taşımaktadır. Bunu yaparak, yalnızca rekabetçi kalmakla kalmayacak, aynı zamanda imalat sektörü ve bir bütün olarak toplum için daha yenilikçi, verimli ve sürdürülebilir bir geleceğe de katkıda bulunacaklardır.

II. YÖNTEM

Bu çalışmada Konya'da faaliyet gösteren imalat işletmelerinin dijitalleşme süreçlerini ve mevcut durumlarını belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, sosyal olgulara ilişkin açıklamaların geliştirilmesiyle ilgili bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Yani içinde yaşadığımız sosyal dünyayı ve her şeyin neden böyle olduğunu anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Hancock vd., 2009: 7). Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma metodolojisi, sırasıyla tekil vakalara veya seçilen kasıtlı örneklere uygulanan bazı yaklaşımlarla ilişkilidir. Bu tür araştırma metodolojisiyle, yönetim araştırması yaparken tutarsızlıkları, başarısızlıkları, olumlu çıkarımları ve farklı durumlara dikkati gösteren konuları belirlemek daha kolaydır (Greening, 2019: 89). Husserl'e (1992) göre, "fenomenoloji, yeni bir tanımlayıcı yöntem ve ondan ayrılan aprioristik bir

bilim sağlar ve kesin bir bilimsel felsefe için temel organı sağlamaya mahkumdur". Öte yandan Heidegger (2006) "fenomenoloji, fenomen bilimini vurgular. Bu, gösterilene, kendini gösterdiği gibi ve kendini gösterdiği kadar izin verilmesine ve algılanmasına dayanır. Dolayısıyla nesnel bir fenomendir, dolayısıyla aynı zamanda doğru ve bilimseldir". Buna göre fenomenoloji kapsamlı bir araştırma yapmayı ve bilinç için olduğu gibi köke, yani deneyimin maddeleştiği alana, "şeyin kendisine" ulaşmayı amaçlamaktadır (Fuster, 2019: 219). Fenomenoloji deseni, katılımcıların spesifik ifadeleri ve deneyimleri üzerinde çalışmaktadır. Fenomenolojinin temel amacı, kişilerin bir fenomenle ilgili deneyimlerini evrensel özün tanımına indirgemektir (Creswell vd., 2007:252). Fenomenoloji, bir olayla ilgili yaşam deneyimlerinin konunun bakış açısından incelenmesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, insan yaşamının ölçülebilir yönlerin ötesindeki en karmaşık yönlerinin analizi olarak ele alınmaktadır. Bu yöntem, yaşanan deneyimlerin karmaşıklığını anlamak ve bu sayede farkındalık oluşturmak ve olguyu çevreleyen anlamları bulmayı amaçlamaktadır (Fuster, 2019: 217). Bu desende araştırmacı fenomeni deneyimlemiş kişilerden veri toplar ve tüm bireyler için neyi deneyimledikleri ve nasıl deneyimledikleri üzerine birleşik bir tanım geliştirir (Creswell vd., 2007:252-253). Fenomenoloji araştırmalarında veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek bireylerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 67). Bu bağlamda bu çalışmada tek tek işletmelerle görüşme yapılarak bir fenomen olarak ele alınan dijitalleşme süreçlerine ilişkin işletmelerin deneyimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

A. Çalışma Grubu

Fenomenoloji araştırmasında örneklem seçim ve uygulaması oldukça dar aralıktadır ve örneklemde yer alan tüm katılımcıların çalışılan olguyu deneyimlemiş veya bu olguya ilgili tecrübeleri olan kişilerle temas etmiş olmaları gerekmektedir. Fenomenoloji örneklemeleri genellikle belirli bir karakteristik özelliği olan grup içinden seçilmektedir. Fenomenoloji araştırmalarında ölçüt yöntemle seçilen örneklem, incelenen olguya ilişkin tecrübelere sahip bireyleri temsil etmesi açısından oldukça elverişlidir (Baltacı, 2018: 263-264). Bu yüzden bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örneklem yöntemi ile çalışma grubu belirlenmiştir. Ölçüt örneklem, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütlerin durumunu karşılamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 120). Ölçüt örneklemde çalışma grubunun seçimi olgu kriterlerini tanımlayan, zengin bilgi kaynaklarını kullanan kilit bilgilendirici görüşmelerin kullanımını içermektedir (Marshall, 1996: 524). Ölçüt örneklem yönteminde araştırmacının incelediği olguyu açıklamada belirlediği birtakım ölçütler bulunmaktadır. Ancak kritik durumlar için belirlenmiş ölçütlerin de araştırmanın genel ahengine uyması gereklidir (Baltacı, 2018: 255). Bu çalışmada ise imalat işletmelerinin dijitalleşme süreçleri kapsamında çalışma grubunu belirlerken "dijitalleşme süreci deneyimine sahip olmak, imalat işletmesi olmak ve Konya'da faaliyet göstermek" ölçütleri belirlenmiştir. Buna göre belirlenen ölçütlere sahip dijitalleşme süreci geçiren, Konya'da faaliyet gösteren 7 imalat işletmesiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Fenomenoloji araştırmalarında örneklem hacmine bakıldığında örnekleme dahil

edilecek birey sayısı 10'u geçmemelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 67). Starks ve Trinidad (2007)'e göre fenomenolojik araştırmalar için tipik örneklem büyüklükleri 1 ila 10 kişi arasında değişmektedir (Starks ve Trinidad, 2007: 1375). İdeal örneklem hacmi, örneklem kotası dolduğunda ve teorik doyuma ulaşıldığında başka bir deyişle ek durumlar kodlama çerçevesini değiştirmedikçe gerçekleşmektedir (Hancock vd., 2009: 22). Nitel çalışmalarda bilginin maksimum seviyede elde edilmesiyle, yeni örneklem birimlerinden artık yeni bir bilgi gelmediği noktada, yani doyum noktasında, örnekleme dahil etmeler durdurulmaktadır. Kısaca bilgilerin tekrarlanması ölçüt olarak ele alınmaktadır (Baltacı, 2018: 262). Buna göre bu çalışmada veriler tekrar etmeye başladığında ve veri doygunluğu ortaya çıktığında veri toplama bırakılmıştır. Bu yüzden bu çalışmanın örneklem hacmi 7 olarak belirlenmiştir. Dijitalleşme süreci deneyimini yaşayan 7 imalat işletmesine ilişkin katılımcı bilgileri aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Betimsel Analiz Bilgileri

KATILIMCI (KOD İSMİ)	İŞLETMEYE DAİR BİLGİLER				MÜLAKAT YAPILAN ÇALIŞANA İLİŞKİN BİLGİLER				
	ÇALIŞAN SAYISI	KURULUŞ YILI	DİJİTAL DÖNÜŞÜME BAŞLAMAYILI	SEKTÖR	MEZUNİYET	ÇALIŞMA SÜRESİ	CİNSİYET	YAŞ	POZİSYON
D1	115	2000	2018	Tarım makinesi yedik parça	Lisans	17	Erkek	39	İşletme ortağı
D2	550	2010	2016	Hidrolik	Lisans	20	Erkek	40	Firma sahibi
D3	350	2002	2017	Otomotiv yedik parça	Yüksek lisans	15	Erkek	41	Firma sahibi
D4	169	1984	2022	Otomotiv yedik parça	Lisans	2	Kadın	29	ERP proje yöneticisi
D5	35	2014	2018	Tarımsal gübre imalatı	Lisans	19	Erkek	40	Kurucu ortak
D6	120	1979	2006	Otomotiv yan sanayi	Lisans	25	Kadın	45	İcra kurulu başkanı
D7	55	2013	2018	Tarım	Lisans	16	Kadın	38	Kurucu CEO

Tablo 1 Konya'da faaliyette bulunan dijitalleşme deneyimine sahip 01.07.2023-03.09.2023 tarihleri arasında görüşmeye katılmış 7 imalat firmasının üst düzey yöneticisine ve işletmeye ilişkin bilgileri göstermektedir. Katılımcı bilgilerinin yaş aralığı 29-45 arasında değişmektedir. Katılımcı işletmelerin çalışan sayısı ise 35-550 arasında değişmektedir. Görüşme yapılan çalışanların genel itibarıyla işletme sahibi olduğu görülmektedir. Böyle bir durum işletmenin dijitalleşme süreci hakkında daha doğru ve net bilgiler alınmasında yardımcı olacağı düşünülmektedir. Her bir üst düzey yöneticinin çalıştıkları şirket ismi, kimlikleri gizli tutulmuştur. Çalışma grubuna dâhil olan her bir imalat işletmesine kod ismi verilmiştir. Katılımcıların 4'ü erkek 3'ü ise kadın üst düzey yöneticidir. Dijitalleşme deneyimine sahip işletmelerin bu sürece 2006-2022 yılları arasında girdikleri görülmektedir. Bu araştırma için Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 25.05.2023 tarih ve 2023.05.195 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

B. Veri Toplama ve Veri Analizi

Bu araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda araştırmayı gerçekleştiren kişi öncesinde hazırlanan konulara bağlı kalarak hem öncesinde hazırlanmış soruları sorma hem de konu kapsamında ek sorular yöneltme özgürlüğüne sahip olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 130). Nitel çalışmalarda araştırma soruları hazırlanırken gerek kurumsal ve kavramsal çerçeve gerekse alandan elde edilecek ön bilgiler araştırma sorularının ortaya çıkmasında yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 84). Buna göre imalat işletmelerinin dijitalleşme deneyimlerinin tespit edilebilmesi, bu süreçte yaşadıkları zorlukları ve elde ettikleri faydaları belirlenebilmesi amacıyla öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması ışığında oluşturulan sorulara yönelik alanında uzman bir akademisyenin görüşlerine başvurulmuş ve geri bildirim istenmiştir. Yine dijitalleşme deneyimine sahip 2 katılımcı işletmeyle yapılan pilot bir uygulama doğrultusunda sorulara son hali verilmiştir. Yapılan pilot görüşmeler sayesinde sorular sınanmış ve soruların işleyip işlemediği tespit edilmiştir (Polat, 2020: 167). Buna göre araştırma kapsamında hazırlanan görüşme soruları aşağıda gösterilmiştir:

1. İşletmenizde dijital dönüşüm sürecine geçişinizi etkileyen faktörler nelerdir?
2. Dijitalleşme sürecinde işletme olarak karşılaştığınız zorluklar nelerdir?
3. Dijital dönüşüm sürecinde (dijitalleşme kapsamında) işletmenizde hangi donanım ve bileşenleri kullanıyorsunuz?
4. İşletmenizde hangi departmanlarda dijitalleşmeyi uyguluyorsunuz?
5. Dijital dönüşümün işletmenize sağladığı faydalar, katkılar nelerdir?
6. Dijitalleşme sürecinde sahip olmanız gereken yetkinlikler, gereksinimler ya da nitelikler nelerdir? Hangi eğitimler düzenlenmesi gerekir?

Çalışmanın verileri Konya’da faaliyette bulunan 7 imalat işletmesinin üst düzey yöneticisiyle yüz yüze ve telefon görüşmesiyle elde edilmiştir. Görüşmeler, çalışmaya dâhil olan üst düzey yöneticilerin kendilerini rahat hissedebilecekleri ve uygun oldukları zaman çerçevesinde randevulu olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara görüşme gerçekleşmeden önce araştırma ile alakalı bilgiler sunulmuş, ses kaydı alınması hususunda izinleri alınarak kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı ve her bir işletmeye kodlar verileceği (D1-D7) belirtilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 30-60 dakika arasında sürmüştür. Yapılan görüşmelerde katılımcılara açık uçlu sorular sorulmuş bu doğrultuda hem ses kaydı alınmış hem de notlar tutulmuştur. Sonrasında ses kayıtları bire bir kelimesi kelimesine “Google Driver” uygulaması aracılığı ile yazıya dökülmüştür. Elde edilen verilerin doyunluğa ulaşıldığı düşünüldükten sonra görüşmeler sonlandırılmıştır. Sonrasında verilerin analizinde kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Kodlardan elde edilen veriler dâhilinde birbirine benzeyen kodlardan kategoriler, kategorilerden de yola çıkılarak temalar oluşturulmuştur. Bu yüzden bu çalışmada verilerin analiz edilmesinde tematik analiz kullanılmıştır. Tematik analiz, bir veri setindeki anlam ifadelerini (temaları) sistematik bir şekilde tanımlamak, organize etmek ve bunları anlamlandırmak için kullanılan bir yöntem olarak ele alınmaktadır (Braun ve Clarke, 2012: 57).

C. Geçerlilik ve Güvenirlik

Bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak adına Yıldırım ve Şimşek (2021) tarafından belirtilen “inandırıcılık”, “aktarılabirlik”, “tutarlılık” ve “teyit edilebilirlik” ölçütleri dikkate alınarak sağlanmıştır. Buna göre iç geçerliliği (inandırıcılık) sağlamak adına görüşmede kullanılan sorular iki uzman akademisyen incelemesinden geçmiştir. İnceleme sonucunda görüşme sorularının açıklığı, anlaşılabilirliği ve konuya uygunluğu doğrultusunda düzeltilmiştir. Yine araştırmada iç geçerlilik kapsamında katılımcılarla uzun süreli etkileşimi sağlamak için minimum 30 dakika maksimum 60 dakikalık görüşmeler yapılmış ve görüşmeler sırasında yanlış anlaşılmalara yol açmamak için katılımcılar tarafından verilen cevaplar tekrar ve teyit edilmiştir. Çalışmada dış geçerliliği (aktarılabirlik) sağlamak için amaçlı örneklem yöntemiyle çalışma grubu belirlenmiş ve katılımcı görüşleri bire bir aktarılmıştır. İfadelerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Çalışmada iç güvenilirliği (tutarlılık) sağlamak için benzer yaklaşımla sorular çalışma grubuna yöneltilmiş, sonrasında veriler kayıt altına alınarak kodlanmıştır. Dış güvenilirliği (teyit edilebilirlik) sağlamak için ise çalışmada elde edilen veriler kaydedilmiş ve sonuçlarla ham veriler karşılaştırılıp teyit edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 289-296; Baltacı, 2019: 380-381).

III. BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmında çalışma grubundan elde edilen veriler kodlanmış, kategorilere ayrılmış ve buna göre temalar belirlenmiştir. Buna göre bu çalışmada imalat işletmelerinin dijitalleşme süreçlerine yönelik; dijital dönüşüme geçiş nedenleri, dijitalleşme sürecindeki zorluklar, dijitalleşme kapsamında kullanılan donanımlar, dijitalleşmeyi uyguladıkları departmanlar, dijital dönüşümün faydaları ve dijital dönüşüm sürecinde ihtiyaç duyulan yetkinlikler olarak altı (6) ana tema belirlenmiştir.

A. İmalat İşletmelerinin Dijital Dönüşüme Geçiş Nedenleri Teması

Aşağıda Tablo 2’de işletmelerin dijital dönüşüm süreci geçişine neden olan faktörler; kontrol, maliyet, rekabet, işbirliği ve uyum kategorileri altında toplanmaktadır.

Tablo 2: İşletmelerde Dijital Dönüşüme Geçiş Nedenlerine İlişkin Bulgular

Kategori	Kod	Katılımcılar
Kontrol	Üretim ve satış kontrolü	D1, D2, D5
	Stok kontrol	D2
Maliyet	Giderleri düşürmek	D1
	Maliyet analizi	D2, D6
Rekabet	Kendini geliştirmek	D3, D5
	Rekabet üstünlüğü	D2, D7
	Rakiplerden önde olmak	D4
İşbirliği	Tedarikçi	D2
	İhracat	D5, D6
Uyum	Çağın gerekliliği	D2, D5
	Yeni iş modelleri	D4
	Müşteri beklentileri	D6

Tablo 2’ye göre kontrol kategorisi altında; üretim, satış ve stok kontrolü kodları yer almaktadır. Maliyet teması altında giderleri düşürmek ve maliyet analizi kodları bulunmaktadır. Rekabet kategorisi altında; kendini geliştirmek, rekabet

üstünlüğü ve rakiplerden önde olmak yer almaktadır. İşbirliği kategorisi altında; tedarikçi ve ihracat kodları yer alırken; uyum teması altında ise çağın gerekliliği, yeni iş modelleri ve müşteri beklentileri bulunmaktadır. Buna göre D1 işletmelerinin dijital dönüşüm sürecine girme nedenini “...işlerin büyümesinden dolayı kontrolü sağlamak için dijitalden faydalanmamız gerekiyordu. Eee bundan dolayı dijital dönüşüme geçmeye karar verdik. Hem kendi üretimimizi satışımızı kontrol edebilmek hem maliyetlerimizi minimize etmek artı bunun yanında giderleri düşürebilmek için dijitalleşmeye karar verdik...” şeklinde ifade etmektedir. D2 ise “...bugünün şartları biraz buna bizi zorlamaya başladı. Tedarikçilerimizin talepleri de bu yönde olmaya başlayınca dijital dönüşüm kaçınılmaz oldu. Yani işin gerekliliği diyebiliriz. Hem üretimdeki takibin kolaylığı açısından hem de tedarikçilerle bağlantıyı kurabilmek, kendimizi iç ve dış dünyaya daha iyi duyurabilmek için bu dönüşümü başlattı diyebilirim ben...” ifadesinde bulunurken; D6 “...genelde küresel firmalar, çok büyük firmalar, onların bu tür talepleriyle başladık biz. Müşteri talepleriyle başladı öncelikle. Tabii ki rekabet de etkiledi. Maliyetlerimizi yönetmemiz ve net bir şekilde hâkim olmamız gerekiyordu...” şeklinde ifade etmiştir. D4 dijitalleşmeye geçiş nedenini “...rakiplerimizden daha önde olabilmemiz için iş yapış şekillerinin yenilenmesi, yeni iş modellerinin tasarlanması gibi dijitalleşme temelli dönüşüm faaliyetlerinin yapılması gerekmekteydi...” olarak dile getirmiştir. D5 ise “...2017 sonlarında ihracat başlayınca yurt dışı ile kendimizi dijital dönüşüme geçmek için mecbur bulduk...” şeklinde ifade etmektedir.

B. Dijitalleşme Sürecinde Yaşanan Zorluklar Teması

Mülakata katılan 7 firmanın dijital dönüşüm sürecinde karşılaştıkları zorlukların genel itibariyle tecrübesizlik, sermaye eksikliği, teknik ve donanım eksikliği olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre Tablo 3’e göre işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde yaşadıkları zorluklar, parasal ve personel kaynaklı faktörler ve örgütsel kaynak faktörler kategorileri altında toplanmaktadır.

Tablo 3: İşletmelerin Dijitalleşme Sürecinde Yaşanan Zorluklara İlişkin Bulgular

Kategori	Kod	Katılımcılar
Finansal ve personel kaynaklı faktörler	Personel tecrübesizliği	D1
	Nitelikli personel eksikliği	D2, D4, D7
	Direnç	D4, D6
	Sermaye	D3, D7, D4
Örgütsel kaynaklı faktörler	Tecrübesizlik	D1, D7, D2
	Strateji eksikliği	D1
	Doğru tedarikçiyle bağlantı kuramamak	D2, D4, D5
	Teknik ve donanım eksikliği	D5, D7, D1

Tablo 3’e göre parasal ve personel kaynaklı faktörler; personel tecrübesizliği, nitelikli personel eksikliği, direnç, sermaye kodlarından oluşmuştur. Parasal ve personel kaynaklı faktörleri D3, “...ne kadar güçlü sermayeyle ARGE’yi sağlayabilirsek, kendimizi geliştirmişsek, otomasyonda, blok sistemi, 3D yazılımı dedik. Bunları ne kadar geliştirebiliriz? Bu da dönüp dolaşip sermaye noktasında iyi bir sermaye gerektiren bir husus. Yani sermaye tamamen sermaye...” şeklinde ifade ederken; D6 “...dirençle karşılaştık. Çalışanlardan bir direnç geldi... Mavi yaka, özellikle veri toplama cihazları onları çok rahatsız etti. Verilere göre

performansların ortaya çıkması ve yönetilmesi onları çok rahatsız etti. Sürekli problem çıkarttılar bu konuda, cihazlara zarar verdiler. Bunları tabi biz kamera görüntüleriyle bulduk. Ciddi bir dirençle karşılaştık çalışanlar tarafından. Sonra beyaz yakada bunları görmeye başladık. Çünkü herkesin bütün verileri toplanıp analiz edildikçe, tabi gerçek performanslar ortaya çıktıkça rahatsız oldular bu durumdan ama sonra biz bunları sürekli konuşarak bunun amacının sürekli onları takip etmek olmadığını, iyileştirme faaliyetlerini altyapı hazırladığımızı söyleyince, kaynak yapısını altyapı hazırladığımızı falan söyleyince biraz rahatladılar...” ifadeleriyle işletme olarak yaşadıkları zorlukları dile getirmiştir. D2 ise bu durumu “...bir de eee nitelikli personel sıkıntısı yaşadığımızı gördüm bu süreçte. Yani belki ben biz firma olarak tam nitelikli kişilere ulaşamadık...” şeklinde dile getirmiştir.

Tablo 3’e göre işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde yaşadıkları zorluklar kapsamında örgütsel kaynaklı faktörler; tecrübesizlik, strateji eksikliği, doğru tedarikçiyle bağlantı kuramamak, teknik ve donanım eksikliği kodlarından meydana gelmektedir. Buna göre D1 “...tecrübe eksikliğimiz olduğu için dijital beceri eksikliğimiz var. ...eee tabii bi de strateji belirlemek. Çünkü dijitalleşme yeni yeni bizim gibi firmalara geçiş sağladığı için bazı eksiklerimiz oluyor. Bunlar da dediğim gibi işte yani strateji eksikliğimiz var...” şeklinde ifade etmiştir. D2 tedarikçi bulmakta zorlandığını “...alanda uzman kişileri direkt bulamama yani tedarikçi sorunu yaşadık burada öyle söyleyebilirim yani. O bağlantıyı kuramadık ilk etapta. Orada zorluk yaşadık...” şeklinde ifade ederken, D4 ise bu durumu “...donanım temin sürelerinin uzunluğundan dolayı zorluk yaşadık...” şeklinde ifade etmiştir. D5 donanım ve teknik eksiklikten kaynaklı yaşadığı zorluğu “...birkaç makine aldık mesela, öyle örnek vereyim. Doğru makineyi bulana kadar biraz zararımız oldu yani...” şeklinde ifade etmiştir. D7 ise “...özellikle kendi sektörümüzde denenmiş yapılmış bir altyapının olmaması, birçok şeyi deneme yanılma yoluyla yapıyor olmamız sektörde çok fazla dijital dönüşümü kullananlar yapay zekayı tercih edenler yok. Dolayısıyla deneme yanılma yoluyla devam etmek birazcık zaman ve finansman olarak daha yorucu bir hal aldı...” şeklinde ifadeleriyle işletme olarak yaşadıkları zorlukları dile getirmiştir.

C. Dijitalleşme Kapsamında İmalat İşletmelerinin Kullandıkları Donanım ve Bileşenler Teması

Tablo 4, dijital dönüşüm sürecinde işletmelerin hangi donanım ve bileşenleri kullandığına yönelik bilgileri içermektedir.

Tablo 4. Dijitalleşme Kapsamında Kullanılan Donanım ve Bileşenlere İlişkin Bulgular

Kod	Katılımcılar
Bulut bilişim	D1, D2, D3
Otomasyon	D1, D3, D5, D6, D7, D4
Nesnelerin İnterneti	D4, D6, D7
Otonom robotlar	D6
Yapay zekâ	D7

Buna göre görüşme yaptığımız imalat işletmeleri genel itibarıyla, bulut bilişim, otomasyon, nesnelerin interneti, otonom robotlar ve yapay zekâ bileşenlerini kullanmaktadır. D2 “...genelde bulut bilişim kullanıyoruz. Bazı tedarikçilerimiz yani büyük firmalarla çalışıyoruz biz. Onların portalları var. Onların portallarından da çok istifade edebiliyoruz...” şeklinde ifade ederken, D3,

“...tabii bizde ARGE çalışmaları olduğu içi otomasyon önemli tabii. Neticede ARGE’de otomasyon, internet bulut sistemi bunları düzenli bir şekilde kendimizi de geliştirerek de bunları kullanmaya çalışıyoruz...” dile getirmiştir. D6 ise kullandıkları donanımlara ilişkin “...yazılımlar kullanıyoruz. IAP var, CRM var, artı şey var, veri toplama cihazlarımız var, MES dediğimiz bir sistem var. Yani Nesnelere arası interneti sağlayan, iletişim sağlayan. Artı otomasyon sistemlerimiz var, robot sistemlerimiz var. Üretimde bunları kullanıyoruz...” değerlendirmesinde bulunmuştur. D4 çalıştığı işletmede kullandıkları donanım ve bileşen hakkında “...muhasabe ve üretim, kalite tek bir sistem üzerinden yürütüleliyordu, departmanlar arası kopukluk vardı ve MRP çalıştırılmıyorduk, manuel planlama yapılıyor, doğru maliyet hesaplanmıyordu bu yüzden ERP yatırımı yapıldı...” diyerek ifade etmiştir.

D. Dijitalleşmenin Kullanıldığı Departmanlar Teması

Görüşmeye katılan imalat işletmelerine yukarıdaki bahsettikleri donanım ve bileşenleri hangi departmanlarında kullandıklarına ilişkin soru yönetilmiştir. Alınan cevaplar neticesinde, üretim, pazarlama, depo, muhasabe, stok, satın alma, insan kaynakları yönetimi kodları ortaya çıkmıştır. D1 “...**üretim** için önemli dijitalleşme, **pazarlamada** gerekli ve **depo** alanında stok alanında dijitalleşme bunun üçünde de üç birimde de birbiriyle bağlantılı olan bir konu. Dijitalleşmeyi bu 3 birimde de kullanıyoruz...” şeklinde ifade ederken, D2 ise “...öncelikle biz zaten **üretimden** dolayı bu dijitalleşmeye geçmeye başladık. **Stokları** dahi takip edelim, diye ilk öncelikli üretim. Daha sonra tabii ki hesap kitap **muhasabe** diyebiliriz...” ifadesinde bulunmuştur.

E. Dijital Dönüşümün Sağladığı Faydalar Teması

Tablo 5 mülakata katılan işletmelerin dijital dönüşümle birlikte elde ettiği faydaları göstermektedir. Buna göre dijital dönüşümün işletmelere sağladığı faydalar; verimlilik, düşük maliyet, etkin kaynak kullanımı, rekabet üstünlüğü, üretim süreçlerinde iyileşme, hız, planlama, koordinasyon, performans yönetimi ve müşteri memnuniyeti kodlarından oluşmuştur.

Tablo 5. Dijital Dönüşümün Sağladığı Faydalara İlişkin Bulgular

Kategori	Kod	Katılımcılar
İşletme açısından	Verimlilik	D1, D3, D5, D6, D7
	Düşük maliyet	D2, D4, D5
	Etkin kaynak kullanımı	D2, D7, D5
	Rekabet üstünlüğü	D2, D3
	Üretim süreçlerinde iyileşme	D2, D4
	Hız	D3, D5, D4
	Planlama	D2, D4
	Koordinasyon	D1, D7, D2
	Performans yönetimi	D3, D5, D4, D6
	Müşteri memnuniyeti	D3, D4

Tablo 5 kapsamında, D5 dijital dönüşümle birlikte “...işletmeye en önce söyleyeceğim şey bir kere çok büyük bir hız kazandırdı. Yani örnek verecek olursam, eskiden bir haftada yaptığım işi ben şu anda bir günde veya bir buçuk günde çok rahatlıkla yapabiliyorum. Verimlilik çok çok arttı. Yani gözle görür bir şekilde...” ifadeleri ile dile getirmiştir. D6 “...verimliliği çok ciddi arttırdı. Artı işte performans yönetimine, maaşlara kadar etki ettirdik biz bu olayı. Kişilerin

performanslarını ölçüp, artı ödül takdir sisteminde çok katkısı oldu bize...” şeklinde ifade etmiştir. D1 işletmeye sağladığı faydayı “...verimlilik konusunda artı yönde bir fayda sağlıyor. Hem imalattaki verimlilik yapmış oluyor. Aynı zamanda pazarlama sahadaki elemanların verimliliğini arttırmış oluyor...” şeklinde dile getirmiştir. D2 “...ham maddeyi, stokları takip edebilmeye başladık. Yani burada stok maliyetini azalttık biz. Bu yani gereksiz stoktan kaçınmış olduk. Rekabet edebilmiş olduk diğer firmalarla. Ve kayıt altına alabildik her şeyi. Yani planlamayı daha iyi yapabildik...” şeklinde ifade ederken D7 “...işletme yönetiminde kaynakları doğru bir şekilde doğru zamanda, doğru mekânlara, doğru yerlere çok güzel bir şekilde aktarabiliyorsunuz...” şeklinde değerlendirmiştir. D4 “...üretimde dar boğaz oluşturan tezgâhları tespit edebilme ve üretim süreçlerinde iyileşme...” yaşadıklarını belirtmiştir. D1 koordinasyon ile ilgili elde ettiği faydayı “...hem sahada olanların, hem imalatta, depoda olan elemanların birbiriyle iletişimini de sağlamış oluyor...” şeklinde ifade etmiştir. D3 ise müşteri memnuniyeti ile ilgi sağladığı faydayı “...e tabii bir de müşterinin tatmin olması lazım. Yani müşterinin istek ve arzularına göre hareket ediyoruz...” şeklinde değerlendirmiştir.

F. Dijital Dönüşüm Sürecinde İhtiyaç Duyulan Yetkinlikler Teması

Mülakata katılan işletmelere dijital dönüşüm sürecinde nelere ihtiyaç duyduklarına yönelik soru yöneltilmiştir. Gelen cevaplar, eğitim, devlet desteği, dijitalleşme yol haritasının oluşturulması, nitelikli personel ve dijital teknolojiler hakkında bilgi kodlarından oluşmuştur. Buna göre katılımcıların ifadeleri aşağıda gösterilmiştir:

D1 “...**veri analitiği** önemli dijitalleşmede. İu tabii bir de bunun **yol haritası** var. Ve bizim için artı **dijital teknolojilerin kullanması** açısından üretimde, pazarlamada bunlar gibi eğitim ve yetkinliklere sahip olmak gerekiyor yani...” diyerek ihtiyaç duyduğu gereksinimi belirtmiştir.

D7 “...**teşvikler** çok önemli. Devlet de bu anlamda hep küçük işletmeleri destekliyor ama aslında ciddi yapay zekâları büyük işletmelerin ihtiyacı var. Orta ölçekli işletmelerin ihtiyacı var. Devlete o anlamda orta ölçekli işletmeleri ve büyük işletmelere daha farklı kolaylıklar sağlamalı...” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

D6 dijital dönüşüm sürecinde en çok nitelikli elemana ihtiyaç duyduğunu “... gerçekten bu anlamda da çok **nitelikli elemanlara** ihtiyaç var...” sözleriyle dile getirmiştir.

D2 ise “...yani kurumsal bir firma olsak da burada üniversite hocalar özellikle bu alanda bir **eğitim** verebilir. Yani bizi biraz daha bilinçlendirilebilir. Yani o konuda biraz eksik kalıyoruz...” ifadesinde bulunmuştur.

SONUÇ

Dijitalleşme günümüz modern dünyasının vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Özellikle insan hayatını kolaylaştırması, bilgiye erişme konusunda sınır tanımaması insanlık tarafından vazgeçilemeyecek bir faktör olduğunun da bir göstergesidir. Bu kapsamda modern dünyanın yeni yapılanması olan dijitalleşme sadece insan hayatında değil işletme hayatında da artık önemli bir

kavram haline gelmeye başlamıştır. Günümüz modern işletmeleri hayatta kalabilmek, rekabet avantajı kazanabilmek ve değişen çevre şartlarına çevik bir şekilde uyum sağlayabilmek için dijitalleşme kapsamında yeni iş yapış şekillerini hayata geçirmeye başlamışlardır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan endüstri 4.0 ile gündeme gelen dijitalleşme, işletmelerin hem adaptasyon sağlayabilmek hem de yaşamlarını sürdürebilmek için kullandıkları en güçlü rekabet stratejisi silahı haline gelmiştir.

Bu kapsamda bu çalışma ile Konya’da faaliyette bulunan dijital dönüşüm deneyimine sahip 7 işletme üzerine nitel bir çalışma yaparak dijitalleşme sürecine geçiş nedenleri, bu süreçte yaşadıkları zorluklar, dijitalleşmeyle elde ettikleri faydaları ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Görüşmeye dahil olan işletmelerin ortalama 7 yıl önce dijitalleşme sürecine adım attıkları ortaya çıkmıştır. İşletmelerin dijitalleşmeye geçiş nedenlerinin, üretim, satış ve stok kontrolünü sağlayabilmek, maliyetlerini düşürmek, rekabetçi yapı elde edebilmek, işbirliği içinde olduğu diğer firmalarla daha rahat iletişim kurabilmek ve onların beklentileri doğrultusunda hareket edebilmek ve çevrenin değişen yapısına uyum sağlayabilmek adına olduğu ortaya çıkmıştır. Yine yapılan görüşmeler neticesinde işletmelerin dijitalleşme süreçlerini en çok stok, üretim, depo ve muhasebe departmanlarına ilişkin sürdürdükleri ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda otomasyon, bulut bilişim, nesnelerin interneti gibi donanımlar bu departmanlarda kullanılmıştır. Özellikle görüşmeye katılan işletmelerin imalat sektöründe olması onlar için stok ve depo yönetiminin daha önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu departmanlarda genel itibariyle ERP yazılım programı kullanılarak stok giriş ve çıkışları rahat bir şekilde takip edilebilmiş ve bütün departmanlar arasında da entegrasyon sağlanmıştır.

Görüşmeye katılan 7 imalat işletmesinin dijitalleşme süreci deneyiminde bir takım zorluklar ve dönüşüm sancıları yaşadığı ortaya çıkmıştır. İşletmelerin genel itibariyle yaşadığı zorluklar; personel tecrübesizliği, nitelikli personel bulmada zorluk yaşamaları, çalışanların bu değişime direnç göstermeleri, strateji ve dijitalleşme yol haritalarının olmaması ve bu yüzden de hangi adımları atacaklarını bilmemeleri, doğru tedarikçilerle bağlantı kuramamak, teknik, donanım ve sermaye eksiklikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre görüşme yapılan işletmelerin bu sürece ilişkin bir yol haritalarının olmaması ve dijital teknolojilerin nasıl kullanılacağına ilişkin bir stratejilerinin bulunmaması en önemli zorluk olarak görülmektedir. Çünkü dijitalleşmeye ilişkin yol haritasının olmaması bütün süreçlerin aksamasına ve deneme yanılma olayının çok olmasına sebebiyet vermekte, böylesi bir durum ise işletmelerin kaynaklarının etkin kullanamamasına ve hızlarını düşürmesine neden olmaktadır.

Yapılan görüşmelerin bulguları arasında imalat işletmelerinin dijitalleşme süreci sonucunda elde ettikleri faydalar da bulunmaktadır. Buna göre dijitalleşme süreci deneyimine sahip 7 imalat işletmesinin yaşadıkları dönüşüm sonucunda elde ettikleri faydalar; verimlilik, düşük maliyet, etkin kaynak kullanımı, rekabetçi yapı, üretim süreçlerinde iyileşme, hız, koordinasyon, performans yönetimi ve müşteri memnuniyeti olarak yer almaktadır. Dijital dönüşümle birlikte üretim hatlarında

israf en aza indirilmekte, gereksiz prosesler çıkartılmakta ve bu sayede de maliyetler aşağı yönlü bir iniş sergilemektedir. Yine dijital dönüşümle birlikte standart ürünler çıkartılmakta, etkin stok ve depo yönetimi sayesinde de müşterinin istediği yerde, istediği zamanda, istediği miktarda ürünler ulaştırılabilmektedir. Bu sayede müşteri memnuniyeti de en üst seviyeye çıkmaktadır.

Görüşmeye katılan imalat işletmelerine, dijitalleşme sürecinde işletmelerin hangi yetkinliklere sahip olması gerektiğine ilişkin önerileri sorulduğunda verdikleri cevaplar, eğitim (hem devlet hem de üniversite destekli), devletin bu alanda daha çok teşvik edici ve destekleyici olması gerektiği, dijital dönüşüm yol haritasının oluşturulması, dijital teknolojilerin kullanımı ile alakalı gerekliliklerin olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Önbiçak ve Telli (2022) tarafından yapılan çalışmada satış sonrası hizmetlerde dijitalleşmenin kullanılmasının imalat işletmelerinde rekabet ve maliyet avantajı sağladığı bulgulanmıştır. Yıldırım (2020) yaptığı araştırmada, işletmeler vizyonlarını geleceğe taşımak ve rekabette kalmak için dijital dönüşüme gerek duymaktadır. Yazar işletmelerin dijital dönüşümle beraber elde ettikleri faydaları; verimlilik, müşteri memnuniyetinde artış, kalite gibi faktörler olarak sıralamaktadır. Hulla ve arkadaşları (2021) ise yaptıkları çalışmada işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde yaşadığı zorlukları işgücünün gerekli yetkinliklere sahip olmaması, gerekli eğitimlerin verilmemesi ve yol haritasının olmaması şeklinde belirtmişlerdir. Literatürdeki bu sonuçlar bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ve bulgular ile örtüşmekte ve desteklemektedir.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre,

- Dijital dönüşüm sürecine girmek isteyen işletmelerin öncelikle yol haritası belirlemesi gerekmektedir.
- İşletmeler dönüşüm sürecinde personelinin eğitimi ve süreç hakkında sürekli bilgilendirme yapmalı ve bu şekilde oluşabilecek direncin önüne geçebilmeli,
- Devlet dijitalleşme kapsamında işletmelere daha çok destek ve eğitim vermeli,
- Üniversiteler imalat işletmeleri ile birlikte ortaklaşa hareket etmeli ve bu süreçte birbirlerine destek vermeli,
- Dijitalleşme sürecine girmek isteyen işletmeler, teknik, donanım, nitelikli personel eksikliğini gidermeli,
- İşletmeler yeni iş modellerine ve yeniliğe açık olmalı.

Bu çalışmanın Konya'da faaliyette bulunan sınırlı sayıda imalat işletmesiyle yapılması araştırmanın kısıtlılığı olarak düşünülmektedir. Yine araştırma yöntemlerinden nitel çalışma tercih edilmesi görüşülen firma sayısının sınırlı tutulmasına neden olmaktadır. Çalışma konusunun ulusal yazın literatüründe sınırlı sayıda olması ilerleyen zamanlarda gelecek çalışmalara yol gösterebileceği düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda bu alanda araştırma yapmak isteyenler, görüşülen işletme sayısını artırarak ve sadece imalat sektöründe değil diğer sektörlerle daha kapsamlı çalışmalar yaparak elde ettikleri sonuçları bu çalışma ile karşılaştırma imkânı bulabilirler. Yine bu sayede sektörler arası bir karşılaştırma

yapılarak sektörlerin dijital dönüşüm dinamikleri ortaya çıkartılabilir. Bu sayede literatüre daha fazla katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Yine gelecek çalışmalarda, model fabrika kapsamında dijitalleşme konusunda eğitim alan işletmelerin durum tespitlerinin yapılabilmesi de öneriler arasındadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür

Bu çalışmada, bize vakit ayırıp görüşme isteğimizi ve örneklem grubumuz olmayı kabul eden Konya'daki değerli imalat işletmelerine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bengio, Y., Courville, A., & Vincent, P. (2013). Representation learning: A review and new perspectives. *IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence*, 35(8), 1798-1828.
- Blasingame, J. (2013). *The Age of the Customer: Prepare for the Moment of Relevance*. SBN Books.
- Botta, A., de Donato, W., Persico, V., & Pescapé, A. (2016). Integration of Cloud computing and Internet of Things: A survey. *Future Generation Computer Systems*, 56, 684-700.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2012), "Thematic analysis. In H. Cooper (Ed.)", *APA Handbook of Research Methods in Psychology: Vol. 2. Research designs* (pp. 57-91) Washington, DC: American Psychological Association.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Bughin, J., Hazan, E., Sree Ramaswamy, P., DC, W., & Chu, M. (2017). Artificial intelligence the next digital frontier.
- Campbell, T., Williams, C., Ivanova, O., & Garrett, B. (2011). *Could 3D printing change the world. Technologies, Potential, and Implications of Additive Manufacturing*, Atlantic Council, Washington, DC, 3, 1-16.
- Chen, M., Mao, S., & Liu, Y. (2014). Big data: A survey. *Mobile Networks and Applications*, 19(2), 171-209.
- Christopher, M., & Lee, H. (2004). Mitigating supply chain risk through improved confidence. *International journal of physical distribution & logistics management*, 34(5), 388-396.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E. ve Plano Clark, V. (2007), *Qualitative Research Designs: Selection and Implementation*, *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264.
- Fuster, D. (2019). Qualitative Research: Hermeneutical Phenomenological Method. *Propósitos y Representaciones*, 7(1), 201-229. Doi: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2019.v7n1.267>.
- General Electric. (2020). GE Digital. <https://www.ge.com/digital/>
- Gökçe, Z. (2022). *Wenger'in eylem-kimlik kuramını geliştirmesi sanal eylem birimi bireylerinin kişisel özellikleri ile odaklanma motivasyonlarının davranış gösterme davranışına etkisi* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

- Greening, N. (2019). Phenomenological Research Methodology. *Scientific Research Journal (SCIRJ)*, 7(5), 88-92.
- Hancock, B., Ockleford, E. ve Windridge, K. (2009). *An Introduction to Qualitative Research*. The NIHR RDS for the East Midlands, Nottingham.
- Hofmann, P., Samp, C., & Urbach, N. (2020). Robotic process automation. *Electronic markets*, 30(1), 99-106.
- Hulla, M., Herstätter, P., Wolf, M. ve Ramsauer, C. (2021). Towards digitalization in production in SMEs – A qualitative study of challenges, competencies and requirements for trainings. *Procedia CIRP* 104, 887–892.
- Kılıçarslan, A. (2022). Algoritmik Ticaretin Yükselişi. M. Cihangir, S. Özer (Ed.), *Dijital Çağda Küresel Politik Dönüşüm: Sistem, Aktörler, Güvenlik* (1.baskı) içinde (s. 75-107). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kurfess, T. R. (Ed.). (2005). *Robotics and automation handbook* (Vol. 414). Boca Raton, FL: CRC press.
- Lee, J., Bagheri, B., & Kao, H. A. (2015). A Cyber-Physical Systems architecture for Industry 4.0-based manufacturing systems. *Manufacturing Letters*, 3, 18-23.
- Lee, J., Lapira, E., Bagheri, B., & Kao, H. A. (2013). Recent advances and trends in predictive manufacturing systems in big data environment. *Manufacturing letters*, 1(1), 38-41.
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., & Hung Byers, A. (2011). *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity*. McKinsey Global Institute.
- Maresova, P., Soukal, I., Svobodova, L., Hedvicakova, M., Javanmardi, E., Selamat, A., & Krejcar, O. (2018). Consequences of industry 4.0 in business and economics. *Economies*, 6(3), 46.
- Marshall, M. N. (1996). Sampling For Qualitative Research. *Family Practice*, 13(6), 522-526.
- Monczka, R. M., Handfield, R. B., Giunipero, L. C., & Patterson, J. L. (2020). *Purchasing and supply chain management*. Cengage Learning.
- Önbıçak, E. H. ve Telli, S. G. (2022). Kobi'lerde Satış Sonrası Hizmetlerin Dijitalleşmesi: Makine İmalat Sektörü İzmir İli Örneği. *Journal of Business in The Digital Age*, 5(1), 1-15.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 41-64.
- Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zeka. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 1(1), 81-93.
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64-88.
- Provost, F., & Fawcett, T. (2013). Data science and its relationship to big data and data-driven decision making. *Big data*, 1(1), 51-59.
- Rifkin, J. (2014). *The zero marginal cost society: The internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. St. Martin's Press.
- Schneier, B. (2015). *Data and Goliath: The hidden battles to collect your data and control your world*. WW Norton & Company.
- Schwab, K. (2017). *The fourth industrial revolution*. Currency.
- Siemens. (2020). Siemens Digital Enterprise Suite. <https://new.siemens.com/global/en/products/automation.html>
- Starks, H., & Trinidad, S. B. (2007). Choose your method: a comparison of phenomenology, discourse analysis, and grounded theory. *Qualitative Health Research*, 17(10), 1372-1380.
- Üstündağ, A. ve Çevikcan, E. (2017). *Endüstri 4.0: dijital dönüşümün yönetilmesi*. Springer.
- Ong, S. K., Yuan, M. L., & Nee, A. Y. (2008). Augmented reality applications in manufacturing: a survey. *International journal of production research*, 46(10), 2707-2742.
- Warshaw, L. (2017). Industry 4.0 and the digital twin: Manufacturing meets its match. *Retrieved January, 23, 2019*.

- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). The nine elements of digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 55(3), 1-6.
- Westerman, G., Calm ejane, C., Bonnet, D., Ferraris, P., & McAfee, A. (2011). Digital Transformation: A roadmap for billion-dollar organizations. *MIT Center for digital business and capgemini consulting*, 1, 1-68.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, 12. Baskı, Ankara.
- Yıldırım, B. (2020), "İşletmelerde Dijital Dönüşüm Süreci: Nitel Bir Araştırma", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(2):204-223.
- Zhang, L., Luo, Y., Tao, F., Li, B. H., Ren, L., Zhang, X., & Liu, Y. (2014). Cloud manufacturing: a new manufacturing paradigm. *Enterprise Information Systems*, 8(2), 167-187.
- Zonta, T., Da Costa, C. A., da Rosa Righi, R., de Lima, M. J., da Trindade, E. S., & Li, G. P. (2020). Predictive maintenance in the Industry 4.0: A systematic literature review. *Computers & Industrial Engineering*, 150, 106889.

SUMMARY

In the annals of industrial history, the evolution of manufacturing has witnessed crucial changes and profound technological revolutions. From the advent of the steam engine in the 18th century to the innovations in the assembly line in the 20th century, the manufacturing sector has always been at the forefront of human progress. However, the 21st century has initiated an unprecedented transformation era in terms of its scope and scale, namely the digital transformation of manufacturing enterprises. Manufacturing enterprises, especially in the industrial sector, have to adapt quickly to digital transformation processes today. This digital transformation combines traditional production and management methods with modern technology, enabling businesses to be more efficient, flexible and competitive.

In this context, with this study, interviews were held with 7 manufacturing enterprises operating in Konya in order to determine the reasons why manufacturing enterprises enter the digital transformation process, the difficulties they experience and the obstacles they face during the digital transformation process, the benefits they obtain with digital transformation and to determine the digitalization status of the sector. In this study, qualitative research method was used to determine the digitalization processes and current status of manufacturing enterprises operating in Konya. Qualitative research is considered as a method for developing explanations for social phenomena. Phenomenology pattern, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. In this study, the study group was determined by the criterion sampling method, which is one of the purposive sampling methods. The criterion sample meets the status of a predetermined set of criteria. In this context, "having experience in the digitalization process, being a manufacturing enterprise and operating in Konya" are the criteria determined.

Accordingly, it was aimed to reveal the reasons for the transition to the digitalization process, the difficulties they experienced in this process, and the benefits they obtained with digitalization by conducting a qualitative study on 7 manufacturing enterprises operating in Konya. It was revealed that the enterprises included in the interview stepped into the digitalization process on average 7 years

ago. It has been revealed that the reasons for the transition of businesses to digitalization are to ensure production, sales and stock control, to reduce their costs, to obtain a competitive structure, to communicate more easily with other companies with which they cooperate and to act in line with their expectations and to adapt to the changing structure of the environment. As a result of the interviews, it has been revealed that businesses mostly continue their digitalization processes related to stock, production, warehouse and accounting departments. In this context, hardware such as automation, cloud computing, and the internet of things were used in these departments. Especially the fact that the enterprises participating in the interview are in the manufacturing sector is an indication that stock and warehouse management is more important for them. In these departments, stock inflows and outflows were easily monitored by using the ERP software program in general, and integration was ensured between all departments. It was revealed that 7 manufacturing enterprises participating in the interview experienced some difficulties and transformation pains in their digitalization process experience. The difficulties experienced by businesses in general are personnel inexperience, difficulty in finding qualified personnel, resistance of employees to this change, lack of strategy and digitalization roadmaps and therefore not knowing what steps to take, not being able to connect with the right suppliers, technical, equipment and capital deficiencies. Accordingly, it is seen as the most important challenge that the enterprises interviewed do not have a roadmap for this process and do not have a strategy for how to use digital technologies. Because the lack of a roadmap for digitalization causes all processes to be disrupted and there is a lot of trial and error, and such a situation causes businesses to not use their resources effectively and reduce their speed. The benefits obtained by 7 manufacturing enterprises with digitalization process experience as a result of their transformation include productivity, low cost, effective resource use, competitive structure, improvement in production processes, speed, coordination, performance management and customer satisfaction. With the digital transformation, waste is minimized in production lines, unnecessary processes are eliminated, and thus costs show a downward descent. When the manufacturing enterprises participating in the interview were asked about their suggestions on what competencies businesses should have in the digitalization process, they stated that there should be requirements related to education (supported by both state and university), the state should be more encouraging and supportive in this field, the creation of a digital transformation roadmap, and the use of digital technologies.

Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*

Ercan EĞİN** Rabia AKTAŞ***

ÖZ

Bu araştırmada akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamına ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik güvenilir ve geçerli bir aracın oluşturulması amaçlanmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 2020 TÜBİTAK Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksindeki ilk 50 üniversitede görev yapan ve ölçme aracını eksiksiz ve doğru olarak yanıtlayan 686 akademisyen oluşturmaktadır. Ölçme aracının geliştirilmesinde testin amacının ve ölçülecek özelliklerin belirlenmesi, literatür taraması ve madde havuzunun oluşturulması, teknik denetim ve dil anlaşılabilirliğinin incelenmesi, uzman görüşü alma (kapsam geçerliği), pilot uygulama ve testin psikometrik özelliklerinin belirlenmesinden (geçerlik ve güvenirlilik) oluşan yedi aşamalı model izlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğinin incelenmesinde faktör analizinden yararlanılmış, gerçekleştirilen doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizleri sonrasında ölçeğin 19 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı gösterdiği görülmüştür. Ölçeğin Cronbach Alfa, Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) ve Kompozit Güvenirlilik (CR) değerleri sırasıyla 0,98 , 0,74 ve 0,98 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimci Üniversite, Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlilik

JEL Sınıflandırması: I23,L26,M14

Developing the University Entrepreneurial Environment Scale: A Validity and Reliability Study

ABSTRACT

The purpose of this study is to create a reliable and valid tool to measure the attitudes of academicians towards the university entrepreneurial environment. The participants consist of 686 academics who work in the first 50 universities in the 2020 TUBITAK Entrepreneurial and Innovative University Index. In the development of the assessment tool, a seven-stage model was followed, consisting of determining the purpose of the test and the features to be measured, literature review and creation of an item pool, examination of technical supervision and language intelligibility, obtaining expert opinion (scope validity), pilot application and determining the psychometric properties of the test (validity and reliability). Factor analysis was used to examine the construct validity of the scale. After confirmatory and exploratory factor analyses, it was seen that the scale showed a one-dimensional structure consisting of 19 items. The Cronbach's Alpha, Mean Explained Variance (AVE) and Composite Reliability (CR) values were calculated as 0.98, 0.74 and 0.98. As a result of the findings of this study, it was concluded that the University Entrepreneurial Environment Scale is a valid and reliable measurement tool.

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Üniversite Girişimcilik Yönelimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi’nde Yer Alan Üniversiteler Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinin bir parçasıdır.

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ercanegin@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0001-5863-3351

*** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, rabia.aktas@cbu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-7006-5235

Key Words: *Entrepreneurial University, University Entrepreneurial Environment Scale, Validity, Reliability*

JEL Classification: *I23, L26, M14*

GİRİŞ

Üniversiteler ilk ortaya çıktıkları 12.yy'dan bu yana, içinde buldukları dönemin koşullarına göre kendilerinden beklenen farklı rolleri üstlenmişlerdir. Birinci kuşak üniversiteler yalnızca eğitim rolünü üstlenirken, ikinci kuşak üniversiteler eğitim ile araştırma misyonunu ilişkilendirmişlerdir. Üçüncü kuşak üniversiteleri öncekilerden ayıran en önemli fark ise, eğitim ve araştırma misyonunun yanına ekonomik ve toplumsal faydayı esas alan girişimcilik misyonunun eklenmesidir (Etzkowitz, 2008: 30). Bu yeni misyon doğrultusunda üniversitelerin en önemli görevlerinden biri de girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve kurum içerisinde sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi olmuştur. Bugün dünya çapındaki birçok ülke, üniversitelerdeki girişimcilik faaliyetlerini istenilen seviyeye getirmek için neler yapabileceğini tartışmaktadır. Üniversitelerde girişimciliğe olan ilginin artması, girişimcilik fırsatlarından yararlanılması için kurumdaki girişimcilik süreçlerinin desteklenmesi gereklidir. Bu süreçlerin desteklenmesi için günümüz üniversitelerinin birçoğu teknoparklar, hızlandırıcılar, teknoloji transfer ofisleri (TTO), kuluçka merkezleri, start-up, spin-off gibi yapılardan yararlanmakta, ayrıca yüksek teknoloji firmalarıyla kurulan ağlar ve teknoloji transferini destekleyen programlar vb. aracılığıyla girişimcilik faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır (OECD, 1998: 188). Son dönemde ülkemizde de girişimciliği destekleyen birçok kuruluş, melek yatırımcılar ve devlet destekleri yoluyla üniversitelerimizdeki girişimcilik ortamının geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmaktadır (Çetin, 2021: 154). Üniversitelerimizdeki girişimcilik ekosisteminin gelişmesini ve yaygınlaşmasını ilke edinen TÜBİTAK da, 2012 yılından bu yana yayınladığı Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi (GYÜE) ile bu konuda önemli bir rol oynamaktadır.

OECD (1998: 188)'ye göre, ulusal ya da kurumsal olarak girişimciliğin teşvik edilmesi, desteklenmesi ve geliştirilebilmesi için sağlıklı bir girişimcilik ortamının temin edilmesi kilit bir öneme sahiptir. Girişimci üniversiteye ilişkin birçok kavramla iç içe geçmiş olan üniversite girişimcilik ortamı kavramı araştırma, finansman, inovasyon ve girişimcilik programları, esnek etkileşim ve ağ oluşturma mekanizmaları gibi fırsatlar sunan bir ortam olarak tanımlanabilir (Al Harthy, 2014: 33). Literatürde zaman zaman girişimcilik iklimi, ekosistemi, atmosferi, koşulları ya da potansiyeli gibi bazı farklı kavramlarla da ifade edilebilen bu kavram, bir üniversitenin gelecekteki başarısını etkileyebilen ve kurumun girişimcilik faaliyetlerinin geliştirilmesinde rol oynayan faktörlerin tümünü ifade etmektedir (OECD, 1998: 188; Ahmad ve Xavier, 2012: 53). Günümüzde birçok üniversite, gerçekleştirilen bilgilendirme faaliyetleri, girişimcilik programları, girişimcilik dersleri, kurum içerisinde oluşturulan farklı yapı ve mekanizmalar, finansal ve finansal olmayan destekler, ağ oluşturma ve farklı ağlara erişim sağlama gibi çeşitli yollarla girişimcilik ortamlarının gelişmesi için çaba göstermektedir.

Üniversitelerin geleceği için büyük öneme sahip olan girişimcilik ortamının geliştirilmesi için gösterilen bu çabanın sonucunda, üniversite girişimcilik ortamının doğru bir şekilde ölçülebilmesi mevcut durumu ve eksiklikleri görme anlamında önem taşımaktadır. Girişimcilik ortamlarının ölçümü konusunda çeşitli kurum ve kuruluşlarca yapılan çalışmalar incelendiğinde; küresel, ulusal ve bölgesel düzeyde değerlendirme ve sıralamalar yapan Küresel Girişimcilik Endeksi (GEI), Küresel Girişimcilik Monitörü (GEM) Projesi, Eurostat Girişimcilik Göstergeleri Programı ve AB Girişimcilik Eylem Planları gibi endeks ve değerlendirme araçlarından yararlandığı ayrıca özel şirketlerdeki yönetici ve çalışanlar üzerine yapılan çok sayıda teorik ve ampirik çalışma olduğu görülmektedir. Spesifik olarak üniversitelerdeki girişimcilik ortamının ölçümü konusunda da yapılan bazı çalışmalar olmakla birlikte, genel olarak kabul gören bir endeks ya da ölçüm aracından söz edilememektedir (Mudde vd., 2017: 49). Üniversiteler bağlamında gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, akademisyenlere yönelik yapılan az sayıda çalışmanın aksine üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Ayrıca üniversitelerin mevcut girişimcilik ortamlarının değerlendirilebilmesi amacıyla özellikle üniversite üst yönetimlerine yönelik geliştirilen Eğitimde Girişimcilik Ulusal Merkezi (NCEE) Puan Çizelgesi, Girişimci ve Toplum ile Bütünleşen Üniversiteler Akreditasyon Konseyi (ACEEU) Ölçüm Aracı ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ile Avrupa Komisyonunun birlikte oluşturduğu HEInnovate aracı gibi araçlardan yararlandığı görülmektedir. Konuyla ilgili yerli literatür incelendiğinde, yine öğrencilere yönelik olarak yapılan çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamına ilişkin algılarını ölçmeye yönelik herhangi bir çalışma ya da ölçme aracına rastlanmamıştır.

Bu araştırma kapsamında akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamına ilişkin algılarını ortaya koyabilecek bir ölçeğin geliştirilmesi ve bu ölçeğe ilişkin psikometrik özelliklerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Geliştirilen bu aracın akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamı ile ilgili algılarının belirlenmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Hair vd. (2019)'ne göre ölçme aracının geliştirilmesi, yapıyı oluşturan öğelerin objektif bir biçimde tanımlanmasını ve temsil edilmesini barındıran kapsamlı bir süreç olarak görülmektedir. Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeğinin (ÜGOÖ) geliştirilmesinde, Büyüköztürk vd. (2017)'nin önerdiği Şekil 1'deki ölçek geliştirme basamakları izlenmiştir.

Şekil 1. Yedi Aşamalı Ölçek Geliştirme Modeli

Kaynak: Büyüköztürk vd. (2017: 110)

Şekil 1'e göre ölçek geliştirmenin ilk adımı testin amacının belirlenmesi, ikinci adımı ise ölçülecek özelliklerin belirlenmesidir. Mevcut çalışma kapsamında geliştirilen ÜGOÖ'nün amacı, akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamına ilişkin tutumlarının ölçülmesidir.

Üçüncü adım olan madde havuzunun oluşturulması aşamasında ilk olarak yerli ve yabancı literatür kapsamlı bir şekilde taranmıştır. Gerçekleştirilen kapsamlı incelemeler sonrasında madde havuzunun oluşturulmasında temel kaynak olarak literatürde kabul gören girişimci üniversite tanımları (Clark, 1998; Etzkowitz, 2003; Jacob vd., 2003; Fayolle vd., 2006; Kirby, 2006; Crow, 2008; Byrne ve Fayolle, 2010; Gibb, 2012; Sirén vd., 2012) doğrultusunda OECD - Avrupa Komisyonu iş birliğiyle geliştirilen ve üniversite girişimcilik ortamına ilişkin birçok özelliği kapsayan HEInnovate aracından faydalanılmasına karar verilmiştir. Maddelerin oluşturulmasında ayrıca ACEEU Ölçüm Aracı ile NCEE Puan Çizelgesindeki boyut ve maddelerden de yararlanılmıştır. HEInnovate, üniversite girişimcilik ortamı konusunda sıklıkla kullanılan başlıklar olan "Liderlik ve Yönetişim, Kurumsal Kapasite (Finansman, İnsan Kaynağı ve Teşvikler), Girişimcilik Eğitimi, Girişimcilerin Hazırlanması ve Desteklenmesi, Dijital Dönüşüm ve Yetenek, Bilgi Alışverişi ve İş birliği, Uluslararası Kurum ve Etki Ölçümü"nden oluşan 8 ana başlık altında yer alan 42 ifade ve bu ifadelerin altındaki 146 göstergeden oluşan bir öz değerlendirme aracıdır. Geneli itibariyle üniversite üst yönetiminin kullanımı için geliştirilen bu araç bireysel, fakülte ya da kurumsal düzeyde de kullanılabilir (EC-OECD, 2012: 2). ACEEU ölçüm aracı

küresel yükseköğretim ortamı için özel tasarlanmış prosedürler doğrultusunda girişimcilik ve katılıma yönelik 5 boyut altında 15 ölçütten oluşan bir araçken (ACEEU, 2016: 5), Gibb (2012) tarafından geliştirilen NCEE puan çizelgesi ise 5 temel alandan oluşan bir çerçeve altında yer alan 10 boyut altındaki 108 maddeden oluşan kapsamlı bir ölçüm aracıdır. Araştırma kapsamında detaylı bir şekilde incelenen üniversite girişimcilik ortamı literatürü doğrultusunda 215 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur.

Dördüncü adımda yer alan teknik denetim ve dil anlaşılabilirliğinin incelenmesi aşamasında ilk olarak madde havuzunda yer alan birbirine çok yakın ve tekrar eden ifadeler çıkarılmıştır. Sonrasında biri işletme diğeri eğitimde ölçme ve değerlendirme anabilim dalından olan ve girişimci üniversitelerle ilgili çalışmaları bulunan iki akademisyenle birlikte gerçekleştirilen incelemeler sonucunda madde sayısı 94'e inmiştir. Kalan maddeleri dil, anlatım, açıklık ve anlaşılabilirlik bakımından inceleyen 2 Türkçe dil uzmanı ile birlikte uygun görülen düzenlemeler yapıldıktan sonra 94 maddelik taslak ölçek ortaya çıkmıştır.

Beşinci adımda taslak ölçekte yer alan 94 madde yerli literatürde girişimci üniversite konusunda değerli çalışmaları olduğu tespit edilen 20 uzmana gönderilmiş ve 12 uzmandan geri dönüş sağlanmıştır. Uzman grubunun özellikleri incelendiğinde; 4 kadın ve 8 erkekten oluştuğu; 8'inin Devlet ve 4'ünün Vakıf üniversitesinde görev yaptığı; 5'inin Profesör, 2'sinin Doçent, 4'ünün Doktor Öğretim Üyesi ve 1 kişinin Öğretim Görevlisi unvanlarına sahip olduğu; 5'inin Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler, 4'ünün Eğitim Bilimleri, 2'sinin Mühendislik ve 1 kişinin Sağlık Bilimleri alanlarından olduğu; Araştırma Merkezi Müdürü, Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, Girişimci Geliştirme ve Yatırımcı Bulma Merkezi Müdürü, Dekan Yardımcısı, Anabilim Dalı Başkanı, Girişimcilik Bölümü Başkanı olarak görev yapan 1'er kişinin olduğu, 3'ünün Bölüm Başkanı olduğu ve 3'ünün herhangi bir idari görevi bulunmadığı görülmüştür. Uzmanların "Uygun", "Uygun Değil" ya da "Düzeltilmeli" olarak değerlendirdikleri taslak ölçekteki 94 madde Lawshe'nin Kapsam Geçerlik Oranı doğrultusunda incelenmiş ve Kapsam Geçerlik Ölçütü (KGÖ) değerini karşılayan 40 madde ölçekte kalmıştır. Literatürdeki çeşitli çalışmalar incelendiğinde ölçeklerde genellikle 5'li ve 7'li likert tipinin tercih edildiği görülmektedir. Preston ve Colman (2000: 13)'da likert ölçeklerini geçerlik, güvenilirlik, ayırt edicilik gücü ve katılımcı tercihi açısından karşılaştırdıkları çalışmada; 7'li, 9'lu ve 10'lu likert ölçekleri kullanılabilecek en uygun ölçekler olarak tanımlamışlardır. Mevcut çalışmada da 7'li likert ölçek tipinin kullanılmasına karar verilmiştir. Pilot uygulama öncesinde maddelerin ve açıklamaların anlaşılabilirliğini, ölçeğin yanıtlama süresini ve online anketin uygulanmasını değerlendirebilmek amacıyla bir ön uygulama yapılmıştır (Büyüköztürk, 2005: 142). Toplanan mail adresleri içerisinden rastgele seçilerek iletişim kurulan 21 akademisyenle yapılan ön uygulamadan gelen dönütler doğrultusunda pilot uygulama öncesinde ölçek formunda son düzenlemeler yapılmıştır.

Altıncı adımda 2020 TÜBİTAK GYÜE'deki ilk 50 üniversitede görev yapan 18.000 akademisyene yapılan mail gönderimi sonrasında gönüllü olarak

araştırmaya katılmayı kabul ederek anketi eksiksiz yanıtlayan 686 akademisyen ile ölçeğin pilot uygulaması gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinde yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle yüz yüze veri toplamak mümkün olmadığı için dönüş oranları daha düşük olan e-posta ile anket yöntemi tercih edilmiştir. Anketin ulaştırılacağı kişi sayısının fazla olması nedeniyle ücretli bir anket hazırlama ve gönderim programı olan “QuestionPro”dan yararlanılmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık 1 ay sürmüştür ve bu süreçte anketi yanıtlamayı kabul ettiği halde dönüş alınamayan akademisyenlere anketin yanıtlanması için 10 gün ara ile 2 hatırlatma maili gönderilmiştir. Süreç sonunda anketi doldurmayı kabul eden 1550 akademisyenden toplanan 815 anket geçerli kabul edilmiş ve eksik veri bulunan anketler çıkarıldıktan sonra kalan 686 anket ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Yedinci adımda ÜGOÖ'nün psikometrik özellikleri (geçerlik ve güvenirlilik) belirlenmiştir. Bir ölçme aracında bulunması gereken iki temel özellikten biri geçerlik, diğeri ise güvenirliliktir (Karasar, 2017: 190). Yeni geliştirilen bir ölçeğin başarısı da büyük oranda ölçeğin geçerlik ve güvenirliliği ile doğru orantılıdır ve bu nedenle geçerlik ve güvenirlilik analizlerinin doğru bir şekilde yapılması büyük öneme sahiptir (Büyüköztürk, 2020: 179; Şencan, 2005:724). Çalışma kapsamında ÜGOÖ'nün geçerliğinin incelenmesi için faktör analizi yönteminden yararlanılmıştır. Faktör analizinin uygulanmasında ilk olarak “Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)” ve ardından “Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)” kullanılmıştır. Güvenirlilik için Cronbach Alfa (α) ile birlikte “Ortalama Açıklanan Varyans (AVE)” ve “Kompozit Güvenirlilik (CR)” değerlerinden yararlanılmıştır.

Yukarıda aşamaları anlatılan 7 aşamalı ölçek geliştirme modeli sonrasında 19 maddeden oluşan ve 7'li likert tipi kullanılan ÜGOÖ elde edilmiştir. Çalışmanın devamında ÜGOÖ'nün geçerlik ve güvenirliliğiyle ilgili gerçekleştirilen çalışmalar detaylı olarak anlatılacaktır.

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcıları, 2020 TÜBİTAK GYÜE'de yer alan ilk 50 üniversitede görev yapan ve gönüllülük esasına göre araştırmaya katılmayı kabul ederek anketi eksiksiz yanıtlayan 686 akademisyenden oluşmaktadır. Faktör analizi için gerekli katılımcı sayısına karar verilmesine dair literatürde farklı görüşler yer almaktadır. Bazı yazarlara göre 50, 100 ve 200 gibi en az olması gereken sayılar temel alınırken, diğerlerine göre ölçekteki madde sayısının 2 ile 20 katı arasında değişen sayıda katılımcı olması önerilmektedir (Meyers vd., 2016: 467; Mabel ve Olayemi, 2020: 47). Bu görüşlerin yanı sıra bazı şartların birlikte sağlanması durumunda farklı örneklem büyüklüklerinin yeterli olabileceğine dair de görüşler mevcuttur. Örneğin Field (2018: 1014), örneklem büyüklüğünün 300'ün üzerinde olmasının ve Kaiser Meyer Olkin (KMO) değerinin ise en az “0.50” olmasının kabul edilebilir düzeyde olacağını öngörmektedir. Bu konuda en çok tercih edilen yöntemin ise madde sayısının 5 ya da 10 katı olarak alınması olduğu görülmektedir (Velicer ve Fava, 1998: 232). Katılımcı sayısı ile ilgili tüm bu görüşler incelendiğinde, 686 sayısının araştırmanın analizleri için yeterli olduğu söylenebilir. AFA ve DFA'nın gerçekleştirilmesinde tek bir örneklemden ya da iki

ayrı örneklerden yararlanılabilmektedir (Koyuncu ve Kılıç, 2019: 365). Bu araştırmada toplanan 815 anket seçkisiz olarak ikiye bölünmüş, içerisinde eksik veriler bulunan anketler çıkarıldıktan sonra AFA için kalan 350, DFA için kalan 336 anket ile analizlere devam edilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını oluşturan 686 kişi cinsiyet ve unvanlarına göre incelendiğinde; 45,92%'sinin kadın, 54,8%'inin erkek olduğu, ayrıca 24,49%'unun profesör, 23,76%'sının doçent, 24,93%'ünün doktor öğretim üyesi, 18,07%'sinin araştırma görevlisi ve 8,75%'inin öğretim görevlisi unvanlarına sahip olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada ÜGOÖ'nün geçerlik çalışmaları kapsamında kapsam ve yapı geçerlikleri incelenmiştir. Kapsam geçerliğinin hesaplanması için uzman görüşüne başvurulurken, yapı geçerliği için faktör analizinden yararlanılmıştır. Kapsam geçerliği için Lawshe'nin Kapsam Geçerlik Oranı doğrultusunda Kapsam Geçerlik Oranları (KGO) hesaplanan ölçek maddelerinin, Ayre ve Scally (2014: 82)'nin Kapsam Geçerlik Ölçütü (KGÖ) değerine göre değerlendirmesi yapılmış ve sonrasında ölçeğin Kapsam Geçerlik İndeksi (KGI) değeri hesaplanmıştır. Ölçekteki yapılar veya değişkenlere ait çıkarımların geçerliğini ifade eden yapı geçerliği, ölçeğin yapısının doğru temsil edilebilme ya da ölçekbilme derecesi olarak da tanımlanabilen bir kavramdır (Creswell, 2015: 304; Hair vd., 2019: 162). ÜGOÖ'nün yapı geçerliğinin değerlendirilmesi için faktör analizinin gerçekleştirilmesinde, yeni bir ölçeğin geliştirilmesinde yaygın olarak önerildiği üzere önce AFA ve sonrasında DFA tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir (Koyuncu ve Kılıç, 2019: 365). Analizler öncesinde ilk olarak içerisinde hatalı ve eksik veriler bulunan anket formları analizden çıkarılmıştır. Sonrasında gerçekleştirilen normallik ve uç değer analizleri sonucunda verilerin “-1 ile 1” aralığında normal dağıldığı ve uç değere rastlanmadığı görülmüştür. Sonuçta AFA için 350 ve DFA için 336 akademisyenden gelen veri analizlerde kullanılmıştır. Faktör analizinin gerçekleştirilmesinde genel olarak faktör sayısının belirlenmesi, ortak varyansların hesaplanması, faktörlerin belirlenmesi ve faktörlerin döndürülme yöntemine karar verilmesinden oluşan dört temel soruya cevap aranır (Cudeck ve MacCallum, 2007: 48). ÜGOÖ'nün faktör sayısının belirlenmesinde Kaiser kriteri, açıklanan varyans oranı ve yamaç birikinti grafiği yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Ayrıca daha güçlü bir ölçek yapısı elde edilmesi için ortak varyans değerlerinin kesim değeri “0.70” olarak belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği içinse literatürde yaygın olarak tercih edilen Cronbach Alfa (α) yönteminin yanı sıra Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) ve Kompozit Güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS 22 ve Amos 24 programlarından yararlanılmıştır.

BULGULAR

Kapsam Geçerliği Bulguları

Ölçme aracındaki maddelerin ölçme amacına uygunluğu ve ölçülecek alanı temsil etme yeterliliğiyle ilgili olan kapsam geçerliğinin belirlenmesinde uzman görüşlerinin alınması büyük bir öneme sahiptir (Karasar, 2017: 195). Araştırma kapsamında ÜGOÖ'nün geliştirilmesi için hazırlanan 94 maddelik taslak ölçek

formu uzman görüşü alınması amacıyla girişimci üniversite konusunda çalışmalarını bulunan ve farklı alanlarda görev yapan 20 akademisyene gönderilmiştir. Uzmanlardan bu maddelerin her birini “Uygun”, “Uygun Değil” ya da “Düzeltilmeli” olarak işaretlemeleri ve varsa maddeyle ilgili diğer önerilerini yazmaları istenmiştir. İlgili süreç sonunda 12 uzmandan geri dönüş olmuştur. bu uzmanların demografik özellikleri incelendiğinde; 4’ünün kadın, 8’inin erkek olduğu, 8’inin devlet, 4’ünün vakıf üniversitelerinde çalıştığı, 5’inin profesör, 2’sinin doçent, 4’ünün doktor öğretim üyesi ve 1 kişinin öğretim görevlisi unvanına sahip olduğu, 5’inin Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler, 4’ünün Eğitim Bilimleri, 2’sinin Mühendislik ve 1 kişinin Sağlık Bilimleri alanından olduğu, ayrıca idari görevi bulunmayan 3 kişi dışında diğer uzmanların Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, Girişimci Geliştirme ve Yatırımcı Bulma Merkezi Müdürü, Dekan Yardımcısı, Anabilim Dalı Başkanı, Girişimcilik Bölümü Başkanı ve Bölüm başkanı görevlerinde buldukları görülmüştür.

Araştırma kapsamında kullanılan Lawshe’nin Kapsam Geçerlik Oranı (KGO) doğrultusunda ölçekteki her bir maddenin KGO değeri hesaplandıktan sonra Ayre ve Scally (2014)’nin Kapsam Geçerlik Ölçütü (KGÖ) değerine göre maddeler kabul ya da ret edilmiş ardından da Kapsam Geçerlik İndeksi (KGİ) değeri hesaplanarak KGÖ değeri ile karşılaştırılmıştır. Araştırmada 12 uzman için KGÖ değeri $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde “0.667” olarak kabul edilmiştir (Ayre ve Scally, 2014: 82). Uzman görüşleri doğrultusunda 94 madde için yapılan değerlendirme sonrasında ölçekte kalması yönünde karar verilen 40 madde için hesaplanan KGİ değerinin 0.78 olduğu görülmüştür. Bu değer KGÖ değerinden büyük olması dolayısıyla, ÜGOÖ’nün kapsam geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Maddeler için hesaplanan KGO değerleri ve maddelerin değerlendirilmesine ilişkin kararlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Maddelerin Kapsam Geçerlik Oranı (KGO) Değerleri

Maddeler	Uygun	Uygun Değil	Düzeltilmeli	KGO	Karar*	Maddeler	Uygun	Uygun Değil	Düzeltilmeli	KGO	Karar*
M 1	11	0	1	,83	KABUL	M 48	11	1	0	,83	KABUL
M 2	10	0	2	,67	KABUL	M 49	9	1	2	,50	RET
M 3	11	0	1	,83	KABUL	M 50	9	1	2	,50	RET
M 4	11	0	1	,83	KABUL	M 51	9	1	2	,50	RET
M 5	9	1	2	,50	RET	M 52	9	1	2	,50	RET
M 6	8	0	4	,33	RET	M 53	9	1	2	,50	RET
M 7	8	0	4	,33	RET	M 54	9	1	2	,50	RET
M 8	11	0	1	,83	KABUL	M 55	9	1	2	,50	RET
M 9	7	0	5	,17	RET	M 56	11	0	1	,83	KABUL
M 10	8	1	3	,33	RET	M 57	9	1	2	,50	RET
M 11	8	0	4	,33	RET	M 58	9	2	1	,50	RET
M 12	10	0	2	,67	KABUL	M 59	9	2	1	,50	RET
M 13	8	0	4	,33	RET	M 60	11	1	0	,83	KABUL
M 14	7	0	5	,17	RET	M 61	9	0	3	,50	RET
M 15	9	0	3	,50	RET	M 62	10	0	2	,67	KABUL
M 16	10	0	2	,67	KABUL	M 63	9	0	3	,50	RET
M 17	10	0	2	,67	KABUL	M 64	9	1	2	,50	RET
M 18	8	1	3	,33	RET	M 65	11	1	0	,83	KABUL
M 19	8	1	3	,33	RET	M 66	9	0	3	,50	RET
M 20	11	0	1	,83	KABUL	M 67	9	0	3	,50	RET
M 21	10	0	2	,67	KABUL	M 68	9	0	3	,50	RET
M 22	10	0	2	,67	KABUL	M 69	11	0	1	,83	KABUL
M 23	10	0	2	,67	KABUL	M 70	9	1	2	,50	RET
M 24	10	0	2	,67	KABUL	M 71	9	1	2	,50	RET
M 25	9	0	3	,50	RET	M 72	11	0	1	,83	KABUL
M 26	10	0	2	,67	KABUL	M 73	10	0	2	,67	KABUL
M 27	9	0	3	,50	RET	M 74	9	1	2	,50	RET
M 28	10	1	1	,67	KABUL	M 75	9	1	2	,50	RET
M 29	10	1	1	,67	KABUL	M 76	11	0	1	,83	KABUL
M 30	9	1	2	,50	RET	M 77	9	2	1	,50	RET
M 31	9	1	2	,50	RET	M 78	9	1	2	,50	RET
M 32	8	2	2	,33	RET	M 79	11	0	1	,83	KABUL
M 33	7	0	5	,17	RET	M 80	9	0	3	,50	RET
M 34	11	0	1	,83	KABUL	M 81	10	0	2	,67	KABUL
M 35	11	0	1	,83	KABUL	M 82	9	2	1	,50	RET
M 36	12	0	0	1,00	KABUL	M 83	8	2	2	,33	RET
M 37	9	0	3	,50	RET	M 84	8	2	2	,33	RET
M 38	12	0	0	1,00	KABUL	M 85	9	1	2	,50	RET
M 39	11	0	1	,83	KABUL	M 86	9	2	1	,50	RET
M 40	10	0	2	,67	KABUL	M 87	10	1	1	,67	KABUL
M 41	12	0	0	1,00	KABUL	M 88	9	2	1	,50	RET
M 42	11	1	0	,83	KABUL	M 89	11	0	1	,83	KABUL
M 43	12	0	0	1,00	KABUL	M 90	9	2	1	,50	RET
M 44	9	0	3	,50	RET	M 91	11	0	1	,83	KABUL
M 45	9	2	1	,50	RET	M 92	10	2	0	,67	KABUL
M 46	8	3	1	,33	RET	M 93	9	2	1	,50	RET
M 47	9	1	2	,50	RET	M 94	9	1	2	,50	RET

* 12 Uzman için KGO Değerleri 0.667 üzeri olan 40 madde kabul edilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi ile İlgili Bulgular

Faktör analizi öncesinde verilerin analize uygunluğunu değerlendirmek için gerekli bazı varsayımların karşılanması gereklidir. Bu varsayımlardan biri olan çoklu doğrusal bağlantı için maddeler arası korelasyon katsayıları incelenmiş ve maddeler arasında yüksek (0.638 ile 0.795 arasında) korelasyon ilişkileri olduğu görülmüştür. Faktör analizinde maddeler arası yüksek korelasyon olması istenilen bir durum olmakla birlikte, çok yüksek korelasyon ise çoklu bağlantı probleminin varlığına işaret edebilir (Nakip, 2013: 517; Field, 2018: 1015). Nitekim maddeler arası korelasyon değerlerinin 0.90'ın altında olmasının yanı sıra, incelenen tolerans değerlerinin 0.20'den büyük ve VIF değerlerinin 10'dan küçük olması çoklu bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2019: 76; Büyüköztürk, 2020: 103). Diğer değişkenlerin etkisinden arındırılmış olarak değişken çiftleri arasındaki kısmi korelasyonların negatif değerlerini veren anti-imaaj korelasyon matrisi incelenmiş ve açıklanmayan korelasyonu gösteren kısmi korelasyon değerlerinin sınır değer olan 0.30'un altında olduğu görülmüştür (Şahin ve Kartal, 2011: 371; Tabachnick ve Fidell, 2019: 483). Ayrıca bu matrisin köşegeni üzerinde yer alan Örneklem Yeterlilik Ölçütü (MSA) değerlerinin de 0.90'ın üzerinde olduğu görülmüştür (Hair vd., 2019: 136). Faktör analizi öncesinde örneklem yeterliliği ve çok değişkenli normal dağılım varsayımlarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik Testi sonucunda; KMO değerinin 0.985 ve Barlett Testi'nin de anlamlı ($X^2= 7481,828$; $p \leq .001$) olması dolayısıyla bu varsayımların da karşılandığı görülmüştür. ÜGOÖ'nün KMO ve Barlett Küresellik Testi Sonuçları aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. ÜGOÖ'nün KMO ve Barlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer -Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçütü	0,985	
	KiKare	7481,828
Barlett Küresellik Testi	df	171
	Anlamlılık Düzeyi	0,000

Verilerin faktör analizine uygunluğuna karar verildikten sonra, kavramsal yapıların ampirik bir yaklaşımla belirlenmesi ve değişken sayısının azaltılması için en yaygın kullanılan yöntem olan Temel Bileşenler Analizi ile faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Büyüköztürk, 2020: 134). Faktör analizinde ortak varyans değerlerinin 1'e yakın olması açıklanan toplam varyansı da arttıracığı için, ortak varyansların 0.70'in üzerinde olması genel olarak arzu edilmektedir (MacCallum vd., 1999: 96; Beavers vd., 2013: 10; Büyüköztürk 2020: 135). Bu nedenle tek bir faktör altında toplanan 40 madde ile başlanan faktör analizinde madde sayısının azaltılarak daha güçlü bir yapı elde edilebilmesi amacıyla, ortak varyans değerleri 0.70'in altında olan 10 madde sırayla analizden çıkarılmıştır. Bu işlem sonrasında gerçekleştirilen DFA'daki modifikasyon önerileri doğrultusunda 11 madde daha sırayla ölçekten çıkarılarak kalan 19 madde için AFA tekrarlanmıştır.

AFA için önemli bir konu olan faktör sayısının doğru belirlenmesinde genel olarak peşin belirleme, özdeğere, açıklanan varyans oranına ve yamaç birikinti grafiğine göre faktör sayısının belirlenmesi gibi yöntemler

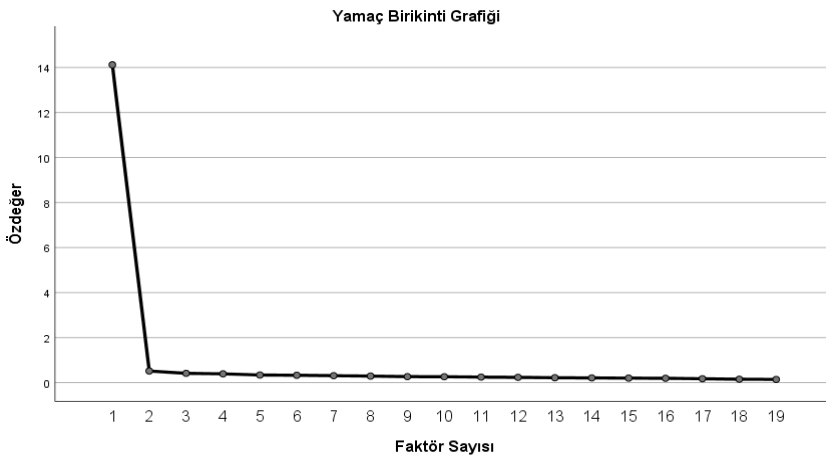
kullanılmaktadır (Fava ve Velicer, 1992: 387; Nakip, 2013: 520). Aşağıda yer alan Tablo 3'te özdeğerler ve açıklanan varyans ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Özdeğer ve Açıklanan Varyans Tablosu

Bileşen	Özdeğer	Varyans %	Toplam Varyans %
1	14,119	74,312	74,312
2	,516	2,714	77,026
3	,413	2,174	79,200
4	,391	2,057	81,257
5	,338	1,781	83,037
6	,327	1,719	84,756
7	,308	1,619	86,375
8	,290	1,528	87,903
9	,266	1,398	89,301
10	,261	1,374	90,675
11	,247	1,302	91,977
12	,234	1,233	93,210
13	,217	1,144	94,354
14	,208	1,097	95,451
15	,201	1,060	96,510
16	,193	1,017	97,527
17	,174	,917	98,444
18	,152	,802	99,245
19	,143	,755	100,000

İlk olarak Tablo 3'te yer alan özdeğerler Kaiser'in K1 yöntemine göre değerlendirilmiş ve özdeğeri 1'den fazla olan tek bir faktör bulunduğu görülmüştür (Kaiser, 1960). Yine aynı tabloda yer alan varyans oranları incelendiğinde, birinci faktörün varyansın %74,312'sini açıkladığı ve bu oranın sosyal bilimler için yeterli görülen %60'ın üzerinde olduğu görülmüştür (Nakip, 2013: 521; Hair vd., 2019: 144). Özdeğerler ve açıklanan varyans değerlerinin incelenmesinden sonra Şekil 2'de yer alan yamaç birikinti grafiği incelenmiştir.

Şekil 2. Yamaç Birikinti Grafiği

Yamaç birikinti grafiği yöntemine göre faktör sayısının belirlenmesinde, grafiğin düz bir şekil aldığı noktaya kadar olan faktör sayısı temel alınmaktadır (Aksu vd., 2017: 56). Bu doğrultuda yapılan incelemede şekil 2'deki yamaç birikinti grafiği de ölçeğin tek bir faktörden oluştuğunu göstermektedir.

Lord (1980: 21), faktör analizinde birinci faktöre ait özdeğer ikinciden çok daha büyükse ve ikinci faktöre ait özdeğer sonraki faktörlerin özdeğerlerine yakınsa ölçme aracının tek boyutlu olabileceğini belirtmektedir. Büyüköztürk (2020: 147)'te, aşağıdaki üç temel koşul sağlandığı takdirde ölçme aracının tek bir boyutlu olduğunun kabul edilebileceğini söylemektedir:

1. Maddelere döndürme uygulanması öncesinde birinci faktörün yük değerinin yüksek olması,
2. Birinci faktörün en az %30 ve üzerinde bir varyansı açıklıyor olması,
3. Birinci faktörün özdeğerinin ikinci faktörün özdeğerinin 3 katından daha fazla olması.

Yukarıda verilen bilgiler göz önüne alındığında ÜGOÖ'nün tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Aşağıda Tablo 4'te maddelerin faktör yükleri, ortak varyans değerleri ve madde toplam korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 4. ÜGOÖ Madde Yükleri, Ortak Varyans Değerleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Ortak Varyans Değerleri	Madde Toplam Korelasyonu
M36	0,896	0,803	0,883
M30	0,890	0,792	0,876
M23	0,886	0,785	0,871
M28	0,884	0,781	0,869
M16	0,881	0,776	0,866
M33	0,871	0,758	0,855
M39	0,865	0,749	0,849
M34	0,859	0,738	0,842
M32	0,858	0,736	0,840
M12	0,858	0,735	0,840
M25	0,856	0,733	0,838
M40	0,855	0,731	0,837
M2	0,853	0,728	0,835
M18	0,848	0,718	0,830
M21	0,847	0,717	0,828
M15	0,844	0,713	0,825
M27	0,843	0,711	0,824
M9	0,843	0,710	0,824
M20	0,839	0,704	0,820

Özdeğer 14,119

Toplam Açıklanan Varyans 74,312%

Bir faktör analizinde faktör yüklerinin 0.30-0.40 aralığında olması minimum seviye olarak görülürken, 0.50 veya üstü önemli kabul edilmekte, arzu edilen 0.70 değerinin üzeri ise iyi tanımlanmış bir yapıya işaret etmektedir (Hair vd., 2019: 151). Tablo 4'te görüldüğü gibi, maddelerin faktör yüklerinin 0.70'in üzerinde olması bu amaca ulaşıldığını göstermektedir. Ayrıca madde toplam korelasyonlarının yüksek değerlere sahip olması ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Field, 2018: 1050; Büyüköztürk, 2020: 183).

AFA ile ölçeğin veri yapısı incelendikten sonra, ortaya çıkan yapının teorik olarak test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizine gerçekleştirilmiştir (Crowley ve Fan, 1997: 512).

Doğrulayıcı Faktör Analizi ile İlgili Bulgular

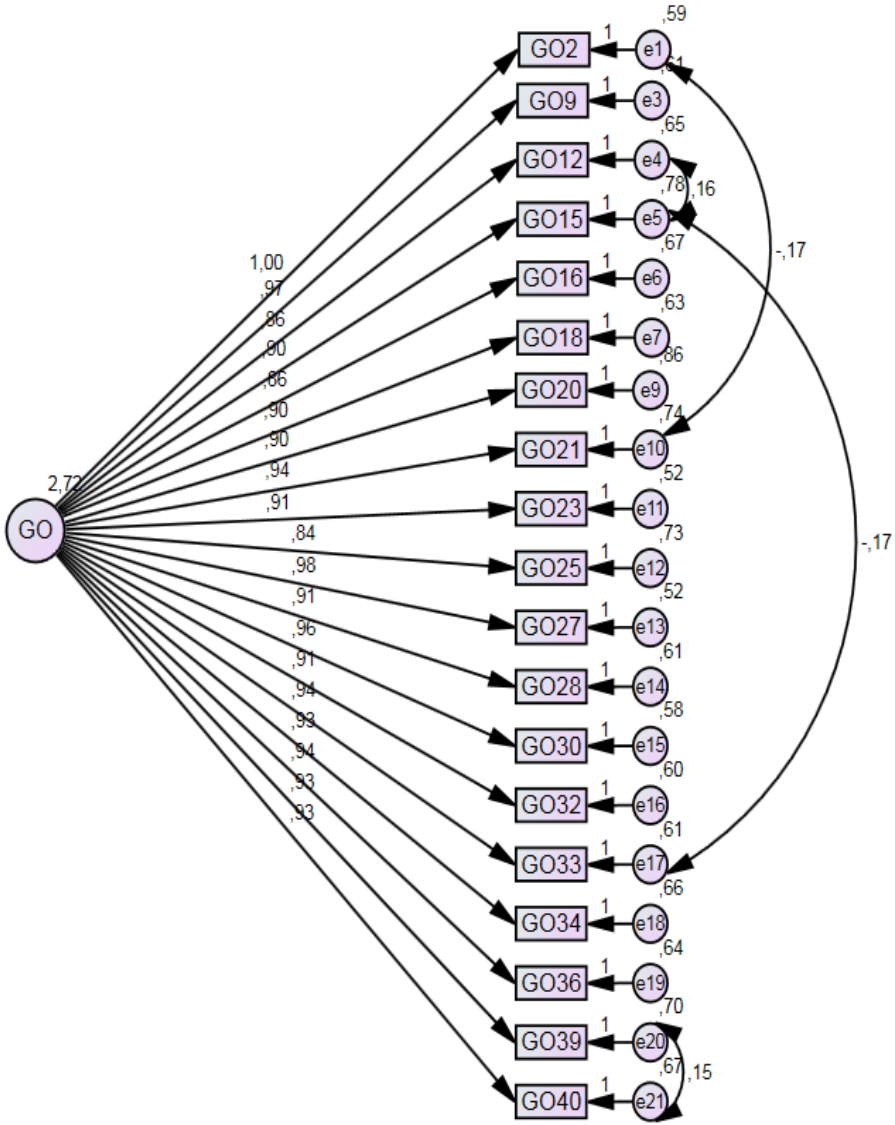
Bir yapısal eşitlik modellemesi olan DFA, hakkında ön bilgiye sahip olunan bir faktör yapısının standartlaştırılmamış bir çözümünü sunarak geçerliliğini test eden metodolojik bir yaklaşımdır (Byrne, 2001: 56; Brown, 2015: 36). Literatürde DFA'nın raporlanması için kullanılan çok sayıda uyum indeksi bulunmaktadır (Koyuncu ve Kılıç, 2019: 365). Araştırma kapsamında modelin uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde χ^2/df , GFI, AGFI, CFI, RFI, NFI, NNFI, RMSEA, RMR ve SRMR değerlerinden yararlanılmıştır.

Ölçeğin 336 veri ile 40 maddelik tek boyutlu yapısı için gerçekleştirilen DFA sonucunda uyum iyiliği değerleri; $\chi^2=2044,808$, $p=,000$; $\chi^2/df=2,763$; GFI=,742; AGFI=,714; CFI=,932; RFI=,893; NFI=,898; NNFI=,929; RMSEA=,073; RMR=,067; SRMR=,022 olarak bulunmuştur. Değerler incelendiğinde, birçok değer (GFI, AGFI, CFI, RFI, NFI, NNFI) kabul edilebilir sınıрын altında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tek bir faktör altında toplanan 40 madde ile başlanan faktör analizinde madde sayısının azaltılarak daha güçlü bir yapı elde edilebilmesi amacıyla, ortak varyans değerleri 0.70'in altında olan 10 madde sırayla analizden çıkarılmıştır. Bu işlem sonrasında gerçekleştirilen DFA'daki modifikasyon önerileri doğrultusunda 11 madde daha sırayla ölçekten çıkarılarak kalan 19 madde için AFA ve DFA tekrarlanmıştır.

GYÜE için gerçekleştirilen DFA'da kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerine ulaşılabilmesi için aralarında kuramsal ilişki olduğu düşünülen hata terimleri arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Bu kapsamda 4 adet modifikasyon gerçekleştirilerek iyi ya da kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerine ulaşılmıştır. Birinci modifikasyon GO2 ve GO21 maddeleri arasında gerçekleştirilmiştir. NCEE Puan Çizelgesi'nde yer alan "Konsept, Vizyon, Misyon ve Strateji" boyutu altında ele alınan bu maddeler, üniversite üst yönetiminin girişimcilik faaliyetlerine önem vermesi ve desteklemesi kapsamında ele alınabilecek maddelerdir. GO12 ve GO15 maddeleri arasında gerçekleştirilen ikinci modifikasyon, HEInnovate çerçevesinde yer alan "Girişimcilik Eğitimi" boyutu ile NCEE Puan Çizelgesi'nde yer alan "Girişim ve Girişimcilik Eğitimi" boyutu kapsamında hazırlanmış olan ve öğrencilerin girişimcilik bilincini geliştirecek öğrenme fırsatları ile ilgili olan iki madde arasında gerçekleştirilmiştir. Üçüncü modifikasyon GO15 ve GO33 maddeleri arasındadır. Bu maddeler üniversite içerisinde uygun bir girişimcilik ortamının sunulması ile ilgili olarak algılandığı düşünülen maddelerdir. Dördüncü modifikasyon ise GO39 ve GO40 maddeleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu iki madde üniversitelerin girişimcilik faaliyetlerinin değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu maddeler ACEEU değerlendirmesinin temelini oluşturan 5 boyuttan "Yenilik ve Etkinin Değerlendirilmesi" ve HEInnovate çerçevesinde yer alan "Etkinin Değerlendirilmesi boyutu" kapsamında oluşturulan maddelerdir.

19 maddeden oluşan yapıya ilişkin gerçekleştirilen DFA'ya ilişkin path diyagramı Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Bilgileri

Gerçekleştirilen işlemler sonrasında ortaya çıkan tek boyutlu yapı altındaki 19 madde için DFA uyum iyiliği sonuçları $\chi^2=268,306$, $p=.000$; $\chi^2/df=1,813$; $GFI=0,923$; $AGFI=0,901$; $CFI=0,986$; $RFI=0,964$; $NFI=0,969$; $NNFI=0,984$; $RMSEA=0,049$; $RMR=0,042$; $SRMR=0,0143$ olarak bulunmuştur. ÜGOÖ'nün uyum iyiliği değerlerine ilişkin sonuçlar ilgili literatürdeki kesme değerleri doğrultusunda Tablo 5'te değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeği DFA Uyum İyiliği Sonuçları

Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Ölçeğin Uyum İyiliği Değerleri	Sonuç
χ^2	N>250 ve m>12 Anlamlı p değeri	-	$\chi^2=268,306$ p=,000	İyi Uyum
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 < \chi^2/df \leq 5$	1,813	İyi Uyum
GFI	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	$,90 \leq GFI < ,95$	0,923	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$,85 \leq AGFI < ,90$	0,901	İyi Uyum
CFI/IFI	$,97 \leq CFI \leq 1,00$	$,95 \leq CFI < ,97$	0,986	İyi Uyum
RFI	$,95 \leq RFI \leq 1,00$	$,90 \leq RFI < ,95$	0,964	İyi Uyum
NFI	$,95 \leq NFI \leq 1,00$	$,90 \leq NFI < ,95$	0,969	İyi Uyum
NNFI/TLI	$,97 \leq NNFI \leq 1,00$	$,95 \leq NNFI < ,97$	0,984	İyi Uyum
RMR	$0 \leq RMR \leq ,05$	$,05 < RMR \leq ,10$	0,042	İyi Uyum
SRMR	$0 \leq SRMR \leq ,05$	$,05 < SRMR \leq ,10$	0,0143	İyi Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 < RMSEA \leq ,08$	0,049	İyi Uyum

Kaynaklar: Awang, 2012; Brown, 2015; Hair vd., 2019; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Marsh vd., 2005; Schermelleh-Engel vd., 2003.

Tablo 5'teki sonuçlar incelendiğinde 19 maddelik ÜGOÖ'ya ait modelin oldukça iyi bir uyum gösterdiği söylenebilir.

Güvenirlilik Analizi ile İlgili Bulgular

Bir ölçeğin güvenirliliği, ölçekten elde edilen puanın değişkenin gerçek puanını ne ölçüde temsil ettiği ve diğer dış faktörleri ne kadar az yansıttığını göstermektedir (DeVellis, 2016: 49). Güvenirliliği ölçmenin farklı yöntemleri bulunmakla birlikte, literatürde en yaygın tercih edilen yöntemin ölçeği yanıtlayanların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar arasındaki tutarlılığı ölçen Cronbach Alfa (α) güvenirlilik yöntemi olduğu görülmektedir (Büyüköztürk, 2020: 182). Araştırma kapsamında ÜGOÖ'nün güvenirliliğinin incelenmesinde Cronbach Alfa (α) yönteminin yanı sıra, AVE (Ortalama Açıklanan Varyans) ve CR (Kompozit Güvenirlilik) değerlerinden de yararlanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Cronbach Alfa (α) değeri hesaplanmış ve 0,98 olarak bulunmuştur. Bu değer literatürde kabul edilebilir değerler olarak görülen 0,70 ya da 0,80 değerlerinin üzerinde olduğu görülmüştür (Field, 2018: 1046). Ayrıca 0,74 olarak hesaplanan AVE değerinin sınır değer olan 0,50'den büyük olduğu ve 0,98 olan CR değerinin de sınır değer olarak kabul edilen 0,70'in üzerinde olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Akademisyenlerin üniversite girişimcilik ortamına ilişkin tutumlarını ölçme amacıyla hazırlanan ÜGOÖ için gerçekleştirilen AFA ve DFA sonucunda, ölçeğe ilişkin 19 maddelik tek boyutlu yapının toplam varyansın %74,3'lük kısmını açıkladığı ve modelin oldukça iyi bir uyum gösterdiği görülmüştür ($\chi^2/df=1,813$; GFI=0,923; AGFI=0,901; CFI=0,986; RFI=0,964; NFI=0,969; NNFI=0,984; RMSEA=0,049; RMR=0,042; SRMR=0,0143). Gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda 0,98 olarak hesaplanan Cronbach Alfa (α) değeri de ölçeğin yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca 0,74 olarak hesaplanan AVE değeri benzeşme geçerliğinin sağlandığı gösterirken, yine 0,98 olan CR değeri ise kompozit güvenilirliğin sağlandığı göstermektedir.

Araştırma kapsamında yararlanılan 7 aşamalı ölçek geliştirme modeli sonrasında 7'li likert tipi şeklinde tasarlanan 19 madde ve tek boyuttan oluşan ÜGOÖ elde edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 133, en düşük puan ise 19'dur. Ölçek geliştirme süreci, geçerlik ve güvenilirlik bulguları incelendiğinde ÜGOÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Yerli literatürde üniversite girişimcilik ortamının ölçümüne yönelik bir ölçme aracının bulunmaması nedeniyle, çalışma kapsamında geliştirilen aracın yapılması planlanan araştırmalara önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca diğer araştırmacılarca üniversite girişimcilik ortamına yönelik farklı ölçme araçlarının da geliştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Mevcut araştırmanın katılımcıları 2020 TÜBİTAK GYÜE'de yer alan ilk 50 üniversiteden araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden akademisyenler ile sınırlıdır. Sonraki çalışmalarda diğer üniversitelerden akademisyenlerin de katılımı ile bir çalışma yürütülerek, TÜBİTAK GYÜE ilk 50 üniversitesindeki akademisyenlerle karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir. Çalışmanın veri toplama sürecinin Covid-19 pandemi dönemine denk gelmesi nedeniyle online olarak gerçekleştirilmesi katılımcı sayısını olumsuz yönde etkilemiştir. Gelecek çalışmalarda daha fazla sayıda akademisyenin katılımı ile ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğiyle ilgili istatistiksel olarak daha güçlü bulgular elde edilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca akademisyenler dışında üniversite girişimcilik ortamı hakkında görüşlerine başvurulabilecek; üniversite idari personeli, üniversitelerdeki girişimcilikle ilgili yapılarda (teknoparklar, hızlandırıcılar, TTO'lar, kuluçka merkezleri, start-up, spin-off vb.) görev yapan personel, firma çalışanları, öğrenciler, mezunlar ve diğer paydaşlar gibi farklı katılımcı grupları ile de çalışılmasının da daha kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmesi açısından yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- ACEEU. (2016). Standards & Guidelines Entrepreneurial University Accreditation, ACEEU, Amsterdam, <https://www.aceeu.org>, (22.12.2022).
- Ahmad, S. Z., ve Xavier, S. R. (2012). Entrepreneurial environments and growth: evidence from Malaysia GEM data. *Journal of Chinese Entrepreneurship*.
- Aksu, G., Eser, M. T., ve Güzeller, C. O. (2017). Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Al Harthy, S. H. M. (2014). The entrepreneurial university and the entrepreneurial environment: organizational analysis and policy considerations. (Doctoral dissertation). University of Manchester.
- Awang, Z. (2012). Structural equation modeling using AMOS graphic. Penerbit Universiti Teknologi MARA Press.
- Ayre, C., ve Scally A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47 (1), 79–86.
- Beavers, A. S., Lounsbury, J. W., Richards, J. K., Huck, S. W., Skolits, G. J., ve Esquivel, S. L. (2013). Practical considerations for using exploratory factor analysis in educational research. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 18(1), 6.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. Guilford Publications.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (28. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2001). *Structural Equation Modeling With AMOS, EQS, and LISREL: Comparative Approaches to Testing for the Factorial Validity of a Measuring Instrument*. *International Journal of Testing*, 1(1), 55–86.
- Byrne, B. M., ve Fayolle, A. (2010). *Entrepreneurship Education in Higher Education Institutions*. OECD, Paris.
- Clark B. R. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational pathways of transformation*. New York: Pergamon, 127-148.
- Creswell, J. W. (2015). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Pearson.
- Crow, M. M. (2008, June). Building an entrepreneurial university. In *The future of the Research University: Meeting the global challenges of the 21st century*, 11-30.
- Crowley, S. L., ve Fan, X. (1997). Structural equation modeling: Basic concepts and applications in personality assessment research. *Journal of personality assessment*, 68(3), 508-531.
- Cudeck, R., ve MacCallum, R. C. (Eds.). (2007). *Factor analysis at 100: Historical developments and future directions*. Routledge.
- Çetin, E. (2021). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Girişimcilik Eğitimine Yönelik Tutumları ve Girişimcilik Niyetleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 153-180.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale Development: Theory and Applications*. SAGE Publications.
- EC-OECD. (2012). *A Guiding Framework for Entrepreneurial Universities*. Final version, 18 December 2012. https://www.utadeo.edu.co/files/collections/documents/field_attached_file/ec-oecd_entrepreneurial_universities_framework.pdf, (21.12.2022).
- Etzkowitz, H. (2003). Innovation in innovation: The triple helix of university-industry-government relations. *Social science information*, 42(3), 293-337.
- Etzkowitz, H., (2008). *The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action*. Routledge, New York.
- Fava, J. L., ve Velicer, W. F. (1992). The Effects of Overextraction on Factor and Component Analysis. *Multivariate behavioral research*, 27(3), 387–415.
- Fayolle, A., Gailly, B., ve Lassas-Clerc, N. (2006). Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. *Journal of European industrial training*, 30(9), 701-720.

- Field A. (2018). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. 5th ed. SAGE Publications.
- Gibb, A. (2012). Exploring the synergistic potential in entrepreneurial university development: towards the building of a strategic framework. *Annals of Innovation & Entrepreneurship*, 3(1), 16742.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis*, Cengage Learning, Andover. Hampshire, United Kingdom.
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Jacob, M., Lundqvist, M., ve Hellsmark, H. (2003). Entrepreneurial transformations in the Swedish University system: the case of Chalmers University of Technology. *Research policy*, 32(9), 1555-1568.
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20, 141-151.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*, (2. Yazım, 32. Bsm). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kline, R.B. (2011) *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Press, New York.
- Koyuncu, İ., ve Kılıç, A. (2019). Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanımı: Bir Doküman İncelemesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(198).
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563–575.
- Lord, F. M. (1980). *Applications of item response theory to practical testing problems*. Routledge.
- Mabel, O. A., ve Olayemi, O. S. (2020). A Comparison of Principal Component Analysis, Maximum Likelihood and the Principal Axis in Factor Analysis.
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., ve Hong, S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological methods*, 4(1), 84.
- Marsh, H. W., Hau, K. T., ve Grayson, D. (2005). Goodness of Fit in Structural Equation Models. 275–340.
- Meyers, L. S., Gamst, G., ve Guarino, A. J. (2016). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. Sage publications.
- Mudde, H., Widhiyani, A. P., ve Fauzi, A. M. (2017). Entrepreneurial university transformation in Indonesia: a comprehensive assessment of IPB. *GSTF Journal on Business Review (GBR)*, 5(1).
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada Araştırma Teknikleri (Veri Toplama Araçları-Metrik ve Metrik Olmayan Analizler-Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- OECD. (1998). *Fostering Entrepreneurship: The OECD Job Strategy*. Paris: OECD. <https://www.oecd.org/cfe/leed/fosteringentrepreneurship.htm>, (23.12.2022).
- Preston, C. C., ve Colman, A. M. (2000). Optimal number of response categories in rating scales: reliability, validity, discriminating power, and respondent preferences. *Acta psychologica*, 104(1), 1-15.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- Sirén, C. A., Kohtamäki, M., ve Kuckertz, A. (2012). Exploration and exploitation strategies, profit performance, and the mediating role of strategic learning: Escaping the exploitation trap. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 6(1), 18-41.
- Şahin, A., ve Kartal, B. (2011). *Pazarlama Araştırması*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2019). *Using Multivariate Statistics*. 7th Edition, Boston, MA: Pearson.
- Velicer, W. F., ve Fava, J. L. (1998). Affects of variable and subject sampling on factor pattern recovery. *Psychological methods*, 3(2), 231.

EK 1. Üniversite Girişimcilik Ortamı Ölçeği Formu

Görev yaptığınız üniversiteyi genel olarak değerlendirdiğinizde; aşağıda belirtilen maddelere katılma düzeyinizi belirtiniz. (Maddeler “1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen Katılmıyorum,4-Ne Katılıyorum / Ne Katılmıyorum, 5-Kısmen Katılıyorum, 6-Katılıyorum, 7-Tamamen Katılıyorum” arasında değişmektedir.)								
Üniversite Girişimcilik Ortamı Anket Soruları		1	2	3	4	5	6	7
1	Üniversitemizin misyonu girişimci bir vizyon doğrultusunda oluşturulmuştur.							
2	Üniversitemizde personelin eğitim ihtiyaçları, girişimcilik faaliyetlerini destekleyen kariyer hedefleriyle ilişkilendirilir.							
3	Üniversitemizde öğrencilerin girişimcilik bilincini geliştirmek için çeşitli formal öğrenim fırsatları sunulur.							
4	Üniversitemizde, öğrencilerin girişimcilik bilincini geliştirmek için çeşitli informal öğrenme fırsatları sunulur (girişimcilikle ilgili seminer, toplantı, kongre, sempozyum, kariyer günleri vb.).							
5	Üniversitemizde öğrencilerin girişimcilik becerilerini geliştirmek için girişimcilikle ilgili sosyal faaliyetlere katılımları desteklenir.							
6	Üniversitemizdeki girişimcilerin bir start-up kurabilmelerine olanak veren temel koşullar sağlanır (eğitim, çalışma, izin sürelerinde esneklikler vb.).							
7	Üniversitemizde deneyimli girişimciler tarafından mentorluk/ koçluk hizmeti verilmesi sağlanır.							
8	Üniversitemizde girişimcilerin araştırma fonlarından azami ölçüde yararlanabilmesi için gerekli destek verilir.							
9	Üniversitemizde girişimcilerin finansman kaynaklarına erişimi kolaylaştırılır (risk sermayesi, melek finansmanı, mikro finansman vb.).							
10	Üniversitemizde girişimcilerin diğer kuluçka merkezlerine erişimi kolaylaştırılır.							
11	Üniversitemizin girişimcilik faaliyetlerinde dış paydaşlarla bilgi alışverişi ve iş birliğine büyük önem verilir.							
12	Üniversitemizde öğrenci girişimciliğini desteklemek için dış paydaşlar kurumun çalışmalarına dâhil edilir.							
13	Üniversitemizdeki girişimcilerin hareketliliği, girişimcilikle ilgili çeşitli faaliyetler aracılığıyla desteklenir (stajlar, girişimci değişim programları, sanayi doktora programları vb.).							
14	Üniversitemizde girişimcilerin uluslararası hareketliliği açık bir şekilde desteklenir.							
15	Üniversitemizde girişimcilik faaliyetlerine katkıda bulunabilecek uluslararası çalışanları çekmek için uygun ortamlar hazırlanır.							
16	Üniversitemizde öğrencileri uluslararası bağlamda profesyonel performans göstermeye hazırlayacak girişimci bir müfredat uygulanır.							
17	Üniversitemizde uluslararası araştırma ağlarıyla kapsamlı bağlantılar geliştirilir.							
18	Üniversitemizde girişimcilik faaliyetleri ile ilgili içsel başarı ölçütleri düzenli olarak değerlendirilir (start-up/spin-off firma sayıları, patentleşme oranları vb.).							
19	Üniversitemizde girişimcilik faaliyetleri ile ilgili dışsal başarı ölçütleri düzenli olarak değerlendirilir (çevresi tarafından algılanan değer, etki düzeyi vb.).							

SUMMARY

One of the most substantial tasks of third-generation universities is the mission of entrepreneurship, which added to the mission of education and research. Today, many universities are engaged in a great effort to develop their entrepreneurial activities. The best way for universities to successfully realize their entrepreneurial mission is to create a suitable entrepreneurial environment within the university. The university entrepreneurial environment is a concept that encompasses all of the opportunities offered in entrepreneurship at a university like as education, research, infrastructure, financing, and networking. Accurate measurement of the entrepreneurship environment, which is of great importance for the future of today's universities, is also of great importance for managing the current situation.

This research aims to develop a scale that can reveal the perceptions of academicians about the university entrepreneurial environment and to examine the validity and reliability of this scale. The participants consist of 686 academicians working in the top 50 universities included in the 2020 TÜBİTAK Entrepreneurial and Innovative University Index. When the participants were examined according to their gender and academic title; 45.92% were female, 54.8% were male, 24.49% were professors, 23.76% were associate professors, 24.93% were assistant professors, 18.07% were research assistants and 8.75% were lecturers.

The steps expressed by Büyüköztürk (2017) were followed in the development of the measurement tool. In the first step, the purpose of the test is determined, and in the second step, the features to be measured are determined. In the third step, an item pool of 215 items was created by comprehensively scanning the literature. The HEInnovate framework and related literature were used to create the item pool. In the fourth step, technical control was made and language intelligibility was examined. After the study was carried out with two expert academicians and two language experts, a 94-item draft form was formed. In the fifth step, 94 items in the draft scale were examined by 12 experts in line with Lawshe's Content Validity Rate. In the sixth step, a pilot application was carried out with 686 academicians. The scale's psychometric properties (validity and reliability) were examined in the seventh step. The factor analysis method was used to examine its validity. At this stage, Exploratory Factor Analysis (EFA) was first performed with 350 data, and then Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed with 336 data. As a result of the analysis, it was seen that the 19-item scale had a single-factor structure and explained 74.312% of the total variance. When the results of the goodness of fit for CFA are examined; $\chi^2=268.306$, $p=.000$, $\chi^2/df=1.813$, $GFI=0.923$, $AGFI=0.901$, $CFI=0.986$, $RFI=0.964$, $NFI=0.969$, $NNFI=0.984$, $RMSEA=0.049$, $RMR=0.042$, $SRMR=0.0143$ was found. According to these results, it can be said that the model shows a very good fit. The Cronbach Alpha (α) value calculated for reliability was found to be 0.98, the Mean Explained Variance (AVE) value was 0.74, and the Composite Reliability (CR) value was 0.98. The calculated Cronbach Alpha (α) value indicates that the scale has high

reliability, while the AVE value indicates convergent validity and the CR value indicates composite reliability.

When the validity and reliability findings of the scale are examined, we can say that the University Entrepreneurship Environment Scale is a valid and reliable tool for measuring the perceptions of academicians about the university entrepreneurship environment.

Türk İdare Teşkilatında Mahalli İdare Birimi Olarak Köyün Yeri ve Denetimi

Erol KARACAN* Sanem BERKÜN**

ÖZ

Köy idareleri, Türk kamu yönetiminde önemli bir yeri olan, ulusal mevzuatta bulunan ilk ve köklü yönetsel birimlerdir. Mevzuatta pek çok görev ve sorumluluğu olmasına karşın köylerden beklenen işlevlerin önemli bir bölümü merkezi idare tarafından üstlenilerek karşılanmaktadır. Tüzel kişilikleri, bütçeleri ve personeli yasalarla güvence altına alınan köyler, pek çok ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Köylere yönelik mevzuatın güncel olmayışı, mali kaynak sıkıntısı ve personel eksikliği merkezi idare desteğini gerektiren nedenler arasındadır. Köylerde karşılanamayan ihtiyaçlar ve çözilemeyen sorunlar kente göçü hızlandırmış ve köylerde ikamet eden nüfusu azaltmıştır. Kentlerde nüfusun yoğunlaşması pek çok kentsel sorun yanında, köy ve kentler arasında önemli gelişmişlik farklarına da neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında köyün tanımı, hukuki vasfı, hukuk dünyasındaki mevcut yeri, bütçe işleyişi ve denetimi irdelenmiş, köy idarelerinin daha işlevsel hale gelmesinde yapılabilecekler dair öneriler sunulmuştur. Çalışma kapsamında literatür taraması tercih edilmiş ve özellikle yürürlükteki Türk ulusal mevzuatına başvurulmuştur. Alandaki yazın dünyasına katkı yaparak köylerde yaşayan insanların ihtiyaçlarının daha verimli, hızlı ve kolay karşılandığı köy idarelerinin oluşması yönünde yapılabilecekler dair çalışmalarını artırmak çalışmanın nihai hedefini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köy, Yerel Yönetim, Kamu Yönetimi, Denetim, Türkiye

JEL Sınıflandırması: H70

The Inspection of the Countryside as the Local Government Unit within Turkish Administration Body

ABSTRACT

Countryside administrations are the first and long established administrative unit found in national legislation with an important place in Turkish public administration. In spite of having numerous duties and responsibilities in the legislation, a considerable part of the functions expected from the countryside is undertaken and met by the central administration. The countryside whose juristic personalities, budgets and employees are guaranteed in the constitution are insufficient in meeting many needs. The regulations aimed at the countryside being outdated, the financial source difficulties and being understaffed are among the reasons requiring the support of central administration. The needs that are not met and the problems that are not solved accelerated the migration to the towns and the population in the countryside decreased. The intensity of the

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, erolkaracaniibfgazi20062010@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3492-6915

**Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, sanem.berkun@bilecik.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9254-1669,

(Makale Gönderim Tarihi: 07.04.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 12.07.2023)

Doi Number:10.18657/yonveek.1279218

Makale Türü: Araştırma Makalesi

population in the towns caused important development differences between the countryside and the towns besides many urban problems. Within the scope of this study, the definition of the countryside, legal entity, its existing place in the legal world, budget process and the inspection are scrutinised and suggestions are made regarding the things that can be done for the countryside administrations to become more functional. In this study, literature review is preferred and prevailing Turkish national legislation is betaken particularly. Providing contribution to the literature in the field work (yazın dünyası değil yazın kullandım, daha doğru geldi, atlanmaması gerekiyse literature world diyebilirsiniz) and increasing the studies aiming at constituting countryside administrations where the needs of people living there are met efficiently, quickly and easily is the ultimate objective of the study.

Key Words: Countryside, Local Administration, Public Administration, Inspection, Turkey

JEL Classification: H70

GİRİŞ

Türk kamu yönetimi içerisinde köy idareleri oldukça köklü ve önemli bir yere sahiptir. Kamu idarelerinin en küçüğü, yerel yönetimlerin en eskisi ve sosyal kontrol gücü yüksek olan köyler, değişime direnç göstermesi ile de dikkatleri üzerine çekmektedir(Taylan, 2009: 118; Kızılböğ, 2011: 184). Köy idareleri, Türk ulusal mevzuatı kapsamında kamu tüzelkişiliğine haiz bir mahalli idare (yerel yönetim) birimidir. Geleneksel ve doğal bir yönetsel yapılanma olan köyler bu niteliklerine rağmen, kendilerinden beklenen pek çok hizmeti merkezi idarenin üstlenmesi ile karşılayabilmiştir. Köylere yönelik mevzuatın güncel olmayışı, mali kaynak sıkıntısı ve personel eksikliği merkezi idare desteğini gerektiren nedenler arasındadır. Köylerde ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan sorunlardan dolayı kente göç hızlanmış ve köylerde ikamet eden nüfus azalmıştır. Mevzuata yönelik reform çalışmaları da köylerin güçlenmesini sağlayamamıştır. Bu süreç Türk geleneğinin bir parçası olan köy idaresinin işleyişine ve işlevselliğine dolaylı bir biçimde zarar vermiş, köylerin etkinliği gittikçe azalmıştır. Bu durumlar ortaya çıkarken gerek yasa koyucunun gerekse de icra makamında olanların bu olumsuz durumları tersine çevirecek düzenlemeleri ve/veya uygulamaları hayata geçirme kapsamında bir gecikme içinde olduklarını ifade edebiliriz. Bu minvalde de köy idaresi, idari teşkilat içerisinde hak ettiği yere sayısal bağlam ve mevzuatta yer verilerek ismen hitap edilme dışında ulaşamamıştır. Buradan hareketle köy idaresinin içinde bulunduğu bu durum ülkenin genel gidişatı içerisinde etkisiz kalmakta olup bu konuda çeşitli çalışmalara ve tespitlere ihtiyaç olduğu aşikardır. Özellikle kişilerin kentlere göçünü cazip kılan unsurların tespiti gerekli olup akabinde bu unsurların muadillerinin veya bunlara yakın benzerlerinin oluşturulması veya kişilerin kentlere göçlerindeki kaygılarının giderilmesine yönelik somut adımların köye geri dönüş cihetiyle köy hayatı zemininde nasıl oluşturulması, buranın yaşam ve üretim alanı manasında özendirilmesi gerektiği üzerinde gerekli çalışmalara ve dahi özellikle kapsamlı teşviklere ihtiyaç olduğu vakadır.

Bu çalışma kapsamında köyün tanımı, hukuki vasfı, hukuk dünyasındaki mevcut yeri irdelenmiş, bütçe işleyişi ve denetimine dikkat çekilmiştir. Bu minvalde köye ilişkin mevzuatın yeniden ele alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Özellikle gelirlerinin artırılmasına yönelik hükümlerin konulması,

kamu tüzelkişiliği ve bu bağlamda köyün etkinliğinin-işlevselliğinin artırılması ve denetim süreçlerindeki prosedürlerin değiştirilmesi alanlarında öneriler sunulmuştur. Çalışma kapsamında literatür taraması tercih edilmiş ve özellikle yürürlükteki Türk ulusal mevzuatına dönük düzenlemelerden azami derecede istifade edilmiştir. Bir hukuksal statüsü olan köylerin güçlenmesine yönelik çeşitli önerilere yer verilen bu çalışmamızla birlikte köy idaresinin işleyişi, bütçesi ve denetimi konulu çalışmaların daha sık yapılabilmesi ve alandaki yazın dünyasına katkı yapmak gaye edinilmiştir. Böylelikle köylerde yaşayan insanların ihtiyaçlarının daha verimli, hızlı ve kolay karşılandığı köy idarelerinin oluşması yönünde yapılabilecekler için çalışmalar çoğalacak ve kentlere göç azalacaktır. Bu ise nüfusun kentlerde aşırı yoğunlaşmasına bağlı olarak yaşanan pek çok kentsel sorunun azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

I. HUKUKİ BOYUTUYLA KÖY İDARELERİ

Köy idaresinin Türk idari teşkilatı içindeki mevcut konumunu inceleyebilmek öncelikle köye ilişkin kavramsal düzlemin oturtulmasını gerektirmektedir. 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinde köyün bir mahalli idare birimi olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle köy idaresinin anayasal bir statüsünün olduğunu ifade edebiliriz. Yine, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre köy; *'yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri'* şeklinde tanımlanmıştır (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2022). Buradan hareketle köyün diğer idari yapılanmalardan ayrıksı bir durum içerisinde olduğu, kendi alanında yaşayanların idari manada daha esnekliğe tabi olduğu, ancak köydeki ilişkiler bağlamında derin bir bağlılık anlayışının kabul edildiği yaşayış şekli ve yeri olarak ifade edilebilir niteliği bulunmaktadır. İlman ve Tekeli'nin de belirtildiği üzere beşerin göçebelik, toplayıcılık ve avcılık gibi süreçlerden geçmesine müteakiben yerleşik yaşantıya başlamasıyla birlikte teşkil ettiği yerleşim yerlerinden ilki köylerdir. (Ilman ve Tekeli, 2015: 175). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi köylerin tarihsel bir perspektifi de mevcuttur. Yine, güncel durumda kendi mevzuatı bağlamında köyün çeşitli tanımlarının da olduğu açıktır. Günday' a göre, köy idaresinin işleyişini hüküm altına alan 442 sayılı Köy Yasası muhtevasında köy üç farklı şekilde tanımlanmıştır (Günday, 2011: 521). Bu kapsamda ilgili tanımlarda nüfus, ortak malların mevcudiyeti ile yerleşmeye ilişkin biçim köyün tayin edici elemanları olarak vurgulanmıştır. Bu hususlar köy idaresinin işleyişinde de önemli belirleyici olarak karşımızda durmaktadırlar (Erdoğan, 2015:138). Köye ilişkin nüfus kıstası, bir yerin köy olabilmesi için nüfusa ilişkin sayısal durumun en az 150 en fazla 2000 olması, yani bu iki sayısal büyüklüğün arasında bir nüfusa sahip olması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Zaman içinde köy kavramına yüklenen mana da değişim göstermiştir. Temelde üretici kesim akla gelirdi. Kuşkusuz günümüzde üretim akla gelmektedir, ancak iletişim kanallarının gelişmesi, ulaşım mekanizmalarının ivme kazanması, üretime dair maliyetlerin artması, üretimin yerine hizmet alma, rahatlık, konfor gibi tüketime dair tercihlerin önem kazanması ve genel olarak

köy yaşamında kentleşme olgusunun varlığı nedeniyle klasik köy mefhumunun içeriğinin evrim-başkalaşım geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu hususta küreselleşmenin yarattığı tahribatları da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Özbolat da benzer şekilde “*küreselleşme, toplumların siyasi ve ticari ilişkilerden paylaşılan müziğe, giyinme biçimlerine ve kitle iletişimine kadar artan bir biçimde sosyal hayatlarının uluslararası etkilerde olduğu bir sürece işaret eder.*” değerlendirmesinde bulunmuştur [Özbolat, 2012: 150]. Bu tespitten hareketle köy yaşamının ve bu bağlamda köy mefhumunun muhtevasının küreselleşmeden etkilenmesi tıpkı diğer etkilenen idarelerde olduğu gibi hayatın olağan akışına uygun, beklenen bir durumdur.

II. KÖY İDARESİNİN DENETİMİ

Denetim mefhumu, yönetime ilişkin safahatın en mühim ögelerindedir. Bununla birlikte ammeye ilişkin salahiyet ve kaynakların uygun kullanımı kapsamında gerekli olan bir safahattır. Bu minvalde mahalli idarelerin kontrolü (denetim) mecburidir (Karakılıç ve Küçük, 2021: 978). Köy idaresi de bir yerel yönetim birimidir. Köyün organları içerisinde seçimle iş başına gelen muhtar ve ihtiyar heyetinin bulunması, bir bütçesinin yani gelir-giderlerinin olması, özellikle salma salınması ve imece hususunun yer alması gibi durumlardan dolayı, bu hususların ve köyün işleyişinin kontrolü zorunlu ve önemlidir.

Denetim, vesayet makamları ve onların araçsal olarak kullandıkları teftiş mekanizmaları ile mülki idare amirlerinin denetimi şeklinde ifade edilebilir. İdarenin işleyişi, bütçesi ve kararları bağlamında denetim oldukça işlevsel bir önem taşımaktadır. İdarenin denetimi sürecinde idari vesayet kavramı ön plana çıkmaktadır. İdari vesayet mefhumu anayasada yer alan bir ibare olup mahalli idareler üzerinde merkezi idarenin yasalarda hüküm altına alınan esas ve yöntemler aracılığı ile vesayet yetkisine sahip olduğuna ilişkin hükme dayanmaktadır (1982 Anayasası). Köy idaresi de anayasaya göre bir mahalli idare olması hasebiyle bu idare üzerinde de kuşkusuz ki vesayet denetimidir. Köy üzerindeki vesayet yetkisini kullanan vesayet makamlarının kaymakam veya vali olduğu, bu vesayet yetkisinin bu makamlar tarafından örneğin belediye gibi idarelerde uygulanan vesayet denetimine nazaran daha kapsamlı olduğu, ancak bu denetimin sınırsız kontrolü/hâkimiyeti içermediği görülmektedir (Mehmetbeyoğlu, 2020: 233). Mülki idare amirlerinin (kaymakam-vali) köyün üzerindeki idari vesayet yetkisi yürürlükteki mevzuatlardan 2709 sayılı Nitelikli Kanun (1982 Anayasası), 442 sayılı Köye İlişkin Yasa ve 5442 sayılı İl İdaresi Yasasına dayanmaktadır. Köy idaresi üzerinde Sayıştay denetiminin olmaması bu türden idari vesayet mekanizmalarının önemini daha da artırmaktadır.

Bir yerel yönetim olan köy idaresi üzerinde yapılan idari vesayet denetiminin, kapsamını yürürlükteki en üst norm olan 1982 Anayasasının ilgili maddesindeki amaçlar çerçevesindedir. 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinin 4. fıkrasında bu amaçların genel olarak ve özetle hizmetlerde idarenin bütünlüğünün gözetilmesi, kamuya ilişkin görevlerde birliğin temini, amme menfaatinin korunması ve yerel ihtiyaçların gereği neyse ona göre tedariki olduğu hususu gözden kaçırılmamalıdır. Yine bu maddede bu idari vesayet

mekanizmasının işleyişine dair usul ve esaslar bağlamının ortaya konulması hususiyetinin de bir alt düzenleme olan kanuna atfedildiği görülmektedir. Bu idari vesayet uygulamasına-işleyişine ilişkin alt mevzuat çerçevesinde bazı örnekler verebiliriz ki bunlar şu şekildedir;

- Köyde yaşayanların menfaatine olmayan muhtar kararlarının bir mülki idare amiri olan kaymakam tarafından bozulabilir (Köy Yasası, madde 40),

- Köyün isteğe bağlı işleri köy derneğinin yarısından fazlasının kabulü ve kaymakamın rızası dâhilinde zorunlu iş haline gelebilir (Köy Yasası, madde 12),

- Muhtarın köye ilişkin işleri ve kanunlar mucibince tevdi edilen diğer vazifeleri yapmadığı tespit edilirse merkeze bağlı köyler bakımından vali ilçeye bağlı köyler bakımından kaymakam bu husus hakkında muhtara yazılı ihtar çeker. Buna rağmen hala sorun devam ediyorsa ilgili muhtar, hangi idare kurulu yetkiliyse o kurul tarafından görevinden uzaklaştırılır (Köy Yasası, madde 41),

- Normal şartlarda ihtiyar meclisi, köye dair işleri önemli ve gerekli olandan başlamak suretiyle bir sıraya koyar. Ancak öncelikli icra edilmesi lazım olan okul, yol, sağlık vazifelerinin/işlerinin geri plana atılması durumunda haber alınması veya yakınmaya bahis olması halinde köy hangi mülki idare makamına bağlı ise onun tarafından ifade edilen minvalde gerçekleştirilir (Köy Yasası, madde 43),

- Valiler, her sene olmak üzere uygun buldukları vakitte ve sıraya koyulmak suretiyle program kapsamına alınan köylerini denetler (İl İdaresi Yasası, madde 26),

- Kaymakam, her sene ilçeye bağlı köy idarelerinin en az yarısını denetler (İl İdaresi Yasası, madde 36). Bu örnek olarak verilen maddelerden hareketle mülki idare amirlerinin diğer ifadeyle vesayet makamlarının köye ilişkin organlar ve alınan kararlar üzerinde onama, onamama, bozma, görevden uzaklaştırma gibi idari vesayete ilişkin tipik yetkilerini kullanmasına yönelik somut bir biçimde hüküm altına alınmış düzenlemelerin yer aldığını göstermektedir. Özellikle görevden uzaklaştırma mefhumu ile ilgili olarak 1982 Anayasasında da bir düzenlemeye yer verilerek ve mahalli idarenin geneli vurgulanmak suretiyle bu görevden uzaklaştırma yetkisinin İçişleri Bakanına verildiği de gözden kaçırılmaması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda köy idaresi üzerinde de işleyen bir idari vesayet mekanizmasının olduğu aşikârdır.

Yukarıda bahsi geçen durumlardan ayrıksı olarak İçişleri Bakanlığı Mülkiye Müfettişlerini köy idaresinin denetimi konusunda görevlendirebilir. Özellikle mülki idare amirleri(vali-kaymakam) aracılığıyla bu denetim süreci tamamlanabilir. Yine Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı uhdesinde yer aldığından burada da bu bakanlığın vesayet yetkisini kullanarak bir denetim sürecini işletebilme durumunun olabileceğini ifade edebiliriz. Mevcut sistemde tek kişilik hükümet konumunda

olan Cumhurbaşkanlığı da Devlet Denetleme Kuruluna talimat vermek suretiyle bir denetim faaliyetini işletebilir. Özellikle köy idarelerinin Sayıştay tarafından denetlenmesi mümkün değildir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununda ve 6085 sayılı Sayıştay Kanununda köy idarelerinin denetimi yer almamaktadır. Diğer bir ifadeyle köy idaresinin denetimi daha çok mülki idare amirleri aracılığı ile gerçekleşmektedir.

III. KÖY İDARESİNİN TÜRK İDARE SİSTEMİNDEKİ KONUMU

Günümüzde köye ilişkin birçok konu eskisi gibi gündeme gelmemektedir. Özellikle il sınırlarının mülki sınır olarak belirlenmesiyle birlikte, büyükşehir kapsamındaki otuz ilde köy idarelerinin mahalleye dönüştürülmesi köyün idari işleyiş içerisindeki etkinliğini zayıflatarak, büyüklüğünü daraltmıştır. Her şeyden önce köy idaresi, anayasada yer almakta olup anayasal bir idari mekanizmadır. Ayrıca yine anayasaya göre köy idareleri kamu tüzelkişiliğine haiz bir yapıya sahiptir. (2709 sayılı Nitelikli Yasa). İçişleri Bakanlığı'nın güncel verilerine göre köy idaresinin sayısı 18.288 ve mahalle idaresinin sayısı 32.209'dur. (İçişleri Bakanlığı, 2022). Bu veriler değerlendirildiğinde köy sayısının mahalle sayısının altında olduğu açıktır. Bu durum da en azından sayısal manada mahalle idaresine karşın köy idaresinin daha az olduğu görüşümüzü desteklemektedir. Normal şartlarda bu sayı tam tersi veya en azından köy idaresinin görece üstünlüğü şeklinde olmalıydı. Özellikle Türkiye Belediyeler Birliği'ne göre; "yeni kurulan ve sınırları genişleyen bütün büyükşehirlerde köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır." [TBB, 2014: 4]. Bu düzenleme de yukarıda ifadesini bulan düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Köy idaresi, 2709 sayılı Nitelikli Kanunda (Anayasada) yer almakla birlikte anayasa dışında da birçok kanunda yer almaktadır. Keza bu idareyi doğrudan ilgilendiren Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği, Köy İdareleri Hesap Talimatnamesi gibi yönetmelikler de vardır. Anayasa başta olmak üzere diğer mevzuatların varlığı hem bu idarenin işleyişinin nasıl olduğunu hem de hukuki konumuyla fiili durumu arasındaki dengeyi ölçmek adına önemli birer somut delil nispetindedir. Genel olarak yazın dünyasına bakıldığında daha çok 442 sayılı Köy Yasası ve 5442 numaralı İl İdareleri Yasasının daima gündemde tutulduğu vakadır. Ancak bizce burada diğer mevzuatlara da değinilmesi ve neden yer alması gerektiği halde yer verilmeyen mevzuatlara kısaca değinilmesi gerektiğinden hareketle bunlardan bazılarının irdelenmesinde fayda mülâhaza etmekteyiz. Bu mevzuata dönük düzenlemelerin köyü doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren en üst norm olan anayasadan başlamak üzere önemli gördüklerimizden bazıları aşağıdaki tablodaki gibidir;

Tablo 1: Türk Mevzuatında Köy İdarelerine İlişkin Bazı Yasal Metinler

Mevzuat Türü	Mevzuatın Adı
Nitelikli Kanun-Anayasa	1982 Anayasası (18.10.1982 tarih ve 2709 sayılı Kanun)
Kanun	10.06.1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdareleri Kanunu
Kanun	18.03.1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu
Kanun	03.05.1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunu
Kanun	25.02.1998 tarih ve 4342 sayılı Mera Kanunu
Kanun	02.07.1941 tarih ve 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun

Kanun	25.04.2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Kanunu
Kanun	04.12.1984 tarih ve 3091 sayılı Taşınmaz Mal Zilyedliğine Tecavüzlerin Önlenmesi Hakkında Kanun
Kanun	09.05.1985 tarih ve 3202 sayılı Köye Yönelik Hizmetler Hakkında Kanun
Kanun	18.01.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları Ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun
Yönetmelik	01.07.2000 tarihli Köy Korucuları Yönetmeliği
Yönetmelik	20.08.1987 tarihli Köy Yerleşme Alanı Uygulama Yönetmeliği
Yönetmelik	21.01.1942 tarihli Köy İdareleri Hesap Talimatnamesi
Yönetmelik	02.11.1985 tarihli Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği
Yönetmelik	11.05.1988 tarihli Sınır Anlaşmazlığı, Mülki Ayrılma ve Birleşme İle Köy Kurulması ve Kaldırılması Hakkında Yönetmeliği

Kaynak: (www.mevzuat.gov.tr, erişim tarihi 18.12.2022), (www.resmigazete.gov.tr, erişim tarihi 18.12.2022), (https://mevzuat.kararara.com, erişim 17-18.12.2022)

Köy idaresine ilişkin olarak yukarıda bahsedilen mevzuat türlerinden genel olarak anayasadaki kısmı, İl İdaresi Yasası ve Köy Yasası birçok kesim tarafından, diğer mevzuatlar ise ilgilisi tarafından kendi işleyişleri bağlamında her daim gündemde olagelmıştır. Toplum açısından da daha çok ilk başta ifade ettiğimiz anayasa dâhil üç kanun ve bir de seçimlere ilişkin 2972 sayılı Yasa her daim önde görünmüştür. Kuşkusuz ki köy idaresini ve onun organlarını ve dahi köyde yaşayanları ilgilendiren doğrudan veya dolaylı olarak düzenleme mevcuttur. Kanun koyucu ve yönetmelik çıkarmaya yetkili makamlar/kurumlar tarafından yukarıdaki bahsi geçen kanun/yönetmelikte yer vermesinin aksine 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 6183 sayılı Amme Alacakları Tahsili Usulü Hakkında Kanun, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu gibi bütçe, gelir, denetim işlemlerini ihtiva eden kanunlarda ve bunların alt mevzuatlarında köy idarelerine yönelik hükümlere yer verilmemiştir. Kural koyan merciler takdirini bu minvalde kullanmışlardır. Sayıştay'ın bu idareler üzerinde dolaylı da olsa denetimine yer verilmemiş olması köye ilişkin bakış açısıyla ilgili olabilir. Bu bağlamda önceliğin köylere değil de belediye, il özel idaresi ve mahalle yapılanmalarına verildiği görülmektedir. Bahsi geçen bu idarelere ayrılan bütçeler kıyas edildiğinde kanaatimiz güçlenmektedir. Bu durum köyün hukuki niteliğinin önemini azaltan bir durumdur.

IV. GENEL OLARAK KÖY İDARESİNİN BÜTÇESİ

A. Köyün Gelirleri

Köy idaresine ilişkin gelirler, 442 numaralı Köy Yasasında imece ve köy parası adı altında düzenlenmiştir. Bunlar;

- İşlerin icrasında-yapılmasında imecenin benimsenmesi,
- İhtiyar heyetince köyde yaşayanlara salınacak tutar,
- Bu yasa mucibince tahsil edilecek ceza-i müeyyideler,
- Köyün adına kabul edilen arazi ve emlak geliri,
- Vakfedilmiş arazi ve emlak geliri,
- Ağaç, arazi, para, emlak gibi avarrız gelirleri,
- Mal ve paralardan bağışlanmış ve hediye edilmiş olanlar,
- Köyün adına ekilen tarladan elde edilen gelir,
- Köyün dükkânlarından, ambarlarından ve tezgâhlarından temin edilen gelir,

- İlmühaberlerin mühürlenmesi sonucu alınan para,
- Köyde yer alan ocaklardan temin edilecek para,
- Nehir ve çaylarda yer alan sal ve kayıklardan elde edilecek para,
- Köyde yer alan meraların ve otlakların fazlasından elde edilecek kira parası,
- Kesilen hayvanlardan köyde satılacak olanlardan elde edilen para,
- Köyde hayvan satışından elde edilecek intihap resmi,
- Sahibi olmayan yemiş ve ağaçların köy sınırları içinde kalanlarının geliri,
- Maden suları, kaplıcalardan köy sınırları içerisinde kalanlardan elde edilecek gelirler,
- Geliri yetersiz kalan köy idarelerinde köy adamlarının ödemeleri için salınacak mahsuller ve para şeklindedir.

Bu gelirler, kanunda yer alması, köyün bir kamu idaresi olması ve giderler için kullanılması açısından bir kamu alacağı vasfını taşımaktadır. Bu gelirlerden biri olan özellikle salmanın hukuki niteliğinin vergi ve benzeri gelirlere benzediği ifade edilebilir ki özellikle belediye gelirlerindeki harcamalara katılma payına da karşılık geliyor olabilir. Literatürde ve yargı kararlarında da vergi ve benzeri bir gelir olarak salmanın benimsendiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle salma, vergi gelirleri ile harcamalara katılma payı arasında bir yerde durmakta ve vergisel yönü ağır basmaktadır. Bu gelirler arasında belediyeler ve il özel idareler örneğinde olduğu gibi doğrudan merkezi idare bütçesinden bir pay ayrılmasına ilişkin düzenleme olmadığından hareketle her ne kadar denetimini Sayıştay yapmasa da bu gelirlerin vergi ve benzeri vasfı daha öne çıkmaktadır. İmecenin köyün isteğe bağlı işlerinde gönüllü katılımı çağrıştırdığı zorunlu işlerde de bedenen bu işlere zorunlu olarak katılmaya denk geldiği anlaşılabilir. Bu da kasadan bir ödeme çıkmaması nedeniyle dolaylı manada bir gelir olarak kabul edilebilir. Neticede adı ne olursa olsun bu gelirlerin tümü kamu alacağı/geliri kapsamında kabul edilmektedir.

B. Köy İdaresinin Giderleri

Köy idaresi icra ettiği faaliyetleri ile ilgili olarak gelirlerini belli usul ve esaslar çerçevesinde harcamaktadır. Bu harcama işlemine gider denilmektedir. Köy idaresinin giderlerininin 442 sayılı Köy Yasasında belirtildiği görülmektedir. Bu bağlamda bu kanunun 18 ve 19. maddeleri önem ihtiva etmektedir. Adı geçen kanunun 18. Maddesinde köy adına harcanacak parasal tutarın iki çeşit olduğu ve bunun köyün-köylünün arzusuna bağlı harcamalar ile arzusuna-isteğine bağlı olmayan harcamalar şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. İsteğe bağlı işler bağlamında bu kanunun 14. Maddesine bakılabilir ki isteğe bağlı işlerden bazılarında köy için çamaşırlık oluşturmak, hamam inşa etmek, köylüden ayakkabıcı, berber yetiştirmek şeklinde örnekler verilebilir. Burada kuşkusuz ki gelirlerin durumu mucibinde köylüye bir inisiyatif-takdir yetkisi tanındığı görülmektedir. Ancak bir de talebe(isteğe) bağlı olmayan işler vardır ki bunlar işbu yasanın 19. maddesinde sayılmıştır. Bunlar sırasıyla ve özetle;

- Köy derneği tarafından köy muhtarının aylığı ya da kesilecek seneliğine ilişkin belirlenecek tutar,
- Mevcut olması halinde kâtime ödenecek aylık tutar,
- Köy adına belirli(yazılı) veya vakıf emlak ve arazinin vergi ve benzeri çeşitli masrafları,
- Köye dair zorunlu olan işler için gerekli olacak parasal tutarlar,
- Bu kanun kapsamında isteğe bağlı bir işken zorunlu hale getirilen işlere gerekli olacak parasal tutarlar,
- Köyün işleriyle ilgileneceklerin aylığı şeklindedir.

C. Köye İlişkin Hizmetlerin Üstlenilmesi Müessesesi

Yürürlükteki Türk ulusal mevzuatı ve bu mevzuata dayanarak icra edilen uygulamalar irdelendiğinde doğrudan merkezi idare tarafından veya merkezi idare adına karar alma yetkisi olanların köye ilişkin orta ve büyük çapta birçok hizmeti üstlenip gerçekleştirdiği örnekleri görülmektedir. Kuşkusuz ki bu hususta da yürürlükte olan bazı mevzuatlara dayanılarak veya çeşitli projeler kapsamında bu türden iş ve işlemler tesis edilmekte ve birçok hizmetin köyün bütçesinden harcama yapılmadan karşılandığı görülmektedir. Bu konu özelinde mevzuat olarak 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanununu örnek verebiliriz ki bu yasanın 18. Maddesinde ‘Köylere Hizmet Götürme Birliklerin’ hüküm altına alındığı görülmektedir. Bu yasa maddesine göre şu hükümler bu kapsamda önem ihtiva etmektedir;

- İlçelerde, tarım ürünlerinin pazarlanması hariç olmak üzere, yol, su, kanalizasyon ve benzeri altyapı tesisleri ile köylere ait diğer hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmak, bizzat yapmak, yaptırmak ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere, tüm köylerin iştiraki ile o ilçenin adını taşıyan, köylere hizmet götürme birliği kurulabilir. Cumhurbaşkanı, bu konuda genel izin vermeye yetkilidir.

- Birlik başkanı merkez ilçelerde vali veya görevlendireceği vali yardımcısı, diğer ilçelerde kaymakamdır. Köylere hizmet götürme birliğinin meclisi, birlik başkanı başkanlığında, birliğe üye köylerin muhtarları ve o ilçeden seçilen il genel meclisi üyelerinden oluşur. Köylere hizmet götürme birliğinin encümeni birlik başkanının başkanlığında, meclisin kendi üyeleri arasından gizli oyla seçeceği iki il genel meclisi üyesi ve iki köy muhtarı olmak üzere beş kişiden oluşur.

- Bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları ile il özel idareleri; köye yönelik hizmetlere ilişkin yapım, bakım ve onarım işleri, bölünmüş yol, elektrifikasyon, köy yolu, içme suyu, sulama suyu ve kanalizasyon yatırımlarını, kendi bütçelerinde bu hizmetler için ayrılan ödenekleri köylere hizmet götürme birliklerine aktarmak suretiyle gerçekleştirebilirler. Aktarma işlemi merkezi idare kuruluşlarında ilgili bakanın, il özel idarelerinde valinin onayıyla yapılır ve bu ödenekler tahsis amacı dışında kullanılamaz. Bu takdirde iş, birliğin tabi olduğu usul ve esaslara göre sonuçlandırılır. Köylere hizmet götürme birlikleri de bütçe imkânları ölçüsünde bu yatırımlara kendi bütçelerinden ödenek aktarabilirler. Bakanlıklar ve diğer merkezi idare

kuruluşları ile il özel idareleri tarafından aktarılacak ödeneklerle gerçekleştirilecek yatırımlar, birliğin hizmet ve görev alanı sınırlamasına tabi olmaksızın yapılabilir.

- Köylere hizmet götürme birlikleri, ihtiyaca göre hizmet akdiyle personel istihdam edebilir.

- İl özel idaresi bütçe gelirlerinin ne kadarının köylere hizmet götürme birliklerine aktarılacağı, köylere hizmet götürme birliklerinin sunacağı yatırım plânu, yıllık çalışma programı ve uygulama projelerine göre il genel meclisince kararlaştırılır.

Yukarıda bahsi geçen Köylere Hizmet Götürme Birlikleri yöntemiyle köylere, köy bütçesine dokunmaksızın merkezi idarenin izniyle hizmet götürülebilir. Bu konuda mevzuat cihetiyle diğer bir örnek de 3202 sayılı Köye Yönelik Hizmetler Hakkında Kanun'da yer alan düzenlemelerdir. Bu yasada köye yönelik hizmetlerden tafsilatlı bir biçimde bahsedilmekte olup bunların yapılması halinde ödeneğin ilgili kurum ve kuruluşa ait olacağı belirtilip köy bütçesinden bir ödenek çıkmasına engel olduğu anlaşılmaktadır. Yine proje bazlı örnek verecek olursak da burada Köylerin Alt Yapısının Desteklenmesi Projesinin (KÖYDES) mevcut olduğunu ve bununla alt yapıya ilişkin hizmetlerin yerine getirildiği (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022) ve yine bu minvalde de köy bütçesinden/kasasından herhangi bir ödenek ayrılmadığı açıktır. Bu örneklerden hareketle köy her ne kadar bir mahalli idare olsa da merkezi idarenin çeşitli enstrümanlarla çeşitli hizmetleri üstlendiği ve bunları da köy bütçesine ilişmeden yerine getirdiği yönetsel birim niteliğindedir. Bu husus da bize göre çok kıymetli bir hale gelebilecek ve uhdesinde ortalamanın çok ötesinde bir cevher taşıyan köylerin gözden düşmesine ve arka planda kalmasına neden olmaktadır.

D. Köyün Bütçesi

Köy iş ve işlemleri bir bütçe akışı içinde yürütülür ve önceden hazırlanan bir bütçeye tabidir. Nitekim, Özer ve Akçakaya'ya göre; *'Köylerin gelir ve gider ve bütçe iş ve işlemleri Köy İdareleri Hesap Talimatına göre yürütülür. Köy bütçesi köy idarelerinin bir yıllık tahmini gelir ve giderlerini gösteren ve bunların senesi içinde toplanıp kanunlarla belli edilen işlere ve hizmetlere harcanmasına izin veren bir kararnamedir.'* (Özer ve Akçakaya, 2015: 181). Bütçeye ilişkin hazırlık her senenin kasımında başlar ve senenin sonuna değin hitama erdirilir. Köye dair gelir ve giderler bakımından Köy Yasası hesaba katılarak tespit edilir. Nihayete eren bütçe ihtiyar heyetinde kabul edilmesine müteakiben en geç kasım ayı sonuna kadar vali veya kaymakama iletilir. Onay alan bütçeler muhtarlığa gönderilir. Onay verilmeyenler ise muhtarlığa geri yollanarak tashih ettirilir (Çetinkaya, 2020: 267). İçişleri Bakanlığı internet sitesinde yer alan bilgiye göre köye ilişkin bütçe, köye ait birer senelik gelir ve gider tahminleriyle imece ve salmaya dair unsurları ihtiva eden köydeki ihtiyar heyetinde alınan kararlar kabul edilir ve durumuna göre vali veya kaymakama onay için gönderilir ve onaylamayı müteakiben kesinleşir (İçişleri Bakanlığı, 2022). Yine, Köy bütçesinin İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan 1942 yıllı Köy İdareleri Talimatında hüküm altına alınmıştır. Bu yönetmelik çerçevesinde köy muhtarı ve ihtiyar heyetince bütçe

hazırlanıp oranının en büyük mülki amirince uygun bulunması icap eder (Atay, 2014: 367). Neticede köy idaresinin elde ettiği gelirlerin ve faaliyetleri kapsamında yaptığı harcamaların bir usuli işleme tabi olduğu ve bunların da temelde Köy Yasası ile 1942 yılı Köy İdareleri Hesap Talimatı olduğu görülmektedir. Ayrıca, Nohutçu'nun belirtildiği üzere; *'köy bütçesinin yüzde 10'u ilköğretim ödeneği olarak ayrılır.'* Buradan hareketle de bu bütçe kapsamında ayrılır ibaresiyle birlikte ilköğretilere bütçeden pay ayrılmasının isteğe bağlı olmadığı anlaşılmaktadır (Nohutçu, 2020: 283).

V. KÖY İDARESİNİN GÜNÜMÜZ KOŞULLARINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Köy idaresinin Cumhuriyet öncesine uzanan bir tarihi seyri olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda eski bir idare olduğunu ifade edebiliriz. Ancak günümüz toplumunun ihtiyaçlarına cevap veremeyen köylerden kentlere doğru göç hızla artmaktadır. Oysa yaşanan deprem ve salgın hastalıklar, hissedilen kentsel ve çevresel sorunlara yönelik üretilen çözüm önerileri düşünüldüğünde uygun şekilde hazırlanan köy idaresi konulu mevzuatının yeniden ele alınmasının faydalı olacağı aşikârdır.

A Gelir Elde Etme ve Bütçe Yapma İşleyişinin Değiştirilmesi

Öncelikle köy idaresine ilişkin olan mevzuat yapısının çok eski olması ve günümüz ihtiyaçlarını karşılama eksikliklerinin bulunması nedeniyle yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle merkezi idarenin ve onun hiyerarşisindeki idari teşkilatların köye dair hizmet üstlenme yerine ilgili kaynağın köy bütçesine/köy hesaplarına aktarılarak kendilerinin çeşitli hizmetleri yapabilmelerine olanak sağlanması, köyün kamu tüzelkişiliğini ortaya koyması bakımından yararlı olacaktır. Uygulamada sağlıklı şekilde görülebilen köy idarelerinin işlevlerini tekraren kazanmalarının sağlanmasına yönelik adımların atılmasının kamu menfaati bağlamında önemi büyüktür. Buradan hareketle gelir ve gider işlemlerini, bunları bütçe kapsamında ete kemiğe büründürmeye ilişkin somut durumları ihtiva eden uygulamalarını ve idari süreçlerin sarih biçimde belirtildiği bir yasa ve onun izahı olan çerçeve yönetmeliğin hazırlanması esas olmalıdır. Köyün toplayabileceği gelirlerin başlık olarak vergi başlığı altında düzenlenmesi, harcamalara katılma payı, harç gibi diğer gelirlerin vergi dışı başlıkta diğer toplanabilecek gelirler şeklinde hüküm altına alınması ve bu gelirlerin çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca İller Bankası aracılığıyla köy tarafından toplanan gelirler hariç makul ödeneklerin köy hesaplarına aktarılmasını önemli görmekteyiz. Köy Kanunu'nda yer alan gelir türlerinden hareketle tarafımızca tasarlanan ve köyün toplayabileceğini bir mevzuata bağlanması halinde toplanması mümkün olabileceğini değerlendirdiğimiz gelirlere ilişkin örnekler şu şekilde sıralanabilir;

• Köy İdaresince Toplanabilecek Vergiler;

- Köyde yaşayanlardan hane başına reşit kişi sayısına orantılı olarak alınacak yıllık maktu vergi
- Mera vergisi(Büyükbaş ve/veya küçükbaş hayvanları olup da toplu olarak köyün merasında yayım işi yapanlardan büyükbaş hayvanı

olanlardan hayvan başı belirlenen oran ve küçükbaş hayvanı olanlardan hayvan başı belirlenen oran üzerinden alınacak yıllık maktu vergi

➤ Köyde yaşamayıp mevsimine göre dışardan gelip satıcı, üretici ve benzeri herhangi bir işle iştigal eden geçici işlerden dolayı gelir vergisi(gelirinin/kazancının yüzde ikisi, ancak kazancı tespit edilemiyorsa beyana itibar edilir),

➤ Köyde daimi olarak yaşayıp köy sınırları içerisinde alım, satım, üretim, kesim işlerinden para kazananlardan yılda iki seferde ödemek üzere alınabilecek vergi

➤ Köy sınırları içerisinde tarlasını, bağını, bahçesini, evini, işyerini kiralayanlardan kazanç vergisi(Bunları kim kiralamışsa muhatap olarak ondan kira bedeli hangi tutar olursa olsun bu tutarın yüzde sekizi kadar kazanç vergisi),

➤ Köy sınırları içerisinde evlenme, sünnet, nişan, askerlik kutlaması gibi merasimlerden ötürü maktu merasim vergisi(burada izin mercii muhtar olup izin verme anında veya bu merasimin düzenlenmeden önce maktu vergi alınır),

➤ Köyden yolcu alıp belirli bir meblağ karşılığı şehre veya ilçeye götürülenlerden maktu geçiş vergisi,

➤ Köyün otlak yerlerinden hayvanlarına yem verme maksadıyla kuru veya yaş otları toplayanlardan maktu kullanım vergisi.

➤ Köyün ağaçlarından sökülmesi/kırılması gerekenlerden olup da bu işi kendi nam ve hesabına yapanlardan maktu söküm vergisi,

➤ Köy sınırları içerisinde akaryakıt satış işi yapanlar köye maktu olarak akaryakıt vergisi,

➤ Köy sınırları içerisinde GSM şirketlerine ait verici-alıcı olması halinde bu alıcıların kurulması aşamasında bir kez maktu haberleşme vergisi,

➤ Köy sınırları içerisinde olan nehir, çay ve benzeri sulak yerlerin üzerinde gemi, kayık, sallardan alınacak maktu salınım vergisi,

➤ Köyde traktör, araba, biçerdöver, motosiklet ve benzeri motorlu araçlara sahip olanlar maktu hava vergisi,

➤ Köydeki atıkların(katı atık, çöp ve benzeri) toplanması veya temizlenmesi için maktu çevre vergisi şeklinde olabilir.

• **Harçlar;**

➤ Muhtarın her imzaladığı ve mühür bastığı evrak için maktu harç.

➤ Köyde inşa edilen yeni yapılar veya 20 metrekareyi geçen tadilatlar için imar harcı,

➤ Evlendirme işlerinde maktu harç.

• **Harcamalara Katılma Payı;**

➤ Okul, cami, muhtarlık ve lojmanları gibi kamu binaları için yıllık maktu pay

➤ Köy boğasının yeme içmesi için pay.

- Köy kantarında çeşitli şeyler için tartı işlemi yapılanlardan maktu pay,
- Köy buğday, arpa, hububat ve benzeri ayıklama işi için köyde kurulu makinayı kullananlardan maktu pay,
- Mezarların eşilmesi, düzenlenmesi, parkların yapımı, temizliği gibi sosyal işler için maktu pay,
- Yol yapımı ve parke düzenlemesi gibi harcamalara katılım payı,
- Yapım ve hizmet görme işlerinde insan unsuru lazım olan işlerde para vermeyenlerin imece olarak katılmasının sağlanması şeklinde olabilir.
- **Genel Bütçeden Aktarılan Pay,**
 - Hükümet köyün nüfusuna göre; İller Bankası aracılığı ile pay aktarır.
- **Diğer Gelirler;**
 - Köy sınırları içerisinde Jandarma tarafından yapılan trafik ve diğer uygulamalarda tanzim edilen idari para cezalarının yüzde beşinin ilgisine göre Kurumlar tarafından her yılın Aralık ayında köy hesabına aktarılır,
 - Köydeki elektrik iletimini özel sektörün sağlaması halinde direk başına 50 TL tutarının merkezi idare tarafından tahsil edilip köy hesabına aktarılması veya köy hesabına aktarılması için muhatabına resmi yazı çıkarılması,
 - Şartlı-şartsız bağış,
 - Kamu kurumları tarafından bir hizmet kapsamında aktarılacak tutar,
 - Köyün arazi, tarlası ve benzeri menkul veya gayrimenkulün üzerinde kendisinin iş yapması veya kiraya verilmesi neticesinde elde edilecek tutar şeklinde olabilir.
- Köyde bir kooperatif kurulu olması, bu kooperatifin aktif olarak çalışması ve köydeki yaşayanların en az yarısının bu kooperatife üye olması halinde yukarıda bahsedilen harçlar hariç olmak üzere vergi ve paylardan doğrudan köylünün kendisini ilgilendiren tutarlar yarısı miktarında ödenir,
- Köyde sadece vergi bağlamında tahsil aşamasında hanedeki gelir asgari ücretin altında ise o hanede yaşayanlar vergiden muaf, ancak diğer gelirler bu madde kapsamında değerlendirilemez,
- Yukarıda bahsedilen vergi, harç, pay gibi tüm gelirlerinin artırılması Cumhurbaşkanlığı tarafından her yıl Resmî Gazetede yayımlanacak değerlendirme oranı kadar ve ihtiyar heyeti tarafından artırılabilir,
- Vergi, harç, payların toplanmasında esas olan köyün banka hesabına yatırılması olup bunun mümkün olmadığı durumlarda muhtar bunu makbuz karşılığında alıp bankaya aylık olarak kendisi yatırabilir,
- Bu yasayla birlikte muhtarın 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 4/b maddesi kapsamında sigortalılığı ile merkezden maaş ödenmesi uygulamasına son verilebilir. Muhtarın maaşını

belediye başkanlarında olduğu gibi köy idaresi ödeyebilir ki bu husus kamu tüzelkişiliği ve yerel karar almada özerklik gibi mefhumların doğal sonucu olarak görülmelidir. Bu sayede de köyün öz varlığının işlevselliği muhafaza edilmiş olacaktır.

B. Köy Bütçesi

Köy bütçesi, köy derneğinin katıldığı oturumda ihtiyar heyeti ve muhtar tarafından hazırlanır. Köy bütçesi beş yılı kapsayan tahmini bütçe ve iki yılı kapsayan cari bütçeyle birlikte veya bütçe çıkarılamaması halinde muhtar tarafından hazırlanacak geçici bütçe şeklinde yapılabilir. Köy tahmini bütçesi beş yılda bir, cari bütçe iki yılda bir ve bunların ikisi mümkün olmadığı hallerde veya mümkün olana kadar altı ayda bir geçici bütçe ilgili yılın aralık ayının ilk yirmi günü içinde hazırlanır. Hazırlanınca üç gün içinde elden mülki idare amirine onay için sunulur. Mülki idare amiri bu bütçeyi iade edemez, ancak hukuka uygun bulmadığı bütçe için köyün bağlı bulunduğu ildeki idari yargıda iptal davası açabilir. Bu bütçe bilgi için ayrıca Sayıştay Başkanlığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğüne gönderilir. Bu iki idareye gönderilmeyen bütçeler yürürlüğe giremez. Bütçe hazırlık süreci işlemleri en geç ilgili yılın Aralık ayı içinde bitirilmelidir. Bu bütçe taslağı içerisinde yıl içinde toplanan gelirlerin yüzde beşinin ilköğretim okuluna, yüzde ikisi köy camisine, yüzde beşi köy odası ve konağına ve yüzde onu da köy kütüphanesine ayrılmasına ilişkin hükümlerin konulması zorunlu olmalıdır.

C. Köyün Denetimine İlişkin Prosedürlerinin Farklılaştırılması

Köyün idari yönden denetimi ile hesap işleri yönünden denetiminin/teftişinin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Köyün idari denetimi mahallin en büyük mülki idare amiri(kaymakam-vali) veya doğrudan İçişleri Bakanı tarafından görevlendirilecek mülkiye müfettişleri veya Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı müfettişleri eliyle yapılabilir. Köyün hesap yönünden incelenmesinde aşağıdaki usullerin izlenmesi faydalı olacaktır;

- Köyün bütçesinin yapılması, gelirlerin toplanması ve giderlerin yapılmaya başlanması ve bunların işleyişinin devam etmesi,
- Köyün Sayıştay tarafından denetlenmesinin esas olması,
- Sayıştay denetiminin bizzat değil de aracı denetim elemanlarının raporları üzerinden değerlendirme yapması şeklinde olması,
- Yapılan denetimler ve ilgili tespitlerin şeffaf bir şekilde Sayıştay Başkanlığı, denetimi yapan birim internet sitesinde ve köyde görünecek yerde açıklanması,
- Sayıştay'ın değerlendirmesine tabi olacak denetimin İçişleri Kontrolörleri tarafından yapılması,
- Varsa köy kooperatiflerinin vergi müfettişleri tarafından incelenmesi,
- İlgili denetim raporları ve Sayıştay'ın bu raporlar üzerine verdiği mütalaalarla birlikte TBMM'ye gönderilmesi,
- Varsa bir usulsüzlük bu durumda Sayıştay tarafından hesap yargılamasına tabi tutulması,

• Varsa bir usulsüzlük hesap yargılamasının yanı sıra Cumhuriyet Başsavcılıklara da kendi mevzuatları bakımından değerlendirme yapabilmeleri maksadıyla bilgi verilmesi gerektiği şeklinde bir denetim süreci işletilebilir.

SONUÇ

Köy idareleri, Türk kamu yönetiminde önemli bir yeri olan, ulusal mevzuatta bulunan ilk ve köklü yönetsel birimlerdir. Mevzuatta pek çok görev ve sorumluluğu olmasına karşın köylerden beklenen işlevlerin önemli bir bölümü merkezi idare tarafından üstlenilerek karşılanmaktadır. Bu çalışmadaki temel gaye köy idarelerinin işlevselliğini artırmak konusuna dikkat çekmektir. Bu kapsamda köyün işleyişine ilişkin yürürlükteki hukuksal kaideler eşliğinde çeşitli tespitler yapıp, bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Köy idaresinin mahalli idareler içerisinde sadece ismen sayılmasının ötesinde haklı yerini alması gerekmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Köy idaresine ilişkin yürürlükte olan hukuki kaidelerin çok eskilere dayanması ve artık günün ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle mevzuat değişikliklerinin yapılması veya sil baştan temel bir yasa ve buna dayanarak çerçeve bir yönetmeliğin yayımlanması gerekmektedir.
- Köy idaresinin gelirlerini artırma yöntemine gidilmesi gerekmektedir.
- Mahalle idarelerinden uygun olanların tekraren köye dönüştürülmesi gerekmektedir.
- Köy muhtarının merkezden maaş alması uygulamasına son verilmesi, sigortalılığının belediye başkanları gibi olması ve maaşının ve SGK'ya ödenecek primlerinin köy idaresince ödenmesinin sağlanması köy idaresini güçlendirecektir.
- Mülki idare amirlerinin köy bütçesinin iade etme yetkisinin ortadan kaldırılıp bunun yerine hukuka aykırı gördükleri bütçeleri idari yargıya taşımalarının hukuki dayanaklarının oluşturulması gerekmektedir.
- Merkezi idare ve onun aygıtları tarafından köye ilişkin hizmetlerin üstlenilmesi yerine ilgili parasal tutarın köy hesabına aktarılarak hizmetin köy idaresi tarafından yapılmasının sağlanması gerekmektedir.
- Köyün denetim prosedürlerinin değiştirilmek suretiyle İçişleri Kontrolörlerinin tanzim edeceği raporlar üzerine ve bu raporlardan hareketle Sayıştay denetimine açılması ile bu şekilde Sayıştay'ın vereceği mütalaanın TBMM'ye gönderilmesi ve internet sitesinde yayımlanması gerekmektedir.
- Köy muhtarı ve ihtiyar heyetinin mali yönden Sayıştay hesap yargılaması prosedürlerine tabi tutulması ve mali yönden rücuca esas işlemlerin bu yargısal karara istinaden yapılması gerekmektedir.
- Köy sınırları içerisinde veya köylerin birlik olması sayesinde üretim ve satım ve ticari işlere dair kooperatif kurulmasının özendirilmesi ile yeni konacak vergilerden köyde yaşayanların kooperatife üye olmaları halinde yarısı şeklinde tahsili cihetine gidilmesi önerilmektedir.

- Köy idaresinin 5018 numaralı Yasa, 6183 numaralı Yasa ve 6085 sayılı Sayıştay Yasası'nda yer verilmesinin hukuki statüsü bağlamında önemli gedikleri kapatabileceği düşünülmektedir.
- Köylere ilişkin örneğin kadrosu Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği kadrosunda olmak üzere her bölgedeki köyler için bölge bazlı beşer sayıda ve toplamda 35 iç denetçinin istihdam edilmesi veya genel bütçeye uygun makul sayıda istihdam edilmesinin sağlanması önerilmektedir.
- Köylere ilişkin norm kadro oluşturulmasına yönelik mevzuatlarda köy idaresinde çalışacak pozisyonların üst sayılarının ve usullerinin belirtilmesi ile köyde zabıta müessesine yer verilmesi ve en az bir zabıtanın köyde hizmet vermesinin sağlanması faydalı olacaktır.
- Köy bütçesinin hazırlanması sonrası mutlak suretle Sayıştay'a ve İçişleri Bakanlığı'na doğrudan bilgi amaçlı olarak gönderilmesi gerekmektedir.

Yakın zamanda yaşanan deprem ve salgın hastalıklar, hissedilen kentsel ve çevresel sorunlar düşünüldüğünde köy hayatının canlanması, köy nüfusunun kalabalıklaşması gerekliliği sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu süreçte günümüz ihtiyaçlarını karşılar nitelikte köy idaresinin yeniden ele alınması faydalı olacaktır. Öte yandan köylerin güçlenmesi üretime olumlu yansiyabilir, buna bağlı ülke sathındaki işsizlik oranlarında düşüş eğilimi görülebilir. Ayrıca köy gelirlerinin artması köylerin merkezi hükümete olan yükünü hafifletecektir. Üretimin artmasına bağlı olarak enflasyonist eğilimlerin hızının yavaşlaması ve özellikle tarım ürünlerinin arzındaki yetersizliğe bağlı ithalatın düşmesi köylerin güçlenmesi ile sağlanabilir. Elbette köyün özerklik meselesi idarenin bütünlüğüne, üniter ve ulus devlet yapısına zarar vermeden uygulama bakımından kontrollü ve temkinli bir biçimde sağlanmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Atay, E. E. (2014). *İdare Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Çetinkaya, Ö. (2020). *Mahalli İdareler Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). *Köylerin Alt Yapısının Desteklenmesi Projesi*, <https://koydes.csb.gov.tr/> adresinden 22.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- Erdoğan, M. (2015). Tarihsel Süreçte Köy Yönetimi Ve Köy Kanunu Tasarısı Taslağının Yönetmelik Boyutu Üzerine Değerlendirmeler, Mehmet Mecek, Mesut Doğan& Bekir Parlak(Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Antalya: Bekad Yayınları, ss.135-156
- Günday, M. (2011). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi
- Ilıman T. & Tekeli, R. (2015). Türkiye'de Mahalli İdareler, Recep Tekeli(Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

- İçişleri Bakanlığı(2022). *Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri*. [Erişim: 17.12.2022, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>]
- İçişleri Bakanlığı(2022). *Köyler*. [Erişim:22.12.2022, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/koyler1>]
- Kızılboğa, R. (2011), "Köy İdaresine Yönelik Kanun Tasarısındaki Düzenlemeler", *Öneri Dergisi*, 9(35), ss.183-197.
- Köy İdareleri Hesap Talimatnamesi*, <https://mevzuat.kararara.com/mvzt/mvzt6/mvzt62513.html>, adresinden 17-18.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- Küçük, Ü. & Karakılıç, Y. (2021). Devlet Denetleme Kurulu Ve Yerel Yönetimlere İlişkin Denetim Yetkileri: Yasal Düzenlemeler Üzerinden Bir Değerlendirme . *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 31 (2) , 977-988 . DOI: 10.18069/firatsbed.827681.
- Mehmetbeyoğlu, N. (2020). Türkiye'de Köy Yönetimi ve Köy Yönetimi Üzerinde İdari Vesayet Yetkisi . *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (9) , 227-252 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyuiibfd/issue/60214/876267>
- Nohutçu, A. (2020). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Özbolat, A. (2012). Değerleri Küreselleşme Sürecinden Değerlendirmek. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(24), 147-167. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29176/312435>
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M. (2015). *Yerel Yönetimler Mali Boyut*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Taylan, H. H. (2009), "Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, ss. 117-138.
- Türkiye Belediyeler Birliği-TBB. (2014). *6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanuna İlişkin Rehber.*, https://www.tbb.gov.tr/storage/userfiles/rehber_ve_bilgi_notlari/6360_torba_personel_rehber.pdf adresinden 17-18.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu, (2022), *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 14.12. 2022 tarihinde alınmıştır.
- 442 sayılı Köy Kanunu, (1924, 7 Nisan), Resmi Gazete (Sayı: 68) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf> adresinden 14.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- 1982 Anayasası, (1982, 9 Kasım), Resmi Gazete (Sayı: 17863) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> adresinden 14.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- 3202 sayılı Köye Yönelik Hizmetler Hakkında Kanun, (1985, 22 Mayıs), Resmi Gazete(Sayı: 18761) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3202.pdf>(22.12.2022) adresinden 14.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, (2005, 11 Haziran), Resmi Gazete(Sayı:25842) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5355.pdf>(22.12.2022). adresinden 14.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, (1949, 18 Haziran), Resmi Gazete(Sayı: 7236) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf>(14-15.12.2022) adresinden 14.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- www.mevzuat.gov.tr, adresinden 17-18.12.2022 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 17-18.12.2022 tarihinde alınmıştır.

SUMMARY

Village administrations have a very rooted and important place in Turkish public administration. Village administrations are a local administration (local administration) unit with public legal personality within the scope of Turkish national legislation. Despite these characteristics, the villages, which are a traditional and natural administrative structure, have been able to meet many of the services expected from them by the central administration. Lack of up-to-date

legislation on villages, lack of financial resources and lack of personnel are among the reasons that require central government support. Due to the problems experienced in meeting the needs in the villages, migration to the city accelerated and the population in the villages decreased. Legislative reform efforts also failed to strengthen the villages.

Within the scope of this study, the definition of the village, its legal qualification, its current place in the world of law were examined, and attention was drawn to the budget operation and control. In this context, the necessity of reconsidering the legislation regarding the village was emphasized. In particular, suggestions were made in the fields of introducing provisions for increasing incomes, public legal personality and in this context, increasing the efficiency-functionality of the village and changing the procedures in the inspection processes. Within the scope of the study, literature review was preferred and the regulations regarding the current Turkish national legislation were utilized to the maximum extent.

With this study, which includes various suggestions for the strengthening of villages, which have a legal status, it is aimed to make more frequent studies on the functioning, budget and control of the village administration and to contribute to the world of literature in the field. Thus, studies on what can be done to create village administrations where the needs of people living in villages are met more efficiently, quickly and easily will increase and migration to cities will decrease. This will contribute to the reduction of many urban problems due to the over-concentration of the population in cities.

Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesinde Bir Analiz ve Vergi Eğitiminde Metaverse

Funda KARAKOYUN*

ÖZ

Son yıllarda toplumsal gelişimin belirleyici bileşenlerinden okuryazarlık düzeyi ekonomi, bütçe, finans gibi farklı bilim dalları ile ilişkili olarak ölçülmektedir. Vergi okuryazarlığı alanında çalışmalarda bireye, topluma, vergi sistemine katkısı ve devlet mükellef ilişkilerinde mükellef uyumunu artırması yönünde tespitler araştırma bulguları ile açıklanmaktadır. Sıklıkla vurgulanan husus, vergi okuryazarlık düzeyini toplumda hızlı ve etkin geliştirmenin gerekliliğidir. Bu çalışmanın amacı, mezun olduğunda muhasebe ve vergi uygulamaları alanında istihdama katılacak Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeyini ölçmek ve toplumda vergi okuryazarlık düzeyinin geliştirilmesinde dijital araçların öğrenimde yaygınlaşan kullanımını Metaverse özelinde açıklamaktır.

Vergi okuryazarlık düzeyine etki eden değişkenler üzerine yapılan çalışmalarda etkili faktörlerin rolü de dikkate alınmaktadır. Sıklıkla vurgu yapılan konunun eğitim odaklı olduğu görülmektedir. Nihai amaç toplumda vergi okuryazarlık düzeyinin artmasına yönelik uygulanabilir tespitlerdir. Bu kapsamda klasik metotlar yanında gelişen teknolojilerden faydalanılmasının vergi eğitiminden beklenen etkililiğe katkısı incelenmektedir.

Bu araştırma Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü öğrencilerine anket uygulamasından elde edilen verilerden vergi okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi ve ölçek geliştirme çalışması olarak tamamlanmıştır. Etik izin kurul sonrası dağıtılan anket, bağımlı değişken zaman belirlemesi ile üç ay sonra tekrarlanmıştır. Klasik ve kısa dönemli ders müfredatları ile vergi bilgisi, algısı ve davranışlara pozitif olarak yansımının istatistiksel olarak sonuçları istenildiği düzeyde görülmemiştir. Ancak eğitimde etkili metotların bu sürece katkısı farklı araştırmalar ile açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Okuryazarlığı, Metaverse, Vergi Eğitimi, Vergi Ölçeği.

JEL Sınıflandırma Kodları: H20, H22, H29

Scale Analysis in Determining Tax Literacy Level and Metaverse in Tax Education

ABSTRACT

In recent years, the literacy level, which is one of the determining components of social development, has been evaluated in relation to various fields of study such as economics, budgeting, and finance. Studies in the realm of tax literacy have highlighted its significance in shaping individual understanding, societal well-being, the tax system, and fostering taxpayer compliance in state-taxpayer relationships, as evidenced by research findings. The prevailing emphasis lies in the urgent need to enhance tax literacy levels within society effectively. This study aims to assess the tax literacy level of students at Dokuz Eylül University İzmir Vocational School, particularly those pursuing careers in accounting and tax practices, and to elucidate the widespread utilization of digital tools in education for the enhancement of tax literacy within society, notably within the Metaverse context.

* Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, İzmir, Türkiye.
email: funda.karakoyun@deu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-8388-1533

(Makale Gönderim Tarihi: 25.10.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1381236

Makale Türü: Araştırma Makalesi

In studies exploring the variables influencing tax literacy levels, education-related factors are frequently underscored. The ultimate objective is to make practical determinations aimed at improving tax literacy across society. In this context, the examination of the contribution of emerging technologies in conjunction with traditional methods to the effectiveness of tax education is essential.

This research represents a scale development study, measuring tax literacy levels using data obtained from surveys administered to students in the Accounting and Tax department of Dokuz Eylül University İzmir Vocational School. The surveys, distributed after receiving ethics committee approval, were repeated three months later, with time serving as the dependent variable. The statistical results do not reflect a significant improvement in tax knowledge, perception, and behavior through traditional and short-term course curricula, as anticipated. The study emphasizes the need for effective educational methods in this process, which is supported by various research findings.

Key Words: Tax Literacy, Metaverse, Tax Education, Tax Scale.

JEL Classification: H20, H22, H29

GİRİŞ

Karmaşıklaşan vergi mevzuatında hukuki doğruyu tespit etmek, anlamak, yorumlamak ve uygulamak zorlaşmaktadır. Özelgeleri, açıklayıcı nitelikte tebliğleri, yürürlükteki düzenlemeleri yasal zeminde takip etmek uygulayıcılar için belli bilgi düzeyi gerektirmektedir. Doğru yorumlamanın önünde engel oluşturan sorunlardan biri vergi okuryazarlık düzeyinin düşük olmasıdır. Sosyo ekonomik gelişmelere esnek yapı içerisinde mevzuatın sık güncellenmesi doğasında vergi kanunlarının uygulanmasında karşılaşılan kaotik ortam genişlemektedir.

Diğer taraftan iyi bir vergi sisteminin alt yapısı, mevzuatın anlaşılır olması, uygulama kolaylığı, vergilemenin her aşamasında istikrarlı bir işleyişin olması bu kaotik ortamın giderilmesinde birer çözüm seçeneğidir. Sistemin işleyişinde yer alan aktörlerden idare ve mükellefin uzlaşmasının mükellef uyumunda etkisi bulunmaktadır. Toplumda vergi okuryazarlığı ve vergi bilincinin yüksek olması bu uyumu arttırmada önemli bileşenlerdendir.

Mükellef potansiyeli olan her vatandaş için erken dönem vergi eğitimine dikkat çekilmektedir. Klasik eğitim metotları ve araçları yanında aktif eğitim modeline kazandırılan yeni yaklaşımlarla vergi tekniğinin daha kolay anlaşılması öngörülmektedir. Vergi okuryazarlığının gelişmesi için çok sayıda çalışmada eğitimin gerekliliği ifade edilmiştir. Çalışmamızda vergi eğitimi odaklı dijital teknolojilerin kullanımı, gerçekliğin sanal araçlarla görselleştirilmesine değinilmektedir. Nitekim Z kuşağı dijital teknolojileri takip etme, akıllı cihazları kullanma üzerine yoğun ilgi duymaktadır. Yeni istihdam alanlarında dijital yetkinlik tercih avantajları sunmaktadır. Bu kapsamda gençlerin öğrenme kolaylığı ve ilgisini arttıracak araçlar arasında Metaverse'ün eğitim aracı olarak kullanımı literatürde yerini almıştır. Nitekim, çalışmamızda öğrencilere yöneltilen soru yanıtlarında %88 orta ve yüksek düzeyde sosyal medya takip edildiği, “soyut kavramları görselleştirebilmek vergi konularını basitleştirir” ifadesine %76 oranında katılımcının olumlu yanıt verdiği görülmüştür.

Vergi okuryazarlık alanında literatür incelendiğinde; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarda eğitimin yüksek faktörlü rol oynadığı görülmektedir. Bir grubun vergi okuryazarlık düzeyinin ölçümünde bu alanda öğrenilmiş tamamlayıcı mesleki konuların da etkisi olmaktadır. Nitekim son yıllarda üniversitelerin iktisadi

idari bilimler öğrencilerine yönelik ekonomi, bütçe, vergi, finans dallarından biri için okuryazarlık düzeyi test edilmiş, alanda bilgi düzeyi, algı, tutum ve davranışlara etkisi ölçülmüştür. Her biri ayrı çalışma konusu yapılan bu araştırmaların fikir oluşturması bakımından alanyazına örnekleri dahil edilmiştir. Bu çalışmada, vergi okuryazarlık düzeyinin aşamalarına yer verilmiş, alt boyutları ile birlikte anket verilerinden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Hedef kitle toplumun bütünüdür. Ancak, uygulama için ihtiyaç duyulan araştırma yürütücüsü kişi sayısı, zaman ve maliyet gibi kısıtlar nedeniyle örneklem sınırlandırılmıştır. Alanda yapılan araştırma sayısının artması ve güncellenmesi halinde toplumda vergi okuryazarlık düzeyi hakkında fikir edinmek için daha fazla istatistiksel veri elde edilmiş olmaktadır. Konuya ilişkin üniversiteler web sayfalarında daha geniş katılımcı sayısı elde etmeye yönelik bilgilendirmede bulunmakta bölgesel uygulama çalışmaları yürütmektedir (vergiokuryazar.org, 2023).

Çalışmamızda, Anket uygulama öncesi Etik Kurul İzni, 28/03/2023 Etik Kurul toplantı tarihi ve E-87347630-659-571307 Karar sayısı ile Dokuz Eylül Üniversitesi (DEU) Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından uygun bulunarak verilmiştir. Anket yönteminde hazırlanan sorular için Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu (DEU-İMYO) Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü 575 kayıtlı öğrenciden hibrit eğitim modelinin uygulandığı covid-19 tedbirleri döneminde 118 öğrenciye ulaşılmıştır.

I. VERGİ OKURYAZARLIK KAVRAMI VE ÖNEMİ

Vergi okuryazarlığı üç boyut altında sınıflandırılarak incelenmektedir (Yılar ve Akdağ, 2017, s.366)

- Okuduğunu anlama, kavrama, yorum yapabilme düzeyinde vergi mevzuatı bilgisi,
- Vergi konularında algı, tutum, davranışların kazanıldığı vergi bilincinin oluşması,
- Vergilendirme ile ilgili yükümlülükleri yerine getirme, hesaplama becerilerinin oluşması.

Yukarıda sayılan boyutlar vergi okuryazarlık düzeyinin aşamalarıdır. Araştırmalarda, toplumdaki bireylerin, sosyoekonomik, demografik ve kültürel yapı analizi, vergi mevzuatı ve sisteminin takibi, muafiyetlerin, istisnaların ve indirimlerin neler olduğu, vergi avantajları ve cezaları, mükellef haklarının bilinmesi (Gerçek vd. , 2023, s.145) vergi okuryazarlık düzeyinin ölçülmesinde ele alınan faktörlerdir. Vergi konusunun anlamlandırılması, yorumlanması, ne derecede anlaşılabilirliğinin ölçülebilmesinde bireye ve konuya etki eden faktörlerin değişiklikler göstermesi toplumun vergi okuryazarlık düzeyine ve vergi uyumuna da yansımaktadır (Yardımcıoğlu, Akpınar ve Günay, 2015, s.101).

Mükellef yükümlülükleri bakımından vergi okuryazarlık üzerine geliştirilen ölçeklerde bilgi ve beceri düzeyi geniş ve sınıflandırılabilir kapsamda değerlendirilir. Vergi ödevlerinin yerine getirilmesi ile ilgili sorularda; verginin ne olduğu, ne için alındığı, neler üzerinden alındığı, türleri, oranları, vergi sisteminin işleyişi, beyanname ve bildirimde bulunma, matrahın doğru hesaplanması, kanuni

sürelere uyulması, vergi cezalarının neler olduğunu, dürüst vergi mükellefi olmanın sağladığı avantajlar vd. yer almaktadır. Ayrıca vergiye karşı bakış açısında algı ve tutum ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır (Türegün vd, 2021:63).

A. Vergi Okuryazarlığını Etkileyen Faktörler

Vergi Okuryazarlık düzeyine olumlu ve olumsuz, içsel ve dışsal çeşitli faktörler etki etmektedir. Sosyo demografik- kültürel- ekonomik faktörler, mali sosyoloji ve vergi psikolojisi alanında bölgesel farklılıklar araştırma bulgularını değiştirebilmektedir. Mükellef-devlet ilişkileri, yerel vergi mevzuatının yapısı, vergi ve ceza sistemi, denetim etkinliği, siyasal iktidara güven olgusu, vergi yükünün baskısı, ülkelerin vergi mükellef davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkinin olumlu veya olumsuz olması vergi okuryazarlık düzeyi üzerinde önemli belirleyicidir. Vergi ahlakı, vergi bilinci ve vergi uyumu faktörleri ise söz konusu davranışlar ile etkileşim halindedir. Vergi okuryazarlık düzeylerinin bilgi ve algıya ilişkin aşamalardan geçerek davranışsal (psikomotor) boyutla tamamlanması (Yılar ve Akdağ, 2017: 368) ve bunun toplum bilincinde yerleşmesi için vergi eğitiminin çocukluktan başlaması genel kabul görmektedir. Eğitimle bilgi edinme yani bilişsel boyut kazandırılmaktadır. Bireyde tutum ve fikirlerin oluşması, davranışlara yansımaları ise vergi bilinci ve ahlakı ile birlikte kazanılmaktadır. Öğrenilen ve algılanan bilginin beceri haline getirilerek uygulamaya geçirilmesi ve mükellef uyumunun elde edilmesi vergi okuryazarlığında davranışsal boyuttur (Türegün, vd., 2021, s.64).

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında yakın ilişkide olan alanlarda fikir zenginliği oluşturan araştırma bulguları eklenmiştir. Nitekim, Chardon, Lee, Zwan ve Liu 2016 yılında yaptıkları “University Students and Tax Literacy: Opportunities and Lessons for Tax Teaching” adlı çalışmalarında ekonomi ile ilgili yapılan okuryazarlık çalışmalarının bu ilişkilerde birbiri ile bağlantı içerisinde olduğu açıklanmıştır (Aktaran: Cigerci ve Pehlivan, 2022, s.193).

Başka bir çalışma konusu olarak ekonomi, bütçe, finans okuryazarlığı ile vergi okuryazarlığı ilişkisi ölçülebilir.

A. Vergi Okuryazarlık özelinde Mali Alan Literatür Araştırmaları

Araştırmanın uygulama bölümünde vergi okuryazarlığa ilişkin ölçek hazırlandığından literatür taramasında araştırma bulguları incelenmiştir.

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Vergi Okuryazarlık Boyutlarını Değerlendiren Çalışmalar

Temizel ve Bayram	2011	Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilere yönelik anket çalışmasında temel düzeyde finansal okuryazarlık düzeyi ölçülmüştür. Güvenilirlik testi yapılan 433 katılımcıdan elde edilen verilerde finansal gelişmeleri izleme ve bilgi edinme kaynağının %88,3 oranında televizyon ve internet olduğu ayrıca öğrencilerin yüzde 84'ünün finansal bilgilerini aileden aldığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Yardımcıoğlu, M.vd.	2014	Kahramanmaraş ilinde vatandaşların vergi bilinci ve vergi okuryazarlık düzeylerinin tespitine yönelik 153 kişi için yapılan çalışmada, demografik özelliklerde cinsiyet ve gelir durumları bakımından görüşler arasında farklılık olmadığı, yüzeysel anlamda bir vergi bilgisi olduğu, daha detay konularda yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir.
Ünal S. vd.	2015	Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Meslek Yüksekokulu'nda kredi kartı kullanan öğrenciler üzerinde yapılan anket çalışmasında regresyon analizi uygulanmıştır. Ekonomi okuryazarlık düzeyi nispi olarak yüksek olan bireylerin, finansal olaylara bakış açısı daha rasyonel ve planlı olduğu sonucunun ifade edildiği çalışmada model oluşturulmuş, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile test edilerek ölçüt geliştirilmiştir.

Barış ve Şeker	2017	Amasya Üniversitesi'ne bağlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda 283 öğrenci verilere dayanarak ekonomi ve bütçe bilgisi alt boyutlar olarak belirlenmiştir. AFA ve DFA analizleri ile ölçek yapı geçerliliği test edilmiştir. Genel ekonomi okuryazarlığı "orta" seviyede, alt boyutlarda en yüksek puanın bireysel bütçe planlama, en düşük puanını ise ekonomi bilgisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Teyyare, E.	2018	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi maliye bölümünde öğrenim gören 218 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Maliye alanında alınan eğitim ile vergi okuryazarlık düzeyinin arttığı aynı zamanda örneklem üzerinde sınıf düzeyi ve akademik başarının artması ile okuryazarlık düzeyinin arttığı açıklanmaktadır.
Layık.L	2019	Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğrenim gören 415 öğrenci anket verilerine göre, ekonomi ve maliye kavramları vergi, milli gelir, dış ticaret ve ödemeler dengesi, bütçe, borçlar, finansal piyasalar, ekonomi yönetimi, gelir dağılımı kavramları çerçevesinde bilgi düzeyleri ölçülmüştür. Bulgularda, ekonomik gelişmelerini takip etme oranı % 48,2 olduğu bu kişiler arasında % 88,7'sinin internet ve sosyal medya üzerinden takip sağladığı, maliye bölümü öğrencilerinin bilgi düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kaya	2019	Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 720 öğrenci anket verilerine göre, finansal okuryazarlık düzeyi tespitinde % 49,3 orta düzeyde finansal okuryazar olduğu, cinsiyete bağlı farklılığın sebebinin erkek katılımcıların daha yüksek seviyede finansal okuryazar olduğu, muhasebe-finanstan, ekonomi gibi mesleki derslerin finansal okuryazarlık üzerine etkisi açıklanmıştır.
Sandalcı U.	2020	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 352 maliye bölümü öğrencisinden elde edilen anket bulgularında vergi derslerinin vergi okuryazarlık üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışma değerlendirilmiştir. Buna göre, ikili lojistik regresyon analizinde vergi hukuku, Türk vergi sistemi, mali yargı hukuku ve vergi uygulamaları derslerine ilişkin bilgi düzeyine sahip öğrencilerin diğer öğrencilere göre vergi okuryazarlık düzeyleri yüksek çıkmış, vergi ceza hukuku dersine ilişkin ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.
Dilek S. ve Zorkun M.	2020	Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim görenler arasında 407 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Girişimcilik Potansiyeli (GP), Girişimcilik Eğilimi (GE) ve Mali okuryazarlık (MY) arasında korelasyon analizi bulgularına göre girişimcilik eğilimi ile mali okuryazarlık arasında orta düzey ilişki bulunmuştur. Regresyon analizi bulgularına göre mali okuryazarlığın girişimcilik potansiyeli ve girişimcilik eğilimini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. Vergi okuryazarlık düzeyinin maliye ve ekonomi dersleri ile artması sonucu bireylerin bilinçlenerek vergilerini tam ve doğru biçimde ödemesi yanı sıra girişimcilik eğilimi ve potansiyelini olumlu yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Bakırtaş, D. ve Atılğan Yaşa, A.	2020	Salihli Belediyesi'nin ulaşılan 147 personeline vergi okuryazarlık düzeyinin ölçümüne yönelik anket uygulamasında betimleyici istatistikler yorumlanmıştır. Buna göre, demografik değişken grupların vergi okuryazarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sadece öğrenim durumu ilköğretim mezunu olan katılımcıların diğer gruplara (öğrenim durumu) kıyasla daha düşük seviyede vergi bilgisine sahibi olduğu gözlemlenmiştir.
Türegün B. F. vd.	2021	Vergi okuryazarlık düzeyini bilişsel, duyuşsal ve psikomotor tüm boyutlarıyla ölçmek amacıyla İBBS Düzey-2'deki 26 ili temsil eden 41 üniversitenin vergi dersi alan 1492 öğrencisine Google formlar aracılığıyla anket uygulanmıştır. Not ortalaması 2 ve üzeri olanların sonuçlarına ilişkin değerlendirmede bilişsel boyutta Türk vergi sistemi, vergileme süreci, cezalar alanındaki eğitimle doğrudan ilgili olan bilgi sorularının vergi okuryazarlık düzeyini belirlemede en önemli faktör olduğu tespit edilmiştir.
Türegün F.B. vd.	2022	İBBS Düzey-2'deki 26 ildeki 41 üniversitenin maliye bölümü vergi dersleri alan öğrencileri ile maliye bölümü olmayan vergi dersi alan öğrencilerine yönelik olmak üzere vergi eğitiminin doğrudan vergi okuryazarlığı skoruna etkisini ölçmek amacıyla anket yöntemi uygulanmıştır. 12 sorudan oluşan bir başarı testi geliştirilmiştir. Rastgele örneklem metodunda genel ortalama ve yüzdelik skora göre oluşturulan kategorilerde analize tabi tutulan 716 öğrencinin 12 üzerinden 7,59 (%63) olarak ortanın üzerinde okuryazar olduğu tespit edilmiştir.
Çigerci İ.ve Pehlivan M.	2022	İzmir, Manisa, Uşak, Kütahya, Aydın ve Afyon illerinde belediye bütçe onayında yer alan 300 meclis üyesine anket yöntemi uygulanmıştır. Bütçe süreçlerini anlama, yorumlama ve sorgulama düzeyinde bulunan kişilerin aynı zamanda pozitif vergi bilincine sahip olduğu kabulünden hareket edilmektedir. Buna göre anket yöntemi ile elde edilen analizlerde belediye meclis üyelerinin bütçe okuryazarlığına sahip oldukları, cinsiyete ve mensubu olduğu siyasi parti üyeliklerine göre aralarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir.
Sandalcı, İ.	2022	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi maliye bölümünde öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden 258 katılımcının anket verisi değerlendirilmiştir. Vergi ödeme, vergiye uyum davranışına etki eden faktör olarak vergi okuryazarlık düzeyinin ölçümünde yapısal eşitlik modeli (YEM) uygulanmak üzere kurulan hipotezler doğrulanmıştır. Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor değişkenlerin vergi okuryazarlığı üzerinde anlamlı bir şekilde etkili olduğu; bilişsel boyutun vergi okuryazarlığını 0.72 oranında negatif, psikomotor boyutun 0.80 oranında ve duyuşsal boyutun ise vergi okuryazarlığını ise 0.63 oranında pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Türegün, F.B. vd.	2023	Marmara bölgesi kapsamındaki bazı illerde 706 katılımcıya vergi konuları ile ilgili bilgisini test etmeye yönelik ölçek geliştirilmiştir. Vergi dersi alan, yüksek eğitime sahip olan, serbest meslek kazancı elde eden, beyannameyi kendisi dolduran, gelir durumu daha iyi olan mükelleflerin diğerlerine göre vergi okuryazarlık skorunun ortalaması daha yüksek görülmüştür. Buna göre eğitimin önemiyle birlikte, beyanname vermenin ve iş hayatına aktif katılımın vergi okuryazarlık skoru üzerinde olumlu etkileri olduğu açıklanmıştır.

Literatür taramasında, ekonomi ve finansal gelişmeleri kitap ve dergiden ziyade, ağırlıklı çoğunluğun, televizyon ve internetten takip etmekte olduğuna ilişkin çalışma bulguları kaydedilmiştir. Bu durum bilgi edinmede görsel araçlara eğilimin önemine ve yaygınlaşmasına dikkat çekmektedir (Temizel ve Bayram, 2011). Kamu spotu videosu ve benzeri görsel medya araçları eşliğinde eğitimler verildiğinde vergiyi devlet harcamalarının bir karşılığı olarak gören “mali bağlantının” kurulmasında algı düzeyinin arttığı görülmektedir (Demir ve Ciğerci, 2016). Öğrenciler için finansal okuryazarlık için araştırmada ağırlıklı olarak aile ortamında, okulda, arkadaş ve internet ortamından öğrenildiği bulgusuna ulaşılmıştır (Karadeniz vd., 2019). Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler için yapılan anket araştırmasında mali kavram ve bilgileri % 88,7’sinin internet ve sosyal medya üzerinden takip ettiği görülmüştür (Layık, 2019). Öğrencilerin ekonomik gelişmeleri izlediği başlıca bilgi kaynakları arasında ilk sırayı, %64 oranında ailelerinin almasıdır (Barış ve Şeker, 2017). Ekonomik bilgi kaynağı olarak ailenin ilk sırada yer alması, ekonomi okuryazarlığı eğitiminin başlangıç aşamasının aile olması konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır. Çalışmalar ışığında eğitime aileden başlanması gereğinin önemi görülmektedir. Buna ilişkin, ailelere eğitim (seminer, kurs, TV programları gibi) verilmesine yönelik projeler önerilmektedir.

Genel değerlendirmede, eğitim ile okuryazarlık arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, sosyoekonomik ve demografik değişkenler, vergi kültürü ve ahlakı, mükellef uyumunu etkileyecek faktörler gibi unsurlar bulunmaktadır. Vergi eğitimi özelinde düşünüldüğünde alınan derslerin içerik yeterliliklerinin ve gündelik hayata katkısının ne düzeyde olduğu sorusunu akla getirebilir. Ayrıca öğrencilerin bu derslere devam ve ilgi durumları gibi faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Barış ve Şeker, 2017, s.90). Mali alanda eğitimin vergi okuryazarlık düzeyini pozitif yönde etkilediği genel kabul görmektedir. Ancak, eğitimin vergi davranışları üzerindeki pozitif etkisi yanında vergi kaçırma davranışını meşru kabul etme eğilimi de olabilmektedir. Bu nedenle temel eğitimde bireye toplumsal yaşamın normatif kurallarını benimsetme ve psiko-motor davranışa dönüştürebilmenin daha kabul edilebilir olduğu böylelikle vergi ahlakı ve vergiye gönüllü uyumu destekleyen vergi bilincinin pozitif yönlü oluşmasında eğitimin erken yaşta, ilk basamaklarında başlanması gereği açıklanmıştır (Demir ve Ciğerci, 2016, s.129).

Vergiyi kamu hizmetlerinin bir bedeli gibi algılamak vergiye bakışı olumlu, vergiyi devlet tarafından zorla alınan bir yük, bir ceza gibi algılamak olumsuz yönde etki doğurmaktadır Öğrenciler üzerinde vergi eğitimine yönelik sorularda, vergi eğitiminin vergi dairesinin yapacağı seminer ve konferanslarla verilmesiyle vergi ödeme eğiliminin arttığını tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Gür ve Yıldız, 2017, ss.86-90).

Literatür araştırmaları ışığında mali alanda okuryazarlık düzeyinin gelişmesi için öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Öğrenmenin erken yaşta ailede ve okulda başlaması gerektiği,
- Eğitimin aileleri de kapsamına alan projeler ile sürdürülebilir olması,

- Çocuk yaş grubuna daha kolay erişilebilir eğitim yöntem ve araçlarla dijital varlıkların kullanımının yaygınlaşması,
- Toplumun geneline yayılması arzu edilen çalışmalarda kamu ve özel sektör işbirliğinin gerektiği,
- İlgi alanlarına giren konularda bireylerin daha çabuk öğrendiğinden hareketle öğrenmeye yönelik materyallerin ilgi çekici olması gerektiği,
- Araştırma bulgularında, örneğin, ilkokul öğretmenlerinin düşük düzeyde ekonomi okuryazarı olduğunu belirtirken, eğiticilerin de eğitilmeleri gerektiği, dersi alıp almamanın ekonomi okuryazarlığında fark yaratmamasında ders içeriklerinin ve öğretme metotlarının da tartışılması gereği (Barış ve Şeker, 2017, ss.81,90) belirtilmektedir.

Literatür taramasında, çalışmanın amacına katkı sağlaması bakımından ilişkili görülen araştırmalar incelenmiştir. Elde edilen verilerin tekrarı düzeyinde, veri doygunluğu görülmüş, araştırma sorusunda hedeflenen testler uygulanmıştır.

III. METODOLOJİ

Araştırmanın kapsamı ve sınırları belirtilerek çalışmanın amacı yöntemi, örneklemin tespiti, araştırmada elde edilen bulgular ışığında hipotezler hakkında bilgi verilmektedir. Bu araştırmada, eğitimin vergi okuryazarlık düzeyi üzerine olan etkin rolü belirlenmektedir. İleri istatistiksel analizler eşliğinde ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir. Buna göre, vergi okuryazarlık düzeyinin ölçümünde faktör yükleri doğrultusunda 4 alt boyut olduğu görülmüştür. Bu boyutlar vergi eğitiminin konularına ışık tutmuştur. Ölçek boyutlarında sorular “Türk vergi sistemi”, “vergi muhasebesi”, “vergi ceza işlemleri” ve “vergi eğitimi düzeyinin tespitine ilişkin sorulardan ve boyutlardan oluşturulmuştur.

A. Araştırmanın Kapsamı

Vergi okuryazarlığı ölçeği DEÜ İzmir Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü öğrencileri için uygulanmıştır. Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile her hangi bir olasılık hesabı gözetilmeden katılımcı kitle oluşturulmuştur.

Pandemi etkileri nedeniyle hibrit öğretim dönemine isabet eden araştırmada 575 kişilik ana kütleyi oluşturan, 2022-2023 eğitim ve öğretim döneminde kayıt yaptıran öğrencilerin tamamına ulaşma güclüğü nedeniyle anketler Google Form kullanılarak hazırlanmış ve anket bağlantısı gönderilmiştir. Derse aktif katılım sağlayan öğrencilerden anket uygulamasında 118 dönüş olmuştur. Zamana bağlı değişim ölçümü için Mayıs 2023 de anket aynı örnekleme tekrar uygulanmıştır. Eksik/hatalı yanıtların tespitleri sonrası 105 veri değerlendirmeye alınmıştır.

B. Araştırmanın Yöntem ve Sınırları

Çalışmada literatür taraması tamamlanması ardından araştırma sorusu altında yer alacak boyutlar ve faktörler belirlenmiştir. Muhasebe ve vergi bölümü öğrencilerine yönelik vergi okuryazarlık ölçeğinde eğitim alanı soruları oluşturulurken yapılan değerlendirmede; mükellef yükümlülükleri kapsamında vergi muhasebesi ve cezalı işlemler alanına ilişkin boyutlar düşünülmüştür. Mükellef ve vergi sorumlusu olarak istihdama hazırlanan öğrencilerin vergi eğitimi

öncesi ve sonrası bilgi değişikliğinin vergi okuryazarlık düzeyine etkisine yoğunlaşmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek soruları hazırlanırken bireyin vergi okuryazarlık düzeyinin aşamalarına gösterdiği tepkilere ilişkin boyutlardan faydalanılmıştır. Bilişsel düzeyde vergilendirme süreci, cezalar, vergi sistemi alanında temel vergi bilgi düzeyinin belirlenmesine yönelik sorular yer almaktadır. Vergi eğitimi ile doğrudan ilgisi olan bu ifadeler vergi okuryazarlık düzeyini doğrudan etkilemektedir (Türegün vd., 2021, s.76). Vergi bilinci ölçümünde olumlu ve olumsuz tüm bilgi ve algılar, vergi kurallarına uyum isteği düzeyini belirlemektedir (Yoruldu, 2020, s. 79). Araştırmanın sorularının hazırlanmasında literatür çalışmalarından faydalanılmıştır (Ünal vd., 2015; Yardımcıoğlu, vd., 2014, s.109; Çiçek ve Bitlisli, 2017, s.272; Kırıl, 2018, s.162; Bakırtaş ve Yaşa, 2020, s.749). Aşağıda verilen anket sorularında yöneltilen ifadeler, 5'li likert ölçeğine (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Tamamen Katılıyorum) göre düzenlenmiştir;

- 10.1. Bölüme üniversite mezunu olmak için geldim.
- 10.2. Muhasebe ile ilgili bir meslek sahibi olmak için geldim.
- 10.3. Muhasebe dışında bir meslek sahibi olmak için geldim.
- 10.4. Kimlerin vergiye tabi olduğunu biliyorum.
- 10.5. Hangi faaliyetlerin vergiye tabi olduğunu biliyorum.
- 10.6. Vergilerin ödenme dönemlerini biliyorum.
- 10.7. Türk vergi sisteminde vergi çeşitlerini biliyorum.
- 10.8. Vergi teşviklerinin ne anlama geldiğini biliyorum.
- 10.9. Fatura ve fatura yerine geçen belgelerin ne zaman düzenlendiğini biliyorum.
- 10.10. Vade ve kur farkının ne olduğunu biliyorum.
- 10.11. Kanunen Kabul Edilmeyen Giderlerin neler olduğunu biliyorum.
- 10.12. Dönemsellik ve tahakkuk ilkelerine göre muhasebe kaydının ne içerdiğini biliyorum.
- 10.13. Verilen avansların bilançoju nasıl etkilediğini biliyorum.
- 10.14. Faturasız mal satışının nasıl tespit edileceğini biliyorum.
- 10.15. Vergi incelemesinde ceza doğuracak muhasebe hatalarını biliyorum.
- 10.16. İşletme hesabı harcamaları ile sahibinin şahsi harcamaları arasındaki farkları biliyorum.
- 10.17. Vergi kanunlarına göre sahte fatura düzenlemenin ne olduğunu biliyorum.
- 10.18. Vergi matrahını hangi muhasebe işlemlerinin azalttığını biliyorum.
- 10.19. Cezalar bilinirse vergi konularına ilgi artar.
- 10.20. Şirket sahibi kasadan ihtiyacı olan nakdî alabilir.
- 10.21. Şirketten çalınan mallar gider yazabilir.
- 10.22. Tahsilat ve ödemeler elden yapılabilir.
- 10.23. Ortaktan alınan borçların tümü finansman gideri yazabilir.
- 10.24. Tahsil edilemeyen tüm alacaklar gider yazabilir.
- 10.25. Kasada yüksek miktarda bakiye olabilir.
- 10.26. Ortaklardan alacaklar bakiyesi yüksek miktarda olabilir.
- 10.27. Kanunlar anlaşılır olsa vergi ödevlerimi kendim yapmak isterim.
- 10.28. Vergi konuları ile daha önceki okul eğitimimde tanışmalıydım.
- 10.29. Vergi konularını anlamam ilgimi arttırır.
- 10.30. Öğrendiklerimi uygulama ile birleştirmek vergi alanında başarıyı arttırır.
- 10.31. Vergi kavramlarının günlük dilde karşılığını bilmek bu konulara ilgimi arttırır.

- 10.32. Soyut kavramları görselleştirebilmek vergi konularını basitleştirir.
- 10.33. Anlamamı kolaylaştıran metotlar olsa vergiye daha fazla ilgi duyarım.
- 11.1. Ekonomik gelişmelerin içinde vergi ile ilgili yazıları anlayabiliyorum.
- 11.2. Vergi sisteminin işleyişi hakkında temel düzeyde bilgi sahibiyim..
- 11.3. Vergi konusunda bir değişikliği okuduğumda sebebini anlayabilirim.
- 11.4. Ekonomik olaylarla vergi ilişkisini yorumlayabiliyorum.
- 11.5. Vergilerle ilgili öğrenmek istediğim bir konuyu hangi kaynakta arayacağımı biliyorum..
- 11.6. Vergi ödenmesine kadar olan aşamaları biliyorum.
- 11.7. Vergi idaresi ile ilgili yürütülen işlerin neler olduğunu biliyorum.

Vergi okuryazarlık veri toplama süreci 2023 yılı Şubat-Haziran ayları arasında iki aşamalı tamamlanmıştır. Araştırma verileri aynı katılımcı grup olan muhasebe ve vergi uygulama bölüm öğrencilerine bahar eğitim dönemi öncesi ve dönem bitiminde iletilmiştir. Anket ifadelerine, demografik sorularla başlanmış ve vergi okuryazarlık ölçeği ise 4 boyutlu olarak 40 sorudan oluşturulmuştur.

Vergi mükellefi olan işletme sahipleri, ticari girişimci olmak isteyen tüm vatandaşlar için vergi muhasebesi ve vergi ceza uygulamaları kapsamında eğitim almaları gerekliliği öngörülerek ölçek maddeleri bu çerçevede ele alınmıştır. Tüm değerlendirmeler genelinde aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H1: Öğrencilerin demografik değişkenler ile vergi okuryazarlığı arasında ilişki vardır.

H2: Program türü ile vergi okuryazarlığı düzeyi arasında ilişki vardır.

H3: Öğrenim türü ile vergi okuryazarlık düzeyi arasında ilişki vardır.

H4: Meslek seçim niyeti ile vergi okuryazarlığı arasında bir ilişki vardır.

H5: Vergi okuryazarlık ölçeğinin alt boyutları arasında ilişki vardır.

H6:Ailesinde meslek mensubu olanlar ile olmayanlar bakımından vergi okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.

IV. ANALİZLER ve DEĞERLENDİRME

Katılımcı olan öğrencilerden demografik özellikler cinsiyet, liseden mezun oldukları program türü, mezuniyet başarıları, aile yanında, yurttaki arkadaşları ile kalma durumları ve muhasebe mesleğini yürütme niyetleri bilgisi alınmıştır. Değişkenler vergi okuryazarlığı seviyesini saptama ve vergi işlemleri muhasebesi eğitiminin etkisini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Katılımcıların sorulara orta ve yüksek puanlı cevaplar vermeleri vergi okuryazarlık düzeylerinin iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Anket çalışmasında ortaya çıkan veriler istatistik yazılımı (SPSS) “*Statistical Package for Social Sciences 25.0 for Windows*” ile işlenmeye uygun hale getirilerek analiz edilmiştir. Boyutlar arası faktör analizleri için “*Analysis of Moment Structures (AMOS) 23.0 for Windows*” yazılımı kullanılmıştır. Ölçek güvenilirliğini test etmek amacıyla “Güvenilirlik Analizi” ve yapı geçerliliğini test etmek için “Açıklayıcı Faktör Analizleri SPSS programı kullanılmış, “Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)” için ise AMOS programı uygulanmıştır.

Kabul edilebilir istatistik sonuçlar için kullanılan verilerin normal dağılıma sahip olması gerekir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Q-Q Plot çizimi ile incelenebildiği (Chan, 2003, ss.280-285) gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin

hesaplanması ile de ölçülebilir. Kısaca hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 arasında olması kullanılan verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret eder (Shao, 2002).

Verilerin normal dağıldığı kanıtlanınca bağımsız gruplar arası nicel karşılaştırmalar yapılabilir. İki farklı grup arasındaki karşılaştırmalar için bağımsız t testi, ikiden fazla bağımsız grup arasındaki karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonucu fark bulunduğu durumlarda fark yaratan grupları ayırtmak için Bonferroni yöntemi kullanılmıştır. Ölçeğin re-test sonuçlarını analiz etmek için bağımlı t testi uygulanmıştır.

A. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Katılımcılar toplamda cinsiyetlerine göre %74.3’ü kadın, %25.7’si erkeklerden oluşmuştur. Katılımcıların liseden mezun olunan program türü ile ilgili dağılımı incelendiğinde %43.8’inin Anadolu, %14.3’ünün Ticaret, %37.1’inin Mesleki Teknik Anadolu, %4.8’inin diğer cevabını verdiği görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	78	74.3
	Erkek	27	25.7
Liseden mezun olunan program türü	Anadolu	46	43.8
	Ticaret	15	14.3
	Mesleki Teknik Anadolu	39	37.1
	Diğer	5	4.8
	Ailede meslek mensubu	Yok	97
	Var	8	7.6
Öğrenim türü	Örgün öğretim	52	49.5
	İkinci öğretim	53	50.5
Sosyal medya kullanım sıklığı	Yok	1	1.0
	Düşük	12	11.4
	Orta	61	58.1
	Yüksek	31	29.5
Toplam		105	100.0

Katılımcıların ailede meslek mensubu ile ilgili dağılımı incelendiğinde %92.4’ünün yok, %7.6’sının var cevabını verdiği görülmektedir. Katılımcıların öğrenim türü ile ilgili dağılımı incelendiğinde %49.5’inin örgün öğretim, %50.5’inin ikinci öğretim cevabını verdiği görülmektedir. Katılımcıların sosyal medya kullanım sıklığı ile ilgili dağılımı incelendiğinde %1’inin yok, %11.4’ünün düşük, %58.1’inin orta, %29.5’inin yüksek cevabını verdiği görülmektedir.

B. Açıklayıcı Faktör Analizi.

Açıklayıcı faktör analizi ile boyutların görece önemleri ortaya çıkar. Ancak bunun yapılabilmesi için örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Dolayısıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanarak KMO değerinin 0.939 olduğu belirlenmiştir ki bu değer faktör analizi yapmak için örneklem büyüklüğünün “yeterli” olduğunu gösterir. Çünkü KMO değeri 0.5-1.0 arası olması kabul edilebilir, ancak 0.5’in altındaki değerler

veri grubunun açıklayıcı faktör analizi için uygun olmadığını göstergesidir (Altunışık vd., 2010, s.266). Ayrıca Bartlett Küresellik testi uygulanmış ve ($\chi^2(378)=2206.045$, $p<0.05$) sonuçları elde edilmiştir. Burada elde edilen χ^2 değeri kabul edilebilir seviyededir.

Açıklayıcı faktör analizi ile ölçekteki faktör desenlerini analiz ederken düşük etkili maddeler fark yaratmadıkları için ayıklanmaları gerekir. Bu doğrultuda faktör yükü düşük olan 12 madde ölçekten çıkarılmış (S10_1, S10_2, S10_3, S10_15, S10_16, S10_17, S10_18, S10_19, S10_20, S10_22, S11_4, S11_7) ve geriye kalan 28 madde 4 alt boyutta toplanmıştır. Tablo 3'te verilen bu faktörler oldukça etkili olup varyansın %67.34'ünü içermektedir. Literatürde “çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %50'nin üzerinde olmasının yeterli olarak değerlendirildiği” rapor edilmiştir (Büyüköztürk, 2007).

Tablo 3. Vergi okuryazarlık ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları

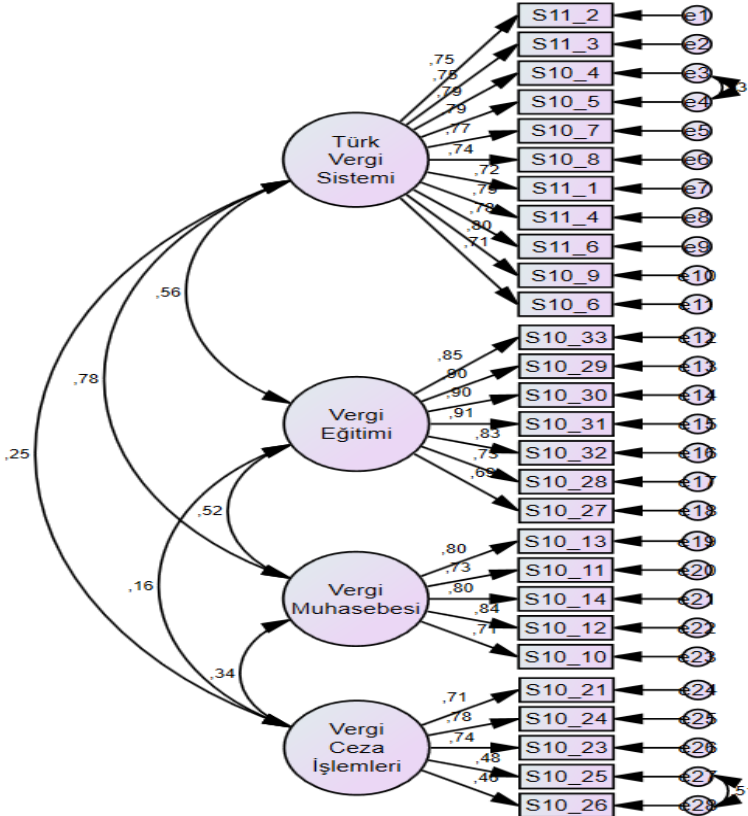
	Faktörler				Toplam Madde Korelasyonu
	F1: Türk Vergi Sistemi	F2: Vergi Eğitimi	F3: Vergi Muhasebesi	F4: Vergi Ceza İşlemleri	
S11_2	0.786				0.735
S11_3	0.777				0.729
S10_4	0.745				0.793
S10_5	0.743				0.787
S10_7	0.742				0.749
S10_8	0.738				0.717
S11_1	0.711				0.697
S11_4	0.710				0.754
S11_6	0.696				0.747
S10_9	0.666				0.748
S10_6	0.637				0.684
S10_33		0.876			0.827
S10_29		0.875			0.852
S10_30		0.862			0.837
S10_31		0.848			0.798
S10_32		0.828			0.729
S10_28		0.725			0.666
S10_27		0.639			0.827
S10_13			0.756		0.742
S10_11			0.754		0.711
S10_14			0.705		0.736
S10_12			0.683		0.760
S10_10			0.552		0.652
S10_21				0.802	0.555
S10_24				0.798	0.615
S10_23				0.771	0.604
S10_25				0.590	0.538
S10_26				0.589	0.534
Güvenirlilik	0.939	0.925	0.884	0.790	0.939
Açıklanan Varyans (%)	24.661	19.564	13.048	10.068	67.341
KMO =0.891; $\chi^2(378)=2206.045$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000					

Ölçeğin tümü değerlendirildiğinde, güvenilirliği 0.939 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstergesidir. Güvenilir ölçekler için Cronbach Alfa değerlerinin 0.60'dan büyük olması gereklidir. Bu da içsel tutarlı bir ölçek oluşturulduğunun kanıtıdır.

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.40'ın üzerinde olduğu ve böylece tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu kabul edilebilir. Boyutlar arası faktör yükleri ise Şekil 1.'de görüldüğü gibi "Türk vergi sistemi", "vergi eğitimi" ve "vergi muhasebesi" boyutları arasındaki faktör yüklerinin genellikle 0.5 ten yüksek olması aralarındaki ilişkinin de güçlü olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer yandan "vergi ceza işlemleri" boyutuyla ilişkili faktörler ise nispeten zayıf kalmıştır.

Tablo 4'te, faktörlere ilişkin hesaplanan CR ve AVE değerleri sunulmuştur. Yeterli bir güvenilirlik düzeyi için CR değerlerinin 0.70'in üzerinde (Hair, Ringle, Sarstedt, 2011, s. 145), AVE değerlerinin ise 0.40 veya üzeri (Hair vd., 2019, s. 9) olması gerekmektedir. Tablo 4 incelendiğinde, "Türk vergi sistemi" ve "vergi eğitimi" boyutları için CR değerlerinin 0.94, "vergi muhasebesi" için 0.88 gibi yüksek değerler, "vergi ceza işlemleri" için ise görece düşük olmakla birlikte 0.78 olarak yeterli olduğu görülmektedir. Faktörlere ilişkin AVE değerleri ise "vergi ve ceza işlemleri" için 0.42 ye düşmesine rağmen diğerleri 0.60 civarındadır. Bu durum, ölçeklere ilişkin birleşme geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Şekil 1. Vergi okuryazarlık ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizine ait model

Tablo 4. Vergi okuryazarlık ölçeğinin birinci düzey çok faktörlü doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yüklü	Standart Hata	t	p	AVE	CR
F1: Türk Vergi Sistemi	S11 2	0.750	-	-	-	0.58	0.94
	S11 3	0.755	0.126	7.940	***		
	S10 4	0.791	0.116	8.371	***		
	S10 5	0.788	0.124	8.333	***		
	S10 7	0.766	0.131	8.072	***		
	S10 8	0.742	0.132	7.793	***		
	S11 1	0.722	0.124	7.548	***		
	S11 4	0.790	0.118	8.357	***		
	S11 6	0.777	0.134	8.209	***		
	S10 9	0.797	0.139	8.448	***		
F2: Vergi Eğitimi	S10 6	0.715	0.133	7.468	***	0.70	0.94
	S10 33	0.851	-	-	-		
	S10 29	0.905	0.082	12.702	***		
	S10 30	0.899	0.081	12.530	***		
	S10 31	0.907	0.077	12.752	***		
	S10 32	0.826	0.091	10.754	***		
	S10 28	0.730	0.099	8.838	***		
F3: Vergi Muhasebesi	S10 27	0.691	0.094	8.173	***	0.60	0.88
	S10 13	0.797	-	-	-		
	S10 11	0.729	0.112	7.897	***		
	S10 14	0.801	0.109	8.880	***		
	S10 12	0.839	0.106	9.409	***		
F4: Vergi Ceza İşlemleri	S10 10	0.715	0.109	7.708	***	0.42	0.78
	S10 21	0.715	-	-	-		
	S10 24	0.776	0.173	6.354	***		
	S10 23	0.736	0.158	6.205	***		
	S10 25	0.483	0.174	4.302	***		
S10 26	0.463	0.150	4.135	***			

***p<0.05

Tablo 5. Vergi okuryazarlık ölçeğinin yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

	Yapısal Modeli Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler
CMIN/DF	1.554	≤5
RMSEA	0.073	≤0.10
CFI	0.908	≥0.80
TLI	0.899	≥0.80
IFI	0.910	≥0.80
SRMR	0.082	≤0.10

C. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Oluşturulan “vergi okuryazarlık ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek alt yapısıyla ilgili 4 alt boyut ve 28 madde ortaya konmuştur (Tablo 5). Bu maddeler analiz edilirken uyumu azaltan değişkenler belirlenmiş, kalan maddeler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryans hesaplanmıştır. Yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 6. Araştırmada kullanılan ölçeğin ve boyutlarının test-tekrar güvenilirlik analizi sonuçları

Ölçek ve Boyutları	Cronbach’s Alpha
Türk Vergi Sistemi Boyutu	0.942
Vergi Eğitimi Boyutu	0.929
Vergi Muhasebesi Boyutu	0.889
Vergi Ceza İşlemleri Boyutu	0.848
Vergi Okuryazarlık Ölçeği	0.936

Ölçeğin güvenilirliği değerlendirildiğinde, her boyutun Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 6’da listelenmiştir. Ayrıca, ölçeğin geneli için Cronbach’s Alpha değeri 0.936 olarak hesaplandığından, ölçeğin iyi derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

D. Test -Tekrar Analiz Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeğin test-tekrar analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, vergi okuryazarlık ölçeği ve boyutlarının öncesi ve sonrası puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ve ölçüm aracının zamana bağlı değişiminin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır ($p>0.05$).

Tablo 7. Araştırmada kullanılan ölçeğin test-tekrar analiz sonuçları

Ölçek ve Boyutları		\bar{X}	SS	Test Değeri	P
Türk Vergi Sistemi Boyutu	Öncesi	3.67	0.78	-1.381**	0.170
	Sonrası	3.80	0.78		
Vergi Eğitimi Boyutu	Öncesi	4.07	0.91	0.434**	0.665
	Sonrası	4.03	0.82		
Vergi Muhasebesi Boyutu	Öncesi	3.54	0.93	-1.355**	0.178
	Sonrası	3.68	0.83		
Vergi Ceza İşlemleri Boyutu	Öncesi	2.52	0.92	-1.157**	0.250
	Sonrası	2.68	0.97		
Vergi Okuryazarlık Ölçeği	Öncesi	3.54	0.66	-1.272**	0.206
	Sonrası	3.64	0.62		

* $p<0.05$, **Bağımlı t testi

Katılımcıların demografik özelliklerine göre ölçek ve boyutlarının karşılaştırılması incelendiğinde (Tablo 8), katılımcıların liseden mezun olduğu program türüne göre Türk vergi sistemi, vergi muhasebesi ve toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Fark yaratan grubu bulmak için Bonferroni uygulanmıştır. Liseden mezun olduğu program türü Ticaret olan katılımcıların Türk vergi sistemi, vergi muhasebesi ve toplam puanlarının, liseden mezun olduğu program türü Anadolu olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Liseden mezun olduğu program türü Mesleki Teknik Anadolu olan katılımcıların Türk vergi sistemi ve vergi muhasebesi puanlarının, liseden mezun olduğu program türü Anadolu olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların demografik özelliklerine göre ölçek ve boyutlarının karşılaştırılması

Değişkenler		Türk Vergi Sistemi		Vergi Eğitimi		Vergi Muhasebesi		Vergi Ceza İşlemleri		Toplam	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Cinsiyet	Kadın	3.74	0.79	4.07	0.93	3.53	0.94	2.48	0.86	3.56	0.66
	Erkek	3.49	0.74	4.10	0.83	3.56	0.89	2.64	1.07	3.51	0.69
	Test değeri	1.413**		-0.170**		-0.180**		-0.793**		0.349**	
	p	0.161		0.865		0.858		0.430		0.728	
Liseden mezun olunan program türü	Anadolu (1)	3.39	0.73	3.94	0.87	3.15	0.83	2.53	0.89	3.33	0.64
	Ticaret (2)	4.09	0.53	4.14	0.76	4.08	0.71	2.87	0.96	3.88	0.57
	Mesleki Teknik Anadolu (3)	3.83	0.80	4.26	0.97	3.85	0.88	2.35	0.90	3.68	0.65
	Diğer (4)	3.84	1.00	3.66	1.03	3.00	1.11	2.80	1.09	3.46	0.73
	Test değeri	4.500***		1.231***		7.758***		1.312***		3.724***	
	p	0.005*		0.302		0.000*		0.275		0.014*	
	Bonferroni	2>1, 3>1				2>1, 3>1				2>1	
Ailede meslek mensubu	Yok	3.69	0.78	4.08	0.94	3.54	0.91	2.51	0.93	3.55	0.67
	Var	3.51	0.82	4.00	0.22	3.43	1.14	2.65	0.72	3.46	0.60
	Test değeri	0.610**		0.242**		0.349**		-0.404**		0.352**	
	p	0.543		0.809		0.728		0.687		0.726	
Öğrenim türü	Örgün öğretim	3.51	0.91	3.89	1.10	3.29	1.00	2.23	0.89	3.34	0.77
	İkinci öğretim	3.84	0.59	4.25	0.63	3.78	0.79	2.82	0.85	3.75	0.46
	Test değeri	-2.207**		-2.070**		-2.794**		-3.459**		-3.334**	
	p	0.030*		0.041*		0.006*		0.001*		0.001*	

Sosyal medya kullanım sıklığı	Yok	3.91	-	4.86	-	4.20	-	4.00	-	4.21	-
	Düşük	3.73	0.89	4.13	1.10	3.68	0.79	2.43	0.98	3.59	0.80
	Orta	3.64	0.75	4.05	0.78	3.60	0.92	2.59	0.96	3.55	0.60
	Yüksek	3.71	0.84	4.08	1.08	3.32	0.98	2.39	0.77	3.50	0.75
	Test değeri	0.120***		0.274***		0.928***		1.240***		0.405***	
p	0.948		0.844		0.430		0.299		0.750		

*p<0.05, **Bağımsız t testi, ***Tek yönlü varyans analizi

Katılımcıların öğrenim türüne göre Türk vergi sistemi, vergi eğitimi, vergi muhasebesi, vergi ceza işlemleri ve toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (p<0.05). Öğrenim türü ikinci öğretim olan katılımcıların Türk vergi sistemi, vergi eğitimi, vergi muhasebesi, vergi ceza işlemleri ve toplam puanlarının, örgün öğretim olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

V. DİJİTAL VARLIKLARIN VERGİ ÖĞRENİMİNE ETKİSİ: METAVERSE

Toplumun geneline ulaşmayı hedefleyen çalışmalarda ancak belli il ve bölge sınırında kalınmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’ de genç nüfusun fazla olması, istihdam edilebilir potansiyelin bu nüfusta toplanması dikkate alındığında kullandıkları ve ilgi alanı olan teknolojik araçlarla öğrenme yöntemlerine ihtiyaç olduğu görülmüştür.

Yakın geleceğin mükellef potansiyelini oluşturan günümüz gençlerinin ilgi odağında dijital ürünler yer almaktadır. Vergi kanunları ve tekniğinin anlaşılma güçlüğü öğrenime ilgiyi azaltmaktadır. Öğretici materyallerin hazırlanmasında gençlerin ilgi odağı olan alanın kullanımı istenilen başarı düzeyine pozitif katkı olarak görülmektedir. Bu yaklaşımla, gelişmiş ülkelerde eğitimi destekleyen çeşitli öğretim yöntemlerinden bilim dallarında yararlanılmaktadır. Ayrıca, mali alanda baş döndürücü değişimler kendi kendine öğrenmeyi başarının bir anahtarı haline getirmektedir. Bu sebepleri destekleyen dijital araçlarla öğrenme tekniğine vergi eğitiminde yer verilmesinin güçlü gerekçeleri oluşmuştur. Dijital ürünlerin öğrenme destekli araçlar olarak kullanımı yeni eğitim modeli olarak addedilmektedir. Bu kapsamda çalışmada vergi eğitimde kullanımı kazanım sağlayacak araçlar olarak ele alınmaktadır.

A. Metaverse ve Vergi Eğitimi

Vergilemenin teorik ve teknik temelinin gerektiği gibi anlaşılması ve bu alana ilgi duyulması için öğrenmenin kolaylaştırıldığı yöntemler arasında dijital ürünler yer almaktadır. Dersliklerde uygulama sahasını görsel araçlarla en etkin kullanmanın evreni Metaverse dijital bir olanak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşar (2022), Metaverse, birbirinden farklı sanal evrenlerde, gerçek yaşam aktivitelerinin oluşturulduğu, insanların eylemlerini farklı evrenler arasında kendi oluşturduğu avatarlar ile taşıyabildiği, etkileşime geçebildiği, tüm dijital varlıkları kapsayan bir ortam sunmaktadır. Yatırımcıların, iş ve sanat dünyasından bu alanda ürün ve hizmet alım satımlarına ilişkin büyük hacimli faaliyetlere ulaşması, gerçeğin sanal ortama taşınmasının boyutlarındaki artışı göstermektedir (Yaşar, 2022, s.96).

Rahman vd. (2023) çalışmalarında Metaverse ile daha kaliteli ve herkesin erişebileceği eğitim için bir hipotez çerçevesi belirleyerek, model önerisinde

bulunmuşlardır. Buna göre, dünyanın her yerinden erişilebilen “Mozilla Hubs” açık kaynak platformunu kullanarak özellikle grup tartışmaları, sunumlar, tez toplantıları için etkileşimli bir sınıf ortamı oluşturulabileceği fikri ortaya atılmıştır.

Wang, vd., (2023) çalışmasında “Çin Vergi Sistemi” dersinde öğrenimde karşılaşılan zorlukların analiz edildiği bir çalışmada öğrencilerin %41,38'inin dersin ideolojik ve politik reformundan çok memnun olduğunu, %51,72' de memnun olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretim reformu yoluyla öğrenme coşkusu teşvik etme açısından öğrencilerin %31,03'ü bunun çok yüksek olduğunu düşünürken, öğrencilerin %65,52'si nispeten yüksek coşkuya sahip görünmektedir. Müfredat reformuna devam etmek isteyip istemedikleri açısından öğrencilerin %35,63'ü çok istekliken, %59,77'si istekli olmayı seçmiştir. Buna göre “Çin Vergi Sistemi” müfredatındaki ideolojik ve politik eğitim reformu için Metaverse gibi dijital yaklaşımların ortaya çıkmasının kaçınılmaz hale geleceği sonucuna ulaşılmıştır (Wang, Liu, ve Yang, 2023).

Gelecekte önemli bir eğitim biçimi olarak Edu-Metaverse, yalnızca mevcut öğretim modunu yenilemek, çeşitli öğretim kaynakları ve ortamları sağlamak, akıllı öğretim değerlendirme ve sertifikalandırma yöntemlerini vb. gerçekleştirmekle kalmaz, aynı zamanda insanların fiziksel dünyasının gerçek entegrasyonunu da gerçekleştirir. Bu nedenle meta veri kavramının eğitim alanını nasıl derinleştirileceği ve yenilikçi bir eğitim modelinin nasıl oluşturulacağı Edu-Metaverse öğretim modeli kavramını bir anket çalışması eşliğinde ortaya koyan çalışmada; öğretmen ve öğrencilerin genel olarak Edu-Metaverse'den haberdar olmadıklarını ancak yine de Edu-Metaverse'ün eğitim alanında uygulanmasını beklediklerini göstermiştir (Wu ve Hao, 2023).

Joshi ve Pramod (2023) çalışmalarında “Yükseköğretim için İşbirlikçi Metaverse Tabanlı A-La-Carte Çerçevesi (CO-MATE)” adı verilen fütüristik bir eğitim ve öğrenme çerçevesi önerisinde bulunmuşlardır. Çalışmada çok çeşitli bilgilerin ve simülasyonların barındırıldığı tak-çalıştır modül işlevi önerilmiştir (Joshi, ve Pramod, 2023).

Lisans öğrencilerinin Metaverse tabanlı bir sistem kullanarak bilgisayar donanımı kavramlarını öğrenmeye devam etme davranışsal niyetlerini anlama konusunda yapılan bir çalışmada yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilen bulgularda “algılanan fayda” ve “hedonik (zevkli) motivasyonun “davranışsal niyet” üzerinde anlamlı olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalarda deneyim faktörünün de hem kullanım kolaylığı hem de fayda algısı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarında cinsiyetin ve bölüm bakımından istatistiksel herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür (İbili ve ark., 2023).

Eğitimde Metaverse'ün rolünün derse yardımcı simülasyonlarla zaman ve mekan kısıtı olmayan 2B ya da 3B sanal ortamlarda vergi dairesindeymiş gibi muhasebe – vergi simülasyonları ile eğitimin daha kalıcı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda YÖK nezdinde oluşturulacak sanal gerçeklik eğitim platformu önerilerek daha geniş anlamda uygulamalar için işletmelerin/devlet dairelerinin

dijital ikizlerinin oluşturulması ve böylece öğrencilerin uygulamalara daha hakim olmalarının sağlanabileceği vurgulanmıştır (Altunal, 2022).

Koreňová ve arkadaşları (2022) çalışmalarında lisans öğrencilerine finans öğretmek için 3 boyutlu sanal dünyanın kullanılmasının onların eleştirel düşünme becerilerini, finansal karar vermelerini ve problem çözme yeteneklerini geliştirdiğini bulmuşlardır. Bu bulgular, IM teknolojisinin muhasebe ve finans eğitimine dahil edilmesinin öğrenci öğrenme çıktılarını ve katılımını artırabileceğini göstermektedir (Koreňová, vd., 2022).

Metaverse'ün eğitim amacıyla kullanılması doğrultusunda öğrenci görüşlerinin alınarak analiz edildiği bir çalışmada çoğunlukla pozitif dönüşler olmuş ve öğrencilerin bu ortamı kullanmak istedikleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Metaverse'ün ders içeriklerini daha keyifli hale getirerek dersteki motivasyonlarını artırabileceğini düşündükleri anlaşılmıştır. Ayrıca Metaverse ortamının birçok disiplinde de kullanılabilirliği anlaşılmış, fakat tüm derslerin buna uygun olmadığı yönünde görüşler de ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, Metaverse'ün dikkati dağıttığı, öğrencileri gerçek hayattan uzaklaştırıp sınıf disiplinini bozmasıyla öğrenmeyi zorlaştırdığına da dikkat çekilmiştir. Genel değerlendirmede Metaverse'ün özellikle uygulamalı dersler için uygun olduğu ve hızla müfredata dahil olabileceği sonucuna varılmıştır (Talan ve Kalinkara, 2022).

Metaverse'ün eğitimdeki rolü incelenerek pahalı, tehlikeli ve kolayca gözlemlenemeyen olayların ya da konuların öğretiminde oldukça etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Dahası, soyut yapıları üç boyutlu olarak görselleştirebildiği, materyali daha somut ve karmaşık olan konuları daha anlaşılır hale getirdiği göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda daha etkin kullanılmaya başlanması beklenmektedir. Ayrıca, 2B öğrenme araçlarının geliştirilmesine de büyük katkılar sağlayacağı vurgulanmıştır (Mystakidis, 2022). Yaşar (2022) çalışmasında benzer şekilde vurguladığı üzere gerçek hayatta tehlikeli ve yüksek maliyetli uygulamalar, öğrenme tekrarı gerektiren karmaşık işlerde simülasyonlardaki senaryolar öğreniminde hata yapıldığında geri dönme, yeniden başlama olanağı ile beceri ve teknik geliştirme imkanı sunmaktadır (Yaşar, 2022, s.97).

Arity, V., ve Vesty, G. (2020) çalışmalarında, sürükleyici medyanın muhasebe eğitimine dahil edilmesinin potansiyel etkisini incelemektedir. Kapsayıcı medyanın muhasebe kavramları için pratik bir öğretim aracı olabileceğini ve öğrencilerin muhasebe ilkelerini anlamalarını ve bunlara bağlılıklarını geliştirebileceğini tespit etmişlerdir.

SONUÇLAR

Ekonomik olayların seyri ile sık güncellenen vergi mevzuatını takip etmek ve doğru yorumlamak belirli düzeyde vergi okuryazarlık seviyesine ulaşmış olmayı gerektirmektedir. Devlet vatandaş ilişkilerinin güçlenmesi, mükellef uyumunun artması, mükellef haklarının bilinmesi, idari ve hukuki uyumsuzlukların azalması bakımında yürütülen çalışmalarda vergi okuryazarlık düzeyini test etmeye yönelik araştırmalar yaygınlaşmaktadır. Toplumsal bilinç ve farkındalıkla yakın ilişkili olan bu konuda kısa sürede hızlı sonuçlar elde edilmesi istenilen düzeyde olmayabilir. Ancak etkin yöntemlerin uygulamaya geçirilebilmesinden hareketle

eğitimin bilgi, algı, tutum ve davranış üzerinde rolüne odaklanılmıştır. Yeni teknolojik araçların vergi eğitiminde geliştirilmesi ve vergi okuryazarlık düzeyine etkisi açıklanmaktadır

Çocuklar için ilgi odağı olan dijital tabanlı oyunlar farklı bilim dallarında aktif eğitimin bir aracı olarak geliştirilmiştir. Üniversiteler gerçek dünyada karşılaşılan iş süreçlerini sanal ortamda simülasyonlarla deneyimleme fırsatları sunmaktadır. Pasif dinleyici olmaktan aktif katılımcı olmayı sağlayan bu dönüşüm, görsel araçları metin yazılarına tercih eden gençler için hızlı ve istekli öğrenmenin yeni bir modelidir. Vergi teorisi ve tekniğinin anlaşılması, mevzuatın yorumlanması, sistemin uygulama şekil ve esaslarını günlük yaşamla ilişkilendirerek somutlaştırmak öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple okuryazarlığın ve yazılı metinlere ilginin düşük olduğu gençlere görsel araçlarla ulaşabilmenin yöntemleri ülkemizde de yaygınlaşmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı, akademik çevreler, gelir idaresi, pedagoglar ve konuya katkı sağlayıcı diğer kişi ve kurumların işbirliğinde yeni eğitim modelinin alt yapısı hazırlanmalıdır. Vergi okuryazarlık düzeyini arttırmak amacıyla hazırlanan içerikte dijital oyunlar geliştirilmeli, farklı çevrelerde pilot çalışmaları programlanmalıdır. Mükellef hak ve yükümlülükleri, gelir idaresinin denetimi ve vergi yargısının mekânsal iş süreçleri simülasyonlarla görsel uygulamaya dönüştürülmelidir.

Araştırma sorumuz kapsamında veri doygunluğuna ulaşmak amacıyla teorik ve ampirik çalışmalar incelenmiştir. Öğrenci ve vatandaşlar örnekleminde yapılan çalışmalarda vergi okuryazarlığını etkileyen farklı faktörlerin etkisi olduğu görülmektedir. Sıklıkla sosyo ekonomik ve kültürel değişkenler arasında faktörlerden etkilenme düzeyi değişmekle birlikte eğitimin okuryazarlık düzeyi üzerine etkisi genel düzeyde pozitif yönde olumlu olarak açıklanmaktadır.

Bu çalışmada DEÜ İzmir Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü öğrencileri için uygulanan anket verileri analizinde ölçek güvenilirliği ve yapı geçerliliği test edilmiştir. SPSS programı kullanılarak “Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)”, AMOS programı kullanılarak “Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)” yapılmıştır. Analizde, t testi, 2’den fazla bağımsız grup karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve fark yaratan grubu bulmak için Bonferroni kullanılmıştır. Ölçeğin re-test sonuçlarını analiz etmek için bağımlı t testi uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olması için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Ölçeğin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizinde, 28 madde 4 alt boyut oluşmuş, faktörler toplam varyansın %67.341’ini açıklamaktadır. Ölçeğin geneli için Cronbach's Alpha değeri 0.939 olarak bulunmuştur. Cronbach Alfa değerlerinin 0.60’dan büyük olması, kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu da çalışmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılıklarının iyi olduğunu göstermektedir. Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.40’ın üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeğin test-tekrar analiz sonuçları incelendiğinde, vergi okuryazarlık ölçeği ve boyutlarının

öncesi ve sonrası puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ve ölçüm aracının zamana bağlı değişiminin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır ($p>0.05$).

Araştırmada katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımında vergi okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Katılımcıların liseden mezun olduğu program türüne göre Türk vergi sistemi, vergi muhasebesi ve toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmıştır ($p<0.05$). Program türü Ticaret lisesi ve Mesleki Teknik Anadolu olan katılımcıların Türk vergi sistemi, vergi muhasebesi ve toplam puanlarının, Anadolu lisesi olan katılımcılara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öğrenim türü olarak ikinci öğretim olan katılımcıların Türk vergi sistemi, vergi eğitimi, vergi muhasebesi, vergi ceza işlemleri ve toplam puanlarının, örgün öğretim olan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Analiz sonuçlarında ulaşılan tespit ile genel değerlendirme ışığında vurgu şudur. Vergi eğitimlerinde kısıtlı yaklaşımların çerçevesi genişletilebilir, kalıpların dışına çıkılabilir. Klasik ders müfredatları ile verilen vergi eğitimlerinin vergi okuryazarlık düzeyinde kısa sürede istenilen değişim oluşturması beklenmemektedir. Teknik ve anlaşılması güç gelen konularda ilgi odağı olmayı kolaylaştıran dijital ürünler kullanılması, konuların simülasyonlar ile somutlaştırılması, görsel araçlardan destek alınması öğrenme güçlüğü ve ilgisizliğine çözüm önerileri olarak getirilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Doç. Dr. Funda Karakoyun tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Altunal, I. (2022). Metaverse Dünyasının Eğitim Modeli Olarak Kullanımı ve Muhasebe Eğitimine Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (25. Yıl Özel Sayısı), ss. 433-443.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri (6. b.)*. İstanbul: Sakarya Yayınları.
- Arity, V. ve Vesty, G. (2020) Designing Authentic Assessments: Engaging Business Students in Flow Experience with Digital Technologies, in *Tertiary Education in a Time of Change: Disruptions, Challenges, and Strategies*, ss. 21-38. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-15-5883-2_3
- Bakırtaş, D. ve Atılğan Yaşa, A. (2020). Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Salihli Belediyesi Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4).
- Bariş, S. ve Şeker, H. (2017). "Ekonomi Okuryazarlığı: Amasya Üniversitesi'nde Bir Araştırma", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 54 (624), ss.79-93.
- Büyüköztürk, Ş. (2007), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık

- Chan, Y. H. (2003). Biostatistics 101: Data Presentation. *Singapore Medical Journal*, 44(6), ss. 280-285.
- Çigerci İ. ve Pehlivan M. (2022), Bütçe Okuryazarlığı: Ege Bölgesi Belediye Meclis Üyeleri Üzerine Bir Çalışma. *Vergi Raporu Dergisi*, Sayı:268, ss.191-217.
- Çiçek, U., Bitlisli, F. (2017). Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Farkındalığı Üzerine Etkisi: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), ss. 261-278.
- Demir, I. C., Çigerci, İ. (2016). Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), ss. 127-143.
- Dilek, S. ve Zorkun, M. (2020). Mali Okuryazarlık, Girişimcilik Eğilimi Ve Potansiyeli Arası İlişkilerin Analizi. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 .
- Gerçek, A., Türegün, F.B., Gerger, G.Ç., ve Küçüksüleymanoğlu, E. R., (2023). *Vergi Okuryazarlığı Skoru (Vos) Ölçeğinin Geliştirilmesi: Marmara Bölgesinde Alan Çalışması*. in: *Maliye Araştırmaları 5*, Editörler Prof. Dr. Üyümez, M.E. ve Doç. Dr. Hacıköylü, C., Eskişehir: Onikilevha, ss.144-162.
- Gür. E., Yıldız İ., (2017). Vergi Algısı ve Bilinci Üzerine Bir Araştırma: Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde Vergi Bilinci. *Route Educational and Social Science Journal* , 4(5), ss. 81-97.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2019). *Multivariate Data Analysis, Eighth Edition*. ABD: Cengage Learning.
- Hair, Joseph F.; Ringle, C. M., and Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *The Journal of Marketing Theory and Practice, Vol.19* No.2, ss.139-152.
- İbili, E., Ölmez, M., Cihan, A., Bilal, F., İbili, A.B., Okumus, N., and Billingham, M., (2023). Investigation of learners' behavioral intentions to use metaverse learning environment in higher education: a virtual computer laboratory. *Interactive Learning Environments*. DOI: 10.1080/10494820.2023.2240860
- Joshi, S., Pramod P.J., (2023). A Collaborative Metaverse based A-La-Carte Framework for Tertiary Education (CO-MATE). *Heliyon, Vol. 9*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13424>
- Karadeniz, E., Koşan, L., Geçgin, E ve Beyazgül, M., (2019). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Analizi: Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Kampüsünde Bir Araştırma. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), ss. 325-345. Doi:10.18026/cbayarsos.585285
- Kaya, H., (2019). *Finansal Okuryazarlık ve İİBF’de Verilen Muhasebe Finansman Derslerinin Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkileri: Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma*. Y. Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Sivas, ss.1-122.
- Kıral E. (2018). Vergi Ahlak ve Vergi Bilincini Etkileyen Faktörler: Çukurova Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2), ss.150-166. DOI: 10.25287/ohuibf.406263
- Koreňová, L., Gurný, P., Hvorecký, J., Lůžek, P., & Rozehnal, P. (2022). Virtual Reality Retooling Humanities Courses: Finance and Marketing Experience at A Czech University. *Applied Sciences*, 12(19), s.10170. <https://www.mdpi.com/2076-3417/12/19/10170>
- Layık, L., (2019). *Üniversite Öğrencilerinin Ekonomi Ve Maliye Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma: Sakarya Üniversitesi Örneği*. Y. Lisans Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, ss.1-239.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), ss. 486-497. <http://dx.doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Rahman, K. R. , Shitol, S. K. , Islam, M. S. , Iftekhar, K. T. & Saha, P. (2023). Use of Metaverse Technology in Education Domain. *Journal of Metaverse* , 3 (1) , ss. 79-86 . DOI: 10.57019/jmv.1223704
- Sandalcı, İ (2022). Vergi Okuryazarlığını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Analizi. *Mali Çözüm*, 32(174), ss. 165 - 188.
- Sandalcı, U. (2020). Vergi Derslerinin Vergi Okuryazarlığı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik İkili Lojistik Regresyon Analizi. *Vergi Raporu Dergisi*, Sayı:255.

- Shao, A. T. (2002). *Marketing Research: An Aid to Decision Making*. South-Western/Thomson Learning, Cincinnati, Ohio. Erişim Adresi: <https://books.google.com.tr/books?id=b0M3AAAACAAJ>.
- Talan, T. ve Kalınkara, Y. (2022). Students' opinions about the educational use of the metaverse. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 6(2), ss. 333-346. <https://doi.org/10.46328/ijtes.385>
- Temizel, F. ve Bayram, F.,(2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1*, ss. 73-86.
- Teyyare, E. (2018). Maliye Eğitiminin Vergi Okuryazarlığı Düzeyine Etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), ss. 315-333.
- Türegün, F.B., Gerçek, A., Gerger, G.Ç., Benk, S., Küçüksüleymanoğlu, E. R., Serbes, H. ve Ateş, M. S. (2021). Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Vergi Okuryazarlığını Belirleyen Etkenlerin Faktör Analizi ile İncelenmesi. in: *Maliye Araştırmaları-4*, Editör Bozdoğanoglu, B., Bursa: Ekin Yayınevi, ss. 61-83.
- Türegün, F.B., Gerçek, A., Gerger, G.Ç., ve Küçüksüleymanoğlu, R. (2023). Vergi Okuryazarlığı Skoru (VOS) Ölçeğinin Geliştirilmesi: Marmara Bölgesinde Alan Çalışması. in: *Maliye Araştırmaları 5*, Editörler Üyümez, M.E. ve Hacıköylü, C., İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, ss. 144-162.
- Türegün F.B., Gerçek A., Küçüksüleymanoğlu E. R., Serbes H. . (2022). Türkiye’de Vergi Okuryazarlığı Skorunun Ölçümü ve Demografik Değişkenlerle İlişkisinin Tespiti. *EUROASIA International Congress on Scientific Researches and Recent Trends 9*, Antalya, Türkiye, 18 - 20 Şubat 2022, cilt.2, ss. 226-236.
- Ünal, S., Düğür Y.S. ve Söylemez, C. (2015). Ekonomi Okuryazarlığı ve Kredi Kartı Tutumunun Rasyonel Kredi Kartı Kullanımına Etkisi: Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı MYO Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 1(10). ss. 31-52.
- Vergiokuryazar.org, (2023). *Vergi Okuryazarı Kimdir*. Vergiokuryazar.org. Erişim Adresi: <https://vergiokuryazar.org/vergi-okuryazari-kimdir/>
- Wang, C., Liu, D., and Yang, T., (2023). Research on Ideological and Political Education of Chinese Taxation Curriculum Based on the “Metaverse”. *Proceedings of the 3rd International Conference on Internet, Education and Information Technology (IEIT 2023)*, Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-230-9_113
- Wu, T., and Hao, F., (2023) Edu-Metaverse: Concept, Architecture, and Applications. *Interactive Learning Environments*, DOI: 10.1080/10494820.2023.2198567
- Yardımcıoğlu, M., Akpınar, Y. ve Günay, Y. (2014). Vergi Okuryazarlığı ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2) , ss. 95-122
- Yaşar, R.Ş. (2022). Reflection of Virtual Reality On Accounting Education: Transformation of University To Metaversity. *Journal of Business in The Digital Age* , 5 (2) , ss. 95-104. DOI: 10.46238/jobda.1121385
- Yılar, M.B. ve Akdağ, H. (2017). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Vergi Okuryazarlığı. Sosyal Bilgiler Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar III*. Ankara: Pegem Yayıncılık, ss. 355-399.
- Yoruldu, M. (2020). Maliye Önlisans Öğrencilerinin Vergi Ahlâkı ve Vergi Bilincinin Ölçülmesi: Kula Meslek Yüksekokulu Örneği. *Vergi Dünyası Yıl: 39, Sayı: 468*, ss. 77-83.

SUMMARY

The assessment of tax literacy levels involves the evaluation of scores obtained through questions and analyses designed to test the cognitive, affective, and behavioral dimensions. In the literature review, existing scales were examined, but the reliability and construct validity of the scale prepared by adding tax accounting and tax penalty transactions dimensions were tested.

Factors that will affect the tax literacy level positively and negatively, internally and externally, interact with the socioeconomic, demographic-cultural structure of the country. Factors such as taxpayer-state relations, the structure of tax legislation, the tax and penalty system, audit effectiveness, trust in political power, and the burden of taxation are determinants of tax literacy. Enhancing education is a crucial step in increasing societal knowledge. However, the development of the required level of awareness, which is reflected in attitudes and behaviors, necessitates the instillation of a tax culture and ethics in the country. It is stated that the development of tax literacy and the increase in tax consciousness and compliance create many positive effects such as supporting the registered economy, positively increasing taxpayer-government relations, and reducing disputes with the administration and the burden of the judiciary. In this interaction, actors must act together.

In the face of increasingly complex tax legislation, identifying, understanding, interpreting, and applying legal correctness has become challenging. Monitoring circulars, explanatory communiqués, and current regulations on a legal basis requires a certain level of knowledge from tax practitioners. Low tax literacy poses an obstacle to proper interpretation. The chaotic environment encountered in the implementation of tax laws is expanding due to the frequent updating of legislation within a flexible structure to socio-economic developments. On the other hand, a strong tax system infrastructure, comprehensible legislation, ease of application, and consistent functionality at every stage of taxation can offer potential solutions to this chaotic situation. Furthermore, the tax culture, ethics, taxpayer compliance, and the structure of socio-economic and demographic variables are influential elements in increasing tax literacy.

The complementary role of economics, budget, and finance literacy levels in areas related to the development of tax literacy levels has also been taken into account. Therefore, sources related to these areas are included in the literature review. As the effects and changes in global mobility increase, the need for continuous learning grows. Studies and tools measuring society's tax literacy level continue to evolve with the dynamics of the subject. In this context, the research aims to contribute to addressing the research gap in domestic literature regarding alternative learning methods and tools in tax education.

Early tax education is recommended for every citizen with taxpayer potential. Besides traditional teaching methods and tools, new approaches, which can facilitate a better understanding of tax concepts, are anticipated. Numerous studies emphasize the importance of education in the development of tax literacy. The use of digital technologies focused on tax education, including the visualization of reality through virtual tools, is discussed in this research. It is noted that Generation Z shows a strong interest in digital technologies, with heavy usage of smart devices in daily life. Digital competence offers advantages in new employment areas. In this context, the utilization of the Metaverse as an educational tool has taken its place in the literature among the tools that will increase the ease

and interest of young people in learning. In our study, 76% of the participants responded positively to the statement "visualizing abstract concepts simplifies tax issues" among the questions asked to the students.

This study covers the analysis of data collected through surveys conducted with students of Dokuz Eylül University Izmir Vocational School's Accounting and Tax Department. The data analysis was carried out using SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 and AMOS (Analysis of Moment Structures) 23.0. To test the reliability of the scale, a "Reliability Analysis" was performed, while SPSS was employed for "Exploratory Factor Analysis (EFA)" to test construct validity, and AMOS was used for "Confirmatory Factor Analysis (CFA)." In cases where data had a normal distribution, an independent t-test was applied to compare quantitative data between two independent groups. For comparisons involving more than two independent groups, a one-way analysis of variance was applied, and Bonferroni was used to determine the group causing the difference. A dependent t-test was applied to analyze the re-test results of the scale.

Regarding the distribution of tax literacy levels based on participants' sociodemographic characteristics, no significant differences were found based on gender. However, a statistically significant difference was observed in the Turkish tax system, tax accounting, and total scores based on the type of program from which the participants graduated ($p < 0.05$). Participants from commercial and vocational-technical Anatolian high schools scored higher in the Turkish tax system, tax accounting, and total scores compared to participants from Anatolian high schools. Participants enrolled in evening classes had higher scores in the Turkish tax system, tax education, tax accounting, tax penalty procedures, and total scores compared to those in day classes. The data revealed that 58.1% of the participants had a moderate level of social media usage, while 29.5% had a high level.

To ensure that the sample size was suitable for factor analysis, a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test was conducted. KMO values between 0.5 and 1.0 are considered acceptable. The KMO value in this analysis was found to be 0.939. In the exploratory factor analysis conducted to reveal the pattern of factors, 12 items with low factor loads were removed from the scale (S10_1, S10_2, S10_3, S10_15, S10_16, S10_17, S10_18, S10_19, S10_20, S10_22, S11_4, S11_7), and the remaining 28 items were grouped into 4 sub-dimensions. These factors account for 67.341% of the total variance.

The reliability of the tax literacy scale was evaluated within the framework of the first-level confirmatory factor analysis model. The Cronbach's Alpha value for the entire scale was found to be 0.939, indicating a high level of reliability. Cronbach's Alpha values exceeding 0.60 suggest the reliability of the scale, indicating good internal consistency. When examining the inter-variable correlations, it is observed that the factor loads of items are above 0.40, and all correlation relationships are statistically significant.

Party Change in the Post-Secular Age: The Case of Republican People's Party in Turkey*

İlkim ÖZDİKMENLİ ÇELİKOĞLU**

ABSTRACT

The Republican People's Party (RPP) of Turkey is currently the main opposition party against the ruling Justice and Development Party (JDP). While the RPP has usually been identified with a "rigid" understanding of secularism, the party has been experiencing a process of ideational change for more than a decade under the leadership of Kemal Kılıçdaroğlu. This study aims to describe and explain the party's shift to a "softer" version of secularism. Under the light of party change literature, one internal and two external factors are identified. The impact of leadership change, the internal factor, is examined with reference to major strategic and ideational changes initiated by Kılıçdaroğlu. The first major external stimulus is the global and local hegemony of post-secularism, which refers to the idea and practice of a new balance between citizenship and difference, allowing a greater space for religious arguments and images in the public sphere. The second is the transition to presidential system in Turkey, which both forced and facilitated the RPP's search for electoral alliances with conservative parties in a personalized winner-takes-all game. It is claimed that these factors have made the RPP reassess the effectiveness of its commitment to classical secularism in meeting the renewed party goal of vote maximization. Reverse pressures on the party will also be examined in the article, with an aim of foreseeing the RPP's leaning in the near future.

Key Words: Republican People's Party, Secularism, Post-Secular Society, Party Change
JEL Classification: Z1, D72, Y80

Post-Seküler Çağda Parti Değişimi: Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi Örneği

ÖZ

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) günümüzde hükümet partisi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) karşısında Türkiye'nin ana muhalefet partisi konumundadır. CHP genellikle "katı" bir laiklik anlayışıyla özdeşleştirilmekle birlikte parti yaklaşık son on yılda Kemal Kılıçdaroğlu liderliğinde bir düşünsel değişim sürecinden geçmiştir. Bu çalışma, CHP'nin daha "yumuşak" bir laiklik anlayışına geçişini tasvir etmeyi ve açıklamayı amaçlamaktadır. Parti değişimi literatürünün önermeleri ışığında, bir iç ve iki dış faktör üzerinde durulmaktadır. İç faktör olan lider değişikliğinin etkisi, Kılıçdaroğlu tarafından başlatılan büyük stratejik ve düşünsel değişikliklere atıfla incelenmektedir. Dışsal faktörlerin ilki, yurttaşlık ve farklılıklar arasında yeni bir denge kurulması düşüncesi ve pratiğine işaret eden, dinsel sınırların ve imajların kamusal alanda daha fazla yer almasına izin veren post-sekülerizmin küresel ve yerel hegemonyasıdır. İkinci olarak, Türkiye'de başkanlık sistemine geçiş, CHP'nin kişiselleştirilmiş bir kazanan her şeyi alır oyununda muhafazakar partilerle seçim ittifakı kurma arayışına girmesine neden olmuş ve onu kolaylaştırmıştır. Bu faktörlerin CHP'yi klasik laiklik modeline bağlılığın yenilenmiş parti hedefi olan oy maksimizasyonunu gerçekleştirmedeki

* This article is a revised and expanded version of the paper entitled "The Republican People's Party of Turkey Between the Classical and New Understandings of Secularism", presented at the ECPR General Conference, Innsbruck, August 22-26, 2022.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. ilkim.ozdikmenli@deu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0061-4382

(Makale Gönderim Tarihi: 24.10.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1380444

Makale Türü: Araştırma Makalesi

etkililiğini gözden geçirmeye ittiği öne sürülmektedir. Çalışmada ayrıca parti üzerindeki tersine basınç da ele alınacak ve partinin yakın gelecekteki eğilimleri öngörülme çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Laiklik, Post-Seküler Toplum, Parti Değişimi
JEL Sınıflandırması: Z1, D72, Y80

INTRODUCTION

The Republican People's Party (RPP, *Cumhuriyet Halk Partisi*), which is the main opposition party to the ruling Justice and Development Party (JDP, *Adalet ve Kalkınma Partisi*) in Turkey, held its ordinary congress in November 4-5, 2023. Since his latest electoral loss to the incumbent President Recep Tayyip Erdoğan in May 2023, the leader of the RPP, Kemal Kılıçdaroğlu, had been facing intraparty challenges. Having been elected as party chair in 2010, Kılıçdaroğlu played a very important role in the transformation of the party in the last 13 years. A revised approach to secularism has a major place in the party's new outlook, which is usually labeled as "the new RPP"¹.

The party's low profile on the gradual removal of the headscarf bans for students and public servants, moderation in the party's approach to religious orders, rise of certain party figures with Islamist origins or those with softer ideas and practices on the public visibility of Islam, and more recently, an electoral alliance with conservative parties including splinter parties led by former JDP leaders are among the indicators of a new understanding on the proper place of religion in the public and political sphere. In the ideational space, this shift is reflected in a redefinition of secularism mostly as the assurance of freedom of faith and worship. This notion is explicitly outlined in the 2018 election manifesto under a section titled "A libertarian secularism that respects faiths" (CHP, 2018: 112-113). Kılıçdaroğlu also took an apologetic attitude regarding party's earlier approach, which he considered as the main reason for the distance between the RPP and the conservative masses (NTV, 2019).

Much of the scholarly literature agrees on a broad transformation of the RPP including a shift from an assertive/rigid secularist stance to an inclusive/soft one (Angeletopoulos and Areteos, 2021; Ciddi and Esen, 2014; Erçetin and Boyraz, 2023; Şen and Yenigün Altın, 2019), though some are suspicious of the prospects of replacement of old themes and goals (Boyraz, 2020; Dünder and Taylan, 2017). Kılıçdaroğlu's personal role in attempting to turn the RPP into a catch-all party freed from its "ideological rigidity" is highlighted as a major factor (Gürpınar, 2022; Uysal, 2011; Wuthrich and Ingleby, 2020; Yavuz and Öztürk, 2023). Yet, major moments, characteristics and dynamics of this transformation remain understudied. This article attempts to contribute to the field by particularly focusing on the change in the secularist identity of the RPP rather than taking it as a part of

¹ While the label was first used in a neutral way by Kılıçdaroğlu himself to refer to the new party administration and its mentality (Bianet, 2010), it soon took on a pejorative connotation. A group of critics inside and outside the party, who might be defined as "nationalists", labelled the party as Y-CHP (stands for new-RPP). Their objection centers upon the supposed alienation of the RPP from its historical mission and values such as the commitment to a unitary structure, secularism and anti-imperialism (See Anadolu Ajansı, 2021).

a broader change towards a more pro-democratic, globalist, liberal, or left-populist position.

The article further aims to contribute to the field by analyzing this change under the light of party change literature, which studies the conditions, factors, and mechanisms of considerable modifications in political parties. Valuable insights can be derived from this literature for understanding the global and local environmental factors and opportunity structures that influenced the recent transformation of the RPP leadership's perspective on secularism in the last decade. To begin with, post-secularism stands as a major global trend that compelled mainstream secularist political parties to acknowledge that the religious-secularist cleavage was no longer pertinent, and to substantially alter their positions accordingly. Nevertheless, we must go beyond generalizations and look for explanations for the reasons and mechanisms of this particular case. For that aim, this study will offer an examination of recent trends in and around the RPP related to the role of leadership, as well as coalition building and interest aggregation in a highly polarized presidential political system. In the conclusion part, possible reverse pressures and backflows in a highly desecularized environment will also be examined, with an aim of foreseeing the RPP's leaning in the near future.

I. INSIGHT FROM THE PARTY CHANGE LITERATURE

The literature on party change deals with changes in the organization, ideologies, strategies, and tactics of political parties. Although certain studies on political parties offer more deterministic approaches on the trajectory of parties, it is now broadly accepted that political parties, even old and traditional ones, can make organizational and ideational changes, triggered by various factors and challenges (Mazzoleni and Heinisch, 2023). Party leadership and intraparty coalitions are among major internal factors. Electoral defeat is usually considered as a key but not the only external factor. There is a broad agreement that grand socio-economic and technological changes affect party competition and hence individual parties (Mazzoleni and Heinisch, 2023: 12). Yet, there are differences regarding the relative impact of and relationship between internal and external factors.

Panebianco (1988) and Harmel and Janda (1994) are widely recognized in the party change literature as major contributors to the field. Panebianco (1988: 242-47) identifies three phases of party change. In the first stage, usually an electoral defeat delegitimizes the dominant coalition in the party, leading to the second phase in which a counter-elite partially or entirely replaces the leadership. In the final stage, new leadership makes organizational, strategic and even ideological changes to consolidate and legitimate its power. Although Panebianco seems to highlight the impact of leadership change on ideational transformations, he nevertheless attributes to external factors a catalyzer role.

In their seminal study seeking to explain why parties change their strategies, organization, and issue positions, Harmel and Janda (1994) similarly argue that party changes mostly result from abrupt decisions of party notables rather than a continuous and spontaneous evolution, and they also include external

factors in the analysis. The novelties they introduce are (1) differentiating political parties in terms of their “primary goals” (vote maximizers, office maximizers, policy/ideology advocates, intraparty democracy maximizers), (2) defining “external shock” as an external stimulus that is qualitatively and quantitatively different from other external stimuli, providing a “good cause” for change given the conservative nature of parties, and (3) linking those two concepts by arguing that what makes an environmental factor a shock for an individual party is the assessment of party elites about the effectiveness of an idea or strategy in meeting primary party goal. Harmel and Janda (1994: 263-67) also underline that the external stimulus is not limited to electoral failure but refers to anything outside the party that makes it revisit its effectiveness, such as global policy changes, constitutional reforms, or birth of new parties.

The party change literature offers several conclusions that can shed light on this article’s analysis of the RPP’s journey towards a new understanding of secularism. First, leadership change is likely to lead to party change, either simply serving the new leader to secure his/her power base or expressing the genuine introduction new goals or strategies (Harmel and Janda, 1994: 280). Both seem present in the RPP case. Following Deniz Baykal’s unexpected resignation for personal reasons in May 2010, Kılıçdaroğlu declared that he will run for party chair and had an easy win thanks to the support of the very powerful general secretary of the party and other factions at the time. However, he soon lost that initial widespread support, and it took more than two years for Kılıçdaroğlu to consolidate his power in the party. In this process, according to Tosun (2015), Kılıçdaroğlu wanted to put forth his differences from Baykal by giving priority to the matters of economy and social justice over rigid secularism, and by moving away from a negative and reactive political language to a proactive one. Kılıçdaroğlu has also been quite determined from the beginning to restructure the RPP as a catch-all party (Gürpınar, 2022; Tosun, 2015; Uysal, 2011). Catch-all parties are identified by the trends of de-ideologization, detachment from particular social groups, and growth in the role of personalized leadership (Krouwel, 2003: 26-27). It is beyond the scope of this paper to make a broad analysis of the RPP as a party. Nevertheless, within the limits of this study, it is assumed that the RPP under Kılıçdaroğlu shifted the focus from “policy purity” (Harmel and Janda, 1994) to electoral success or vote maximization.

While leadership is a very important factor, there is always an interplay with the broader environmental context, which brings us to the second set of insight from the party change literature. A clear and broad mandate for change requires an external shock, without which the scope of change will be limited (Harmel and Janda, 1994: 266). As mentioned above, it may be an electoral failure or other factors that make a party to reassess its effectiveness in reaching the primary goal. Repeated electoral defeats have certainly allowed the RPP leadership to justify major ideational changes, especially those in the party’s approach to secularism, but it would be a stretch to claim that the external stimulus for the new RPP of the 2010s was electoral defeat. Regarding opposition parties, an electoral defeat refers

not to the inability to come to power but to a decrease in votes and seats (Paczeński and Bachryj-Krzywaźnia, 2019: 126). In that sense, the RPP was successful in the 2010s in more or less keeping the votes in an environment where the feel-good factor was in favor of the JDP due to economic indicators and improving international political and economic relations. So, two other external factors will be offered as keys to understand the post-secular turn in the RPP.

The first factor, which will be analyzed in detail in the next section, is the global and local dominance of post-secularism as a new approach to define the mutual boundaries of religion and politics. At first glance, it might not seem as important as other global “ideological shocks” or “policy-related stimuli” (Harmel and Janda, 1994: 280) like the collapse of communism or the decline of the welfare state, which dramatically changed communist and social democratic parties respectively. However, considering the historical and ongoing significance of cultural cleavages in Turkish politics, a major paradigm shift in this matter would more likely come as a shock. Cleavage theory that originates in the work of Lipset and Rokkan (1967), studies the translation of social conflicts into party systems and into the characteristics of individual parties. In the Turkish case, as will be elucidated further in the next section, it is widely accepted that, rather than geographical or functional cleavages, a cultural cleavage between a secularist-nationalist-statist center and traditionalist-religious-liberal periphery is decisive (Özbudun, 2013). Given this central role played by religion in Turkish politics, the post-secular turn is a major factor that needs to be analyzed.

The second external factor is the gradual transition to presidential system that remolded the relationships between parties and the broader political and ideological space in Turkey. According to Bille, a change in policy orientation in response to a failure in achieving strategic or value goals, would be operationalized as a new manifesto and a new coalition behavior (Bille, 1997: 380). On the other hand, new coalition behavior may also be a cause rather than the consequence. Other parties are always an important environmental factor, with their “contagion” effect. If most major parties agree on a “norm”, others might feel pressured to fit. Especially “in settings where coalitions are commonplace, ... ‘you’d better not only look and act like them, but even think enough like them to be considered acceptable’” (Harmel and Janda, 1994: 264). Sudden transition to such a new setting may stimulate party change. In the RPP case, the constitutional amendment ratified in the 2007 referendum that introduced the election of president by popular vote, and the eventual transition to presidential system after the 2017 referendum, forced the parties to seek electoral alliances, which is quite different from post-electoral coalitions in a parliamentary system. The presidential system has accelerated Kılıçdaroğlu’s efforts to restructure the party, by nurturing de-ideologization and personalization of politics on the one hand, and by justifying the party’s ideological transformation in the eyes of the RPP electorate as the only way to win in a winner-takes-all game.

Considering the relative importance of these three factors, it must be noted that the literature does not offer a universal order of importance of causes for party

change. It is usually accepted that each case should be individually examined to identify drivers of change, and that we would come up with a combination of external and internal conditions and stimuli, rather than a single dominant factor. Gauja further offers a multi-level framework including internal drivers (party level), competitive pressures (party system level), and systemic pressures (political system level). She argues that “a congruence of factors, or favourable conditions across all three levels, suggest a stronger impetus for change or a greater chance for successful implementation” (Gauja, 2017: 7, 11-12). It is possible to observe all sort of factors and levels in the RPP case. As a major change in political norms and practices, spread of post-secularism is a necessary factor without which the outcome would not occur. It is a complicated process with multiple theoretical, socio-economic, and political dimensions. Thus, a separate section will be devoted to the description of this factor and how it has unfolded in the Turkish context. Leader change and transition to presidential system might be defined as sufficient conditions that have jointly produced the change. The shift in the primary goal of the party to vote maximization, initiated by the leader, would probably not have resonated among the electorate in the absence of the opportunities emerging from presidentialism and the new electoral law. On the other hand, presidentialism would not have necessarily made the RPP seek allies from among the conservatives without the leader’s insistence on the adoption of a new primary goal and strategy for the party. Since these two conditions are entangled with the major moments of the process of ideational change that the RPP has undergone, they will not be covered in separate sections.

II. POST-SECULARISM AS A GLOBAL AND LOCAL FACTOR FOR CHANGE

Transformation of political actors in Turkey in the recent decades owes a lot to a certain judgment about the earlier practices of secularism and prospects for a new understanding of secularism. This new approach reflects the world-wide trend of theorizing the phenomenon of desecularization on the basis of a critique of secularization paradigm that had been dominant throughout much of the 20th century. Secularization paradigm is built on the interrelated arguments that religion is incompatible with modernization and that there had been a long-term trend of exclusion of religion from politics as well as a growing dominance of secular worldview in the society. Critiques of secularization theory, on the other hand, have argued since the 1960s that religion continues to be a major source of meaning and identity, and the top-down secularization process was doomed to fail as the recent global resurgence of religion proves (See Berger, 1967; Glasner, 1977). These arguments ended up with the norms about a “post-secular society”, which are depicted in its predominant liberal form by Jürgen Habermas.

Habermas (2008) has criticized what he called the hard naturalism of secularists and offered a “postsecular balance between shared citizenship and cultural difference”. This balance includes both the neutrality of institutionalized decision-making processes towards competing religious convictions and “the permissibility of religious utterances within the political public sphere”. The former

element reflects his commitment to a certain type of universal reason and a secular/post-metaphysical formal public sphere. While using religious arguments in the informal democratic public sphere freely, religious citizens should acknowledge religious heterogeneity and secular legitimation of state in modern societies, and accept that “religious utterances must be translated into a generally accessible language before they can find their way onto the agendas of parliaments, courts, or administrative bodies,” formal deliberations of which result in collectively binding decisions (Habermas, 2006: 9, 14; Habermas, 2011: 25-26).

Regarding the latter element of the post-secular balance he calls for, Habermas argues:

Two reasons speak in favor of such liberal practice. First, the persons who are neither willing nor able to divide their moral convictions and their vocabulary into profane and religious strands must be permitted to take part in political will formation even if they use religious language. Second, the democratic state must not preemptively reduce the polyphonic complexity of the diverse public voices, because it cannot know whether it is not otherwise cutting society off from scarce resources for the generation of meanings and the shaping of identities. Particularly with regard to vulnerable social relations, religious traditions possess the power to convincingly articulate moral sensitivities and solidaristic intuitions. (Habermas, 2008: 28-29)

Habermas’ recognition of religious ideas as a source of meaning and identity and a legitimate part of the public sphere has contributed a lot to the contemporary mainstream liberal outlook on the matter. However, multiculturalist critics have convicted the call for a universally accessible language in the formal public sphere as a reproduction of oppressive Enlightenment legacy. Charles Taylor has criticized Rawls and Habermas for establishing a hierarchy between secular reason and religion as sources of moral-political justification, and for denying free and equal status to some people today on the grounds of a historic institutional arrangement between secular and clerical authority that dates back to a couple of centuries ago (Taylor, 2011: 48-53). He proposed a redefinition of secularism by saying “We think that secularism (or *laïcité*) has to do with the relation of the state and religion; whereas in fact it has to do with the (correct) response of the democratic state to diversity” (Taylor, 2011: 36).

With significant insight derived from multiculturalist critics as well, Habermasian theoretical and normative position now globally dominates politics of religion and secularism. Its embodiment in the Turkish case involves a severe critique of the Kemalist top-down modernization modelled on the French *laïcité* and the securitization, and hence exclusion, of religious actors. This critique is based on a certain narrative about both the one-party period under Mustafa Kemal, and about its secular-authoritarian legacy in the later “democratic” period after 1945 that is marked by the tutelage of the military (See Hazır, 2020; Palabıyık, 2018).

The major intellectual source for this analysis is the center-periphery duality developed by Şerif Mardin. According to Mardin (1973), while there have been multiple social and political confrontations in the West like state versus church, nation-state-builders versus decentralizationists, capitalists versus workers, there is one single major confrontation in the Ottoman-Turkish history between the centralized and strong state and all societal groups excluded from political decision making. Modernization process perpetuated this duality and pushed the religious establishment into the ranks of the periphery besides provincial religious heterodoxy (Mardin, 1973). Consequently, for Mardin (1998), secular Turkish republic has failed to create an “ethos” that could compete with the riches of Islam in terms of its symbolic and semantic sources. Based on this framework, since the 1990s, many prominent scholars of Turkish politics alike have defined Kemalist secularism as a rigid/assertive type (Kuru, 2011), an “internal eurocentrism” (Gülalp, 2005), an anti-religious idea and practice that does not resonate in the civil society at all (Kurtoğlu, 2009). They also have regarded Islamist activism of the 1990s as a response of the periphery to the positivist civilizing project, and praised them as potential participants of democratization of state-society relationship in Turkey unless they reproduce exclusionary and totalitarian aspects of Kemalist modernization (Göle, 1997; Keyder, 1997; Yavuz, 2003).

Whether these new ideas have also transformed secular actors like the RPP is worth studying because it would prove that post-secularism is not a matter of political domination of non-secular actors over secular ones in a certain moment but rather a trend encompassing divergent mainstream political actors. For understanding the adoption of post-secularism by mainstream actors, we must take into consideration the growing partnership between the state and NGOs, including faith-based organizations, “even in nations that have historically separated church and state,” under contemporary neoliberal regimes (Ghatak and Abel, 2013: 217-218). Burchardt (2017), by referring to some unsuccessful attempts in Western countries to apply a radical form of secularism, argues that the transnationalization of labor markets, the significance of attracting foreign investment including Islamic capital, and the role of religious organizations in securing social order and discipline, make rigid secularism doomed to fail. Religious organizations are now considered as legitimate agents of charity and cultural identity-based solidarity that replaced welfare state and class-based solidarity in the neoliberal age, a trend which the RPP must align with as an aspirant to political power. In the next section, we will examine how the RPP has been struggling to redefine itself for nearly a decade to come to terms with post-secularism. Special moments and patterns in this journey to “libertarian secularism” under Kılıçdaroğlu will be identified under the light of the theoretical arguments made above.

III. THE RPP'S JOURNEY TO “LIBERTARIAN SECULARISM” UNDER KILIÇDAROĞLU

Some scholars trace an early version of the recent decrease in the significance of secularism in the RPP's discourse back in the 1970s. According to this view, the RPP under Ecevit has pursued a social democratic path and focused

on matters of economic and social redistribution. The party has “softened its militant conception of secularism and defined its new position as ‘secularism respectful of religious beliefs’” (Özbudun, 2013: 45-46). Ugur-Cinar et al. (2003: 10) argue that the short-lived coalition government with the Islamist National Salvation Party in 1974 exemplified Ecevit’s “cleavage-transcending attitude”, which is explained by Ecevit himself as a correction to the wrong assumption “that all religiously observant people are against innovation and progress”. However, the polarization following the rise of militant Islamist activism in the early-1990s and the military’s harsh response to the rise of Islamist Welfare Party with the “postmodern coup” of February 28, 1997, brought an end to the trend initiated by Ecevit.

With two brief interruptions, Deniz Baykal had been the RPP chair between 1992 and 2010². It is usually claimed that the RPP under Baykal has assumed a secularist and nationalist attitude against the Islamist and Kurdish challenges to the state, and diverged from social democracy (Ciddi and Esen, 2014; Emre, 2015; Kılıçdaroğlu, 2020; Özbudun, 2013). Although it is obvious that Ecevit and Baykal had their differences, two points must not go unnoticed. First, Ecevit’s position in the 1970s, which is shaped under the influence of politics of redistribution, is quite different from the current post-secular framework that reflects the predominance of politics of recognition. Second, Ecevit’s rigid secularism and pro-military position in the late 1990s is understated in the studies that focus on highlighting the divergence between Baykal and Kılıçdaroğlu. Without conceptual clarity and empirical accuracy, one can even mistake Baykal’s welcoming of chador wearing women in the party known as “chador opening” (CNN Türk, 2008), his invitations to right-wing figures including a religious community leader (Hürriyet, 2007), or the very idea of “Anatolian left” he offered in the 1990s together with İsmail Cem that addressed the values of Anatolian Islam as a major historical source (Çaha, 2003: 100), for the post-secular turn under Kılıçdaroğlu. As a matter of fact, while emphasizing that his steps did not imply a revision in the RPP’s position about headscarf ban in the public sphere, Baykal referred to the continuity between Ecevit and himself by mentioning how “during their efforts to renew the RPP, he and Ecevit had realized the fact that cultural conservatism and political conservatism were not identical, and the party had to reach out to many devout citizens close to social democratic values” (Bila, 2008).

Kılıçdaroğlu, on the other hand, has moved beyond simply reaching out to conservative electorate or shifting priorities, and publicly acknowledged the legitimacy of religious utterances and symbols in the public sphere. Even before Baykal’s resignation, he told in a conversation with conservative people and journalists, it was wrong that the RPP took the JDP’s decision to remove the headscarf ban to Constitutional Court two years ago (Yükselir, 2010). After becoming party chair, Kılıçdaroğlu said during a visit to Germany in September 2010, “I cannot say that secularism is at stake today. I must substantiate the claim,

² Ecevit did not return to the RPP when his political ban was removed 7 years after the 1980 coup, and formed his own Democratic Left Party, which turned into a minor party by the early 2000s.

but the argument would hang in the air unsupported by facts. Obviously, we must extend the liberties in the field of religion. Nevertheless, we must also prevent the very problem of politicization of religion – the use of religion for political purposes.” and added that the headscarf ban in the universities must be removed (Hürriyet, 2010).

Kılıçdaroğlu did not step back in this issue despite reaction from some RPP MPs (NTV, 2010); on the contrary, he gave a message to the party, calling for leaving behind the fixation to the fear of losing secularism and seeing that what has really been lost was social welfare state and the rule of law (Cumhuriyet, 2010). It is of symbolic importance that this speech was given soon after the headscarf ban for university students was practically removed after a Higher Education Council letter sent to İstanbul University. Also, when the ban for public servants was legally removed in 2013, and later for secondary school students in 2014, no legal or organized political reaction came from the RPP. Kılıçdaroğlu was even going to claim quite later that he had called the president of the Higher Education Council as soon as he became the party chairman and told him that he was not against the entry of veiled women students to universities (Gazete Duvar, 2022).

Another major indicator of policy change in the RPP regarding secularism is the party's approach to religious orders, which were outlawed in 1925. Religious orders have revived since 1945, and gained semi-legal status in the 1980s thanks to the support of the prime minister, and later president, Turgut Özal. The RPP has always pointed out the risks of politicization of religion, spread of anti-republican ideas and repression of personal autonomy through these orders, and advocated a strict subordination of all religious activities to the Directorate of Religious Affairs. Kılıçdaroğlu initiated a reevaluation of religious orders as a legitimate part of public life while their involvement in politics was still criticized. In a conversation with journalists in early 2011 about his intervention to party members shouting “let's save the youth from religious orders (*tarikât*)” during his speech, he reportedly told:

“Tarik” means “road”. That is the road in one's heart, one's belief. We respect everyone's beliefs. It is not politician's job to question beliefs. It is necessary to keep faiths out of politics. People with certain beliefs can come together. We must respect that. The spiritual world should not be brought into politics. Let no one come between Allah and his subject. Saying such things inappropriately will cause harm, not benefit, to political parties (Sarıkaya, 2011).

The RPP's Civil Society Report published in May 2011 confirmed this novelty. In the section entitled “Faith-based Organizations”, faith-based networks and associations were defined as an important element of civil society in Turkey, carrying out important activities that improve social solidarity, prevent isolation and loneliness of individuals, and help them to reach spiritual satisfaction. The report nevertheless distinguished between such organizations which have been acting just like other democratic NGOs, and those deviated from the essential aims of consolidating democracy and developing a healthy civil society that consists of

free and autonomous individuals. This second group is blamed for turning into simple extensions of government, focusing on profit-oriented activities, involvement in corruption, performing and spreading authoritarian and patriarchal values, and fostering prejudice about certain sections of society. Yet, no punitive measures against them were mentioned (CHP, 2011: 15).

While Kılıçdaroğlu reduced the weight of secularism in the discourse of the party, the meaning attached to the term has also changed. Uysal observes an early discursive shift in the 2011 election manifesto, in which the “emphasis on personal liberty replaced the primary emphasis on secularism that characterized both the 2007 and 2009 CHP election manifestos. In fact, in the 2011 manifesto, secularism is not mentioned as a principle until page 18” (Uysal, 2011: 135). Since then, secularism has been increasingly defined as the assurance of freedom of faith and worship. In a TV interview broadcasted in 2016 Kılıçdaroğlu stressed that secularism was not irreligiousness. He said they were open to studying and implementing different examples of secularism around the world; “in the end, if no one in this country is marginalized because of their faith and everyone can worship freely, there is no problem for us”. He offered a definition of secularism as the neutrality of the state in its relations with citizens of different religious/sectarian beliefs, and as an assurance of respecting all beliefs. Such a minimal definition made him to even refer to the Ottoman Empire, supposing the Ottomans have had some sort of a secular order because they did not force people to accept Islam and intervene in people’s daily lives. In parallel, he argued that respecting one’s belief and worship was not only required by secularism but also by Islam. Nevertheless, he differentiated between Wahhabi Islamic mentality and Anatolian Sufi Islam, and argued that while the former was monolithic, intolerant, and violent, the latter allowed various interpretations of Islam and was built on love and tolerance. Secularism was deemed necessary to protect Anatolian Islam from the infiltration of an alien Islamic culture (CHP, 2016).

Although references to Anatolian Islam are not new, addressing freedom of faith and worship as the essence of secularism, and referring to religious sources for the justification of secularism is a radical departure from the party’s earlier secularist outlook. By defining secularism as the neutrality of the state towards religion for the sake of human rights, Kılıçdaroğlu associated secularism with justice and democracy. According to Yavuz and Öztürk, he also prioritized reason and science as a second dimension of his understanding of secularism but, rather than a superior positivist principle, it was embedded in a meritocratic framework. He stated that prioritizing reason and science guarantees that competence would be the decisive factor in job recruitment and in the conduct of public affairs (Yavuz and Öztürk, 2023: 86-87).

The subsection entitled “A Libertarian Secularism That Respects Faiths” in the election manifesto of 2018 is a symbolic manifestation of this new conceptualization. It starts with the sentence “We will implement the principle of secularism, which is the most fundamental guarantee of freedom of belief and worship, with a libertarian understanding.” This short part, placed under “Social

Peace, Kurdish Question” section, mainly promises equal treatment of religious minorities, namely Alevis and non-Muslim minorities. An ambiguous promise of keeping religion and politics separate and not allowing the instrumentalization of politics exists but there is no operationalized policy promise in the text regarding where to draw the boundaries of religion in public affairs (CHP, 2018).

This discursive shift complements Kılıçdaroğlu’s strategy of turning the RPP into a catch-all party, which appeals to various sections of the electorate and can engage in political alliances. The new RPP’s systematic rather than sporadic recruitment of conservative figures is an important part of this strategy. The constitutional amendment that introduced the election of president by popular vote, provided the motivation and justification for the nomination of conservative candidates in cooperation with other parties. Nomination of Mansur Yavaş, a nationalist conservative politician from the Nationalist Movement Party, in 2014 local elections for Ankara Metropolitan Municipality Mayor, was followed by the presidential candidate in the summer of the same year (Emre, 2015). The candidacy of Ekmeleddin İhsanoğlu, former Secretary-General of the Organization of Islamic Cooperation, and a historian of science focused on Ottoman-Islamic civilization, showed the RPP’s “willingness to reach out to conservative voters and eschew a polarizing debate on the role of Islam in Turkish politics” (Selçuk and Hekimci, 2020: 1501).

These earlier appearances of the pursuit of electoral alliance with conservative parties and recruitment of conservative politicians reached a new level with the transition to presidential system of government in 2017. The new system introduced the threshold of %50 plus one vote in one of two rounds to be elected as president. Simple majority rule, together with a great executive power and a fixed term in office, makes the presidential election a winner-takes-all race, which forced the RPP to build political coalitions to avoid getting stuck on a state of “perennial opposition” (Esen and Gumuscu, 2018: 50). Constitutional amendment was also accompanied by changes in the electoral law which allowed parties to form official pre-electoral alliances in the parliamentary elections so that they can exceed the 10% electoral threshold (later reduced to 7% in 2022). In this context, two major alliances were born in June 2018 parliamentary elections. While the JDP allied with the Nationalist Movement Party as the “People’s Alliance”, the RPP, the nationalist Good Party, the Islamist Felicity Party and the centre-right Democratic Party formed the “Nation Alliance”.

Alliance formation requires setting aside differences, which was particularly hard for the Nation Alliance, consisting of parties with very different positions on a range of matters from economy to foreign policy (Başkan et al., 2022). Constituent parties nominated their own candidates in the presidential elections, also held in June 2018. The RPP nominated Muharrem İnce. Although İnce preferred to focus on such matters as authoritarianism, socio-economic problems, corruption, and reckless foreign policy, and he seemed to have diverged from the RPP’s nationalist rhetoric (Esen and Yardimci-Geyikci, 2020), his style and background made him a conventional RPP candidate appealing to the secularist

electorate. He received 30,64% of the votes, and the opposition failed to take the race into the second round.

2019 local elections have been a milestone for the Nation Alliance and especially for the RPP's perception about the prospects for defeating Erdoğan. After the success of the RPP candidates supported by the Nation Alliance in metropolises, Kılıçdaroğlu engaged in the task of expanding the alliance and guiding it towards nominating a common presidential candidate in the 2023 elections. The Six Party Talks that started in early 2022 brought the RPP together with two splinter parties led by Ahmet Davutoğlu and Ali Babacan, former JDP leaders who served as prime minister and minister. The search for such an alliance forced the RPP to turn a blind eye to its allies' disliked attitudes about the proper place of religion in public affairs, and to build the rapprochement on the basis of restoration of democracy and the rule of law.

In the meantime, in order to reach out to the conservative sections of society, political figures with an Islamist right wing background such as Mehmet Bekaroğlu were invited and given important roles like vice-chairman in the party, which further transformed the party from inside. Similarly, some party members whose styles and backgrounds would fit well into this new strategy were allowed to rise in the party and to cross some lines regarding the representation of Islam in the public sphere. A special emphasis should be placed on Ekrem İmamoğlu, who run for the office of İstanbul Metropolitan Mayor in 2019 and had a hard-won victory. During his campaign, İmamoğlu had carefully avoided the cultural war between secularism and Islamism, and displayed his religious background in various occasions, e.g., when he successfully recited Quran in a mosque for the Muslims killed in terror attacks in Christchurch, New Zealand (Demiralp and Balta, 2021: 14). After he was elected, he also had Quran recited in his office during his inauguration and announced it on Twitter. Gürpınar argues that İmamoğlu's "political image as a more nonpartisan figure was an effort to dissociate the CHP from the stigma of its traditional (rigid, secular) identity politics" (Gürpınar, 2022).

All these trends culminated in the policy of "*helalleşme*" (which means mutual forgiveness for previous mistakes in Islamic terminology), or the "conservative opening" as it is usually defined in the media (Independent Türkçe, 2022). Within this framework, the RPP organized meetings all around the country with opinion leaders "close to the conservative world or center-right politics", encouraging criticism and a sincere communication about the distance between the party and the conservative electorate. When referring to these meeting Kılıçdaroğlu said "Sometimes I tease them; you call yourself conservative, but you are not conservative. I say, 'We were the real conservatives, we resisted change for years.'" He regrets that the RPP looked down on the people and hence led to the misconception that the party was irreligious. On the one hand, he emphasized that institutions cannot have religions and that they were committed to the protection of the principle of secularism, which is a precondition for democracy. Nevertheless, he also reminded that it was the RPP that established the Presidency of Religious Affairs and opened the first imam-hatip schools and theology faculties in

republican history. He rejected a polarization on the basis of right-left spectrum and defined the political divide between those who are in favor of democracy and those who are in favor of authoritarian regime (T24, 2020).

Within the framework of *helalleşme*, the RPP particularly addressed communities and individuals who were regarded as victims of rigid secular practices during the February 28 process, and sought a collective healing by acknowledging mistakes (Yavuz and Öztürk, 2023: 101-104). With a special emphasis on the unfair exclusion of women with headscarves from universities, Kılıçdaroğlu stated that he was determined to close the open wounds no matter what it costs, because it was the only way to end the hostilities between different sections of the society and to move forward. In a video posted on Twitter in September 2022, he told that they have made mistakes in the past but also have known how to change. He asked his companions if they were with him in this difficult road to reconciliation in Turkey, and announced that they would present a bill in the parliament that legally guarantees women's right to dress as they wish, in order to completely remove the headscarf issue from being a topic of political discussion (Kemal Kılıçdaroğlu, 2022). This initiative has finalized and symbolized the radical change in the RPP in the last thirteen years under Kılıçdaroğlu's leadership.

CONCLUSION

Since Kılıçdaroğlu took over the leadership in 2010, the RPP has gradually shifted the axis of opposition to the JDP governments from their anti-secularism to socio-economic problems and authoritarianism. Moreover, the party also explicitly pursued a libertarian approach to secularism embodied in the withdrawal of objections to headscarf ban, an accommodative stance towards religious orders, a systematic recruitment of conservative figures, an electoral alliance with conservative parties, and an apologetic attitude towards the conservative sections of the society.

In the article, significant moments in the process of the adoption of this new approach by the RPP were analyzed. Under the light of the party change literature, particularly the works of Panebianco (1988) and Harmel and Janda (1994), one internal and two external factors for change were identified. First is leadership change. Kılıçdaroğlu has engaged in strategic and ideational changes to consolidate his power, coupled with his ambitious aim of turning the party into a catch-all party that can reach out to the conservative electorate. Electoral success has outweighed policy purity and advocacy as a primary party goal. Besides, two external factors provided the stimuli for change. The growing appeal of post-secularism on the one hand, and the transition to presidential system in Turkey on the other, have made the RPP reassess the effectiveness of its commitment to classical secularism in meeting the party goal. Post-secularism refers to the idea and practice of a new balance between citizenship and difference, allowing a greater space for religious arguments and images in the public sphere. This trend has had a special impact in countries like Turkey where the secular-religious cleavage has historically been significant. The second external factor is the

transition to presidential system, which both forced and facilitated the RPP's search for electoral alliances, even with splinter parties led by former JDP leaders, in a personalized winner-takes-all game.

Whether this new approach regarding the boundaries of religion in the public sphere is a persistent change or not is worth asking. In order to foresee the leaning of the party in the near future, a possible backlash should be taken into consideration. The growing presence and impact of religion in public affairs (See Adak, 2021; Çitak, 2020; Kaya, 2015) might create a backflow that ends up with a strong return of the idea of old-school secularism in and around the party. Secular-leaning sections of society complain about religious orders' heavy hand on the children and young adults living in their dorms, escalating violence against women, as well as the grip of conservative climate on arts and culture. Social Democracy Foundation survey in 2020 shows that 61,5% of the RPP electorate thinks that secularism is in danger. The three fields that secularism is considered in most danger are the functioning of state, women's rights and education (SODEV, 2020). Defining secularism as a procedural pluralist principle rather than a moral/philosophical one might seem unconvincing to many RPP voters. In a recent case, for example, Kılıçdaroğlu has received much reaction in the social media for not speaking against religious orders, after a university student committed suicide leaving a video in which he speaks about his concerns for the future and his distress arising from being forced to live in a dormitory of a religious order (Cumhuriyet, 2022). As Uğur-Çınar and Açıköz (2023: 623) states, secularism might be regarded by some sections of the social democratic opposition as a bulwark against discrimination on the basis of sexual identity and as a guarantee of a modern education, freedom, meritocracy and democracy.

It is nevertheless hard to claim that the RPP leadership strongly feels under counter pressure on this topic, which also explains Kılıçdaroğlu's insistence on this new approach to secularism despite the lack of any electoral success with the exception of 2019 local elections. Kılıçdaroğlu's strategy seems to have resonated in the party electorate and members. That the urban secular voters at times express their feeling of discontent with anti-secularism does not mean that secularism is a source of political mobilization for this group. Since the Republican Rallies of spring 2007 against the possible candidacy of an Islamic-oriented politician for presidency, or to a lesser extent the massive Gezi Park protests in summer 2013, there has not been any secularist mobilization. It is plausible to assume that hegemonic arguments about the cultural limits to secularization in Turkey and the expectation of countering the JDP in the polls by getting the conservatives onside have dominated the secular mindset. According to a study by Emre et al. (2018) much of the party rank-and-file states that the RPP was wrong in ignoring economic problems and in adopting a prohibitive attitude in the issue of headscarf ban on the grounds of a secular/modern/republican identity (Emre et al., 2018). The intellectual hegemony of post-secularism in Turkey also seems standing. There is a growing challenge against what is called "post-Kemalism," referring to the dominant paradigm in the study of Turkish politics that holds a bureaucratic, statist,

positivist trajectory of modernization responsible for all major problems of Turkish democracy (Aytürk and Esen, 2022). However, this trend has not been accompanied by a questioning of the main premises of post-secularity thesis (See Özdikmenli Çelikoğlu, 2020). Finally, the presidential system, which promotes de-ideologization and coalition-building, continues. These factors must be taken into consideration in foreseeing the future leaning of the RPP.

In the recent party congress Kılıçdaroğlu suffered a defeat but the odds are against the possibility of a major revision in the party's post-secular approach. Among Kılıçdaroğlu's opponents, only some weaker candidates have voiced criticism against the post-secular attitude. Winner of the race, Özgür Özel, who is supported by the İstanbul Metropolitan Mayor İmamoğlu, is not expected to question the legacy of Kılıçdaroğlu on this subject. In this regard, Kılıçdaroğlu is facing the consequences of his very policy of shifting the focus to vote maximization and making it a major criterion of success. His strategy and ideas are likely to outlive his leadership.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Adak, S. (2021). Expansion of the Diyanet and the politics of family in Turkey under AKP rule. *Turkish Studies*, 22(2), 200–221. <https://doi.org/10.1080/14683849.2020.1813579>
- Anadolu Ajansı. (2021, January 29). *CHP Ulusal Birlik Kadro Hareketi: İlkelerinden koparılan CHP, Türkiye için de kayıplara neden olmuştur*. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-ulusal-birlik-kadro-hareketi-ilkelerinden-koparilan-chp-turkiye-icin-de-kayıplara-neden-olmuştur/2127291>
- Angeletopoulos, G., and Aretos, E. (2021). “*The times they are a-changin’*”? *Three Turkish opposition parties* (Policy Paper Number 71). Hellenic Foundation for European & Foreign Policy. <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/05/Policy-paper-71-Areteos-and-Angeletopoulos.pdf>
- Aytürk, İ., and Esen, B. (Eds.). (2022). *Post-Post-Kemalizm: Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar*. İletişim.
- Başkan, F., Gümrükçü, S. B., and Canyaş, F. O. (2022). Forming pre-electoral coalitions in competitive authoritarian contexts: The case of the 2018 parliamentary elections in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(2), 323–343. <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.2006006>
- Berger, P. (1967). *The sacred canopy*. Doubleday.
- Bianet. (2010, November 4). *Kılıçdaroğlu, 'yeni CHP'yi açıkladı*. <https://bianet.org/haber/kilicdaroglu-yeni-chp-yi-acikladi-125871>
- Bila, F. (2008, November 18). Baykal: Örtülü kadınlar zincirlerini kırıyorlar. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-ortulu-kadinlar-zincirlerini-kiriyorlar-1017494>
- Bille, L. (1997). Leadership change and party change: The case of the Danish Social Democratic Party, 1960-95. *Party Politics*, 3(3), 379–390. <https://doi.org/10.1177/1354068897003003006>
- Boyrac, C. (2020). Populism and democracy in Turkey: The case of the Republican People's Party. *Reflektif Journal of Social Sciences*, 1(1), 31–47. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2020.1>

- Burchardt, M. (2017). Diversity as neoliberal governmentality: Towards a new sociological genealogy of religion. *Social Compass*, 64(2), 180–193. <https://doi.org/10.1177/0037768617697391>
- CHP. (2011). *Sivil Toplum: Özgür İnsan Kardeşçe Yaşam* (CHP Bilim, Yönetim ve Kültür Platformu Çalışmaları No: 2). <https://chp.org.tr/yayin/sivil-toplum-raporu-2011/Open>
- CHP. (2016, June 28). *CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Habertürk Tv’de*. <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-haberturk-tvde-katildigi-gundem-siyaset-programinda-gazeteciler-veyis-ates-bulent-aydemir-ve-yavuz-semercinin-sorularini-yanitladi-cumhurbaskani-akpnin-es-genel-baskani-pozisyonunda-28-nisan-2016?q=Laiklik>
- CHP. (2018). *Millet için geliyoruz - Seçim bildirgesi 2018*. <https://chp.org.tr/yayin/2018-secim-bildirgesi/Open>
- Ciddi, S., and Esen, B. (2014). Turkey’s Republican People’s Party: Politics of opposition under a dominant party system. *Turkish Studies*, 15(3), 419–441. <https://doi.org/10.1080/14683849.2014.954745>
- CNN Türk. (2008, December 13). *Baykal çarşaf açılımını anlatmaya çalıştı*. <https://www.cnnturk.com/turkiye/baykal-carsaf-acilimini-anlatmaya-calisti>
- Cumhuriyet. (2010, October 27). *‘Asıl elden giden sosyal hukuk devleti...’* <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/asil-elden-giden-sosyal-hukuk-devleti-191052>
- Cumhuriyet. (2022, January 12). *Kemal Kılıçdaroğlu’ndan ‘Enes Kara’ açıklaması*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kemal-kilicdaroglundan-enes-kara-aciklamasi-1899623>
- Çaha, Ö. (2003). Turkish election of November 2002 and the rise of “moderate” political Islam. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 2(1), 95–116.
- Çitak, Z. (2020). The transformation of the state-religion relationship under the AKP: The case of the Diyanet. In P. Bedirhanoğlu, Ç. Dölek, F. Hülügü and Ö. Kaygusuz (Eds.), *Turkey’s new state in the making: Transformations in legality, economy and coercion*. Zed Books.
- Demiralp, S., and Balta, E. (2021). Defeating populists: The case of 2019 Istanbul elections. *South European Society and Politics*, 26(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/13608746.2021.1923639>
- Dündar, S., and Taylan, Ö. (2017). İki laiklik modeli ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 246–255.
- Emre, Y. (2015). Why has social democracy not developed in Turkey? Analysis of an atypical case. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(4), 392–407. <https://doi.org/10.1080/19448953.2015.1063298>
- Emre, Y., Cop, B., Aladağ, A., and Arslantaş, Ş. (2018). Kimlik siyasetleri ve kimlik mücadelelerinin CHP ve sosyal demokrasi ilişkisine etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(3), 731–762. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002515
- Erçetin, T., and Boyraz, C. (2023). How to struggle with exclusionary right-wing populism: evidence from Turkey. *Democratization*, 30(1), 78–100. <https://doi.org/10.1080/13510347.2022.2115031>
- Esen, B., and Yardımcı-Geyikçi, Ş. (2020). The Turkish presidential elections of 24 June 2018. *Mediterranean Politics*, 25(5), 682–689. <https://doi.org/10.1080/13629395.2019.1619912>
- Esen, B., and Gumuscu, S. (2018). The perils of “Turkish presidentialism”. *Review of Middle East Studies*, 52(1), 43–53. <https://doi.org/10.1017/rms.2018.10>
- Gauja, A. (2017). *Party Reform - The Causes, Challenges, and Consequences of Organizational Change*. Oxford University Press.
- Gazete Duvar. (2022, October 23). *Kılıçdaroğlu: Başörtüsü için aradım, Abdullah Gül de yakından bilir*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kilicdaroglu-basortusu-icin-aradim-abdullah-gul-de-yakindan-bilir-haber-1586042>
- Ghatak S., and Abel, A. S. (2013). Power/Faith: Governmentality, religion, and post-secular societies. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 26(3), 217–235. <https://doi.org/10.1007/s10767-013-9141-z>
- Glasner, P. E. (1977). *The Sociology of Secularisation: A Critique of a Concept*. Routledge and Kegan Paul.
- Göle, N. (1997). The quest for the Islamic self within the context of modernity. In S. Bozdoğan and R. Kasaba (Eds.), *Rethinking modernity and national identity in Turkey* (pp. 81–94). University of Washington Press.
- Gülalp, H. (2005). Enlightenment by fiat: Secularization and democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 41(3), 351–372. <https://doi.org/10.1080/00263200500105984>
- Gürpınar, D. (2022). Between technocracy, reason, and furor: Turkish opposition, the CHP, and anti-populist styles. *Turkish Studies*. <https://doi.org/10.1080/14683849.2021.2018653>

- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x>
- Habermas, J. (2008). Notes on post-secular society. *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17–29. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5842.2008.01017.x>
- Habermas, J. (2011). "The political": The rational meaning of a questionable inheritance of political theology. In E. Mendieta and J. V. Antwerpen (Eds.), *Judith Butler, Jürgen Habermas, Charles Taylor, Cornel West: The power of religion in the public sphere* (pp. 15–33). Columbia University Press.
- Harmel, R., and Janda, K. (1994). An integrated theory of party goals and party change. *Journal of Theoretical Politics*, 6(3), 259–287. <https://doi.org/10.1177/0951692894006003001>
- Hazır, A. (2020). Narratives on religion-state relations in Turkey: continuities and discontinuities. *Turkish Studies*, 21(4), 557–577. <https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1685881>
- Hürriyet. (2007, May 22). *CHP'ye sağdan iki sürpriz isim*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-ye-sagdan-iki-surpriz-isim-6555632>
- Hürriyet (2010, September 22). *'Bugün için laiklik tehlikede diyemem'*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bugun-icin-laiklik-tehlikede-diyemem-15837090>
- Independent Türkçe. (2022, July 21). *CHP'nin "muhafazakar açılımı" tartışılıyor...* <https://www.indyturk.com/node/533936/siyaset/chpnin-muhafazakar-acilimi-tartisiliyor...-muhafazakarlar-guven-duyar-mi-chp>
- Kaya, A. (2015). Islamisation of Turkey under the AKP rule: Empowering family, faith and charity. *South European Society and Politics*, 20(1), 47–69. <https://doi.org/10.1080/13608746.2014.979031>
- Keyder, Ç. (1997). Whither the Project of Modernity? Turkey in the 1990s. In S. Bozdoğan and R. Kasaba (Eds.), *Rethinking modernity and national identity in Turkey* (pp. 37–51). University of Washington Press.
- Kemal Kılıçdaroğlu. (2022, October 3). *Bazı şeyler yürek ister, o yürek benim yol arkadaşlarımda var!* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=zBUgOV4NLLU>
- Kılıçdaroğlu, K. (2020). Change in political party strategy and organization in Turkey: the Republican People's Party in government and in opposition. *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(4), 593–615. <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1833619>
- Kurtoğlu, Z. (2009). Devlet akli ve toplumsal muhayyile arasında din ve siyaset. In Ö. Laşiner (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* (pp. 617–633). İletişim.
- Kuru, A. T. (2011). *Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lipset, S. M., and Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An Introduction. In S. M. Lipset and S. Rokkan (Eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (pp. 1–64). Free Press.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 102(1), 169–90.
- Mardin, Ş. (1998). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim.
- Mazzoleni, O., and Heinisch, R. (2023). Party change beyond the 'classical models?' The role of agency, context, and democracy. In N. Carter, D. Keith, G. M. Sindre and S. Vasilopoulou (Eds.), *The Routledge handbook of political parties*. Routledge.
- NTV. (2010, October 5). *'Gereksiz yere türbana dolandık'*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/gereksiz-yere-turbana-dolandik,ZsLcIJp1HUqz1Us65yuZAQ>
- NTV. (2019, October 4). *Kılıçdaroğlu: Başörtüsünde hata yaptık*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-basortusunda-hata-yaptik,a-o9d6OBqU6IUf7WIAxo5A>
- Özbudun, E. (2013). *Party politics & social cleavages in Turkey*. Lynne Rienner Publishers.
- Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2020). Küreselleşme ve kimlik siyasetinin gölgesinde sekülerizmin dönüşümü. In E. Uzgören and D. A. Acar (Eds.), *Küreselleşmenin Krizi, Pandemi ve Uluslararası Siyaset* (pp. 103-132). Nobel.
- Pacześniak, A., and Bachryj-Krzywaźnia, M. (2019). Electoral defeat as 'mother of party change': Towards objective-subjective approach. *Czech Journal of Political Science*, 2, 122–134. <https://doi.org/10.5817/PC2019-2-122>
- Palabiyik, M. S. (2018). Politicization of recent Turkish history: (ab)use of history as a political discourse in Turkey. *Turkish Studies*, 19(2), 240–263. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1408414>
- Panbianco, A. (1988). *Political parties: Organization and power*. Cambridge University Press.
- Sarıkaya, M. (2011, January 24). Kılıçdaroğlu'ndan tarikat açılımı. *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/594519-kilicdaroglundan-tarikat-acilimi>

- Selçuk, O., and Hekimci, D. (2020). The rise of the democracy–authoritarianism cleavage and opposition coordination in Turkey (2014–2019). *Democratization*, 27(8), 1496–1514. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1803841>
- SODEV. (2020). *Laiklik araştırması raporu*. <https://sodev.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/laiklik-arastirmasi-1.pdf>
- Şen, A. F., and Yenigün Altın, Ş. (2019). Sosyal demokrasiden yeni sağa CHP'nin söylemsel dönüşümü: Bir siyasal söylem çözümlemesi denemesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 434–461.
- Taylor, C. (2011). Why we need a radical redefinition of secularism. In E. Mendieta and J. V. Antwerpen (Eds.), *Judith Butler, Jürgen Habermas, Charles Taylor, Cornel West: The power of religion in the public sphere* (pp. 34–59). Columbia University Press.
- Tosun, T. (2015). 7 Haziran seçimine doğru Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) (SETA Analiz Sayı: 128). http://File.Setav.Org/Files/Pdf/20150607131057_128_Chp_Analiz_Web.Pdf
- T24. (2020, January 19). *Kılıçdaroğlu: Asıl muhafazakâr bizdik, yıllar yılı değişmemek için direndik*. <https://t24.com.tr/haber/kilicdaroglu-asil-muhafazakar-biziz-yillar-yili-degismemek-icin-direndik,856705>
- Ugur-Cinar, M., and Acikgoz, A. (2023). Social democracy in Turkey: Global questions, local answers. *The European Legacy*, 28(6), 615–638. <https://doi.org/10.1080/10848770.2023.2202466>
- Ugur-Cinar, M., Acikgoz, A., and Esen, B. (2023). Party change and cleavage shifting in the global South: the case of Ecevit's CHP in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*. <https://doi.org/10.1080/14683857.2023.2197307>
- Uysal, A. (2011). Continuity and rupture: The “new CHP” or ‘what has changed in the CHP?’. *Insight Turkey*, 13(4), 129–146.
- Wuthrich, F. M., and Ingleby, M. (2020). The pushback against populism: Running on “radical love” in Turkey. *Journal of Democracy*, 31(2), 24–40. <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0034>
- Yavuz, M. H. (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*. Oxford University Press.
- Yavuz, M. H., and Öztürk, A. E. (2023). *Kemal Kılıçdaroğlu and the new Republican People's Party*. Palgrave Macmillan.
- Yükselir, S. (2010). Kılıçdaroğlu bıyığına mı tükürdü, yoksa sakalına mı? *Sabah*. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/yukselir/2010/04/21/kilicdaroglu-biyigina_mi_tukurdu_yoksa_sakalina_mi

Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Sağlık Harcamalarının Etkisi: Fourier Birim Kök ve Eşbütünleşme Testinden Kanıtlar

İlyas BAYAR*

ÖZ

Beşerî sermayenin ana unsurlarından biri olan sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar önemini korumaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de 1975-2021 dönemi esas alınarak sağlık harcamaları ve sağlık personeli sayısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlığını test etmek amacıyla amacıyla yumuşak geçişleri dikkate alan Fourier KPSS ile standart KPSS durağanlık testleri kullanılmıştır. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra durağanlıkları sağlanmış ve ardından Fourier SHIN ve SHIN testleri ile eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınanmıştır. Uzun dönem katsayı tahmini için DOLS eşbütünleşme katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Analizin son kısmında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla Toda-Yamamoto (1995) nedensellik tespiti yapılmıştır. Analizde dâhil edilen sağlık göstergelerinin ekonomik büyümeyle pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır. Büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmayı sağlayan sağlık alanındaki yatırımların politika yapıcılar tarafından artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Göstergeleri, Ekonomik Büyüme, Fourier KPSS, Fourier SHIN

JEL Sınıflandırması: E24, O15, O40

The Impact of Health Expenditures on Turkey's Economic Growth: Evidence from Fourier Unit Root and Cointegration Test

ABSTRACT

Studies on the impact of health, that is one of the main components of human capital, on economic growth remain important. In this study, the impact of health expenditures and the number of health personnel on economic growth in Turkey for the period 1975-2021 is analyzed. First of all, Fourier KPSS and standard KPSS stationarity tests, which take into account smooth transitions, were used to test the stationarity of the variables. After taking the first differences of the series, stationarity was ensured and then the existence of cointegration relationship was tested with Fourier SHIN and SHIN tests. DOLS cointegration coefficient estimator is used for long-run coefficient estimation. In the last part of the analysis, Toda-Yamamoto (1995) causality analysis was conducted to determine the causality relationship between the variables. The health indicators included in the analysis have a positive effect on economic growth. Moreover, a bidirectional causality was found between economic growth and health expenditures. It is recommended that policymakers increase investments in health to achieve growth and development goals.

Key Words: Health Indicators, Economic Growth, Fourier KPSS, Fourier SHIN

JEL Classification: E24, O15, O40

*Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Ömerli MYO, ilyasbayar@artuklu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-1278-7309

GİRİŞ

Bir ülkenin vatandaşlarının ekonomik refahının en önemli belirleyicisi, uzun dönem ekonomik büyüme oranlarıdır. Ekonomik büyümenin temel göstergesi olan reel gayri safi yurt içi hasıla artışı sayesinde bir ülkede yaşayan insanların gelir düzeyi yükselmekte, yaşam kalitesi iyileşmekte ve ortalama yaşam süresi uzamaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde sürdürülebilir büyüme noktasında bu yönüyle istikrar sağlanırken aynı durum gelişmekte olan ülkeler için söylenememektedir. Bu farklılığa neden olan unsurlardan biri gelişmiş ülkelerde beşerî sermaye unsurunun niteliğidir ve bu yönüyle gelişmekte olan ülkelerde beşerî sermayenin gelişimi hayati bir öneme sahiptir.

Modern büyüme teorisinin ilk dalgası, Harrod-Domar ekonomik büyüme modelidir. Roy Harrod (1939;1948) ve Evsey Domar (1946;1947) birbirlerinden bağımsız bir şekilde ekonomik büyüme oranını sahip olunan sermaye stoku ile ilişkilendiren bir teori geliştirmişlerdir (Snowdon ve Vane, 2005:586). Söz konusu model, modern ekonomik büyümenin ikinci dalgası olarak kabul edilen ve aynı zamanda neoklasik büyüme teorisi olarak ifade edilen Solow ve Swan modeli ile geliştirilmiştir (Ünsal, 2007:111). Bu modelde ise ekonomik büyüme oranının belirli bir teknoloji düzeyinde sermaye birikimi oranıyla orantılı olduğu ileri sürülmüştür. Dışsal büyüme teorisi olarak da nitelendirilen bu teori uzun dönemli ekonomik büyüme sürecini açıklama noktasında başarısız varsayımları sebebi ile eleştirilmiştir. Ekonomik büyüme faktörlerinin sistem içerisinde araştırılması gerektiğini ifade eden ve Romer ile Lucas tarafından geliştirilen içsel büyüme teorisi ekonomik büyüme teorileri arasındaki yerini almıştır. Bu durum, aynı zamanda üretkenlik ve büyümenin bir belirleyicisi olarak beşerî sermayenin rolünün daha fazla vurgulanmasına zemin hazırlamıştır (Bedir, 2016:76).

İçsel büyüme teorisyenlerinden Robert Lucas (1988) uzun dönem ekonomik büyümenin kaynağı olarak beşerî sermaye unsurunun önemini vurgulamış ve Solow modeline beşerî sermaye faktörünü ekleyerek yeniden tasarlamıştır (Ünsal, 2007:249). Beşerî sermaye, üretim sürecinde yer alan insanların daha verimli ve daha üretken hale gelmelerini sağlayan, eğitim ve öğretim süreciyle kazanılmış yetenek, nitelik, bilgi ve becerilerin bütünü olarak ifade edilebilir (Demir ve Acar, 2005:52). Beşerî sermayenin iki ana bileşeni olan eğitim ve sağlığın geliştirilmesi aynı zamanda kalkınmanın temel hedefidir. Üretim fonksiyonunun girdileri arasında da yer alan beşerî sermaye unsurlarındaki artış emek verimliliğini artırarak ekonomik performansın gelişmesine olumlu katkılar sağlar. Sanayileşmiş ülkelerde beşerî sermayenin gelir payının büyük oluşu Mankiw, Romer ve Weil'in (1992) çalışmalarında belirgin bir şekilde ifade edilmiş ve yazarlar üretim fonksiyonunun fiziksel sermaye, emek ve beşerî sermayenin her birinin üçte birlik faktör paylarıyla tutarlı olduğunu öne sürmüşlerdir (Mankiw vd., 1992:432).

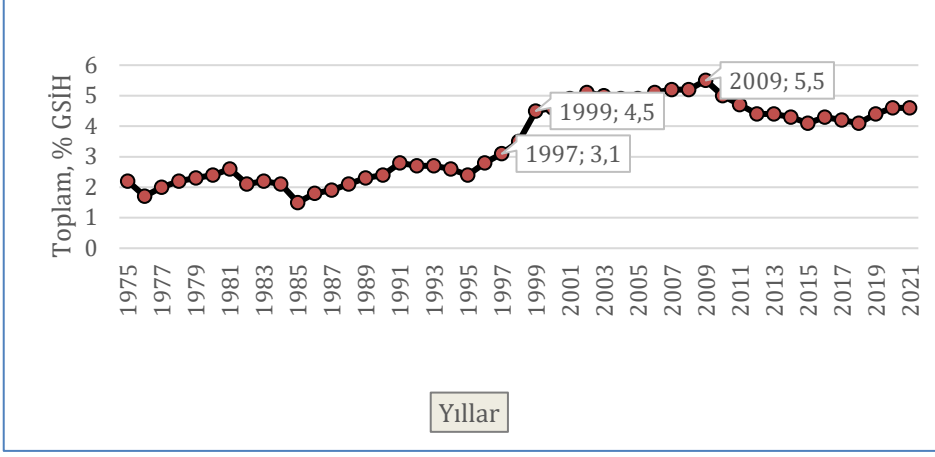
Beşerî sermayeye yönelik yatırımlar genel olarak eğitim yatırımları ekseninde ele alınmakla birlikte işgücünün sağlık ve beslenme durumu da beşerî sermayenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Berber, 2019:200). Eğitim, büyüme ve kalkınmanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamakla birlikte

refahın merkezinde sağlık yer almaktadır. Eğitim ve sağlık birbirleri ile karşılıklı etkileşim ve bağımlılık halinde olsa da sağlık, üretkenliğin ön koşuludur ve başarılı bir eğitim yeterli sağlık koşulları ile olanaklıdır. Sağlık sermayesi çeşitli sebepler ile eğitim sermayesinin getirisini artırabilmektedir. Sağlık, okula devamın sağlanmasında önemli bir faktördür. Ayrıca, sağlıklı çocukların okuldaki başarısı yüksek olur ve verimli bir eğitim sürecinden geçerler (Todaro ve Smith, 2020:390-392). Daha sağlıklı insanlar daha çok ve uzun süre çalışabilirler. Bu hususlar, doğrudan işgücü verimliliğini artırır. Bu nedenle iyi sağlık koşulları, ülkelerin ekonomik büyümesini artıran hem etkileyici hem de belirleyici bir faktördür (Galor, 2005:274; Banerjee ve E. Duflo, 2005: 490; Dornbush vd., 2011:59; Weill, 2013:171). Ayrıca, sağlıklı bireylerin daha fazla tasarruf yapma eğilimi sermaye birikiminin artmasını hızlandırır. Artan sermaye birikimi de ekonomik büyümenin artmasını mümkün kılar (Hayaloğlu ve Bal, 2015:36).

Sağlıklı toplumların refah düzeylerinin yükselmesi daha olanaklı olsa da sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ele alan teorik yaklaşımlarda esasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sağlık harcamalarının hem fiziki hem de beşerî sermayeyi olumlu yönde etkileyerek ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği genel görüş olarak kabul edilse de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin net olmadığı da ifade edilmektedir. Sağlık harcamalarının yaşlı nüfusun yaşam koşullarını iyileştirerek yaşlı nüfusta kümülatif bir artışa neden olması ve sağlık harcamalarının daha verimli kamu yatırımlarını gölgede bırakması durumunun uzun dönemde ekonomiye yük getirebileceği belirtilmektedir (Özyılmaz vd., 2022:2). Bu durumla birlikte akademik ve politik çevrelerde ortaya çıkan fikir birliğinden biri günümüz dünyasında ülkeler arasındaki büyük gelir farklılıklarının temellerinden bazılarının hastalık ortamının ve sağlık koşullarının durumu olduğudur. Sağlığı iyileştirme sadece yaşam koşullarını iyileştirmekle kalmayıp aynı zamanda hızlı ekonomik büyümeyi de teşvik edeceği ifade edilmektedir (Acemoğlu ve Johnson, 2007).

Gelişmekte olan ülkeler, beşerî sermaye birikimini geliştirmek için halklarının sağlık ve eğitim durumlarını iyileştirmeye çaba göstermekle birlikte ciddi zorluklarla mücadele etmektedir. Bu zorlukların başında sahip olunan gelir düzeyinin yetersizliği gelmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde çocuk ölüm oranlarının halen yüksek oluşu, düşük eğitim düzeyi, yetersiz beslenme ve barınma olanakları bu ülkelerde gelişmeyi engelleyen unsurlardan bazılarıdır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelere birisi olan Türkiye’de beşerî sermayenin temel unsurlarından birisi olan sağlığa ilişkin göstergelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Şekil 1: 1975-2021 Dönemleri Arası Toplam Sağlık Harcamalarının GSYİH Payı

Kaynak: OECD Data

Şekil 1’de Türkiye’de 1975 ile 2021 dönemleri arasında toplam sağlık harcamalarının Gayri Safı Yurtiçi Hasıladan aldığı payın seyri yer almaktadır. Söz konusu dönemde bazı yıllarda bu pay düşmüş olsa da bu dönemde %3,4’lük bir ortalama yakalanmıştır. Toplam sağlık harcamalarının GSYİH’den aldığı pay ilk defa 1997 yılında %3’ün üstüne çıkmıştır. 1998 yılında bu pay %3,5 iken 1999 yılında %4,5 olmuştur. 2009 yılında bu pay söz konusu dönem için en yüksek seviyeye ulaşarak %5,5 olarak gerçekleşmiştir. 1999-2021 yılları arasında ise bu payın ortalaması ise %4,55 olmuştur. Kurucu üyelerinden biri Türkiye olan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nda (OECD) üye ülkelerin milli gelirden sağlık harcamalarına ayırdıkları payın COVID-19 salgını öncesinde yani 2019 yılında ortalama %8,8 olduğu düşünüldüğünde (OECD, 2021) Türkiye’nin %4.55’lik sağlık harcamaları oranı ile istenilen seviyede olmadığı görülecektir.

Bu çalışmada, sağlık harcamaları ve sağlık personeli sayısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için 1975-2021 dönemi esas alınarak incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünü oluşturan giriş kısmında beşerî sermayenin ekonomik büyümeye etkisi sağlık unsuru çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci bölümünde çalışmayla ilgili yapılan literatür taraması sunulmuştur. Son bölümde ise kullanılan veri setine, uygulanan yöntem ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık göstergelerinin özellikle de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etki düzeyini ele alan çalışmalar hem teorik hem de ampirik düzlemde 1970’lerde literatürde yer almaya başlamıştır (Muskhin, 1962; Grossman, 1972; Kleiman, 1974; Newhouse, 1974). Ekonomide kamunun artan rolü ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında 2000’li yıllardan sonra söz konusu çalışmaların artarak devam ettiği görülmüştür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer alan bazı ülkeler ile farklı ülkeler grubunun yer aldığı, sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan bir kısmına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Yazar/lar	Ülke ve Dönem	Sağlık Göstergesi	Yöntem	Bulgular
Bloom vd. (2001)	-104 Ülke -1960-1990	- Doğuştan Yaşam Beklentisi	-Panel Regresyon Analizi	Doğuştan yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Mayer (2001)	-18 Latin Amerika Ülkesi -1950-1990	-Doğuştan Yaşam Beklentisi	-Granger Nedensellik Testi	Doğuştan yaşam beklentisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu saptanmıştır.
Bhargava vd. (2001)	-92 Ülke -1965-1990	-Doğuştan Yaşam Beklentisi	-Panel Regresyon Analizi	Doğuştan yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyi pozitif ancak zayıf bir biçimde etkilediği bulunmuştur.
Chang ve Ying (2006)	- 15 OECD Ülkesi -1980-1998	-Sağlık Harcamaları	- Sabit Etkiler Regresyon Modeli	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediği tespit edilmiştir.
Hussain vd. (2009)	- Pakistan - 1980-2004	-Sağlık Harcamaları	- Johansen Eşbütünlük Testi	Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
Pradhan (2010)	-11 OECD Ülkesi -1961-2007	-Sağlık Harcamaları	-Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönem için çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çetin ve Ecevit (2010)	-15 OECD ülkesi -1990-2006	-Kamu Sağlık Harcamaları	-Panel OLS	Kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde zayıf olabilecek seviyede pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir.
Wang (2011)	-31 Ülke -1986-2007	-Sağlık Harcamaları	-Panel Regresyon -Kantil Regresyon	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediği ifade edilmiştir.
Bakare ile Olubokun (2011)	-Nijerya -1970-2008	-Sağlık Harcamaları	-En Küçük Kareler Yöntemi	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Mehrara ve Musai (2011)	-İran -1970-2007	-Sağlık Harcamaları	-ARDL Sınır Testi	Sağlık harcamalarının beklenilen aksine ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Nasiru ve Usman (2012)	-Nijerya -1980-2010	-Sağlık Harcamaları	-ARDL Sınır Testi -Granger Nedensellik Testi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonucuna göre Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Yardımcıoğlu (2012)	-25 OECD Ülkesi -1975-2008	-Yaşam Beklentisi Düzeyi	-Pedroni FMOLS Testi -Canning ve Pedroni Nedensellik Testi	Yaşam beklentisi düzeyinin ekonomik büyümeyi pozitif ancak zayıf bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşılmış ve yaşam beklentisi düzeyi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Ghorashi vd. (2013)	- İran - 1996:1-2010:4	-Sağlık Harcamaları -65 yaş üstü nüfus -Doğumda Yaşam Beklentisi -Çocuk Ölüm Oranı	-DOLS	Elde edilen bulgular sağlık harcamalarının ve 65 yaş üstü nüfus artışının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermiştir.
Mehmood vd. (2014)	-26 Asya ülkesi -1990-2012	-Sağlık Harcamaları	-Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümenin sağlık harcamalarının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Eggoh vd. (2015)	-49 Afrika Ülkesi	-Sağlık Harcamaları	-Geleneksel Kesit ve Dinamik Panel	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği

*Ilyas Bayar/ Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Sağlık Harcamalarının Etkisi:
Fourier Birim Kök ve Eşbütünlük Testinden Kanıtlar*

	-1996-2010		Yöntemi	belirtilmiştir.
Şahbudak ve Şahin (2015)	-BRİC Ülkeleri -1995-2013	-Sağlık Harcamaları -Doğumda Yaşam Beklentisi -Çocuk Ölüm Oranı	-Panel DOLS	Sağlık harcamaları ve doğumda yaşam beklentisi artışının ekonomik büyümeyi pozitif bir biçimde etkilediği, çocuk ölüm oranı artışının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği saptanmıştır.
Saraçoğlu ve Songur (2017)	-10 Avrasya Ülkesi -1995-2014	-Sağlık Harcamaları	-Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi	Bulgular, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.
Aboubacar ve Xu (2017)	-36 Sahra Altı Afrika Ülkesi -1995-2014	-Sağlık Harcamaları	-GMM Metodu	Ampirik sonuçlar sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif bir şekilde etkilediğini göstermiştir.
Piabuo ve Tieguhang (2017)	-CEMAC alt bölgesindeki ülkeler ve 5 Afrika ülkesi -1995-2015	-Sağlık Harcamaları	-OLS, FMOLS ve DOLS	Bulgular sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sunduğunu göstermiştir.
Kamacı ve Yazıcı (2017)	-35 OECD Ülkesi -2000-2014	-Sağlık Harcamaları	-FMOLS ve DOLS -Panel Granger Nedensellik	Sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ve iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Dinçer ve Yüksel (2019)	-E7 Ülkeleri -1996-2016	-Sağlık Harcamaları	-Pedroni Eşbütünlük Testi -Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğu ancak değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Rizvi (2019)	-20 Güney Doğu Asya ve Pasifik Ülkesi -1995-2017	-Sağlık Harcamaları	-Sabit Etkiler -Tesadüfi Etkiler	Ampirik bulgular, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif bir biçimde etkilediğini göstermiştir.
Altunöz (2020)	-15 OECD Ülkesi -2000-2016	-Kamu Sağlık Harcamaları	-Panel OLS	Kamu sağlık harcamaları, ekonomik büyümeyi pozitif bir biçimde etkilemektedir.
Çelik (2020)	-G20 Ülkeleri -2000-2016	-Sağlık Harcamaları	-CCE Tahmincisi -Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi	Kişi başına düşen sağlık harcama artışının ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Sethi vd. (2020)	-Güney Asya Ülkeleri -1996-2018	-Sağlık Harcamaları	-Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Mustafa ve Ansari (2021)	-Pakistan -1971-2016	-Sağlık Harcamaları	-ARDL Metodu	Sağlık harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyümenin pozitif belirleyicilerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Emirkadı (2022)	-D8 Ülkeleri -2000-2019	-Sağlık Harcamaları	-Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi	Sağlık harcamaları ve kişi başına reel gelir düzeyi arasında çift yönlü bir nedensellik saptanmıştır.
Kartal (2022)	-BRICS-T Ülkeleri -2000-2020	-Sağlık Harcamaları	-Panel FMOLS -Panel DOLS	Sağlık harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Biröl ve Demirgil (2022)	-MIST ülkeleri -2000-2018	-Sağlık Harcamaları	-Panel FMOLS -Panel DOLS -Panel VECM Nedensellik	Sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemekte olup uzun dönemde iki değişken arasında karşılıklı nedensellik tespit edilmiştir.
Kocabadak ve Şengür (2023)	-OECD ülkeleri -2000-2018	-Sağlık harcamaları -Ölüm oranı (yeni doğan)	-Panel AMG Tahmincisi	Sağlık harcamalarındaki artışın kişi başına düşen GSYH'yi olumlu etkilediği görülmüştür.

Tablo 1’de hem zaman serisi hem panel veri analizi yapılan çalışmalardan bir kısmı sunulmuştur. Sağlık göstergesi olarak doğuşta yaşam beklentisinin ele alındığı çalışmalarda söz konusu değişkenin büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür (Bloom vd., 2001; Bhargava vd., 2001; Yardımcıoğlu, 2012). Benzer bir biçimde doğuşta yaşama beklentisini kullanan Mayer (2001) doğuşta yaşam beklentisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu saptamıştır.

Sağlık göstergesi olarak sağlık harcamalarının kullanıldığı birçok çalışmada sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Chang ve Ying, 2006; Wang, 2011; Aboubacar ve Xu, 2017; Piabuo ve Tieguhang, 2017; Kamacı ve Yazıcı, 2017; Dinçer ve Yüksel, 2019; Rizvi, 2019; Altunöz, 2020; Çelik, 2020; Kartal, 2022; Birol ve Demirgil, 2022; Kocabadak ve Şengür, 2023).

Çalışmalarında sağlık göstergesi olarak hem sağlık harcaması hem de doğuşta yaşam beklentisini kullanan Şahbudak ve Şahin (2015), söz konusu göstergeler ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Benzer bir şekilde sağlık göstergesi olarak sağlık harcamasını tercih eden çalışmalardan bazılarında sağlık harcamaları ve ekonomi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır (Saraçoğlu ve Songur, 2017; Sethi vd., 2020; Pradhan, 2010; Emirkadı, 2022). Çetin ve Ecevit (2010), kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde zayıf düzeyde pozitif bir etki bıraktığını ancak bu etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığını saptamışlardır. Eggoh vd., (2015) çalışmalarında sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Literatür araştırmasının bu kısmında Türkiye temelinde ekonomik büyüme ve sağlık göstergeleri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini, nedensellik analizini ve politika önerilerini sunan çalışmalar sıralanmaya çalışılmıştır.

Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012), sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 2006:01-2012-03 dönemleri için ele almışlardır. 2008 global ekonomik krizi göz önünde bulundurularak tek kırılmayı dikkate alan Lee ve Strazicich (2004) birim kök testi ve tek kırılmalı Gregory ve Hansen (1996) eş bütünleşme testinden yararlanılan çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Şimşir vd. (2015), Türkiye’nin 1975 ile 2012 dönemini ele alarak sağlık harcamaları, kaba ölüm oranı, doktor sayısı ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde söz konusu üç değişken ile büyüme arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada, sağlık göstergelerinin hem niceliksel hem de niteliksel olarak artması tavsiyesinde bulunulmuştur. Aydemir ve Baylan (2015), GSYİH ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1998-2012 dönemleri için ele almışlardır. Değişkenler arasında hem uzun dönemli bir ilişki bulunmuş hem de çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Arslan vd. (2016), Türkiye’de sağlık göstergelerinin kalkınma üzerindeki etkisini 1975-2012 dönemi için yıllık verilerle analiz etmişlerdir. Sağlık göstergelerini temsilen birçok değişkenin kullanıldığı ve asimetric nedensellik yönteminin uygulandığı çalışmada sağlığa

ilişkin göstergeler ile kalkınma arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Akıncı ve Tuncer (2016) tarafından yapılan ve 2006:Q1-2016:Q2 dönemi kapsayan dönem için sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkisini olduğunu göstermiştir. Ayrıca, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır. Demirgil ve diğerlerinin (2016) çalışmaları Türkiye'de 2010-2016 dönemi aylık verilerini kapsamaktadır. ARDL sınır testinin kullanıldığı çalışmada sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik büyümenin sağlık harcamalarının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erçelik (2018), Türkiye'de 1980-2015 yıllarını kapsayan dönem için ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları değişkenlerini kullanarak değişkenler arasında etkileşim düzeyini belirlemeye çalışmıştır. Bulgular, sağlık harcamalarının kişi başına düşen GSYH'yi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Kızıllı ve Ceylan (2018), yaptıkları çalışmada 1979-2015 dönemine ait yıllık veriler kullanarak bazı sağlık göstergelerinin reel GSYİH üzerindeki etkisini ARDL yaklaşımı başta olmak üzere FMOLS, DOLS ve CCR gibi tahmin yöntemleri ile irdelemeye çalışmışlardır. Fert başına düşen sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi artırdığı her dört tahminciden elde edilen sonuçlarla ampirik olarak desteklenirken; 65 yaş üzeri nüfustaki değişimin reel GSYİH üzerindeki etkisinin FMOLS ve CCE tahmincilerine göre pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı, ARDL ve DOLS tahmincisine göre istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı görülmüştür.

Albayrak ve Öztürk (2021), Türkiye'de 1988-2017 yıllarını kapsayan dönemde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme üzerindeki ilişkiyi kısa ve uzun dönem için analiz etmişlerdir. ARDL sınır testinin kullanıldığı çalışmada hem kısa hem de uzun dönemde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ancak bu etkinin küçük bir değere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Esen ve Keçili (2022), ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi 1975 ile 2018 yılları arasında incelemişler. Bulgular, sağlık harcamalarının ve doğuştan yaşam beklentisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar, sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Fendoğlu ve Gökçe (2021), Fourier ARDL yaklaşımı kullanarak Türkiye'de 2006Q1-2021Q1 dönemi için çeyreklik verileri baz alarak sağlık ve eğitim harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir.

II. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada 1975-2021 dönemleri arası Türkiye'de sağlığa ilişkin seçilmiş göstergelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi zaman serileri analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmaya ilişkin model aşağıda sunulmuştur:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln LNSH_t + \beta_2 SPS_t + \varepsilon_t$$

Analizde yer alan değişkenlerden sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme verilerinin logaritmaları alınmıştır. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Analizde Yer Alan Değişkenler ve Özellikleri

ÜLKE DÖNEM	DEĞİŞKENLER	KISALTMA	KAYNAK
Türkiye 1975-2021	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (\$)	LNGDP	World Bank Data
	Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamamaları (\$)	LNSH	OECD Data
	100 Kişi Başına Düşen Sağlık Personeli Sayısı (Adet)	SPS	TÜİK

A. Fourier Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde öncelikle yapılması gereken değişkenlerin durağanlığını sınamaktır. Nitekim durağan olmayan değişkenler birim kökün mevcut olduğunu gösterir. Durağan olmayan değişkenlerle yapılan analizler, sahte regresyon probleminin yanı sıra meydana gelen bir şok ya da politika değişikliğinin değişken üzerindeki etkisinin kalıcı olmasına neden olmaktadır. Durağanlık sınamasına ilişkin literatür incelendiğinde kullanılan testlerin yapısal kırılmaları/değişimleri dikkate alıp almadıklarına göre sınıflandırdığı söylenebilir. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) başta olmak üzere Phillips-Perron ve KPSS birim kök testleri yapısal değişimleri dikkate almamaktadır.

Birim kök sınamasında yapısal değişimlerin dikkate alınmasının gerekli olduğu görüşüyle birim kök literatüründe köşe taşlardan ilki Perron’un (1989) çalışmasıdır. Bu çalışmadan sonra yapısal değişimleri dikkate alan ve tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) ve Lee ve Strazicich (2004) birim kök testleri geliştirilmiştir. Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003) ise iki kırılmaya izin veren birim kök testleri geliştirmişlerdir. Daha sonra ise Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen birim kök testi alan yazında yer almıştır. Bu test, kırılma tarihinin içsel olarak belirlenmesine ve beş yapısal kırılmaya olanak sağlamaktadır. Yapısal değişimlere izin veren birim kök testleri uygulanırken kukla değişkenlerden yararlanır. Becker, Enders ve Lee (2006) kukla değişken yerine Fourier fonksiyonunu kullanmışlardır. Bu durum yalnızca ani değişimleri değil yavaş gerçekleşen değişimlerinde dikkate alınmasına imkân sağlamaktadır (Yilanci ve Eris, 2012:210).

Becker vd. (2006) Fourier KPSS birim kök testini geliştirmiştir. Fourier KPSS birim kök testi, kırılma sayısı ve tarihinden farklı olarak yumuşak geçişli yapısal değişimleri dikkate almaktadır (Songur, 2019:6). Bu teste ilişkin model aşağıda sunulmuştur:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Bu modelde ε_t birim kök içermeyen hata terimini gösterirken, u_t u’ nun varyansla ilişkisiz fakat benzer dağılıma sahip kalıntılara işaret etmektedir. $Z_t = \left[\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \right]$ şeklinde olup trigonometrik fonksiyona sahip bir vektördür. T’nin örneklem büyüklüğünü; t’nin trendi ifade ettiği denklemde k frekans sayısını göstermektedir.

Durağanlığın analiz edilmesi için gerekli olan denklemler şu şekildedir:

$$y_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (3)$$

$$y_t = a_0 + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (4)$$

Denklemler sırasıyla düzey ve trend durağanlığın boş hipotezi ile test edilmektedir.

Test istatistiği:

$$\tau_\mu(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \check{S}_t(k)^2}{\sigma^2} \quad (5)$$

şeklinde hesaplanabilmektedir. Burada,

$$\check{S}_t(k) = \sum_{j=1}^T \check{e}_j \quad (6)$$

biçiminde belirlenmektedir. Veri üretme sürecinde doğrusal olmayan trendin olmaması durumunda standart KPSS birim kök testi kullanılmaktadır. Bu bağlamda Becker vd. (2006) F test istatistiğini kullanmak suretiyle doğrusal trend yoktur temel hipotezini ileri sürmüşlerdir.

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1)/2}{SSR_1/(T-q)} \quad (7)$$

SSR_0 ve SSR_1 kalıntı kareler toplamını gösterirken q bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Modelde yer alan trigonometrik değişkenlerin anlamlılığı F testi ile sınımlanmaktadır. Eğer analiz sonucunda elde edilen F test istatistik değeri kritik değerlerden küçük ise standart Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) KPSS testi, şayet F test istatistik değeri kritik değerlerden büyük ise Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (FKPSS) durağanlık testi kullanılmalıdır (Naimoğlu ve Özbek, 2022:179-180).

B. Fourier Eşbütünleşme Testi

Değişkenlerin durağanlığı elde edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak için literatürde birçok eşbütünleşme testi geliştirilmiştir. Geleneksel eşbütünleşme testlerinden Granger (1981), Engle and Granger (1987) ve Johansen (1991) testlerinin yanı sıra kırılma tarihlerini modelin içsel olarak belirlenmesine olanak sağlayan ve tek kırılmaya izin veren Gregory-Hansen (1996) testi, iki yapısal kırılmaya olanak sağlayan Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi ve beş tane yapısal kırılmaya imkân sağlayan Maki (2012) testleri geliştirilmiştir. Bu testlerde yapısal değişimler kukla değişken aracılığıyla modele dâhil edilmektedir. Bu durum sadece ani değişimlere izin vermekte yavaş değişimleri dikkate almamaktadır.

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen ve literatüre giren eşbütünleşme testinde test regresyonuna Fourier fonksiyonları dâhil edilerek yavaş değişimlerin de dikkate alınması sağlanmaktadır. Bu testi, diğer eş bütünleşme testlerinden farklı kılan husus, temel hipotezde seriler arasında eşbütünleşme ilişkinin bulunduğu iddia etmesidir. Tsong vd. (2016) türetmiş oldukları Fourier eşbütünleşme testinde

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \mu_t \quad (8)$$

biçimindeki model üzerinden analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Burada $\mu_t = y_t + u_{1t}$, $y_t = y_{t-1} + v_t$ ve $x_t = x_{t-1} + u_{2t}$ şeklindedir. v_t ve y_t sıfır ortalamaya

sahip y_t rassal yürüyüş sürecini, y_t ve x_t birinci farkta durağanlığı ifade etmektedir. d_t ise sabitli model için;

$$d_t = \delta_0 + f_t \quad (9)$$

Sabitli ve trendli model için model

$$d_t = \delta_0 + \delta_1 t + f_t \quad (10)$$

şeklinde ifade edilebilir. İşte burada f_t fonksiyonu trigonometrik fonksiyona sahip

$$f_t = a_k + \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (11)$$

biçiminde bir Fourier fonksiyonudur. Burada T terimi örneklem büyüklüğünü, k frekans değerini, t trendi ifade etmektedir. F testi aracılığıyla trigonometrik fonksiyonların anlamlı olup olmadıkları tespit edilir. Şayet F test istatistik değeri kritik değerlerden büyük ise bu durum F test istatistiğinin anlamlı olduğunu bu nedenle Fourier SHIN testinin kullanılması gerektiğini gösterecektir. Eğer F test istatistiği anlamlı değilse ise bir başka ifade ile F test istatistik değeri kritik değerlerden küçük ise SHIN eş bütünleşme testinin yorumlanması gerekli olacaktır.

Tablo 3: FKPSS Durağanlık Test Sonuçları

Değişkenler	k	Min SSR	Fourier KPSS	KPSS Test İstatistiği	F İstatistiği
LNGDP	1	7.236482	0.371510 (5)	0.839283	71.40294 †
LNSH	1	18.25586	0.418779 (5)	0.890074	46.77989 †
SPS	1	2.955668	0.383520 (5)	0.874643	22.84470 †
ΔLNGDP	3	0.979900	0.113076 (1)*	0.100610 *	2.112134
ΔLNSH	5	0.494000	0.064494 (1)*	0.074690 *	2.532274
ΔSPS	1	13.9033	0.124642 (3) *	0.596664*	3.057144

Not: Newey-West yöntemi kullanılarak elde edilen Bant genişlikleri parantez içerisinde verilmiştir. Fourier KPSS testi için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyinde k=1 için 0.2699, k=3 için 0.7182 ve k=5 için 0.7386'dır. F test istatistiği için kritik değerler %1 anlamlılık düzeyinde 6.730; %5 anlamlılık düzeyinde 4.929 olarak belirlenmiştir. KPSS birim kök testi için kritik değer %1 anlamlılık seviyesinde 0.7390, %5 anlamlılık seviyesinde 0.463; %10 anlamlılık seviyesinde 0.347000 olarak belirlenmiştir. *, ** ve *** değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde durağan olduğunu, † trigonometrik terimlerin %5 seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'te modelde yer alan değişkenlere standart ve Fourier KPSS birim kök testi uygulanarak durağanlıkları sınanmıştır. Trigonometrik terimlerin anlamlı olup olmadığını belirlemek için öncelikle F test istatistiğine bakılır. Düzey durumda seriler incelendiğinde F test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olduğu ve dolayısıyla trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum, durağanlığa ilişkin kararın FKPSS test istatistiği sonuçları üzerinden yorumlanmasını gerektirmektedir. Her üç seride FKPSS test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle düzeyde her üç serinin birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra yine F testi istatistiği değerleri üzerinden yorum yapılmıştır. F test istatistiği kritik değerlerden küçük olduğu için trigonometrik fonksiyonlar

anlamsız bulunmuştur. Bu nedenle, durağanlık analizi Fourier KPSS yerine standart KPSS test sonuçları üzerinden yorumlanacaktır. Standart KPSS test sonuçlarına göre ekonomik büyümeyi temsil eden LNGDP ve sağlık harcamalarını gösteren LNSH %1 anlamlılık düzeyinde, sağlık personeli sayısını temsil eden SPS test istatistikleri %10 anlamlılık seviyesinde kritik değerlerden küçük olduğu için durağandır. LNGDP, LNSH ve SPS arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Fourier Shin eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Tablo 4: FSHIN ve SHIN Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Frekans	MİN SSR	FSHIN Eşbütünleşme Test istatistiği	SHIN Eşbütünleşme Test istatistiği	F-Testi
3	1.041560	0.106818 (3)*	0.087674 (4)	299.8578 [†]

Not: Newey-West yöntemi kullanılarak elde edilen Bant genişlikleri parantez içerisinde yer almaktadır. F test istatistiği için kritik değerler %1=5.774, %5=4.066, %10=3.352, Fourier SHIN testi için kritik değerler %1=0.383, %5=0.202 şeklindedir. * değişkenlerin %1 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşik olduğunu gösterirken †, trigonometrik terimlerin %1 seviyesinde anlamlılığını ifade etmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek amacıyla yapılan testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Öncelikle trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınavan F test istatistiği incelenmiştir. Elde edilen F test istatistik değeri kritik değerlerden büyüktür. Bu sebeple eşbütünleşme ilişkisi Fourier SHIN sonuçları temel alınarak yorumlanmıştır. Bağımlı değişkenin ekonomik büyüme, bağımsız değişkenlerin sağlık harcamaları ve sağlık personel sayısı olduğu modelde FSHIN eşbütünleşme test istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden küçüktür. Bu nedenle temel hipotez reddedilememektedir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna ulaşılmaktadır.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra Fourier fonksiyonları içeren bir yaklaşımla Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen “Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS)” tahmincisi ile uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir.

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini (DOLS)

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	Olasılık değeri
LNHS	0.701335	0.036640	0.0000*
SPS	0.245224	0.115347	0.0404**
C	4.128618	0.168594	0.0000*
CC	0.070500	0.026610	0.0119**
SS	0.194737	0.064880	0.0049*

Not: ** değişkenlerin sırasıyla %1 ve %5 sırasıyla katsayıların anlamlı olduğunu göstermektedir. CC değişkeni kosinüsü, SS değişkeni ise sinüs Fourier fonksiyonlarını ifade etmektedir.

Tablo 5'te DOLS ile tahmin edilmiş uzun dönem katsayı sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, sinüs ve kosinüs terimlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bulgular, sağlık harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın ekonomik büyümeyi (kişi başına gelir düzeyini) yaklaşık %0,70 arttırdığı göstermektedir. Yine sağlık personel sayısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar daha önce yapılan Chang ve Ying (2006), Wang (2011), Bakare ve Olobokun (2011), Ghorashi vd. (2013), Şahbudak ve Şahin (2015), Tuncer (206), Aboubacar ve Xu (2017), Piabuo ve Tieguhanga (2017), Kamacı ve Yazıcı (2017), Erçelik (2018), Kızıl ve Ceylan (2018), Rizvi (2019), Çelik (2020), Mustafa ve Ansari (2021), Kartal (2022), Birol ve Demirgil (2022), Kocabadak ve Şengür (2023) çalışma sonuçlarıyla uyumludur.

C. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Uzun dönem katsayı tahmini değişkenler arasındaki etkileşimin şiddetini gösterirken nedensellik testleri etkileşimin yönünün belirlenmesine olanak sağlar. Bu testlerden biri VAR modeline dayalı Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testidir. Bu testte serilerin durağan olup olmaması aynı ya da farklı seviyelerden eşbütünlük olmaları/olmaması gibi önkoşulların olmaması diğer testlere göre önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu test uygulanırken kurulan VAR modeline dayanarak belirlenen uygun gecikme uzunluğu ile değişkenlerin maksimum bütünlüşme derecesinin (d_{max}) doğru bir biçimde tespit edilmesi nedenselliğin başarılı bir biçimde sınanmasına olanak sağlayacaktır (Göktaş vd, 2018:57-60). Teste ilişkin hipotezler şu şekildedir:

“ H_0 : Y’den X’e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.”

“ H_1 : Y’den X’e doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.”

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Bulguları

Nedenselliğin Yönü	AIC	d_{max}	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
LNGDP \neq LNSH	1	1	5.118831	0.023668**
LNSH \neq LNGDP	1	1	4.378793	0.036389**
LNGDP \neq SPS	1	1	2.775865	0.095695***
SPS \neq LNGDP	1	1	0.824311	0.363923

Not: **, *** sırasıyla %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Çalışmada AIC (Akaike Information Criterion) kriteriyle uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş olup bütünlüşme derecesi de 1 olarak tespit edilmiştir. Tablo 6’ya bakıldığında Toda-Yamamoto nedensellik testine göre hem ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına hem de sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca ekonomik büyümeden kişi başına düşen sağlık personel sayısına ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern büyüme teorilerinden biri olan içsel büyüme teorisi ile ortaya konulan beşerî sermayenin rolü ve bu rolün ekonomik büyüme sürecinde ve ülkeler arası farklılıkları açıklamadaki fonksiyonu dikkate değerdir. Günümüzde refah seviyesinin artışına dönük faaliyetler bütün ülkelerde artarak devam etse de gelişmekte olan ülkelerin bu alanda daha çok çaba göstermesi gerekmektedir. Bu çabayı olanaklı kılacak ve ülke ekonomilerini tam istihdama yakınsayacak unsurlardan birisi beşerî sermayedir. Beşerî sermaye, üretim sürecinde bulunan insanların bilgi ve becerilerinin artmasına ve dolayısıyla üretkenliklerinin artışına imkân tanıyan, eğitim ve sağlık gibi birbirini besleyen iki esas unsur üzerine inşa

edilen bir kavramdır. Beşerî sermayenin esas kaynağı eğitim olsa da bir toplumun sağlık seviyesi hem eğitimi hem de eğitim vasıtasıyla bir bütün olarak beşerî sermayeyi etkilemektedir. Bu nedenle bir toplumun gelişmişlik seviyesinin bir göstergesi olan beşerî sermaye her zaman önemini korumaktadır.

Bu amaçla, yapılan çalışmada beşerî sermaye unsurlarından biri olan sağlık göstergeleri ile büyüme arasında ilişki ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sağlık harcamalarının ve sağlık personel sayısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için 1975-2021 dönemleri arası ele alınarak literatüre katkı sağlanmak istenmiştir. Çalışmayı farklı kılan husus Fourier birim kök ve eşbütünleşme testlerinin kullanılmasıdır. Serilerin durağanlığını test etmek amacıyla standart ve Fourier KPSS birim birim kök testleri kullanılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi amacıyla Fourier SHİN eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Uzun dönem katsayının elde edilmesi için Fourier fonksiyonları dahil edilerek biçimde DOLS tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular teorik kanıtlara ve literatüre paralel bir biçimde sağlık harcamalarının ve sağlık personel sayısının artışının ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testi ile seriler arasında ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik; ekonomik büyümeden kişi başına düşen sağlık personel sayısına ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmanın belirgin kısıtı, gözlem sayısının yetersizliği nedeniyle çalışmanın daha geniş bir zaman dilimini kapsamamasıdır.

Bir ülkede sağlık harcamalarının ve sağlık personel sayısının artması o ülkede sağlık yatırımlarının arttığı bir göstergesidir. Artan sağlık yatırımları, bebek ölüm oranlarının azalmasına, doğuşta yaşam beklentisinin artışına ve o ülkede yaşayan insanların daha sağlıklı ve daha üretken olmalarına zemin hazırlar. Bir ekonomide sağlıklı işgücü arttıkça verimlilik ve üretkenliğin artması dolayısıyla ekonomik performansın iyileşmesi, ekonominin büyümesi beklenir. Türkiye'nin son yıllarda sağlığa dönük yatırımları artsa da sağlık harcamalarının milli gelirden aldığı pay OECD ülkelerinin ortalamasının gerisindedir. Çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlar, Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla ekonomik refahı arttırdığını göstermektedir. Bu sebeple Türkiye'de sağlık harcamalarının kalkınma hedefleri doğrultusunda artırılması önem arz etmektedir.

Sağlık yatırımlarının artması birçok yönüyle ekonomik performansa doğrudan etki etmektedir. Sağlıklı bireylerin beşerî kaliteyi artırması üretkenlik seviyesini etkileyerek uluslararası arenada rekabet avantajı sağlayacaktır. Ayrıca, bu alanda hem kamunun hem de özel sektörün yapacağı yatırımlar istihdamı destekleyecektir. Türkiye'nin sağlık turizmi çerçevesinde sağlık alanında yapacağı yatırımların cari açığı azaltılmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bu nedenle politika yapıcılarının sağlık alanında atacakları adımlar ve alacakları kararlar büyüme ve kalkınma hedeflerini doğrudan etkilemektedir.

Sağlık harcamalarının sadece bir tüketim malı değil, aynı zamanda bir yatırım malı olduğu görüşü dikkate alındığında (Hatam vd., 2014:102) gerek

sağlığa gerek eğitim harcamalarına ayrılan payın artırılmasının emek verimliliğini yükselterek ekonomik büyümeyi artırabileceği düşünülmektedir. Beşeri sermayenin kalite düzeyinin belli bir seviyeye ulaşması finansal ve fiziksel kaynakların elde edilmesine göre hem daha maliyetlidir hem de daha fazla zaman almaktadır. Bu anlayış çerçevesinde beyin göçünü de engelleyecek bir anlayışla bilimsel araştırmaların yapılmasına olanak sağlayan bir ortam inşa edilmelidir. Bu bağlamda, kamu bütçesinden araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) ayrılan payın artırılması, özel sektör alanında Ar-Ge alanlarına yönelik teşviklerin desteklenmesi ve uluslararası arenada meydana gelen yeniliklerin dikkatle takip edilmesi gerekmektedir. Ekonomik açıdan tıbbi cihazlarda net ithalatçı (Kalkınma, Bakanlığı, 2014) ülke konumunda yer alınması ve tıbbi ürün ihracatında düşük bir paya sahip olunması Ar-Ge desteklerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır

Covid-19 pandemisi, iyi işleyen bir sağlık sisteminin önemini göstermesi bakımından dikkat çekici olmuştur. Bu bağlamda sosyal devlet olma özelliği ve aynı zamanda evrensel haklardan biri olan sağlığın erişiminin kesintisiz yapılmasına dönük düzenlemeler ve önlemler, politika yapımcılar tarafından stratejik bir anlayışla ele alınmalı ve hayata geçirilmelidir. Artan nüfus ve yoğun göç hareketleri dikkate alındığında sağlık personel sayısının hem niceliksel olarak artışı hem niteliksel dönüşümü kamu politikalarıyla sağlanmalıdır.

Erdemli bir mal olarak kabul edilen ve pozitif dışsallık yayan sağlık, temel bir yaşam hakkıdır. Bu sebeple etkin, etkili ve verimli bir sağlık sistemi beşeri sermayenin gelişimine katkı sağlar. Bu bağlamda, sağlık sisteminin temel bileşenlerinden olan sağlık çalışanlarının ücret düzeyleri başta olmak üzere refah düzeyini artıracak çalışmalar yapılmalıdır. Sağlık alanında yapılacak yatırımlarda kamu yararı ilkesi gözetilmelidir. Bu anlayışla kamu kaynakları, başta sağlık altyapısı olmak üzere sağlık sisteminde pozitif dönüşüm ve değişimi sağlayacak biçimde kullanılmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi İlyas BAYAR tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aboubacar, B., and Xu, D. (2017). The Impact of Health Expenditure on the Economic Growth in Sub-Saharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7(3), 615-622.
- Acemoglu, D., and Johnson, S. (2007). Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth. *Journal of political Economy*, 115(6), 925-985.
- Akıncı, A., ve Tuncer, G. (2016). Türkiye'de Sağlık Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sayıştay Dergisi*, (102), 47-61.
- Albayrak, S., ve Öztürk, İ. (2021). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Araştırma. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 7(2), 233-257.

- Altunöz, U. (2020). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme İle İlişkinin OECD Ülkeleri İçin Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(1), 85-105.
- Arslan, İ., Eren, M. V., ve Kaynak, S. (2016). Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 287-310.
- Aydemir, C., ve Baylan, S. (2015). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 417-435.
- Bakare, A. A., and Olubokun, S. (2011). Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Study. *Journal Of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(2), 83-87.
- Banerjee, A. V., ve Duflo, E. (2005). Growth Theory Through the Lens of Development Economics. *Handbook of Economic Growth*, 1, 473-552.
- Becker, R., Enders, W., and Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Bedir, S. (2016). Healthcare Expenditure and Economic Growth in Developing Countries. *Advances in Economics and Business*, 4(2), 76-86.
- Berber, M. (2019). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bhargava, A., Jamison, D. T., Lau, L. J., and Murray, C. J. (2001). Modeling the Effects of Health on Economic Growth. *Journal of Health Economics*, 20(3), 423-440.
- Biol, Y. E., ve Demirgil, B. (2022). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: MIST Ülkeleri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 69-78.
- Bloom, D. E., Canning, D., and Sevilla, J. (2001). The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence. *NBER Working Paper*, (858), 1-26.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D and Perron, P. (2009). GLS-Based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both the Null and the Alternative Hypotheses. *Econometric Theory*. 25: 1754-1792.
- Chang, K., and Ying, Y. H. (2006). Economic Growth, Human Capital Investment, and Health Expenditure: A Study of OECD Countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 1-16.
- Çelik, A. (2020). G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(1), 1-20.
- Çetin, M., ve Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). Sosyal Bilimler Sözlüğü. Ankara: Adres Yayınları.
- Demirgil, B., Şantaş, F., ve Şantaş, G. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 388-398.
- Dinçer, H., and Yuksel, S. (2019). Identifying the Causality Relationship Between Health Expenditure and Economic Growth: An Application on E7 Countries. *Journal of Health Systems and Policies*, 1(1), 5-23.
- Domar, E. D. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth and Employment, *Econometrica*. April.
- Domar, E. D. (1947). Expansion and Employment. *American Economic Review*, March.
- Dornbusch, R. F. S and Startz, R. (2011). *Macroeconomics*. 11th Edition, New York, NY: Mc Graw-Hill.
- Eggoh, J., Houeninvo, H., and Sossou, G. A. (2015). Education, Health and Economic Growth in African Countries. *Journal of Economic Development*, 40(1), 93.
- Emirkadı, Ö. (2022). D8 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 241-252.
- Engle, R. F., and Granger, C. W. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erçelik, G. (2018). The Relationship Between Health Expenditure and Economic Growth in Turkey from 1980 to 2015. *Journal of Politics Economy and Management*, 1(1), 1-8.

- Esen, E., and Celik Kecili, M. (2022). Economic Growth and Health Expenditure Analysis for Turkey: Evidence from Time Series. *Journal of The Knowledge Economy*, 13 (3), 1786-1800.
- Fendoğlu, E., ve Gökçe, E. C. (2021). Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Fourier Yaklaşımı. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 203-216.
- Galor, O. (2005). From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. *Handbook of Economic Growth*, 1, 171-293.
- Ghorashi, N., Rad, A., and Eslami, M. (2013). The Study on Factors of Health Economics and Economic Growth in Iran. *Journal of Community Health Research*, 2(3), 208-219.
- Göktaş, P., Pekmezci, A., ve Bozkurt, K. (2018). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Granger, Clive W.J., (1981). Some Properties of Time Series data and Their Use in Econometric Model Specification, *Journal of Econometrics*, Vol:16, ss.121-130
- Gregory, A. W. and Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts. *Journal of Econometrics*. 70(1): 99-126.
- Grossman, M. (1972). The Demand for Health: A Theoretical and Empirical. *National Bureau of Economy Research and Columbia University Press*: New York, NY, USA, 1-111.
- Hatam, N., Tourani, S., Rad, E.H., and Bastani, P. (2016). Estimating the Relationship Between Economic Growth and Health Expenditures in ECO Countries Using Panel Cointegration Approach. *Acta Med. Iranica* 54, 102–106.
- Harrod, R. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *Economic Journal*, March.
- Harrod, R.F. (1948). Towards a Dynamic Economics. London: Macmillan.
- Hatemi-J., A. (2008). Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with An Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35 (3), 497-505.
- Hayaloğlu, P., ve Bal, H. Ç. (2015). Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 35-44.
- Hussain, M., Mushtaq, K., and Saboor, A. (2009). To Investigate The Long–Run Equilibrium Relationship Between Health Expenditure and Gross Domestic Product: A Case Study of Pakistan. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 7 (2), 119-122.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 59, 1551-1580.
- Kamacı, A., ve Yazıcı, H. U. (2017). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(2), 52-69.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). Tıbbi Cihaz ve Tıbbi Malzeme Çalışma Grubu Raporu, 2014-2018, Ankara.
- Kartal, M. (2022). BRICS-T Ülkelerinde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 59-73.
- Kızıl, B. C., ve Ceylan, R. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(50), 197-209.
- Kleiman, E. (1974). The Determinants of National Outlay on Health. *In the Economics of Health and Medical Care: Proceedings of a Conference Held by the International Economic Association at Tokyo* (pp. 66-88). London: Palgrave Macmillan UK.
- Kocabadak, Y., ve Şengür, M. (2023). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kriz ve Salgın Dönemlerinde Analizi. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 5(1), 1-14.
- Lee, J. and Strazicich, M., (2003), Minimum LM unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85, 1082-1089.
- Lee, J. and Strazicich, M.C., (2004), Minimum LM Unit root test with one structural break, *Working Paper, Department of Economics, Appalachian State University*.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

- Lumsdaine, R. L. and Papell, D. H. (1997). Multiple Trend Breaks and the Unit-Root Hypothesis, *The Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks . *Economic Modelling*, 29(5), s. 2011-2015.
- Mankiw, N. G., Romer, D., and Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Mayer, D. (2001). The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America, *World Development*, 29(6), 1025–1033.
- Mehmood, B., Raza, S. H., and Mureed, S. (2014). Health Expenditure, Literacy and Economic Growth: PMG Evidence from Asian Countries. *Euro-Asian Journal of Economics and Finance*, 2(4), 408-417.
- Mehrara, M., and Musai, M., (2011). Granger Causality Between Health and Economic Growth in Oil Exporting Countries, *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, Vol. 1, Issues. 8., ss. 103–108.
- Mushkin, S.J. (1962). Health as an investment. *Journal of Political Economy*, 70(5), 129-157. doi:10.1086/258730
- Mustafa, K., and Ansari, (2021). M. A. The Impact of Health Expenditure on Economic Growth: A Case Study of Pakistan. *GCU Economic Journal*, Volume LIV (1&2), 2021, pp. 25-46
- Naimoglu, M., ve Özbek, S. (2022). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Yeniden Gözden Geçirilmesi: Fourier Yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 174-188.
- Nasiru, I., and Usman, H. M. (2012). Health Expenditure and Economic Growth Nexus: An ARDL Approach for the Case of Nigeria. *Journal of Research in National Development*, 10(3), 95-100.
- Newhouse, J. P. (1974). A Design for a Health Insurance Experiment. *Inquiry*, 11(1), 5-27.
- Özyılmaz, A., Bayraktar, Y., Işık, E., Toprak, M., Er, M. B., Besel, F., Aydın, S., Olgun, M. F. & Collins, S. (2022). The Relationship between Health Expenditures and Economic Growth in EU Countries: Empirical Evidence Using Panel Fourier Toda-Yamamoto Causality Test and Regression Models, *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 19(22):15091.
- OECD. (2021). Health Expenditure, <https://www.oecd.org/fr/els/systemes-sante/health-expenditure.htm> (Erişim Tarihi: 15.09.2023)
- Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Prices Shock, and the Unit Root Hypothesis. *The Econometric Society, Econometrica*, 57 (6), 1361-1401.
- Piabuo, S. M. and Tieguhong, J. C. (2017). Health Expenditure and Economic Growth-A Review of the Literature and an Analysis Between the Economic Community for Central African States (CEMAC) and Selected African Countries, *Health Economics Review*, 7:1, 1–13.
- Pradhan, R. P. (2010). The Long Run Relation between Health Spending and Economic Growth in 11 OECD Countries: Evidence from Panel Cointegration. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(2), 427-438.
- Rizvi, S. A. F. (2019). Health Expenditures, Institutional Quality and Economic Growth. *Empirical Economic Review*, 2(1), 63-82.
- Saraçoğlu, S., ve Songur, M. (2017). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 353-372.
- Sethi, N., Mohanty, S., Das, A., and Sahoo, M. (2020). Health Expenditure and Economic Growth Nexus: Empirical Evidence from South Asian Countries. *Global Business Review*, 0972150920963069.
- Snowdon, B. ve Vane, H. (2005). *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*. Cornwall: Edward Elgar Publishing.
- Songur, M. (2019). Fourier Yaklaşımı İle Fisher Hipotezini Yeniden Gözden Geçirmek: Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 186-200.
- Stock, J. H., ve Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.

- Şahbudak, E. ve Şahin, D. (2015). Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: BRIC Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi . *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (4) , 154-160.
- Şimşir, N. C., Çondur, F., Bölükbaş, M., ve Alataş, S. (2015). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (604), 43-54.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* , 2 (2) , 111-117.
- Toda, H.Y. and Yamamoto, T. (1995) Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Todaro, M. P., and Smith, S. C. (2020). Economic Development. UK: Pearson.
- Tsong, C.C., Lee, C.F., Tsai, L.J., and Hu, T.C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Ünsal, E. (2007). İktisadi Büyüme. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Wang, K. M. (2011). Health Care Expenditure and Economic Growth: Quantile Panel-type Analysis. *Economic modelling*, 28(4), 1536-1549.
- Weil, D. N. (2013). Economic Growth, Essex: Pearson Education.
- Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2) , 27-47
- Yılanci, V., and Eris, Z. A. (2012). Are Tourism Markets of Turkey Converging or Not? A Fourier Stationary Analysis. *Anatolia*, 23(2), 207-216.
- Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

SUMMARY

Today, although activities to increase the level of welfare continue to increase in all countries, developing countries need to make more efforts in this field. Human capital is one of the factors that will bring the economies of developing countries closer to full employment. Human capital, which enables people in the production process to increase their knowledge and skills and thus increase their productivity, is built on two basic elements that feed each other: education and health. Although education is the main source of human capital, the health level of a society affects both education and, through education, human capital as a whole. Although education and health interact and depend on each other, health is a prerequisite for productivity and successful education is only possible with adequate health conditions. Health capital can increase the return on education capital for various reasons. Health is an important factor in ensuring school attendance. In addition, healthy children do well in school and have a productive educational process. Healthier people can work harder and longer. These aspects directly increase labor productivity. Good health conditions are therefore both an influencing and determining factor in boosting countries' economic growth. Moreover, the tendency of healthy individuals to save more accelerates the growth of capital accumulation. Increased capital accumulation paves the way for higher economic growth.

Considering that the share of national income allocated to health expenditures by member countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), of which Turkey is one of the founding members, was 8.8% on average in 2019, before the COVID-19 outbreak, it will be seen that

Turkey's health expenditure ratio of 4.55% is not at the desired level. For this purpose, this study aims to analyze the relationship between health indicators, one of the human capital elements, and growth. In this framework, the impact of health expenditures and the number of health personnel on economic growth is analyzed for the period 1975-2021 for Turkey, thus contributing to the literature. What makes the study different is the use of Fourier unit root and cointegration tests. Standard and Fourier KPSS unit root tests are used to test the stationarity of the series. Fourier SHIN cointegration test is preferred to test the cointegration relationship. DOLS estimator is used for long-run coefficient estimation. In line with the theoretical evidence and the literature, the findings show that the increase in health expenditures and the number of health personnel increases economic growth. The Toda-Yamamoto causality test was used to determine the direction of the relationship between the series. A bidirectional causality relationship was found between economic growth and health expenditures, while a unidirectional causality relationship was found from economic growth to the number of health personnel per capita. The obvious limitation of the study is that the study did not cover a wider time period due to the insufficient number of observations.

An increase in health expenditures and the number of health personnel in a country is an indicator of an increase in health investments in that country. Increased health investments lead to lower infant mortality rates, higher life expectancy at birth, and healthier and more productive people living in that country. As a healthy labor force increases in an economy, it is expected that productivity and efficiency will increase, thus economic performance will improve and the economy will growth. Although Turkey's investments in health have increased in recent years, the share of health expenditures in national income lags behind the average of OECD countries. The empirical results from the study also show that health expenditures increase economic growth and economic welfare.

The increase in health investments has a direct impact on economic performance in many ways. Healthy individuals increasing human quality will affect the level of productivity and provide a competitive advantage in the international arena. In addition, both public and private sector investments in this area will support employment. Turkey's investments in health within the framework of health tourism will contribute to reducing the current account deficit. Therefore, the steps and decisions to be taken by policymakers in the field of health directly affect growth and development goals.

Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği

Kurtuluş MERDAN*

ÖZ

İktisadi büyüme, bir ülkenin ekonomik alandaki gelişmişlik düzeyini ortaya koyan temel göstergelerin başında gelmektedir. Literatürde iktisadi büyümenin gerçekleşmesi durumunda istihdamın da artacağı yönünde genel bir kanaat hakimdir. Fakat son yıllarda uygulamada bu düşüncenin tersi sonuçlar elde edildiği de gözlenmektedir. İktisatçılar arasında yoğun bir tartışma alanı bulan bu süreç, istihdam yaratmayan bir büyüme olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik büyümenin istihdam artışı yaratmadığı bu süreçte genel olarak işsizlik oranları da artış göstermektedir.

Bu çalışmada; istihdam, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan modeller açıklanmıştır. Bu amaçla Türkiye’de 1990-2022 dönemi için ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla “Johansen Eş Bütünleşme Testi”ne ve “Granger nedensellik Analizi”ne başvurulmuştur. Yapılan analiz neticesinde kısa dönemde ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, uzun dönemde ise iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Analize dahil edilen diğer değişkenler arasında ise bir nedensellik bulgusuna ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İstihdam, İşsizlik
JEL Sınıflandırması: J64, O11, O40

The Relationship of Economic Growth, Unemployment and Employment: The Case of Turkey

ABSTRACT

Economic growth is one of the main indicators that reveal the level of economic development of a country. There is a general opinion in the literature that if economic growth occurs, employment will also increase. However, in recent years, it has been observed that the opposite of this idea has been obtained in practice. This process, which has found an area of intense debate among economists, is called growth that does not create employment. In this process, where economic growth does not create an increase in employment, unemployment rates increase in general.

In this study; Models revealing the relationship between employment, unemployment and economic growth are explained. For this purpose, "Johansen Co-Integration Test" and "Granger Causality Analysis" were applied to examine the relationship between economic growth, employment and unemployment for the period 1990-2022 in Turkey. As a result of the analysis, it has been determined that there is a positive relationship between economic growth and employment in the short run, and there is no relationship between the two variables in the long run. There was no causality finding among the other variables included in the analysis.

Key Words: Economic Growth, Employment, Unemployment
JEL Classification: J64, O11, O40

* Dr. Öğr. Üyesi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe Bölümü.
kurtulus_m@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-4513-0920

(Makale Gönderim Tarihi: 17.09.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 12.11.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1361775

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin başarı göstergeleri arasında ekonomik büyüme ve istihdam önemli yer tutmaktadır. Bu iki değişken gelişmiş ülkeler başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerle birlikte birçok ülkenin ekonomi politikalarının vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Ekonomik büyüme, herhangi bir ülkede herhangi bir zaman diliminde üretilen tüm mal ve hizmet miktarındaki artış anlamına gelirken; mal ve hizmet üretiminin bir neticesi olarak ortaya çıkan istihdam ise üretimi gerçekleştirebilmek için işgücü maliyetleri, kullanılan teknikler ve kapasite kullanım oranları gibi değişkenlerin dikkate alınmasını ifade etmektedir (Akyıldız, 2006). Ekonomik büyümenin istihdamı artırarak refah düzeyine katkı sağlaması; ülkelerin kalkınmışlık düzeyine, istihdam odaklı büyüme modellerinin uygulanmasına, sürdürülebilir ekonomi politikalarına bağlıdır (Çondur vd., 2016: 1066). Bu etkilerin geniş perspektifte yer alması ekonomik büyüme ile istihdam ilişkisini literatürde önemli kılmaktadır.

Bir ülkede ekonomik büyüme, tam istihdam düzeyinin altında kalan ve âtıl durumda bulunan iktisadi kaynakların daha verimli kullanılması ve eskiyen kaynakların yerine yenilerinin eklenmesiyle gerçekleşir (Kaynak, 2005). Ekonomistler arasında, ekonomik büyümenin istihdamı artıracığı yönünde kabul görmüş genel bir kanaat bulunmaktadır. Fakat son dönemlerde uygulamada bu düşüncenin aksine sonuçlar elde edilmekte, bazı ülkelerde bir taraftan büyüme artarken diğer taraftan istihdamın azalması dikkat çekmektedir. İstihdamsız büyüme olgusu olarak adlandırılan bu süreç, son yıllarda ekonomistlerin üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi haline gelmiştir. İstihdamsız büyümenin olduğu bu süreçte işsizlik oranları da genellikle artış göstermektedir (Murat ve Eser, 2013: 94).

Ülke ekonomilerinde ekonomik büyüme ve istihdamın yanında birlikte ele alınması gereken diğer önemli unsur da işsizliktir. Yapılacak değerlendirmelerde incelemenin sınırlı kalmaması için işsizlik değişkeninin de dikkate alınması gerekmektedir. İşgücü piyasalarındaki genel görünüm ekonomik büyümenin istihdamı artırdığı, işsizliği azaltacağı yönündedir. İstihdam yaratmayan büyüme sürecinde, ekonomik büyümeye paralel olarak işsizlik oranlarında da artış görülmektedir. Ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik arasında var olan bu bütünleşik ilişki, bu değişkenlerin birlikte incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu değişkenlerin yanında ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri için kişi başına GSYH değişkeni de diğer bir ölçüt ya da referans olarak kullanılabilir. Tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışma; ekonomik büyüme, istihdam, işsizlik ve kişi başına GSYH kavramları üzerine ilişkilendirilerek hazırlanmıştır.

Türkiye’de ekonomik büyümenin seyrine bakıldığında, belirli dönemlerde önemli kırılganlıklar yaşanmış ve bunun sonucunda istikrarlı bir büyüme sağlanamamıştır. 24 Ocak 1980 kararları sonrasında Türkiye bankacılık ve finans krizine maruz kalmıştır. Daha sonra Kasım 2000 ile Şubat 2001 krizleri meydana gelmiş ve her kriz sonrasında ekonomik büyümede ciddi problemler yaşanmıştır. 2002 yılından sonra ekonomik büyümede yükselen bir büyüme trendi yakalanmış, bu durum 2009 küresel kriziyle sekteye uğramış, ardından ekonomide küçülme

yaşanmıştır. 2010 yılından itibaren ise ekonomi tekrar büyüme trendine girmiştir. İşsizlik oranında ise 1990'lardan itibaren önemli bir artışın yaşandığı ve bu durumun günümüze kadar artarak devam ettiği gözlenmiştir.

Tüm bu gelişmeler eşliğinde ekonomik büyüme, istihdam, işsizlik ve kişi başına GSYİH ilişkisini Türkiye ekseninde değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada; başlangıçta kavramsal olarak ekonomik büyüme, işsizlik, istihdam ve kişi başına GSYİH kavramları ele alınmıştır. Ardından seçilmiş literatür örneklerine yer verilmiştir. Devamında ekonomik büyüme, işsizlik istihdam ve kişi başına GSYİH oranları ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Teorik olarak istihdam ile büyüme arasında pozitif, işsizlik ile negatif bir ilişkinin olduğu kabul edilse de, yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ile istihdam değişkenleri arasında kısa dönemde pozitif bir ilişkinin olduğu, uzun dönemde ise her iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Analize dahil edilen diğer değişkenler arasında ise herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşılamamıştır.

Geçmişte ortaya konulan çalışmalar göz önüne alındığında; Türkiye için istihdam, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi birlikte alacak şekilde ortaya koyan çalışmaların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmayı benzerlerinden farklı kılan modele sadece istihdam, işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenlerini değil aynı zamanda kişi başına GSYİH değişkenini de dahil etmesidir. Bu çalışma ile literatürde ortaya çıkan bu boşluğu gidermek amaçlanmıştır.

I. KAVRAMSAL AÇIDAN İSTİHDAM, İŞSİZLİK, EKONOMİK BÜYÜME VE KİŞİ BAŞINA GSYH

İstihdam kavramı kullanım şekline göre farklı tanımlanmaktadır. İstihdamı dar ve geniş anlamda tanımlamak mümkündür. Dar açıdan istihdamda üretim faktörlerinden sadece emek faktörüne yer verilmektedir. Geniş anlamda istihdam ise üretime tüm üretim faktörleri dâhil edilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 361). İstihdam kavramı daha çok emek faktörü için dar kapsamlı olarak kullanılmaktadır. İstihdam kavramı eksik, tam ve aşırı istihdam olmak üzere üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Eksik istihdam; üretim faktörlerinin tamamının kullanılmaması, bir kısmının âtil bırakılması şeklinde tanımlanmaktadır. Tam istihdam, üretim faktörlerinin tamamının üretimde kullanılmasını ya da boş kalan üretim faktörünün olmaması olarak ifade edilmektedir. Aşırı istihdam ise mevcut üretim faktörlerinin tamamının çalışmasına rağmen hala işgücüne ihtiyaç duyulması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2009: 142).

İşsizlik olgusu kavramsal tanımlamaya göre; çalışma çağındaki nüfusun, çalışmak istediğinde olup iş bulamayan, nedeni kendileri olmayan bir insan gücü kaybı olarak değerlendirilebilir (Ekin, 2003: 2; Gök, 2004: 34). İşsizlik; işgücünden üretim elde etmek amacıyla süregelen, tüm ekonomik önlemlere rağmen son dönemlerde etkisini artıran, ekonomik sisteminin dengesini bozan bireysel ve toplumsal bir gerçekliktir (Kumaş, 2001: 10; Alancıoğlu ve Utlu, 2012: 190). Literatürde işsizliğin türlerine göre birçok tasnif bulunmaktadır. İstihdama katılamama ve istihdamda kalamama nedenleri değişik şekillerde işsizlik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin iradesi iradi ve gayri iradi işsizliği, teknolojik

gelişmelere ayak uyduramama teknolojik işsizliği, ekonomide yaşanan daralmalar konjonktürel işsizliği, mesleki yetersizlik ve coğrafi ulaşılmazlık yapısal işsizliği, yapılan işin döneminin sona ermesi mevsimsel işsizliği ortaya çıkarmaktadır. Açık işsizlik türlerinden sadece arızı işsizlik bireylerin kendi isteğine bağlıdır (Dinler, 2003: 451).

Ekonomik büyüme olgusu daha çok gelişmekte olan ülkelerde önem arz etmektedir. Nüfusun sürekli artmasına bağlı olarak insan ihtiyaçlarındaki artan gereksinim mevcut üretimin daha fazla artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bir ülkede belirli bir dönem içerisinde mal ve hizmet miktarının sürekli artış göstermesine ekonomik büyüme denilmektedir. Ekonomik büyüme aynı zamanda bir ülkede yaşayan bireylerin hayat standartlarını sürekli artırmanın tek yoludur. Bu bağlamda bütün ülkelerin makroekonomik hedeflerinden bir tanesi de ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir (Ünsal, 2003: 15). Literatürde genel kanıyı ekonomik büyüme ile istihdam kapasitesinin artıracığı düşüncesi oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra büyüme ile işsizlik ilişkisi büyümenin niteliğine göre farklılık göstermektedir. Bu noktada büyümenin ne şekilde oluştuğu, emek yoğun mu sermaye yoğun mu büyümenin olduğu, iç pazara mı dış pazara mı yönelik olduğu, hangi sektörlerde karşılık bulduğu gibi etkenler bu ilişkiyi şekillendirmektedir (Yılmaz, 2005: 64-65; Alancıoğlu ve Utlu, 2012: 91).

Kişi başına düşen gelir olgusu ülkelerin refah seviyelerini gösteren önemli ölçütlerden biridir. Literatürde milli gelirin nüfusa bölünmesiyle hesaplanan basit bir aritmetik ortalamayı ifade etmektedir fakat ülke refahı için aritmetik ortalama tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Kişi başına milli gelirin artması ve gelir dağılımında çarpıklığın az olması, hem yoksulluğu azaltmakta hem de refah artışı sağlamaktadır (Aydın, 2022: 26).

II. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR ÖRNEKLERİ

Yerli ve yabancı alan yazınında istihdam, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi test eden birçok çalışma bulunmaktadır. Ortaya konulan çalışmalarda kullanılan ekonomik yöntem ve ele alınan zaman dilimi değişiklik göstermektedir. Burada öncelikle Türkiye eksenli gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmektedir:

Ele alınan ilk çalışmada Yılmaz (2005), işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü 1978-2004 dönemi verileri kapsamında ortaya koymuştur. Bu ilişkinin yönünü Granger nedensellik testi ve Son Tahmin Hata Kriteri (FPE) ile belirlemiştir. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgular kapsamında işsizlik ile büyüme oranı arasında belirlenen dönemde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olmadığı sadece işsizlik oranından büyüme oranına yönelik tek taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Uysal ve Alptekin (2009)'in ortaklaşa gerçekleştirdiği çalışmada, 1980-2007 dönemi esas alınmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki teorik ilişki yıllık veriler esas alınarak VAR modeli aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında işsizlikten ekonomik büyümeye yönelik tek taraflı nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Korkmaz ve Yılgör (2010), büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Granger

nedensellik testine göre incelemiştir. Verilerin değerlendirilmesi 1997-2009 dönemi için çeyrek yıllık olarak yapılmıştır. Çalışmanın ekonomik büyümedeki bir artış beklentilere uygun şekilde istihdam oranını da artırmaktadır.

Muratoğlu (2011), istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ele almıştır. Türkiye’de 2000-2011 döneminde istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde, herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

Alancıoğlu ve Utku (2012) çalışmalarında ekonomik büyüme ile işsizlik oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi “Eş bütünleşme Testi”ne göre analiz etmişlerdir. Yıllık verilerin analizinde 1980-2020 dönemi baz alınmıştır. Çalışma sonunda işsizlik ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuca göre ekonomik büyüme, istihdamı istenilen düzeyde etkileyememektedir.

Kanca (2012), ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Granger eşbütünleşme testine göre ele almıştır. Türkiye ekonomisinde 1970-2010 dönemi için işsizlik ile büyüme oranı arasındaki ilişkinin yönü araştırılmıştır. Yapılan analiz neticesinde işsizlik ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Nedensellik ilişkinin yönü, büyüme oranından işsizlik oranına doğru gerçekleşmiştir.

Ertuğrul ve Uçak (2013) çalışmalarında istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için 2000-2012 dönemini esas almışlardır. Yapılan analiz neticesinde, küresel kriz sonrasındaki yüksek büyüme dönemlerinde, ekonomik büyümenin istihdamı artırdığı sonucuna varmışlardır.

Özdemir ve Yıldırım (2013)’ın ortaklaşa yaptıkları çalışmada, 2005-2013 döneminde istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda kısa dönemde ekonomik büyümeden istihdama doğru tek yönlü bir ilişki söz konusu iken, uzun dönemde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Murat ve Eser (2013) yaptıkları çalışmada, 1970-2011 dönemi için istihdamsız büyüme olgusunu istihdam esnekliği ve eşiklerine göre ele almışlardır. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin yıllar itibarıyla istikrarsız olduğu gözlenmiştir. Yapılan değerlendirmede 1993, 2000, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında istihdamsız büyüme tespit edilmiştir. İstihdamsız büyümenin en büyük nedeni olarak işgücü verimliğinde yaşanan artış gösterilmiştir.

Altuntepe ve Güner (2013) çalışmalarında, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için 1988-2011 dönemini esas almışlardır. Çalışma sonunda ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Akbaş ve Şentürk (2014); enflasyon, büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişkileri Türkiye ekseninde ele almışlardır. Çalışmada 2005-2012 dönemi esas alınmıştır. Çalışmanın sonunda işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır.

Timur ve Doğan (2015) çalışmalarında, 1980-2014 dönemi için Türkiye’de büyüme oranı ile istihdam oranları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Yıllık veriler

kullanılarak gerçekleştirilen analizde Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Çalışma sonunda ekonomik büyüme ile istihdam arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Turan (2015), ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisini ele almıştır. Çalışmada Türkiye için 1962Q1-2014Q3 dönemi esas alınmıştır. Çalışmanın sonunda uzun dönemde büyüme ve işsizlik arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiş ve Türkiye’de istihdamsız büyüme olgusunun varlığına işaret edilmiştir.

Köse (2016); ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Türkiye ekseninde ele almıştır. Bu kapsamda 2003-2014 dönemi esas alınmıştır. Çalışma sonunda enflasyon ile işsizlik arasında tek yönlü asimetric bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Aynı zamanda büyümeden işsizliğe doğru tek yönlü ve simetrik bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Çundur, Erol ve Göckli (2016) çalışmalarında, 2000-2015 döneminde Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Değişkenler arasında çift yönlü ilişkinin kısa dönemde görüldüğü, uzun dönemde ise istihdam oranından büyüme oranına doğru yönelen bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Durmuş ve Akbulut (2017), yaptıkları çalışmada ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişkiyi Türkiye ekseninde ele almışlardır. Bu kapsamda 1980-2016 dönemi için Bayer ve Hanck eş bütünleşme analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesi için elde edilen sonuçlardan, büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Aksu (2017) çalışmasında, 1960-2009 dönemi için Türkiye’de büyüme ile istihdam arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışma sonunda ekonomik büyüme ile istihdam arasında kısa dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucu elde edilmekle birlikte, istihdamın büyüme etkisinin uzun dönemli olduğu tespit edilmiştir.

Akcan (2018), 2000-2017 döneminde ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi kapsamında ele almıştır. Çalışmada çeyreklik veriler kullanılmış ve bu veriler Granger nedensellik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile işsizlik değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre; 2000-2017 dönemi içerisinde istihdamsız büyümenin Türkiye’de geçerliliği reddedilmiştir.

Altınöz (2019), Türkiye’de 2005-2018 dönemi için istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisini ele almıştır. Çalışmada ARDL yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, istihdamdan büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilemezken, büyümeden istihdama doğru negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Ulga (2022) çalışmasında, Türkiye’de ekonomik büyümenin yapısını ve istihdam etkilerini ortaya koymuştur. 2000-2021 dönemini esas aldığı çalışmada Türkiye ekonomisi için istihdam esnekliğini hesaplayarak ekonomik büyümenin istihdam etkisini, istihdam esnekliği yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma

sonucunda elde edilen bulgular 2000, 2002, 2003, 2004, 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyümenin yaşandığına işaret etmektedir.

Yerli alan yazınının ardından yabancı alan yazınında da ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik arasındaki ilişkiyi test eden birçok çalışma bulunmaktadır. Burada yabancı çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmektedir:

Walterkirshen (1999), ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizine göre ortaya koymuştur. Avrupa Birliği ülkelerini örnek aldığı çalışmasında 1988-1998 yıllarını analize tabi tutmuştur. Çalışmanın sonunda büyüme ile istihdam arasında güçlü ve pozitif bir ilişki, büyüme ile işsizlik arasında ter yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konulmaktadır. Elde edilen bu bulgular Okun Yasası'nı destekler niteliktedir.

Momete (2007), ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Romanya ekseninde ele almıştır. 1997-2005 dönemini esas aldığı çalışmada büyüme ile istihdam arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Büyüme oranı arttıkça istihdamda azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Noor, Mohamed ve Ghanı (2007) çalışmalarında, işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisini Okun kanunu kapsamında incelemişlerdir. 1970-2004 dönemini nedensellik ilişkisi kapsamında Malezya ekseninde ele almışlardır. Çalışma sonunda işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Sodipe ve Ogunrinola (2011), ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisini Nijerya ekseninde incelemişlerdir. Araştırma sonucunda büyüme ve istihdam ilişkisine düzey yönünden bakıldığında pozitif bir ilişki, artış oranı yönünden bakıldığında ise istihdam artışı ve büyüme oranı arasında negatif bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Kreishan (2011), büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi Ürdün ekseninde ele almıştır. Çalışmasında 1970-2008 dönemini eş bütünleşme kapsamında incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyüme ile işsizlik arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı kabul edilmiştir.

Leshoro (2013), ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Afrika ekseninde ele almıştır. 2000-2012 döneminde ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında, büyümeden istihdama yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Funlayo (2013), ekonomik büyümenin istihdamda artışına neden olup olmadığını Nijerya ekseninde araştırmıştır. Ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgular kapsamında ekonomik büyümenin istihdam artışını desteklemediği kabul edilmiştir.

Temitope ve Leshore (2013), ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Güney Afrika ekseninde ele almışlardır. 2000-2012 dönemini esas aldıkları çalışmalarında Toda- Yamamoto nedensellik analizi tekniğini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre istihdamdan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşılmış ve istihdamsız büyümenin geçerliliği kabul edilmiştir.

Biyase ve Bonga-Bonga (2015), ekonomik büyüme ile istihdam ilişkisini

Güney Afrika örneği üzerinden ele almışlardır. Çalışmada 1970-2008 yılları arası yıllık veriler kullanılmış ve veriler Yapısal VAR (SVAR) analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın ana amacını, istihdamın ekonomik büyümeye etkisini 2008 küresel kriz öncesinde ele almak oluşturmaktadır. Çalışma sonunda elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile istihdam arasında zayıf ya da nötr bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Güney Afrika’da istihdamsız büyümenin geçerliliği kabul edilmiştir.

Meyer (2017), ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisinin nasıl gerçekleştiğini Güney Afrika ekseninde incelemiştir. Çalışmada 2002-2016 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler kullanılmış ve bu veriler Granger nedensellik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonunda ekonomik büyüme ve istihdam değişkenleri arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkilerinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yerrabati (2021), istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi serbest meslek sahipleri açısından ele almıştır. Çalışmasında seksen üç adet gelişmekte olan ülkeye ait 2002-2015 dönemini kapsayan veriler kullanılmış ve veriler dinamik panel veri analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonunda, serbest meslek çalışanlarının sayısının artmasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Bir ülkede ekonomik büyüme yaşanmış olmasına rağmen, bunun istihdam oranlarına hiç yansımaması ya da düşük oranlarda yansımaları istihdamsız büyüme veya istihdam yaratmayan büyüme olarak ifade edilmektedir. Literatürde ekonomik büyüme, istihdam ve işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda uygulanan yöntem, döneme ve ülkelere bağlı olarak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda ekonomik büyüme ile istihdam arasında ya da ekonomik büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü, bazılarında tek yönlü bir ilişkinin olduğu ya da herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ortaya konulmuştur. Yine söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin ekonomilerin genişleme, duraklama ve daralma dönemlerinde de farklılıklar gösterdiğine yönelik çalışmalara da literatürde yer verilmektedir.

III. TÜRKİYE’DE 1990-2022 YILLARI ARASINDAKİ EKONOMİK BÜYÜME, İŞSİZLİK VE İSTİHDAM DURUMU

Bir ülke ekonomisinde yaşanan yüksek oranlı büyümenin gerekli/yeterli oranda istihdam artışı yaratmaması ya da tam aksine işsizliği artırması literatürde “istihdamsız büyüme” olarak adlandırılmaktadır. İstihdamsız büyüme koşulları nedeniyle ekonomik büyümedeki artışa paralel olarak işsizlik oranları da artış göstermektedir (Yazıcı, 2018: 2).

Türkiye; 1980 öncesi dönemde ekonomik büyüme ile orantılı bir şekilde istihdam artışı ortaya koyarken, 1980 sonrası dönemde uygulanan politikalar neticesinde büyüme ve istihdam ilişkisinin pozitif varlığının ortadan kalktığı gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkışında üretimin iç pazara göre değil dış pazara göre şekillenmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda iç pazarın aksatılması sürecinde maliyetlerin azaltılması uğruna daha az emek gücüyle daha fazla üretim yapılması gündeme gelmiştir. Böyle bir politikanın uygulamaya

konulması yatırımları kısıtlamış ve daha fazla emek gücü elde edilerek üretimin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır (Kara ve Duruel, 2005: 375-376).

Türkiye ekonomisi; 1990'lı yıllarda yüksek enflasyonun, kamu açıklarının ve yüksek kamu borç yükünün olduğu bir ortamda büyümeye çalışmıştır. Bu dönemde hem büyüme hem de yüksek enflasyon birlikte gerçekleşmiş, ülke uzun süre yüksek enflasyon ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönem içerisinde cari işlemler açığının sürekli artması, finansal kurumlara olan güvenin azalması, risk ve belirsizliklerin artması sonucunda sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu durum ülkeyi 1994 ve 1998 yıllarında finansal krize sürüklemiştir (Ulga, 2022: 86). Bu dönemde enflasyon oranı %70'lere, bileşik faiz oranı %106'lara kadar ulaşmış ve bütçe açıklarıyla beraber borçlanma maliyeti de artmıştır. Enflasyonla mücadelede 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile uygulamaya konulan program 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle sekteye uğramıştır. 2001 krizinin ardından Türkiye'de birçok firma kapanmış ya da üretimde kısıtlama yoluna gidilmiştir. Türkiye 2001 Şubat krizinden sonra döviz kurlarını dalgalanmaya bırakmış, esnek döviz kuru sistemine geçerek faizleri denetim altına almaya çalışmıştır (Condur vd., 2016: 1070). Finansal sektörde ortaya çıkan kriz sonrasında uygulamaya konulan reformlar ve ekonomik istikrar politikalarıyla 2002-2008 dönemlerinde Türkiye devamlı büyürken, büyümedeki artış carı açıkla birlikte gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bu büyüme ortamı işsizliğin azaltılmasına çare olamamış, istihdam yaratmayan büyüme sorununun Türkiye'de geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur (Barışık vd., 2010: 89).

2002-2008 yılları arasında büyüme oranları yüksek olmakla birlikte 2005 yılından itibaren azalma eğilimine girmiştir. 2007 yılında ABD'de başlayan ve hızla yayılan 2008 krizinin etkisiyle birlikte ekonomi giderek küçülmüş ve negatif bir büyüme oranı (%-4,8) ortaya çıkmıştır (Condur vd., 2016: 1070). Türkiye'nin 2008/2009 krizi sonrasındaki performansı da dünya ekonomisi ile orantılı bir şekilde gelişmiştir. Büyüme oranındaki düşüş dünya ülkelerine göre daha fazla olmuş, yabancı kaynaklarda azalış ve dış borçlardaki artış ile daha olumsuz bir durum sergilenmiştir (Göcen, 2017: 69). 2008 küresel krize karşı Türkiye iç ve dış talebi canlandırmaya, sermaye girişlerini artırmaya ve iç kredi kanallarını açmaya yönelik birtakım tedbirler almıştır. İstidama yönelik ise kısa vadeli istihdam yaratan programlar, işgücü esnekliğine yönelik aktif işgücü politikalarının yaygınlaştırılması, hayat boyu öğrenme stratejilerinin uygulanması ve esnekçalışma modellerinin teşvik edilmesi gibi önlemler uygulamaya konulmuştur (Erol ve Özdemir, 2012: 53).

2010 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi güçlü bir performansla başlangıç yapmış ve 2010 yılının sonunda ekonomik büyüme %9,2 oranında bir artış göstermiştir. Türkiye ekonomisinin yakaladığı bu büyüme oranı 2011'de de devam etmiş ve Türkiye Çin'den sonra en fazla büyüyen ülke olmuştur. Fakat 2013 yılında Gezi Parkı olaylarının başlamasıyla bu olumlu gelişmeler kesintiye uğramış, kurlardaki artışla birlikte ekonomik büyüme %2 seviyesine gerilemiş, işsizlik oranları %9,2'lere ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinde gerileme süreci devam ederken 2016 yılında FETÖ'nün darbe girişimi ile kırılğan olan ekonomik yapısı

iyice zayıflamıştır. 2018 yılında ise ABD ile yaşanan siyasi gerginlik kur fiyatlarına yansımış, bazı şirketler konkordato ilan etmiş, işsizlik rakamları son 15 yılın en yüksek değerine ulaşmıştır (Ulga, 2022: 94). 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 pandemisi 2020 Mart ayında Türkiye’de etkisini göstermeye başlamış ve bu durum Türkiye ekonomisini derinden etkilenmiştir. Bu süreçte birçok firma üretimi durdurmak zorunda kalmış ve buna bağlı olarak da üretim azalmıştır. Ortaya çıkan bu gelişmeler hem arz hem de talep yönünden ülke ekonomisini etkilemiştir. Pandemi sürecinden önce zayıf ve kırılgan olan Türkiye ekonomisi bu süreci ekonomik olarak zor atlattığı ve diğer ülkelere göre bu süreçten daha fazla etkilenmiştir.

Türkiye’nin ekonomik büyüme, işsizlik ve istihdamına yönelik sayısal bulgular Tablo 1’de özetlenmektedir. Ekonomik büyüme oranları kriz dönemleri hariç sürekli artış eğilimindedir. Yıllar itibariyle geçmişten günümüze kadar istihdam oranında sürekli bir azalma meydana gelmiştir. İşsizlik oranlarında ise sürekli bir artış görülmektedir. 1990 yılında %8 olan işsizlik oranı 2022 yılına gelindiğinde %10,4’e çıkmıştır. İşsizlik oranları 2015 yılından itibaren çift rakamlara ulaşmıştır. Kişi başına GSYH değerlerinde ise 1990 yılından günümüze kadar artış görülmekle birlikte bu artış kriz dönemlerinde yerini azalışa bırakmıştır. 1990 yılında 2687\$ olan kişi başına GSYH değeri, 2022 yılında 10655\$ olmuştur. Kişi başına GSYH değerlerindeki artış ya da azalış ekonomik büyüme oranına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de Büyüme, İstihdam İşsizlik ve Kişi Başına GSYH Oranları (1990-2022)

Yıllar	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı	GSYH Büyüme	KBGSYH (\$)
1990	56,6	8	9,3	2687
1991	57,0	8,2	0,9	2666
1992	56,0	8,5	6	2766
1993	52,1	8,9	8	3093
1994	54,6	8,5	-5,5	2192
1995	54,1	7,6	7,2	2292
1996	53,7	6,6	7,0	3005
1997	52,6	6,8	7,5	3110
1998	52,8	6,9	3,1	3247
1999	52,7	7,7	-3,4	2878
2000	49,9	6,5	6,8	4238
2001	49,8	8,4	-5,7	3083
2002	49,6	10,3	6,2	3608
2003	48,3	10,5	5,3	4739
2004	48,7	10,8	9,4	4338
2005	48,3	10,6	8,4	5029
2006	48,0	10,2	6,9	7500
2007	46,9	10,3	4,7	9632
2008	46,9	11,0	0,7	7839
2009	47,9	14,0	-4,8	8456
2010	48,8	11,9	9,2	10079
2011	43,8	9,8	8,8	10444
2012	44,9	9,2	2,8	10504

2013	45,1	9,7	4,0	10822
2014	45,7	9,9	2,9	10404
2015	45,4	10,3	4,0	11014
2016	46,3	10,9	3,2	10833
2017	47,1	10,9	7,4	10602
2018	47,4	11,0	2,8	9693
2019	44,7	13,7	0,8	9213
2020	42,8	13,2	1,8	8597
2021	46,0	11,3	11	9592
2022	47,5	10,4	5,7	10655

Kaynak: World Bank, Data Bank, 2022.

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlere ve dalgalanmalara neden olan ana etkenler genel olarak enflasyon, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler, kişi başına düşen gelirin az olmasından kaynaklanan sorunlardır. Ülkenin başlı başına en büyük problemi enflasyondur. Mal ve hizmetlere olan talebin sürekli artması ve üretimin bu talebi karşılayamaması durumunda fiyatlarda sürekli artma meydana gelmektedir. Bu durum satın alma gücü paritesini de düşürmektedir. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra enflasyon; verimliliğin azalmasına, gelir dağılımının bozulmasına ve paranın değerinin düşmesine neden olmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan yüksek enflasyon ve bunun neden olduğu olumsuz yapı Türkiye’de kronik hale gelmiştir. Yüksek enflasyonun nedeni olarak üretim faktörlerinin verimli kullanılmaması gösterilmektedir. Yüksek ve istikrarsız enflasyonun neden olduğu belirsizlikler, dış ülkelere karşı rekabet gücünü azaltarak dış ticaret dengesini bozmaktadır. Bu durum uzun vadeli doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girmesine engel olmaktadır. Enflasyonun neden olduğu belirsizlik ve yüksek maliyetler, ekonomik birimlerin piyasada ortaya çıkabilecek değişiklikleri ve yaşanabilecek olumsuzlukları tam olarak kavrayamamasına neden olmaktadır. Bu sonuçlar ekonomide yüksek faiz oranı ve düşük yatırım düzeyi şeklinde kendini göstermektedir. Bu durumda karar vericiler tasarruflarını uzun vadeli üretken yatırımlar yerine, üretken olmayan kısa vadeli yatırımlara yöneltmektedir (Artan, 2008: 114).

Türkiye ekonomisinin büyümesinin ve gelişmesinin önündeki engellerden bir tanesini de yönetim hataları oluşturmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’yi de ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de kaynakların etkili ve verimli şekilde kullanılmamasının nedeni olarak siyasi istikrarsızlık gösterilmektedir. Türkiye’nin siyasi istikrarsızlığında erken seçimler, koalisyonlu hükümetler, mecliste yaşanan kutuplaşma ve seçmenlerin kararsız yapısı önemli etken olmaktadır. Siyasi istikrarsızlık toplumsal güveni sarsmakta ve bu durum hükümet politikalarının etkinliğini azaltmaktadır (Karagül, 2003). Uygulanan yanlış politikalar, kaynakların etkin kullanılmaması ve üretime yeterince destek verilmemesi gibi etkenler ekonomik büyümeyi beklenenin altında bırakmıştır. Bu noktada Türkiye ekonomik büyüme ve iktisadi kalkınma hızını artırabilmek için ilk olarak, beşerî sermayeye ya da eğitime daha fazla önem vermelidir. Diplomalı işsizliğin azalması için eğitim politikaları yeniden düzenlenmeli, mezun sayısının

fazla olduğu alanlarda ve işgücüne ihtiyaç duyulmayan yüksek öğretim bölümlerinde ihtiyaca göre kontenjan belirlenmeli, böylece yüksek öğretim mezunlarının işsiz kalmalarının önüne geçilmelidir. Ayrıca istihdamın ihtiyaç duyulan alanlara kaydırılması ve kaynakların etkin kullanılması sağlanmalıdır. İkinci olarak, iktisat politikalarında etkinlik sağlanmalıdır. Bu durum bütçe açıklarından ve yüksek enflasyondan kurtulmakla mümkündür. Özellikle 2001 yılından sonra uygulamaya konulan maliye politikaları ile enflasyon ve bütçe açıkları kontrol altına alınmış, bu durum ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlamıştır.

Ekonomik büyümenin uzun döneme yayılabilmesi için emeğin ucuz olduğu sanayiden, ileri teknolojinin kullanıldığı uzun vadeli sanayileşmeye geçilmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak, karar vericiler ekonomik belirsizliği azaltarak, verimliliğin ve niteliğin yüksek olduğu iktisadi yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamalıdır. Ekonomik belirsizliğin azalması ile teknolojiye paralel olarak yatırımların artması özendirileceğinden iktisadi büyüme de büyük bir ivme yakalayacaktır (Pamuk, 2007: 40-43).

IV. EKONOMETRİK ANALİZ

A. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde Eviews paket programından yararlanılmıştır. Bu çalışmada; Türkiye’de 1990-2022 dönemi için istihdam, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan modeller açıklanmıştır. Bu değişkenler ile ilgili veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin analizinde “Johansen Eş Bütünleşme Testi”ne ve “Granger nedensellik Testi”ne başvurulmuştur. Nedensellik analizi öncesi verilerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile test edilmiştir. Birim kök içeren serilerin birinci dereceden farkları alınmıştır. Ardından eş-bütünleşme (Johansen) analizinde uygun gecikme uzunluğunun bulunabilmesi için VAR modeli kurulmuştur. İkinci aşamada zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen (1988) eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Eş bütünleşme tespit edildiğinden eşbütünleşmenin varlığına dayalı VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini tespit edebilmek üzere modele ait otokorelasyon (LM test) ve varyans homojenliği/heterojenliği (White heteroskedasticity) testleri yapılmıştır. Kısa ve uzun dönemli ilişkiler için VAR Granger nedensellik ve blok dışsallık Wald testi ve hata düzeltme (modeli kapsamında VECM) model testi uygulanmıştır.

V. BULGULAR

A. Değişkenlerin İncelenmesi

Tablo 2’de araştırmaya dahil edilen değişkenlerin 1990-2022 yılları arasındaki seyri ve normal dağılım durumlarına yer verilmiştir. Jarque-Bera normal dağılımdan ayrılmayı ölçmek için kullanılan asimptotik olarak iki serbestlik dereceli ki-kare dağılımına sahip uyum iyiliği ölçüsü olup basıklık ve çarpıklık ölçümlerinin dönüşümünden elde edilmektedir. Test istatistiğinde yokluk hipotezi “seride çarpıklık ve aşırı basıklığın sıfır” olduğu yönündedir. Test istatistiği anlamlı olduğunda ($p < 0,05$) normal dağılım olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Modelde Yer Alan Değişkenlerin Görünümü (1990-2022)

	EMPRATE	UNEMPR	GDPR	GDPPC
1990	56,6	8	9,3	2687
1991	57,0	8,2	0,9	2666
1992	56,0	8,5	6	2766
1993	52,1	8,9	8	3093
1994	54,6	8,5	-5,5	2192
1995	54,1	7,6	7,2	2292
1996	53,7	6,6	7,0	3005
1997	52,6	6,8	7,5	3110
1998	52,8	6,9	3,1	3247
1999	52,7	7,7	-3,4	2878
2000	49,9	6,5	6,8	4238
2001	49,8	8,4	-5,7	3083
2002	49,6	10,3	6,2	3608
2003	48,3	10,5	5,3	4739
2004	48,7	10,8	9,4	4338
2005	48,3	10,6	8,4	5029
2006	48,0	10,2	6,9	7500
2007	46,9	10,3	4,7	9632
2008	46,9	11,0	0,7	7839
2009	47,9	14,0	-4,8	8456
2010	48,8	11,9	9,2	10079
2011	43,8	9,8	8,8	10444
2012	44,9	9,2	2,8	10504
2013	45,1	9,7	4,0	10822
2014	45,7	9,9	2,9	10404
2015	45,4	10,3	4,0	11014
2016	46,3	10,9	3,2	10833
2017	47,1	10,9	7,4	10602
2018	47,4	11	2,8	9693
2019	44,7	13,7	0,8	9213
2020	42,8	13,2	1,8	8597
2021	46,0	11,3	11	9592
2022	47,5	10,4	5,7	10655
J- B(p)	1,772(0,412)	0,723(0,696)	4,026(0,133)	4,043(0,132)

Açıklamalar: EMPRATE: İstihdam oranı UNEMPR: İşsizlik oranı GDPR: GSYİH değişim
GDPPC: Kişi başına GSYİH J-B: Jarque-Bera

Modelde yer alan değişkenler genel olarak incelendiğinde 2022 istihdam oranı ve büyümenin 1990 yılına göre daha düşük olduğu, 2022 işsizlik ve kişi başına GSYİH değerlerinin 1990 yılına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

B. Serilerin Durağanlığının İncelenmesi

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının test edilebilmesi için değişkenlerin hepsinin I(1) veya aynı dereceden bütünleşik olmaları gerekmektedir. Veri analizinde doğal logaritması alınan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlığını test etmek amacıyla serilere Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Sabit terimli ve sabit terim ile trendli modeller için gerçekleştirilen birim kök testinde maksimum gecikme uzunluğunda SIC (Schwarz Info Criterion) bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Tablo 3'te birim kök testi

sonuçlarına yer verilmiştir.

H0: Seri durağan değildir (birim kök vardır).

H1: Seri durağandır (birim kök yoktur).

Tablo 3: Serilerin Durağanlık Yönünden İncelenmesi

Seri	Kod	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli	
		Düzeyinde t (p)	1. fark t (p)	Düzeyinde t (p)	1. fark t (p)
İstihdam Oranı	LNEMP	-1,990(0,289)	-5,619(0,000)	- 2,675(0,252)	-5,552(0,000)
İşsizlik Oranı	LNUNEMP	-1,712(0,415)	-4,752(0,001)	- 2,281(0,431)	-4,675(0,004)
GSYİH Değişim	LNGDP	-6,373(0,000)	-9,596(0,000)	- 6,297(0,000)	-9,412(0,000)
Kişi başına GSYİH	LNGDPPC	-0,952(0,759)	-6,619(0,000)	- 1,978(0,591)	-5,233(0,000)

Açıklamalar: t: Augmented Dickey-Fuller (ADF) t-Statistic

Tablo 3'teki birim kök testi sonuçlarına göre LNEMP, LNUNEMP ve LNGDPPC değişkenlerinin düzeyinde durağan olmadıkları buna karşın değişkenlerin tamamının birinci farkları alındığında durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olması gerektiğinden analizlerde birinci dereceden farkları kullanılmıştır.

C. Eş-Bütünleşme Analizi ve Model Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki eş-bütünleşme analizinde uygun gecikme uzunluğunun tespiti için VAR modeli oluşturulmuştur. VAR modelinin kullanıldığı ekonometrik çalışmalarda değişkenler ya da büyüklükler eş zamanlı olarak incelenmekte, biçimsel açıdan içsel ve dışsal değişken ayırımına gidilmemektedir. Ayrıca iktisadi teoriden kaynaklanabilecek sınırlamaların, varsayımların model tanımını bozmasına izin verilmemektedir. Bu durumda model değişkenler arasındaki ilişki doğru kurulmaktadır (Bahar, 2006). Tablo 4'te bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunlukları yer almaktadır.

Tablo 4. Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	AIC	SC	HQ
0	2,365	2,552	2,424
1	-0,817*	0,116*	-0,518*
2	-0,409	1,272	0,128
3	-0,096	2,332	0,680

Açıklamalar: AIC: Akaike bilgi kriteri SC: Schwarz bilgi kriteri HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Tablo 4'e göre Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) kriterlerinin en düşük değer aldığı gecikmenin birinci gecikme olduğu tespit edilmiştir. Buna göre eş-bütünleşme analizinde serilerin birinci gecikmelerinden yararlanılacaktır. Eşbütünleşme analizinde trace ve max-eigen istatistikleri sabit terimli, trendli ve trendsiz modellerin her ikisinde de üçer adet eşbütünleşme eşitliği bulunduğunu göstermektedir. Bu kriterler doğrultusunda en uygun model eşbütünleşme vektöründe uzun dönemde sabit ve trendin var olduğu, kısa dönemde ise sadece sabit terimin yer aldığı modeldir. Tablo 5'te Johansen eşbütünleşme test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Eş-Bütünleşme Analizi Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace		Max-Eigen	
		Test İstatistiği (p)	Kritik Değer	Test İstatistiği (p)	Kritik Değer
Yok*	0,523	50,439(0,028)	47,856	22,976(0,174)	27,584
En fazla 1	0,446	27,463(0,091)	29,797	18,362(0,116)	21,131
En fazla 2	0,201	9,101(0,356)	15,494	6,959(14,264)	3,841

*Eşbütünleşme yoktur hipotezinin reddedildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5'teki Trace istatistiğine göre "eş bütünleşme yoktur" hipotezi reddedilmiş ancak Max-Eigen istatistiğine göre eş bütünleşme yoktur hipotezi reddedilmemiştir. Diğer bir ifadeyle Trace istatistiği değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu (uzun dönemli birlikte hareket ettiklerini), Max-Eigen istatistiği ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını göstermektedir.

Eşbütünleşme testinde Trace istatistiği eşbütünleşme olduğunu, Max-Eigen istatistiği ise eşbütünleşme olmadığını gösterdiğinden kısa dönemli ilişkiler için VAR Granger nedensellik ve blok dışsallık Wald testi gerçekleştirilmiştir. Serilerin birinci dereceden farkları alınarak durağanlaştırılmaları sırasında uzun dönemli bilgilerde kayıp oluşmuştur. Bu kayıpların oluşturduğu dengesizlikleri ortadan kaldırmak için hata düzeltme modelleri (VECM) uygulanır. Hata düzeltme modellerinde regresyon serisinin hata terimleri oluşturulur ve elde edilen hata terimlerinin bir gecikmeli hali modele eklenir. Her iki modelde kullanılan değişkenler için otokorelasyon ve değişen varyans sorunu incelenmiştir.

D. Tüm Serilerin Birlikte Durağanlık İncelemesi

Tablo 6' da serilerin birlikte durağanlığının incelendiği Lagrange Multiplier test (VEC Residual Serial Correlation LM Test) ve hata terimlerinin varyansının sabit (veya değişken) olma durumu için yapılan White değişen varyans sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Otokorelasyon-LM Test ve White Değişen Varyans Testi Sonuçları

Gecikme	LM-test	p	X ²	df	p
1	10,921	0,814	153,037	140	0,213

LM test istatistiğinde "seriler arasında otokorelasyon yoktur" yokluk hipotezi test edilmektedir. Tablo 6'ya göre LM-test istatistiğine ait p değerinin anlamlı olmadığı ($p > 0,05$), seriler arasında otokorelasyon yoktur hipotezinin reddedilmediği, diğer bir ifadeyle modeldeki değişkenlerin birlikte durağan olduğu ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı anlaşılmaktadır. White değişen varyans testinde elde edilen ki-kare istatistiğinin anlamlı olmadığı, modeldeki tüm değişkenlerin hata varyansının sabit olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 7'de VAR Granger nedensellik ve blok dışsallık Wald testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Kısa Dönemli İlişki Sonuçları

Bağımsız – Bağımlı Değişken	Lag	X ²	df	p	B	SH	t	p
DEMP → DGDP	1	3,223	1	0,073	52,035	28,982	1,795	0,075
DUNEMPR → DGDP	1	2,092	1	0,148	13,605	9,404	1,446	0,151
DGDPPC → DGDP	1	0,783	1	0,376	-6,221	7,029	-0,884	0,378
DGDP → DEMPRATE	1	0,504	1	0,477	-0,001	0,001	-0,710	0,479
DUNEMPR → DEMPRATE	1	0,223	1	0,636	-0,194	0,200	-0,973	0,332
DGDPPC → DEMPRATE	1	0,057	1	0,811	-0,011	0,048	-0,239	0,811
DGDP → DUNEMPR	1	1,215	1	0,270	-0,004	0,004	-1,102	0,273

DEMPRATE → DUNEMPR	1	0,154	1	0,694	-0,259	0,660	0,344	0,694
DGDPPC → DUNEMPR	1	0,388	1	0,533	0,099	0,160	0,623	0,535
DGDP → DGDPPC	1	0,373	1	0,539	0,003	0,005	0,613	0,541
DEMPRATE → DGDPPC	1	2,598	1	0,107	1,497	0,928	1,611	0,110
DUNEMPR → DGDPPC	1	0,738	1	0,390	0,259	0,301	0,859	0,392

Tablo 7’deki nedensellik ilişkisi incelendiğinde 0,05 düzeyinde nedensellik ilişkisinin olmadığı; yalnızca istihdam oranının (DEMP) ile GSYİH büyümesinin (DGDP) nedeni olduğu ($X^2=3,22$; $p<0,10$) ve VAR tahmin katsayıları incelendiğinde istihdam oranındaki artışın GSYİH büyümesini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir ($t=1,795$; $p<0,10$). İstihdamın artması bireylerin gelir elde etmesine neden olarak tüketimi artıracığından kısa dönemde büyümeye olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 8’de Vektör hata düzeltmeli (VECM) uzun dönemli ilişki sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. VECM Uzun Dönemli İlişki Sonuçları

Bağımsız – Bağımlı Değişken	VEC ¹	SH	t
DEMP → DGDP	48,311	21,145	2,284*
DUNEMPR → DGDP	-11,218	8,532	-1,314
DGDPPC → DGDP	3,938	5,530	0,712
DGDP → DEMPRATE	-0,001	0,001	-0,581
DUNEMPR → DEMPRATE	-0,034	0,082	-0,420
DGDPPC → DEMPRATE	-0,010	0,053	-0,187
DGDP → DUNEMPR	-0,008	0,004	-2,091*
DEMPRATE → DUNEMPR	-0,209	0,614	-0,341
DGDPPC → DUNEMPR	-0,035	0,161	-0,223
DGDP → DGDPPC	0,006	0,006	1,051
DEMPRATE → DGDPPC	1,461	0,926	1,577
DUNEMPR → DGDPPC	0,016	0,373	0,042

*: $p<0,05$

*** $p<0,01$

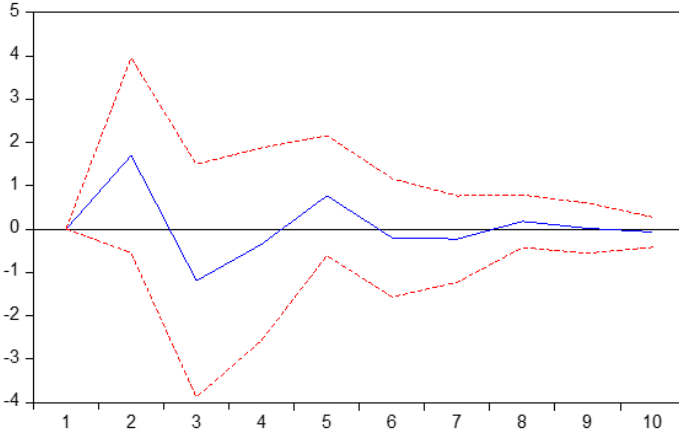
¹: Vektör Hata Düzeltme Parametresi

Hata düzeltme parametresi, değişkenlerin uzun dönem denge değerine ulaşmasını sağlamakta, modelin işlevselliğini kararlı hale getirmeye yaramaktadır. Sapmanın varlığı hata düzeltme terimi katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı olması durumunda ($p<0,05$) ortaya çıkmaktadır. Uzun dönem denge değerine doğru yaklaşma hızının göstergesi ise katsayının büyük olmasından anlaşılmaktadır. Hata düzeltme parametresinin istatistiksel açıdan anlamlı ($p<0,05$) ve negatif (-) olması durumunda, değişkenlerin denge değerine doğru hareketinin uzun dönemde gerçekleşeceği beklenmektedir. Hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak denge durumundan kısa dönemli sapmalar düzeltilecektir (Aksoy ve Topcu, 2013). Tablo 8’de hata düzeltme teriminin yalnızca DGDP-DUNEMPR arasında negatif olduğu ($VEC=-0,008$; $t=-2,09$; $p<0,05$) ve dengeden sapma oluştuğunda uzun vadede dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Diğer istatistiksel anlamlı terimin DEMP-DGDP arasında olduğu ($VEC=48,31$; $t=2,28$; $p<0,05$) ancak pozitif değere sahip olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenler için hata düzeltme terimlerinin katsayılarının negatif çıkmaması hata düzeltme fonksiyonunun çalışmadığını göstermektedir. Ortaya çıkan bu durum katsayısı pozitif olan değerlerin gittikçe dengeden uzaklaşabileceğine işaret etmektedir.

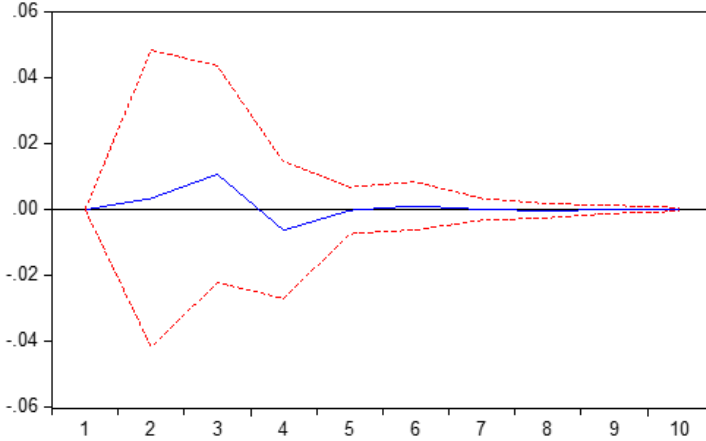
Grafik 1’de hata düzeltme parametresi negatif olan DGDP-DUNEMP değişken çiftleri arasındaki etki-tepki fonksiyonu (büyümeden işsizliğe doğru şoklar) gösterilmiştir.

Grafik 1. Etki-tepki grafiği (DEMP-DGDP)
Response of DGDP to Cholesky One S.D. DEMP Innovation

Grafik 1’deki etki-tepki fonksiyonu incelendiğinde ekonomik büyümenin istihdamdan gelen şoklara sürekli değişen (önce artan, sonra azalan, tekrar artan ...) tepki verdiği ve bu düzensizliğin onuncu döneme (veri periyodu yıllık olduğundan onuncu yıla) kadar devam ettiği görülmektedir. Tablo 8’deki bulgular birlikte değerlendirildiğinde istihdamdan büyümeye doğru gerçekleşen şokların uzun dönemli ilişki olmadığını göstermektedir.

Grafik 2. Etki-tepki grafiği (DGDP-DUNEMP)
Response of DUNEMP to Cholesky One S.D. DGDP Innovation

Grafik 2’deki etki-tepki fonksiyonu incelendiğinde Tablo 6’daki bulgularla birlikte değerlendirildiğinde işsizliğin ekonomik büyümeden gelen şoklara ikinci dönemde artış eğilimi gösteren, üçüncü dönemde azalış eğilimi gösterip, dördüncü dönemde tekrar artış eğilimi gösterdikten sonra beşinci dönemden itibaren dengeye ulaştığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle işsizlik ile ekonomi büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de istihdam, işsizlik, ekonomik büyüme ve kişi başına GSYH arasındaki ilişkiyi incelediğimiz çalışmada, eş bütünleşme ve nedensellik analizi kullanılarak değişkenler aralarındaki ilişkiler test edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye ekonomisi için 1990-2022 dönemi arasındaki yıllık verilerle istihdam, işsizlik, ekonomik büyüme ve kişi başına GSYH değişkenleri analize tabi tutulmuştur.

Ekonomi alan yazınında istihdam, işsizlik ve ekonomik büyümeyi araştıran yerli ve yabancı pek çok çalışma bulunmaktadır. Ekonomistler arasında, ekonomik büyümenin istihdamı artıracacağı, işsizliği de azaltacağı yönünde genel kabul görmüş bir kanaat bulunmaktadır. Ancak teorik olarak istihdam ve işsizlik oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Literatürdeki çalışmaların bazılarında ekonomik büyüme ile istihdam arasında ya da ekonomik büyüme ile işsizlik arasında çift taraflı, bazılarında tek taraflı bir ilişkinin olduğu ya da herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ortaya konulmuştur.

Alan yazınında önemli bir konu olan istihdam, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla veriler değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak istihdam, işsizlik ve ekonomik büyümeye ait serilerin durağanlık düzeyleri test edilmiştir. Birim kök içeren serilerin birinci dereceden farkları alınmıştır. Ardından Johansen analizinde uygun gecikme uzunluğunun tespiti için VAR modeli kurulmuştur. Durağan hale getirilen seriler uzun dönemli bir ilişkinin varlığının tespitinde Johansen testi ile sınanmıştır. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi için değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik ve durağan I(0) olmaları gerekmektedir. Veri analizinde doğal logaritması alınan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlığını test etmek amacıyla serilere ADF birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonuçlarına göre LNEMP, LNUNEMP ve LNGDPPC değişkenlerinin düzeyinde durağan olmadıkları buna karşın değişkenlerin tamamının birinci farkları alındığında durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eş bütünleşme tespit edildiğinden eş bütünleşmenin varlığına dayalı VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini tespit edebilmek üzere modele ait otokorelasyon ve varyans homojenliği/heterojenliği testleri yapılmıştır. Kısa ve uzun dönemli ilişkiler için VAR Granger nedensellik ve blok dışsallık Wald testi ve hata düzeltme (modeli kapsamında VECM) model testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde 0,05 düzeyinde nedensellik ilişkisinin olmadığı; yalnızca istihdam oranı (DEMP) ile GSYİH büyümesinin (DGDP) nedeni olduğu ($X^2=3,22$; $p<0,10$) ve VAR tahmin katsayıları incelendiğinde istihdam oranındaki artışın GSYİH büyümesini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir ($t=1,795$; $p<0,10$). İstihdamın artması bireylerin gelir elde etmesine neden olarak tüketimi artıracığından kısa dönemde büyümeye olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Çalışmada; Türkiye’de 1990-2022 dönemi için istihdam, işsizlik, ekonomik büyüme ve kişi başına GSYH arasındaki ilişki incelenmiştir. Teorik olarak ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif; işsizlik ile negatif bir

ilişkinin olduğu kabul edilse de yapılan analiz sonucunda kısa dönemde ekonomik büyüme ile istihdam arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, uzun dönemde ise değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Diğer değişkenler arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu çalışmanın bulguları, daha önce gerçekleştirilen Özdemir ve Yıldırım (2013)'ün çalışmalarından elde edilen bulgularla örtüşmektedir.

Bu çalışmada, istihdamdaki artışın kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı bu modele, yapısal kırılmalar da ilave edilerek gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş MERDAN tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Y. E., & Şentürk, M. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*, 9(34),5820- 5832.
- Akcan, A. T. (2018). İstihdam Oluşturmayan Büyümenin Türkiye Ekonomisinde Geçerliliği. *Journal of Business Research-Türk*, 10(2), 171-183
- Aksu, L. (2017). Türkiye’de İstihdam, Verimlilik ve İktisadi Büyüme İlişkilerinin Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 39-94.
- Aksoy, M., & Topcu, N. (2013). Altın ile hisse senedi ve enflasyon arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 59-78.
- Akyıldız, H. (2006). *Türkiye’de İstihdamın Analitik Dinamiği*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Alancıoğlu, Ö. G. E., & Utlı, S. (2012). İstihdam ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 189-206. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10275/126072>
- Altınöz, N. (2019). *Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Yedi Eylül Üniversitesi, Bandırma.
- Altuntepe, N., & Tuğba, G. (2013). Türkiye’de İstihdam-Büyüme İlişkinin Analizi (1988-2011). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Alancıoğlu E., & Utlı, S. (2012). İstihdam ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 189-206.
- Artan, S. (2008). Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Büyüme. *International Journal of Economic and Administrative Studies Dergisi*. 1(1), 113-138.
- Aydın, A. (2022). Avrupa ülkelerinde kişi başına milli geliri etkileyen faktörlerin yatay kesit yöntemiyle analizi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 26-38.
- Bahar, O. (2006). Turizm sektörünün Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi: VAR analizi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 137-150.
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik N. (2010). Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159, 88-102.
- Biyase, M., & Bonga-Bonga, L. (2015). The Relationship between Growth and Employment in South Africa: Structural Vector Autoregressive Analysis. *Environmental Economics*, 6(2), 54-58
- Çelik, K. (2009). *Makro İktisada Giriş*, Trabzon: Murtahan Yayınevi.
- Condur, F., Erol, H., & Göçekli, S. G. B. (2016). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1065-1079.

- Chimobi, O. P., & Igwe, O. L. (2010). Financial innovations and the stability of money demand in Nigeria. *Banking and Finance Letters*, 2(1), 249-257
- Dinler, Z. (2003). İktisada Giriş, 9. baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Durmuş, S., & Akbulut, H. (2017). Türkiye Ekonomisinde İstihdam Yaratmayan Büyüme Sorunsalı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 91- 100.
- Ekin, N. (2003). Türkiye’de İşsizlik: İş Aramayan İşsizler – Kırsal Yoksullar – Kentsel Kayıtdışı Yapay İstihdamdakiler – Açık İşsizler. *Kamu-İş Dergisi*, 7, 2-21.
- Erol, H., & Özdemir, A. (2012), Ekonomik Kriz Dönemlerinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikalarının Etkinliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(2), 53-79.
- Ertuğrul, H. M., & Uçak, A. (2013). Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi: Türkiye İçin Dinamik Bir Uygulama. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 661-675.
- Funlayo, O. E. (2013). The Impact of Economic Growth on Employment in Nigeria. *International Business and Management*, 6(1), 113-119.
- Göcen, S. (2017). Türkiye’nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 61-76
- Gök, M. (2004). İşgücü Piyasası ve Kobiler, 1.Basım, Ankara: Roma Yayınları.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *J. Econ. Dyn. Control*, 52, 169-210.
- Kanca, O. C. (2012). Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 1- 18.
- Kara, M., & Duruel, M. (2005). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin İstihdam Yaratmama Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/251>
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (5), 79-90
- Kaynak, M. (2005). *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, S., & Yılğör, M. (2010). 2001 Krizinden Sonra Türkiye’de Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 8(14), 169-176.
- Köse, Z. (2016). Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 58-76.
- Kumaş, H. (2001). İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 1-431.
- Kreishan, M. F. (2011). Economic Growth and Unemployment: An Emprical Analysis. *journal of social sciences*, 7(2), 228-231.
- Leshoro, T. A. (2013). Does Economic Growth Lead Employment in South Africa? *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 5(6), 336-345.
- Meyer, D. F. (2017). An Analysis of the Short and Long-Run Effects of Economic Growth on Employment in South Africa. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 9(1), 177-193.
- Murat, S., & Eser, B. Y. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: İstihdam Yaratmayan Büyüme Olgusunun Geçerliliği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(3), 92-123.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *International Conference on Eurasian Economies* (pp.167-173). Session 2C: Çalışma Ekonomisi.
- Momete, D. (2007). Analysis Of The Relationship Between Employment And Economic Growth in Romania. *Fascicle of Management and Technological Engineering*. 11 (16), 2052-2057.
- Noor, M. Z., Mohamed, N. N., & Ghani, J. A. (2007). The Relationship Between Output and Unemployment İn Malaysia: Does Okun’s Law Exist? *International Journal Of Economics and Management*, 1(3), 337-344.
- Okun, A. M. (1962). Potential Gnp: Its Measurement and Significance. Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association.
- Orhan, Z. O., & Seyfettin, E. (2008). *İktisada Giriş*, 3. Baskı, Ankara: Palme Yayıncılık, 605s.
- Özdemir B. K., & Yıldırım S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi: Özçıkırmalı Dalgacık Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38), 97-116.

- Pamuk, Ş. (2007). Dünya’da ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005). *Türkiye Bilimler Akademisi Forumu TÛBA*, (49), 9-43.
- Sodıpe, O. A., & Ogunrinola, I. O. (2011). Employment and Economic Growth Nexus İn Nigeria. *International Journal Of Business and Social Science*, 2(11), 232-239.
- Temtope, L., & Leshora, A. (2013). Does Economic Growth Lead Employment in South Africa?, *Journal of Economic and Behavioral Studies*, 5 (6), 336- 345.
- Timur C., & Doğan Z. (2015). İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi Jobless Growth: Analysis of Turkey. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 231-247.
- Turan, G. (2015). *Türkiye’de Büyüme ve İşsizlik*. *Çimento İşveren Dergisi*, 29(4), 10-17.
- Ulga, E. (2022). *Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Yapısı ve İstihdam Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Uysal, D., & Alptekin, V. (2009). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 69-78.
- Ünsal, E. M. (2003). *Makro İktisat*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- World Bank (2022). Data Bank, “Çevrimiçi”
<https://databank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR> (Erişim Tarihi 22.05.2023).
- Walterkirshen E. (1999). The eelationship between growth, employment and unemployment in EU. *Austrian Institute of Economic Research*, 1-9.
- Yazıcı, H. U. (2018). *Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasında Nedensellik İlişkisi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi*, 2, 11-29.

SUMMARY

Economic growth and employment have an important place among the success indicators of country economies. These two variables are among the indispensable factors affecting the economic policies of many countries, especially developed countries and developing countries. Economic growth in a country occurs by using idle economic resources that are below the full employment level more efficiently and by replacing old resources with new ones. There is a general consensus among economists that economic growth will increase employment. However, in recent years, results contrary to this idea have been obtained in practice, and it is noteworthy that in some countries, while growth increases on the one hand, employment decreases on the other. This process, called the phenomenon of growth without employment, has become one of the most important issues that economists have focused on in recent years. In this period where there is growth without employment, unemployment rates generally increase.

In addition to economic growth and employment in country economies, another important element that must be addressed together is unemployment. The unemployment variable should also be taken into account in the evaluations to be made so that the analysis is not limited. The general outlook in labor markets is that economic growth increases employment and will reduce unemployment. In the growth process that does not create employment, unemployment rates increase in parallel with economic growth. This integrated relationship between economic growth, employment and unemployment makes it necessary to examine these variables together. In addition to these variables, the GDP per capita variable can

be used as another criterion or reference for the economic development of countries. For all these reasons, this study; It was prepared by relating the concepts of economic growth, employment, unemployment and GDP per capita.

When we look at the course of economic growth in Turkey, there have been significant vulnerabilities in certain periods and as a result, stable growth has not been achieved. After the decisions of January 24, 1980, Türkiye was exposed to a banking and financial crisis. Later, the crises of November 2000 and February 2001 occurred, and serious problems in economic growth were experienced after each crisis. After 2002, an upward trend in economic growth was observed, but this situation was interrupted by the 2009 global crisis, followed by a contraction in the economy. Since 2010, the economy has entered a growth trend again. It has been observed that there has been a significant increase in the unemployment rate since the 1990s and this situation has continued to increase until today.

In the study; The relationship between employment, unemployment, economic growth and GDP per capita in Turkey for the period 1990-2022 was examined. For this purpose, "Johansen Co-Integration Test" and "Granger Causality Analysis" were applied to examine the relationship between economic growth, employment and unemployment for the period 1990-2022 in Turkey

Theoretically, there is a positive relationship between economic growth and employment; Although it is accepted that there is a negative relationship with unemployment, as a result of the analysis, it was determined that there is a positive relationship between economic growth and employment in the short term, and that there is no relationship between the variables in the long term. No causal relationship was found between other variables.

Considering the studies put forward in the past; It is noteworthy that there is a lack of studies that reveal the relationship between employment, unemployment, economic growth and GDP per capita for Turkey. What makes this study different from similar ones is that it includes not only employment, unemployment and economic growth variables but also GDP per capita variable in the model. This study aimed to address this gap in the literature.

‘Sevkiidare ve Teşkilat’tan’ ‘Yönetim ve Organizasyon’a: Bir Bilimsel Disiplinin Soyağacını Oluşturma Girişimi

Recai COŞKUN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Yönetim ve Organizasyon (YO) disiplininin oluşum sürecinde geçirdiği aşamaları incelemektir. Nitel bir araştırma yaklaşımı ve belge çözümleme deseninin kullanıldığı bu çalışma, disiplinin biçimsel, kavramsal ve kurumsal oluşumunu incelemektedir. Bu yolla, akademik faaliyetlere ve kurumsal gelişmelere dayalı olarak disiplinin bir soyağacı oluşturulmuştur. 1920’lerin sonlarından itibaren üç farklı düzeydeki gelişmelerin disiplinin oluşumunda etkili olduğu saptanmıştır. Makro düzeyde Türk alfabe ve dil devrimleri, Darülfünunun kapatılması ve üniversitelerin kurulması söz konusudur. Meso düzeydeki önemli değişiklikler arasında Fransız, ardından Alman ve nihayet Amerikan eğitim yaklaşımının benimsenmesi, İstanbul ve Ankara dışındaki üniversitelerin büyümesi ve UAK’ın (Üniversitelerarası Kurul) oluşturulması yer almaktadır. İşletme bölümlerinin iktisat bölümlerinden ayrılması, işletme bölümlerinin ana bilim dallarının ortaya çıkması, yönetim ve organizasyonla ilgili ders kitaplarının artması, dergilerin yayınlanması, konferans ve kongrelerin düzenlenmesi YO disiplinini biçimlendiren mikro düzeydeki önemli gelişmelerdir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Organizasyon, Bilimsel Disiplin, Bilimsel Alan

JEL Sınıflandırması:M10

Management and Organization: An Attempt to Create a Genealogy of a Scientific Discipline

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the stages through which the discipline of Management and Organization (MO) has passed in its formation process. Using a qualitative research approach and the document analysis pattern, this study examines the formal, conceptual and institutional formation of the discipline. In this way, a genealogy of the discipline was created based on the academic activities and institutional developments that took place. It was identified that developments at three different levels have had an impact on the formation of the discipline since the late 1920s. At the macro level are the Turkish alphabet and language revolutions, the closure of Darulfunun, and the establishment of universities. At the meso level, important changes include the adoption of the French, then the German, and finally the American approach to education, the growth of universities outside of Istanbul and Ankara, and the creation of the UAK (Inter-Universities Committee). The separation of business departments from economics departments, the emergence of business departments' sub-fields, the growing number of textbooks on management and organization, the publication of journals, and the organization of conferences and congresses are all important micro-level developments that have shaped the MO discipline.

Key Words: Management, Organization, Scientific Discipline, Scientific Field,

JEL Classification:M10

* Prof. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü. recai.coskun@bakircay.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5200-6098

GİRİŞ

Bilimlerin sınıflandırılması ve akademik disiplinlerin oluşumu üzerine tartışmalar antik dönemden günümüze süregelmiştir (Skirberkk ve Gilje, 2006). Yüzyıllar durağan seyreden disiplinler Aydınlanma dönemi ve ardından modern bilim anlayışının oluşmaya başlamasıyla birlikte çoğalmıştır (Reichenbach, 1981). Bu süreç günümüzde artarak sürmektedir. Türkiye’de kurumsallaşma konusunda en göze batan disiplinlerden birisi olan Yönetim ve Organizasyon (YO) çok sayıda çalışmaya konu edilmiş ancak henüz dizgesel bir soyağacı oluşturma girişimine rastlanmamıştır. Nasıl olmuştur da “yönetim” gibi “öz Türkçe” ve “organizasyon” gibi Frenkçe iki sözcük birlikte bir disipline adını vermiştir?

Bir akademik disiplinin oluşumunun tekdüze bir yolu yoktur. Yine de daha önceleri olmayan yahut ilgi görmeyen bir konunun akademi bünyesinde kitaplara, derslere, araştırmalara, makalelere ve diğer bilimsel etkinliklere konu edilmesi beklenir. Örneğin Iliffe’in (2016) “Bilim Tarihi” disiplininin oluşumunu incelediği çalışması süreçle ilişkin fikir vermektedir. Çalışmada “Bilim Tarihinin” Tarihten farklı olduğu görüşündeki araştırmacıların çabalarıyla anlatılmaktadır. Bu araştırmacıların bazılarının akademik unvanları olmamasına rağmen yaptıkları çalışmalar üniversitelerin ilgisini çekmiş ve faaliyetlerini buralarda sürdürme daveti almışlardır. Onların bir araya gelmelerinde, ortak akademik ilgileri ve araştırma anlayışları etkili olmuştur. Ardından disiplinin doğuşunu hazırlayan dersler müfredatta yer almış ve kitaplar, dergiler yayınlanmış, bilimsel etkinlikler düzenlenmiştir. Bu gelişmeler sayesinde disiplin başka üniversitelerin dikkatini çekmiş ve sonrasında uluslararası meşruiyet kazanmıştır. YO disiplininin oluşumunu incelerken bu çerçeveden yararlanılacaktır.

Aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere, Türkiye’deki YO disiplininin oluşumu ve gelişimi ile ilgili en göze çarpan husus, birçok disipline nasip olmayan bir yazın zenginliğine karşın disiplinin “niteliksel” çözümlemelerinin henüz yeterince (Coşkun, 2020) yapılmamış olmasıdır. Disiplinin tarihinden öte, onun oluşumunu etkileyen biçimsel gelişmeler nelerdir? Dahası disiplinin bugün sahip olduğu kavramlar örüntü ne tür evrelerden geçerek günümüzdeki durumunu almıştır? Bu çalışma bir yönüyle bu sorulara yanıt arayacaktır. Disiplinin soyağacını oluşturma süreci de bu sorular çevresinde yürütülecektir.

Çalışmada yazını incelemesinin ardından yönetime ilişkin bilgi verilecektir. Ardından ders kitapları merkezde olmak üzere diğer bilimsel etkinlikler ve yapılanmalar yoluyla YO disiplininin önce biçimsel oluşumu, ardından da kavramsal oluşumunun izi sürülecektir. Sonrasında disiplinin oluşumuna katkı sunan kurumlardan ve etkinliklerden söz edilecektir. Son olarak UAK tarafından belirlenen doçentlik başvuru alanları ve anahtar kelimeleri üzerinden disiplinin günümüzdeki konumu tartışılacaktır.

I. DİSİPLİNİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR VE ALAN YAZININDAKİ BOŞLUK

Türkiye’de disiplinleri konu edinen çalışmalar fazla değildir. Bunlar çoğunlukla alanın tanıtımı ve gelişimini betimlerler (örneğin Baş, 2011; Keskin,

2006). Buna karşılık, YO disiplini görece daha çok çalışılmıştır. Öyle ki, işletmeciliğin Darülfünundan günümüze giderek olgunlaşan bir alana dönüşümü Özkul ve Şatırer (2020) ile Üsdiken'in (2003; 2004) çalışmalarından izlenebilir. Disiplin bünyesindeki çalışmaların dökümünü Dirlik ve Şehitoğlu (2015), Kırkbeşoğlu, vd. (2015), Kurt ve Demir (2015), Mendeş-Pakdemir, vd. (2016), Öz-Alp ve Artan (1977), Yozgat ve Kartaltepe, (2009) sunmuştur. Disiplinin yönetime ilişkin tutumunu Berkman (2009), Dirlik (2016), Özen (2001), Üsdiken ve Erden (2001), Yalçınkaya ve Türker (2016), Yeşiltaş vd., (2014) sorgulamıştır. Coşkun (2009a; 2020) ile Dirlik (2011) ders kitaplarını incelemiştir.

Disiplinin alt dallarını ele alan çalışmalarda son yıllarda artış görülmektedir. Personel Yönetimi ve İKY dalında Acar (2019), Coşkun (2009b); Uyargil vd. (2020); Stratejik Yönetim dalında Atakan Duman vd. (2005), Barca ve Hızıroğlu (2009), Bellek vd. (2019), Toplu Yaşlıoğlu vd. (2018); Örgütsel Davranış dalında Dil Şahin ve Mısırdalı Yangil (2019), Mücevher vd. (2020) çalışmaları bunlara örnek gösterilebilir. Alandaki “eleştirelilik” sorununa değinen çalışmalar arasında Alakavuklar (2010), Coşkun (2009a; 2019), Oba ve Gençler (2016), Özcan (2013), Şener (2021) sayılabilir.

Görüldüğü üzere disiplin ve onun alt dallarının ülkedeki gelişimine ilişkin tartışmalar daha çok alanın tarihi, araştırmaların ve bilimsel etkinliklerin dökümü ve bibliyometrik çalışmalar üzerinden yürütülmektedir. Bu türden çalışmalar disiplinin ve onun alt dallarının betimlenmesi bakımından önemlidir. Ancak bu çalışmalarda “disiplin varlığı” veri olarak kabul edilmektedir. Oysa disiplinin oluşumu ve gelişimi anlaşılmadan ona dair yapılan tartışmalar ve ona yöneltilen eleştiriler güçlü bir zemine oturmayacaktır. Bu çalışma, bu eksikliği gidermeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

II. YÖNTEM

Bu araştırmanın malzemesini ders kitapları ve dergiler oluşturmaktadır. Disiplinin oluşumu aşamasında yayınlanan ders kitabı ve makale sayısı oldukça az olduğundan sistematik bir örnekleme yapma olanağı yoktur. Disiplinin kurucusu Isaac'ın (1943; 1946; 1956) çalışmaları, ardından alana katkı sunan Tokay (1943), Mihçioğlu (1955) ile Oluç'un (1959; 1963) eserleri incelendiğinde YO disiplinin oluşum evresi olan 1940'lar ile 1960'ların ortaları aralığı taranmış olmaktadır. Veri çözümleme tekniği olarak “belge çözümleme” kullanılacaktır. Belge çözümleme kimine göre bir desen, kimilerine göre ise veri analiz tekniğidir. Desen demek daha uygundur (Bowen, 2009). Belge çözümleme, veri toplamak ve çözümlmek, yorumlamak ve çıkarımda bulunmak aşamalarını kapsar. Bulgular belli bir dizgesellikle ve başlıklar altında düzenlenir. Doğrudan alıntılarla yardımcıyla yapılan çıkarımlar gerekçelendirilir (Coşkun, 2022).

Araştırmanın “soyağacı” oluşturulmasında tümevarımsal bir çözümleme yapılmıştır. Metinlerde öne çıkan sözcükler kodlanmış, kodlardan temalar ve bunlardan disiplinin boyutları oluşturulmuştur. İncelenen metinler kendi dönemlerinde disiplinindeki rollerinin önemine göre belirlenmiş, disiplin adını taşıyan ilk kitabın ortaya çıkmasıyla çözümleme bitirilmiştir.

Disiplini oluşturan ana kavramların ortaya çıkışları yok oluşları yahut kalıcı duruma gelişleri hem kurumsal gelişmeler hem de YO ile ilgili kitap, dergi, konferans ve diğer bilimsel etkinlikler ve kurumsal gelişmeler üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için 1930'lara kadar gitmek gerekmektedir. Zira üniversitelerin, fakültelerin, bölümlerin kuruluşu ile disiplinlerin oluşumları arasında doğrudan bir etkileşim vardır (Ilyffe, 2016).

III. DİSİPLİNİN BİÇİMSEL OLUŞUMU

A. Disiplinin Toplumsal Bilimlerdeki Kökenleri

Bir alanın ortaya çıkması ve bunun bilim oluşunun ölçütleri tartışmalıdır (Gulbenkian Komisyonu, 1. bl.). Alanların oluşumunda bireysel veya istisnai çabalar tetikleyici rol oynarlar; ardından da bunları biçimselleştirme ve kalıcılaştırma çabaları gelir (Ilyffe, 2016). Oysa Türkiye'de fakültelerin, bölümlerin ve anabilim dallarının oluşumlarında ihmallerin, pratik yahut biçimsel kaygıların daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki fen ile edebiyat bir fakültenin adı olabilmiş; "yönetim bilişim sistemleri," "sağlık yönetimi", "sosyal hizmetler" gibi bölümleri İİBF veya İşletme Fakülteleri bünyesinde yer alabilmiş; "üretim yönetimi ve pazarlama" İşletme bölümlerinin en yaygın anabilim dallarından birisi olabilmştir.

Bilimin dinamikliği tekdüze bir tanımlamayı güçleştirse de Yadav ve Lakshmi'nin (1995: 2-5) disiplin için önerdiği "özü ve yöntem anlayışı bakımından kendine özgümlükleriyle ayırt edilebilen bir bilgi dalı" tanımı bu çalışma için uygundur. Bu "öz" ve "yöntem anlayışı" temelli tanımlama, bir disiplini diğerlerinden ayırt etmenin ölçütü olarak görülebilir ancak bunlar yeterince belirgin değildir. Dahası ülkede "yöntem" konusu henüz merkezi kaygılarından birisi olmaya başlamışken bu kavram üzerinden disiplinlerin sınırlarını çizmenin olanaksızlığı ortaya çıkmaktadır. O halde geriye disiplinler için oluşturulmuş biçimsel sınıflandırma seçeneği kalmaktadır. Burada, OECD'nin çizdiği çerçeve YO'un toplum bilimlerindeki kökenlerini sorgulamak için bir başlangıç oluşturabilir.

Çizelge 1: OECD Sınıflandırmasına Göre Toplumsal Bilimler, Bilim Dalları ve Alt Dalları

Alan	Bilim Dalları	Alt Dallar
5. Toplumsal Bilimler	5.1 Psikoloji	
	5.2 İktisat ve İşletme	• İktisat, Ekonometri, Endüstri İlişkileri • İşletme ve Yönetim
	5.3 Eğitim Bilimleri	
	5.4 Toplumbilim	
	5.5 Hukuk	
	5.6 Siyaset Bilimi	• Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Örgüt Kuramı
	5.7 Toplumsal ve İktisadi Coğrafya	
	5.8 Medya ve İletişim	
	5.9 Diğer Toplumsal Bilimler	

Kaynak: OECD (2007). *Revised field of science and technology (fos) classification in the frascati manual*, p.10. <https://www.oecd.org/science/inno/38235147.pdf> (02.11.2022).

OECD'ye göre YO, İktisat ve İşletme ile Siyaset Bilimi Bilim Dalları altına serpiştirilmiş İşletme ve Yönetim, Kamu Yönetimi ve Örgüt Kuramı alt dallarının oluşturduğu melez bir disiplindir. Türkiye'de ise YO disiplinini bölüm bazında İşletme, Kamu Yönetimi ve organizasyon tarafı ağırlıklı olmak üzere kısmen

Sosyoloji beslemektedir. Beslendiği alanların çeşitliliğine karşın YO dendiğinde İşletme akla gelmektedir. Bu nedenle çalışmada işletme alanındaki gelişmelerin odakta olması ve kamu yönetimi tarafındaki gelişmelere de yeri geldiğinde dokunulması anlaşılır bir durumdur. Türkiye’de disiplinin kendine özgülüğünü anlayabilmek için belli evreleri irdelemek gerekir.

B. Disiplinin Oluşumunun Başlangıcı Olarak İşletmenin Hukuktan ve İktisattan Kopuşu ve İşletme İktisadına Geçiş

1920’lerin sonundan itibaren yaşanan bazı gelişmelerin Türk yükseköğretim sisteminde önemli etkileri oldu. Birincisi, harf devrimi (1928) ve TDK kurulmasıdır (1932). İkincisi, Darülfünun kapatılıp (1933) üniversite yapılanmasına geçilmesidir. Üçüncüsü, 1930’larda Nazilerden kaçan bilim insanlarının Türkiye’ye gelmesi ve üniversitelerin ve yükseköğretimin yapılanmasında başat görevler üstlenmeleridir (Hirsch, 1985; Neumark, 2017).

1930’larda İşletme alanının en azından bir kısmı, parça parça Hukuk, İktisat ve Sosyolojinin bünyesine dağıtılmıştı. Sonrasında, ilkin İktisat Hukuk Fakültesinden ayrıldı. İktisat Fakültesi kurulunca iktisadın bir alt disiplini olarak “işletme iktisadı” disiplini oluşmaya başladı (Erçek ve Üsdiken, 2011). Alanın kurucularından Isaac (1943: 4) “*umumi iktisadın insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturduğu cüzütlara (birimlere) işletme denmektedir*”, “*işletmelerin tetkikini icra eden iktisadi ilimlerin şubesine de İşletme İktisadı ismi verilir*” diyerek alanın sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Kendisi, İşletme İktisadının kısımlarını şöyle oluşturmuştur:

Çizelge 2: Isaac’a Göre İşletme İktisadının Kısımları

A) Umumi İşletme İktisadı (Nazariyesi)	B) Hususi İşletme İktisadı	İşletme İktisadına Ait Diğer Muhtelif Sahalar
-İşletmenin Bünyesi Teşisat (kuruluş): Teşkilat: prensipler, kaideler, vasıtalar, teşkilat, sevk ve idare, iş bölümü, ücret, işgücü), (2. Cilt) İşletme faaliyetlerinde beşerî amil-ücret problemleri Mevcutlar: Mali bünye: -İşletmenin faaliyeti -İşletmeler arasındaki münasebetler	-Sanayi işletmeleri -Ticaret işletmeleri -Banka İşletmeleri -Zirai ve ormancılık işletmeleri -Sigorta işletmeleri -Nakliyat ve diğer hizmet işletmeleri	-Ticari hesap ve mali cebir - Muhasebe tekniği -İşletmeler murakebesine ait malumat

Kaynak: Isaac’t an (1943; 1946; 1956) alıntılarla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Isaac, YO ile ilgili konuları “işletmenin bünyesi” başlığı altında ele almıştır (1956¹, 1. bl.). Kitabın birinci cildinde teşkilatı anlatan bir alt bölüme; ikinci cildinde “beşerî unsurlar” ve “ücret meselelerine” yer vermiştir. Teşkilatı “*ahenkta ve maksada uygun bir birlik*” olarak ele alır (Isaac, 1956: 145). Üzerinde durduğu kavramlar arasında emek etkinliği, rasyonellik, serbestlik, birlik, bölüm, tekâmül, emniyet, sürat, insani unsurların uygunluğu, iş bölümü vardır. İkinci ciltte ise (1946) “beşerî amiller” başlığı altında “sevk ve idare faaliyeti ile icrai faaliyetlere” yer verir. Sevk ve idareyi “*işletme faaliyetlerinin gayeye uygun bir şekilde ve muhtelif icra faaliyetlerinin tam bir düzen ve ahenk içinde cereyan etmesini temine çalışır*” (s.13) biçiminde tanımlamıştır. Cildin son kısmında ücret problemlerini ele almıştır. Isaac (1956, 1946) önce işletmenin bünyesi ayrımı ile, ardından “teşkilat”

¹Isaac’ın bu eseri ilk olarak 1940’ta basılmıştır ancak bizim elimizde 1956 tarihli 3. baskısı mevcuttur.

ile “sevk ve idare” konusuna odaklanarak disiplinin iki dayanağı (organizasyon ve yönetim) hakkında bilgiler sunmuştur.

Aynı dönemde Tokay (1943: 39) “İşletmenin Ödevleri” şemasında “idare ve sevkuidare” başlıkları altında yönetimin işlevlerinden söz etmiştir.

Çizelge 3: Tokay’a (1943: 39) Göre İşletmenin Ödevleri

Esas Fonksiyonlar		Yardımcı Fonksiyonlar		
1.Tedarik	2. İstihsal	3. Sürüm	4.İdare	5. Sevkuidare
a. Sermaya b.Sabit ve mütedevil kıymetler c.Personel	(İşletme ödevine göre değişir)	(İşletme ödevine göre değişir)	a.Personel b.Malzeme c.Hesap işleri	a.Dispozisyon b.Organizasyon c.Kontrol d.Temsil

Kaynak: Tokay, H. (1943). İşletmede organizasyon, *İşletme: İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, 1(2) 37-41.

Tokay’a (1943: 39) göre “her işletme, milli ekonominin kendisine tevdi ettiği vazifeyi işletme içinde bölmek, muhtelif tali ve yardımcı vazifelere ayırmak zorundadır. İşletmelerin bünyesindeki bir veya birçok insana tevdi ettiği vazifelere fonksiyon denir. İşletmenin organizasyonunu işletmenin fonksiyonları tayin eder ... işletme organizasyonu, bütün fonksiyonların elbirliği ve en başarılı bir şekilde yapılması maksadile işletmede yapılan bir tertiptir”. Tokay’ın çalışması YO disiplininin işletme fonksiyonları üzerinden biçimlendirilmesinin başlangıcı olarak görülebilir. Tokay teşkilat ile organizasyon; idare ile sevkuidare arasında ayırım yapmaya çalışır. Tokay’ın çalışmasının değeri YO disiplininin günümüz ana kavramlarını ilk kez bir şema üzerinden ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu şemada organizasyon, idare, sevkuidare, personel, plan, kontrol, temsil gibi daha sonraları disiplinin merkezi kavramlarına dönüşecek çok sayıda terime rastlanmaktadır.

1950’lerde disiplini biçimlendiren çalışmalardan biri Mihçioğlu’nun (1955) kitabıdır. Diğer örneklerinin aksine, Mihçioğlu organizasyonun “gayri remi, sosyal” yüzüne, insan ilişkilerinin oluşturduğu yanına odaklanmıştır. Bu yolla iletişim, bireyin davranışları ile işçinin maneviyatı, katılımı, sendikalaşması, üstü ile ilişkisi gibi konuları ele almıştır. Kendisi Tokay’ın aksine, teşkilat ile organizasyon arasında bir ayırım gözetmemiştir.

Çizelge 4: Mihçioğlu (1955), “İdarenin Veçheleri” ve “Organizasyonun İçyüzü”

İdarenin Veçheleri (Yönleri)	
1.Teknolojik Veçhe	...ilmi keşiflerin, yeni mallar imaline, mevcut mallar için yeni istimal (kullanım) şekilleri bulunmasına ve mevcut kaynaklara tatbikidir (s.31).
2.İstihsal Vetiresi (Üretim Süreci)	... bir yandan ilmi keşiflerin bir neticesi olarak alet ve makinalar, diğer yandan iktisat bilgisi, maliyet hesaplama, tahminlerde bulunma gibi ... unsurlardır (s.31).
3.Beşeri Münasebetler	İşçinin... organizasyon içinde uygun bir yere yerleştirilmesine ve işçi ile gerek amirleri gerek iş arkadaşları arasında istihsalin ve maneviyatın yükselmesine hizmet edecek iyi münasebetlerin tesisidir (s.31).
Bir Beşeri Münasebetler Sistemi Olarak Organizasyon	
Resmi (Formel) Organizasyon	Teşkilat şemaları, üretim sürecini oluşturan işlemlerin takip edeceği seyir, kadrolar ve onların görev ve yetkileri, kadrolar arasındaki otorite münasebetleri, iribat ve haberleşme kanalları... (s.37).
Beşeri Münasebetler Sistemi Olarak Organizasyon	Dinamik bir varlık olarak teşkilat ...insan unsuru tamamlandıktan, fertler rollerini oynamaya... birbirleri üzerinde müessir (etkili) olmaya başladıktan sonra ortaya çıkar... Sanayiî bir sosyal, beşeri münasebetleri sistemi olarak ele almak mümkündür (s.37). Informal veya “sosyal” organizasyon ... ferdin hareketleri üzerinde resmi organizasyon kadar ... hatta ondan çok daha müessir olur. Gayri resmi organizasyon... resmi organizasyonun dışında kalan bütün münasebetleri içine alır (ss.41.42).

Kaynak: Mihçioğlu, C. (1955). *Personel İdaresinde Beşeri Münasebetler*, Ankara: Ajans-Türk, esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yine 1950'lerde ve alanda Alman ekolünün yerini Amerikan ekolüne terk ettiği yıllarda Oluç'un (1959) yazdığı "İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi" kitabı disiplini biçimlendiren başat çalışmalardan biridir. Kitabın 1963 tarihli ikinci baskısının adı "İşletme Organizasyonu ve Yönetimi" olarak değiştirilir. Bu, adında yönetim ve organizasyon kelimelerinin bir arada kullanıldığı ilk kitaptır. Adının çağrıştırdığının aksine kitapta önce yönetim, ardından organizasyon konularından söz etmiştir.

Çizelge 5: Oluç ve Disiplinin Kurucu Yapıtı Olarak "İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi"nden (1959) "İşletme Organizasyonu ve Yönetimi"ne" (1963)²

Sevku İdare (1959)	Bazı müellifler sevku idare (management) ve idare (administration) terimlerini birbirine eşanlamlı kullanmakta; bazılarınca bu ikisi ayrı anlama gelmektedir. Bu son halde de bu iki terimin kullanış yerleri ve şekilleri arasında farklar görülmektedir. Bir kısım müellifler sevkü idareyi işletmenin gayesini ve politikasını tesis ve tespit eden en üst kademe ve idareyi de bu politikayı yürüten kademe olarak almaktadır. Buna mukabil müelliflerin bir kısmı idareyi daha üst makam olarak almaktadırlar. ... Kimilerine göre bunları birbirinden ayırmaya imkân yoktur (1959: 231-232).
Organizasyon (1959)	Organizasyon kelimesi dar ve geniş manada kullanılabilir. Dar manada organizasyon, herhangi bir maksad (veya plan) için gerekli faaliyetlerin neler olduğunu tayin etmek ve bu faaliyetleri fertlerin vazifelendirilebileceği gruplar halinde düzenlemektir. Geniş manada organizasyon beşerî ve fiziki vasıta ve imkanların, bir işletmenin gayesini gerçekleştirecek şekilde düzenlenip hizmete koşulmasını ifade eder. Bu manada organizasyon bir işleme dahilinde insanlar, alet ve makineler, binalar, kuruluş yeri, çalışma şartları, finans vasıtaları gibi çeşitli faktörler arasında strüktürel münasebetlerin yaratılmasıdır (1959: 233).
İşletmenin Fonksiyonları (1963)	1. Üretim faktörlerini tedarik, 2. Mal ve hizmetleri ortaya koyma, 3. Mal ve hizmetleri ihtiyacı olanlara sunma. Bunlardan 1. ile 3. işletmeler arası, 2. ise işletme içi "olay ve didinmeleri" kapsar (1963: 9). Fayol sinai teşebbüslerinde didinmeleri altı bölüğe ayırdı: 1. Teknik (üretim), 2. Ticari, 3. Finansal, 4. Emniyet, 5. Muhasebe, 6. Yönetim (planlama, teşkilat, komuta, düzenleme ve denetleme), (1963: 21).
Yönetim (1963)	Yönetimin nitelikleri olarak planlama, organize etme, yöneltme, düzenleme ve denetleme sayılır (1963: 38).
Organizasyon (1963)	Organizasyon ile ilgili üsteki tartışmaları dilde bazı değişikliklerle aynen tekrarlamıştır. "İç Organizasyon" başlığı altında tanım ve terim meselesine dokümandan sonra didinme (faaliyet), fonksiyon, görev, sorumluluk, güç ve yetki kavramları açıklanmıştır. Organizasyon teorisi başlığında teoriden çok alana katkı yapan yazarlardan söz edilmiştir. Organizasyonda bölümlere ayırma, hizmet bölümleri, komuta, yetki, kurullar ve komisyonlar, düzenleme, yöneltme (1959 baskısında direksiyon) denetleme, plan konularını ele alır.

Kaynak: Oluç, M. (1959). *İşletme Organizasyonu ve Sevku İdaresi*. İstanbul: Sermet Matbaası ile Oluç, M. (1963). *İşletme Organizasyonu ve Yönetimi*. İstanbul: Sermet Matbaası esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Oluç disiplin diline katkılarının yanında kitabını "yerlileştirme" konusunda da çaba göstermiştir. Kitapta Türkiye'de işletmecilik eğitimi, sanayi ve yöneticiler hakkında değişik bilgilere yer verir. Kitap, yönetim ve organizasyon hakkında geniş bilgiler içermesi bakımından disiplinin doğuşunun habercisi gibidir.

Üsteki eserlerden hareketle alanı biçimlendiren köken terimler (etiket) ve temalar alttaki tablo ve çizimdeki biçimde gösterilebilir.

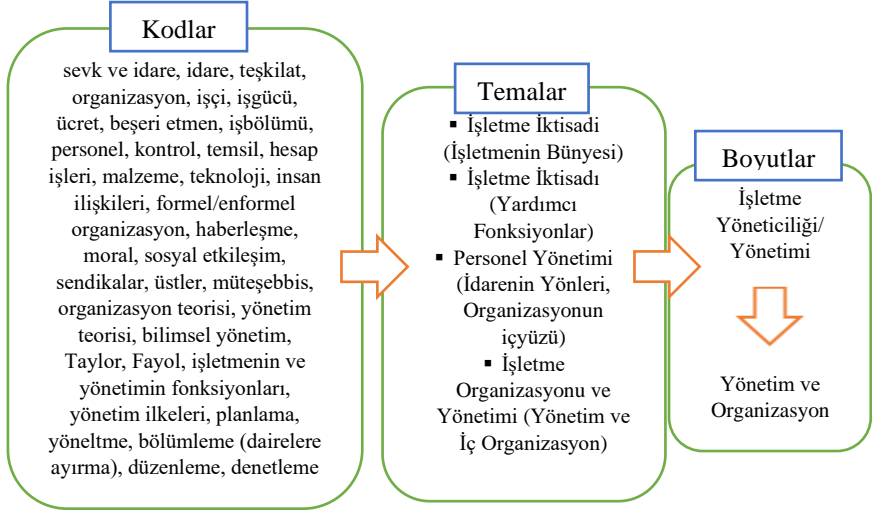
Çizelge 6: YO Disiplininin Oluşumuna etki eden yazarların öne çıkardıkları "kavram ve temalar"

Yazar	Kavramlar (Kodlar)	Tema
Isaac	Teşkilat, sevk ve idare, iş bölümü, ücret, işgücü, beşerî amil, ücret problemleri	İşletme İktisadi/İşletmenin Bünyesi
Tokay	Sevk ve idare, idare, personel, malzeme, hesap işleri, dispozisyon (nakliye), organizasyon, kontrol, temsil	İşletme İktisadi/İşletmenin Yardımcı Fonksiyonları
Mihçioğlu	İdarenin yönleri, teknoloji, üretim, insan ilişkileri; formel, informal organizasyon, teşkilat, beşerî münasebetler, haberleşme, moral, iletişim, sosyal etkileşim, sendikalar, üstler...	Personel Yönetimi/İdarenin Yönleri ve Organizasyonun İçyüzü
Oluç	Sevku idare, idare, yönetim, organizasyon, müteşebbis, bilimsel yönetim, Taylor, Fayol, işletmenin ve yönetimin fonksiyonları, ilkeleri, örgüt yapıları, planlama, yöneltme, bölümlendirme, düzenleme, denetleme	İşletme Yönetimi ve Organizasyon/Yönetim ve İş Organizasyon

² Oluç, kitabının 1959 ve 1963 baskılarında kullandığı dilde anlamlı değişiklikler yapmıştır.

Bundan sonraki süreçte aşağıda ayrıntıları verildiği üzere yönetim ve organizasyon kavramları alanın en çok benimsenenleri arasına girecektir. Ta ki öz Türkçeci akımın çok güçlendiği 1961 askeri darbesi sonrasında organizasyon yerine “örgüt” önerilinceye kadar. Gerçi yönetim kavramı sevk ve idare ile idareyi alandan kovmuştur ancak örgüt, organizasyonu yok edememiş, günümüze birlikte ulaşmışlardır.

Çizim 1: Disiplinin kurucu eserlerinden geliştirilen kod, tema ve boyutlar: Disiplinin Soyağacı.

Görüldüğü kadarıyla 1970’lerde kitaplara daha çok “İşletme Yönetimi” adı verilirken 1980’lerden itibaren Yönetim ve Organizasyon benimsenmiştir. Rastlayabildiğimiz en eski tarihli “İşletme Yönetimi” başlıklı kitap Tosun’a (1971) aittir. Yine “Yönetim ve Organizasyon” adlı ilk ders kitabı Tosun’un (1979) Yönetim ve Organizasyon: İlkeler” (Ders Notları) eseridir.

IV. DİSİPLİNİN KAVRAMSAL OLUŞUMU

Yukarıda disipline adını veren kavramların ve onlara yüklenen içeriklerin ortaya çıkışlarını dikkate alarak oluşturulan kod, tema ve boyutların toplamı olarak disiplinin soyağacı çıkarılmaya çalışıldı. Burada ise bu kavramlarının alan yazını üzerinden geçtikleri evrelerin izi sürülecektir. Bunun için önce yönetim, ardından da organizasyon kavramlarının ortaya çıkışları ve hangi kavramları ikame ettikleri konusu incelenecektir.

A. Sevkiidare, Sevk ve İdare, İdare, Menajman, Yönetim Kavramları

Sevkiidare, sevk ve idare kavramları, Osmanlıdan Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar yaygın olarak; 1960’lardan itibaren giderek daha az kullanıldı ve 1980’lerin sonlarında alanı tamamen terk etti. Kavramların kullanımında ve yazımlarında tekdüzelik hiçbir dönemde oluşturulamamıştır. Sevkiidare ile idare terimlerinin geçişken kullanımları yaygın olsa da Tokay (1943, s.39) ve Şen’e

(1967, ss.43-44) göre bunlar birbirlerinden farklıdır. Oluç da (1959) kısmen bu görüştedir. Ancak kavramlar arasındaki farkın neliği konusunda görüş birliği yoktur. Sevküidare yalnız anlam bulanıklığı ile değil yazılışı bakımından da sorunludur³.

Sevk ve idarenin yerini önce “idare” almış ve bu bağlamda “Nazari ve Tatbiki Teşkilat ve İdare” (Seckler-Hudson, 1960); “İdarecilik ve Sanatı” (Zoga, 1965); “İşletmecilik İdaresi” (MPM, 1969); “Uygulamalı İş İdaresi” (Ceyhun, 1970) ve “Personel İdaresi” (Yalçın, 1971) gibi kitaplara adını vermiştir. Sonrasında “yönetim” “idareyi” fakülte ve bölüm adları⁴ dışında işletme alanından tamamen çıkarmıştır.

Yönetim kavramı ise 1940’larda kullanıma girmiş⁵, ancak 1960’lardan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Alanın kurucularından Oluç (1963) kitabının ikinci baskısında “yönetim, yönetici” kavramlarını benimser. Ardından Randall’ın (1965) “Yönetimde Başarı Esasları”, Simon vd.’nin (1966) “Kamu Yönetimi”, Hicks’in (1967) “Örgütlerin Yönetimi”, Tosun’un (1971) “İşletme Yönetimi”, Güneysu’nun (1971) “Modern İşletme Yönetim”, Fergan’ın (1974) İşletme Yönetiminde Sistem”, Yozgat’ın (1975) “İşletme Yönetimi”, Şenatalar’ın (1975) “Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler”, Fişek’in (1975) “Yönetim” kitapları yayınlanır. Bunlar yönetim kavramının kalıcılaşmasında etkili olmuşlardır.⁶

Saptayabildiğimiz kadarıyla “Yönetim” adlı ilk dergi 1975 yılında İstanbul Üniversitesi, İşletme İktisadi Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. Ancak 1980’lerde dahi yönetim kavramına ilişkin tereddütlerin olduğu görülmektedir. Tosun (1984: 6) bu duruma bir örnektir: “*Türkçedeki, idare, sevk-ve-idare, idareci, sevk-ve-idareci, müdür, nezaretçi, genel müdür, başkan ve bu gibi terimlerin karşılığı olarak kullandığımız yönetim ve yönetici bu kavramları tam olarak ifade etmemekle beraber, zamanla yönetim bilim ve uygulamaları geliştikçe, uygun birer terim haline geleceklerdir.*”

Burada “menajman” kavramından da söz etmek gerekir. Kavramın “Hava Kuvvetleri Menajman Neşriyatı” ile 1960’larda kullanıldığı görülmektedir. ABD Hava Kuvvetlerince (USAF AFM) yayınlanan bazı kitaplar bu “neşriyat” tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bunlar arasında “Menajman ve Liderliğin Prensipleri”, “Menajman Ameliyesi” sayılabilir. Bu yayınlar, “management” kavramına Türkçe karşılık arayışının ilginç bir örneğidir.

³ Öyle ki, çalışma esnasında sevküidare, sevkü idare, sevkü idare, sevkü idare, sevkü idare, sevkü idare, sevkü idare, sevk-ül-idare, sevk-ül-idare, sevk –ve- idare, sevk ve idare yazım biçimlerine rastlanmıştır.

⁴ Örneğin, 1956’da kurulan ODTÜ’nün “İktisadi İdari İlimler Fakültesi” 1957’de faaliyete geçtiğinde “İşletme Bölümünde” üç program vardı: “İş İdaresi”, “Endüstri İdaresi” ve “Amme İdaresi”. Günümüzün İİBF’lerinin kökü burası olsa gerektir. Yine temelleri 1952’de atılan, 1958’de bağımsız bir kuruma dönüşen Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü alana önemli katkılar yapmıştır.

⁵ 1940’larda bazı şirketlerin artık “yönetim kurulları” vardı. “Yerli Ürünler Türk Anonim Şirketi Yönetim Kurulunun 1946 Yılı Raporu ve Bilanço ve Karuzarar Cetveli”; 1947 tarihli “İzmir Esnaf ve Ahali Bankası Türk Anonim Şirketi-1947 Ortaklar Genel Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu ve Denetçiler Raporları” bunu göstermektedir. Yine Uzel’in (1947) “Endüstride Önemli Unsurlar Yönetim-İşçi-Tezgâh”, “yönetim” kavramının ilk kullanımlarına örnektir.

⁶ Ders kitabı çeşitliliği burada belirtilenlerden fazladır. Bu dönemde İstanbul ve Ankara dışındaki üniversitelerinde de kitaplar yazılmıştır. Yine 1970’lerin başında İstanbul Reklam Yayınları gibi özel yayınevleri tarafından piyasaya yönelik kitaplar yayınlanmıştır.

Görülüyor ki, Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal etmiş sevk ve idare ve idare ile Batı kökenli "administration, management ve governance" gibi kavramlara tek bir karşılık olarak "yönetim", sözcüğünün 1970'lerden itibaren kullanımı giderek artmış günümüzde disiplinin en yerleşik kavramlarından birisi olmuştur.

B. Teşkilat, Organizasyon ve Örgüt

Teşkilat, Osmanlı'dan günümüze siyaset, hukuk, kamu yönetimi, eğitim, emniyet, sağlık gibi alanlarda çokça kullanılmasına karşın "işletmecilik" alanında, bu yaygınlığa ulaşmamıştır. Adında teşkilat geçen alanla ilgili ilk kitaplardan biri Deloge'nin (1934) "Ticari ve Sinaî Teşkilat" kitabı olabilir. Nemlioğlu'nun (1940) "Sinaî Muhasebe ve Sanayide Teşkilat"; Yerman ve Ağaoğlu'nun (1943) "Türkiye İktisadi Teşkilatında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları"; Simon ve Smithburg'un (1954) "İnsan Davranışı ve Teşkilat"; Versan'ın (1957) Amme İdaresi: Siyasi ve İdari Teşkilat⁷; İngiltere Maliye Bakanlığı'nın (çev., Sürgit, 1958) "Teşkilat ve Metod İncelemeleri", Seckler-Hudson'ın (1960) Nazari ve Tatbiki Teşkilat ve İdare" ile Downey'in (1963) "İstihsal Planlama ve Kontrol Teşkilatının Kurulması" gibi işletmecilikle ilgisi olan diğer kitaplardan söz edilebilir. Terim kitap adlarında yeterince yer almasa da "Sevk ve İdare", "İşletme İktisadi" kitaplarında sıkça kullanılmıştır. Teşkilat 1980'lerin sonlarına doğru işletmecilik alanından tamamen çıkmıştır⁸.

Teşkilat disiplini terk ederken yerini ilkin organizasyona, sonrasında örgüte bıraktı. 1930'larda işletme alanında yazılmış ilk kitaplardan biri Alkan'ın (1937) "Genel İşletme Ekonomisi"dir ve burada "Teşkilatlanma" başlığının alt başlıkları organizasyon, organizasyon yardımcıları, organizasyon modelleri ve ticari organizasyondur (s.89-95)⁹. Ardından Tokay (1943:37) teşkilat yerine organizasyon denmesini şöyle gerekçelendirmiştir: "*organizasyon sözünün iki manası vardır. Biri, organize etme işi; ikincisi de organizasyon faaliyeti sonunda meydana çıkan düzen. Dilimizdeki teşkilat sözü, organizasyonun sadece ikinci manasını karşılar. Bu sebeple organizasyon yapma işine organizasyon, bu faaliyet neticesinde ortaya çıkan düzene de teşkilat demeyi daha uygun buluyoruz*".

Başlığında "organizasyon" kelimesi geçen ilk kitap olarak Kurdoğlu'nun (1938) "Ziraat Mahsulleri Satış Organizasyonlarının Umumi Vazifeleri" eseri saptanabilmiştir. Uluslararası İş Ofisi'nin (1944) "Koopratif Organizasyonları ve Harp Sonrası Kalkınma", Reiser'in (1945) "Muhasebe Kontrol Tekniği ve Murakabe Organizasyonu", Sünnetçioğlu'nun (1946) "İş Âlemi ve Teknik Organizasyon" adlı eserlerine rastlanılmıştır. Bu dönemde artık çok sayıda kitabın adında olmasa da içeriğinde organizasyon sözcüğüne rastlanmaktadır (örneğin Isaac, 1944; Kingsbury ve Mihçioğlu, 1954; Mihçioğlu, 1955). Sözcük, Oluç (1959; 1963) sayesinde disiplinin vazgeçilmezlerinden olmuştur. Ardından

⁷ Bu kitap 1971'deki baskısından itibaren Kamu Yönetimi adını alacaktır.

⁸ Son kullanıcılarından birisi olarak Hatipoğlu (1986:9) kitabında organizasyon, teşkilat ve örgütü eş anlamlı olarak kullandığını ve bunların aynı kelimenin Fransızca, Osmanlıca ve öz Türkçe karşılıkları olduğunu belirtmektedir.

⁹ Organizasyon önce Fransız etkisiyle Türkçeye girmiştir. Bazı etimolojik sözlüklerde ilk kez 1925'te kullanıldığı bilgisi vardır (www.turkcenedemek.com).

Güvenbal (1960), Hatipoğlu (1964; 1976), Tâgiuri ve Baransel (1966), Koçer (1967), Aydın (1969), Dereli (1976) ve Tosun (1979) kavramı kitaplarının adlarına taşınmış ve kalıcılışmasını sağlamıştır.

Alanda örgüt terimine ilkin ODTÜ-İİF (1966) tarafından yayınlanan “Modern İşletmecilik: Seçme Yazılar” adlı çeviri derleme kitapta rastlanır. Yine Etzioni’nin (1969) “Modern Örgütler” kitabı bu konuda ilklere aittir. Ancak örgüt kavramı yönetim kadar kolay benimsenmemiştir. Örgüt, önceleri yaygın olarak yasadışı yapılanmalara özgü kullanılacak ve 2000’lere gelindiğinde “örgüt kuramları”, “örgütsel davranış” gibi YO’nun alt alanlarına adını verip UAK’ın geliştirdiği “anahtar sözcüklerin” katkılarıyla yaygınlaşıp meşruiyet kazanacaktır.¹⁰ Organizasyon ve örgüt teşkilatı dışlayıp günümüze birlikte ulaşmıştır.

V: DİSİPLİNİ KURUMSALLAŞMASINA KATKI YAPAN DİĞER ETMENLER

Disiplinin biçimlenmesinde zamanla tedrici ve devrimsel¹¹ değişiklikler olmuştur. Önceleri Mülkiye ve Hukuk mektepleri bünyesinde okutulan az sayıda iktisat dersi 1933 Üniversite reformu ile bir nebze artmıştır. Ardından Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Okulu olarak 1936 yılında Ankara’da eğitime başlarken aynı yıl İ.Ü. İktisat Fakültesi kurulmuştur. Fakülte güçlü bir Alman ekolünü temsil ediyor, İşletme İktisadı Enstitüsü de bu özelliğini pekiştiriyordu. Sonrasında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi (1950), Amme İdaresi (1952), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi¹², ODTÜ (1956) kurulmuş ve Yükseköğretimde Amerikan ekolüne geçiş hızlanmıştır. Ford Foundation ve diğer kurumlarca sağlanan imkanlarla çok sayıda akademisyen ABD’ye ve bir kısmı Avrupa’ya gönderilmiştir.

Bilimler etkinlikler olarak ilkin İ.Ü. İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü 1934’ten itibaren alanda konferans geleneğini başlatmıştır.¹³ İsmet Alkan tarafından çıkarılan İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası¹⁴ (1943-1948) alanın kurucu dergilerindedir. 1948 yılında yayınlanmaya başlayan “İhtimai Siyaset Konferansları” dergisi sosyal siyaset bağlamında YO disipliniyle ilgili çalışmalara yer vermiştir. 1965 yılında ilk sayısı yayınlanan “Mülkiye Dergisi” ve 1968 yılından itibaren yayınlanan “Amme İdaresi Dergisi” disiplinin gelişiminde etkili olmuşlardır. Sevk ve İdare Mecmuası (1962-1979) ise kuruluşu ve işleyişindeki özgünlüğü ile (Üsdiken vd., 1998) disiplinin önemli bir etkinliği olmuştur.

YO, kongreler bakımından güçlü bir disiplindir. 2022’de 30. gerçekleştirilen “Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi” disiplinin

¹⁰ Teşkilat, UAK’un oluşturduğu bilim dalı ve anahtar kelimelerde sadece iki kere (Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti Bilim Dalında) anahtar kelime olarak geçerken “organizasyon” 13, örgüt ise 12 kere geçmektedir (bakınız Çizelge 7).

¹¹ Devrimsel değişime Alman ekolünden Amerikan ekolüne geçiş gösterilebilir. İki ekolü temsil eden örneğin Alkan (1937) ile Zoga’nın (1965) kitapları içerik ve yararlanılan kaynaklar bakımından oldukça farklıdır.

¹² Gazi Üniversitesi İİBF ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF’nin kökenlerinin dayandığı Akademi hakkında ayrıntılı bilgi için <https://hacibayram.edu.tr/iibf/gecmisten-gunumuze-fakultemiz> adresine bakılabilir.

¹³ Enstitü, yaptığı yayın ve etkinlikler hakkında 1955’te yayınladığı “İktisat Fakültesi İhtimaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX. Yılı Münasebetile Rapor: 1934-1954” adlı çalışmasında ayrıntılı bilgi vermektedir.

¹⁴ Dergi hakkında ayrıntılı bir inceleme için bakınız Üsdiken ve Erçek (2009).

kurumsallaşmış ve çok sayıda üniversiteden akademisyenin bulunduğu bir etkinliğidir (Çil, 2022).¹⁵ Yine 2021'de 20.'si gerçekleştirilen "İşletmecilik Kongresi" düzenli olarak gerçekleştirilmese de önemli bir etkinliktir. Ayrıca, 2022'de 13'üncüsü gerçekleştirilen "Örgüt Kuramı Çalıştayı" ile 9'uncüsü gerçekleştirilen "Örgütsel Davranış Kongresi" YO disiplininin alt alanlarına odaklanmaları bakımından yeni bir evreye geçildiğini göstermektedirler.

Görülüyor ki yıllar geçtikçe YO disiplini kurumsal kimliğini güçlendirmiştir. Lakin, disiplinin "ortak yöntem" kaygısı konusunda daha alınması gereken mesafe vardır. Alanın akademisyenlerinin güçlü uluslararası bağlantıları olmasına karşın disiplinin etkinlikleri ulusal düzeyde kalmıştır. Disiplinin bundan sonra nasıl evrileceği belirsizdir. Burada verilen "akademik teşvik" ve UAK doçentlik ölçütlerinin ne denli belirleyici olduğu, "yerli kitaplarının" hemen "uluslararası yayınevi" belgesi almalarından ve ticari bir etkinliğe dönüşen "toplama kitap"¹⁶ sayısındaki büyük artıştan anlaşılmaktadır.

A. Eksik Parça: UAK'ın ve YÖK'ün Yaklaşımı

UAK'ın alan ve disiplinlerin oluşum ve gelişimlerinin başat belirleyicisidir. Zira alanlar için "doçent" unvanı vermek, bir yönüyle disiplinlerin sınırlarını ve alt alanlarını da belirlemek ve bunun için konan koşullar ile de akademik etkinliklerin yönünü ve meşruiyetini belirlemek anlamına gelmektedir. O halde bunların daha derli toplu biçimde, dil bakımından daha özenle yapılması gerekir. Hal böyle iken doçentlik gerekleri belirlenirken "nasıl bir bilim insanı ve ne tür akademik etkinlik" sorularına odaklanmak gerekir. Dahası bilim alanlarının ve anahtar sözcüklerin belirlenmesinde bir dizgesellik gözetilmekte midir? Bunlarda görülen dilsel karmaşanın nedeni nedir? Örneğin bir anahtar kelime nasıl oluyor da "Afet, Risk Yönetimi ve Sakınım Planlaması" kelimeleri bir araya gelebiliyor? Aynı durum YÖK'ün belirlediği akademik teşvik kuralları için de geçerlidir. Örneğin Türk yayınevlerinin bir kısmının uluslararası yayınevi belgesi alması disiplinlere ne katmıştır? Derleme kitaplardan kaç tanesi ikinci baskı yapabilmıştır? Bir Dr. Öğretim Üyesinin doçentlik dosyasında aynı yıl içinde yayınlanmış 13 makale ve bildiri olması makbul bir şey midir?

¹⁵ Kongrenin kurumsallaşma sürecini kurumsalci mantıkla inceleyen bir çalışma için Özen ve Kalemci'ye (2009) bakılabilir. Ayrıca, kongrenin önemli katkılarında birisi de kongrede sunulan bildiriler üzerinden yapılan araştırmalardır (bakınız örneğin, Döven ve Coşkun, 2005; Erdemir, 2008; Erdemir, 2009; Eroğlu, 2015; Eroğlu, 2020; Kızıldağ ve Özkara, 2014; Koç, 2010; Özen, 2001; Özen ve Kalemci, 2006; Sayılar, 2005; Uyargil vd., 2020).

¹⁶ Bunlara derleme yahut editörlü kitap denemez. İçeriklerinde, dillerinde herhangi bir bütünsellik yahut tutarlılık yoktur. Editörler bölümlerin biçimsel olarak bir araya getirip yayınevine ücreti mukabil teslim etmekte. Kimi yayınevleri seri "toplama kitap" kampanyası yapmaktadır.

Çizelge 7: UAK'un "Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler" Sınıflandırmasında "Yönetim ve Organizasyon" Disiplini ile İlişkilendirilmiş Sözcüklerin Kullanımı

Kavram	Bilim Alanı	Anahtar Kelime
-Sevk; Sevk ve İdare	-	-
-İdare	Kamu Yönetimi	İdare Hukuku
-Yönetim	Bankacılık ve Sigortacılık	Banka Yönetimi; Bankacılıkta Risk Yönetimi; Risk Yönetimi ve Sigorta; Özel Sigorta Yönetimi
	Halkla İlişkiler	İtibar Yönetimi; Etkinlik Yönetimi
	Kamu Yönetimi	Afet, Risk Yönetimi ve Sakınım Planlaması; İnsan Kaynakları Yönetimi; Kamu Yönetiminde Etik; Kriz ve Konu Yönetimi; Teknoloji ve Yenilik Yönetimi; Stratejik Yönetim Yönetim ve Organizasyon Eğitimi; Yönetim Psikolojisi; Kentsel Alan Yönetimi
	Finans	Finansal Risk Yönetimi; Yatırımlar ve Portföy Yönetimi
	Muhasebe	Finansal Bilgi Yönetimi; Yönetim ve Maliyet Muhasebesi
	Organizasyon	Kalite Yönetimi; Yönetim Sosyolojisi
	Pazarlama	Müşteri İlişkileri Yönetimi; Satış Yönetimi; Ürün ve Marka Yönetimi
	Turizm	Rekreasyon Yönetimi; Turizmde Çevre Yönetimi
	Uluslararası Ticaret	İthalat İhracat Yönetimi; Kültürlerarası İş Yönetimi; Uluslararası Risk Yönetimi
	Üretim ve Operasyon Yönetimi	İnovasyon Yönetimi; Tedarik Zinciri Yönetimi; Sürdürülebilir Operasyon Yönetimi; Teknoloji Yönetimi ve İş Modelleri
	Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları	Çevre Yönetimi; Yerel Yönetimler; Kentsel Alan Yönetimi
	Yönetim Bilişim Sistemleri	Veri Yönetimi; Bilgi Yönetimi; Süreç Yönetimi; Teknoloji ve Yenilik Yönetimi
	Yönetim ve Strateji	İnsan Kaynakları Yönetimi; Sağlık Kurumları Yönetimi; Stratejik Yönetim; Yönetim Psikolojisi
Bilgi ve Belge Yönetimi	Elektronik Belge Yönetim Sistemleri	
-Teşkilat	Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti	Osmanlı Taşra Teşkilatı; Osmanlı Merkez Teşkilatı
-Organizasyon	Yönetim ve Strateji	Endüstriyel Organizasyon
	Kamu Yönetimi	Yönetim ve Organizasyon Eğitimi
	Organizasyon	-
-Örgüt	Organizasyon	İş ve Örgüt Sosyolojisi; Örgüt Ekonomisi; Örgüt Kuramı; Örgüt Kültürü; Örgütsel Davranış
	Psikometri	Örgütsel Değişim ve Gelişim
	Sosyal Psikoloji	Örgütsel Davranış
	Uluslararası Ticaret	Uluslararası Ticari Örgütler
	İletişim Çalışmaları	Örgüt ve Grup İletişimi
	Kamu Yönetimi	Örgüt ve Grup İletişimi
	Sosyoloji	İş ve Örgüt Sosyolojisi
	Yönetim ve Strateji	Örgüt ve Grup İletişimi; Örgütsel Davranış

Kaynak: UAK'un "2021 Eylül Dönemi Başvurularına ait Bilim Alanları ve Anahtar Kelimeler" Tablosundan Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıdaki bulgu ve tartışmalardan hareketle YO disiplininin oluşumu ve gelişiminde bir dizi önemli olayın belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Darülfünundan Üniversiteye geçiş ve buna denk gelen dönemde Nazilerden kaçan birçok bilim insanının Türkiye'ye gelişleri bunlardan en önemlisidir. Bu süreçte önce iktisat, ardından işletme alanları bağımsız birimlere dönüşmüş ve kendi disiplinlerini oluşturmuştur. Kamu yönetimi alanının da YO disiplinine katkısı önemlidir. İkinci belirleyici gelişme 2. Dünya Savaşından sonra ABD'nin dünyanın birinci gücüne dönüşmesidir. Buna bağlı olarak Türkiye 1950'lerden itibaren yönünü ABD'ye döndürmüş ve yüksek öğrenimde ABD modeline geçişini TODAIE, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, ODTÜ gibi girişimlerle

güçlendirmiştir¹⁷. Üçüncü önemli gelişme fakültelerin ve YO'nun Anadolu'ya yayılmasına koşut olarak ders kitabı, dergi, kongre, konferans gibi etkinliklerdeki artıştır. Son olarak, disiplinin oluşumunda akademi dışından da katkı sunulmasıdır. İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası, Sevk ve İdare Dergisi, İstanbul Reklam Yayınları bunlara örnektir. Görülüyor ki, disiplinin oluşumunda mikro, meso ve makro düzeyde gelişmelerin katkısı vardır.

Çizelge 8: Disiplinin Oluşumunda Belirleyici Makro, Meso ve Mikro Gelişmelerin Özeti

Makro Gelişmeler	Meso Gelişmeler	Mikro Gelişmeler
-Darülfünundan Üniversiteye geçiş -Harf Devrimi -Türk Dil Kurumu -Nazilerden kaçıp Türkiye'ye gelen bilim insanları -Fransız, Alman ve ardından Amerikan ekolüne geçiş	--Hukuk fakülteleri, İktisat Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü, Mülkiye-SBF -TODAFİ, ÖDTÜ-İİF -Ticari İlimler Akademileri -İİBF'ler, İşletme Bölümleri -YÖK ve UAK, -Yeni üniversiteler	-Ders kitapları (telif ve çeviri) -Dergiler (akademi içinden ve dışından kurumlara çıkarılan) -Konferans ve kongreler -Disiplinin alt alanları ile ilgili kitap, dergi ve kongreler -Ulusal ve uluslararası etkinlikler

A. Disiplinin Geleceği

Disiplinin alt alanlarının giderek ayrışıp bağımsız disiplinlere dönüşeceğini öngörmek güç değildir. Ancak bunların kendilerini tekrarlayan çalışmalardan daha kuramsal ve yönetsel kaygısı yüksek bir aşamaya evrilmesi konusunun daha fazla gündeme getirilmesi gerekir.

UAK ve YÖK'ün yaklaşımları da disiplinlerin geleceğini biçimlendirmede etkili olacaktır. Örneğin, akademik teşvik ve doçentlik ve diğer atanma ölçütleri akademisyenleri “puan” esaslı yayın üretmeye yöneltmektedir. Bu YO disiplinde özgünlüğünü yalnızca araştırmanın evrenini farklılaştırmaktan alan ve benzeri kavramlar etrafında dönen çalışmanın yapılmasına neden olmaktadır.

Mademki disiplin olgunlaşma arayışındadır ve onu besleyen büyük bir akademik topluluk ve birçok etkinlik vardır, artık derinleşme temel kaygı olmalıdır. Felsefe, bilim felsefesi ve yöntembilim ve yöntem kaygıları daha çok dillendirilmelidir. Bugün hala Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde yöntem odaklı çalışmaların hangi başlık altında değerlendirileceği bile belirsizdir.

Son olarak, disiplinin “eleştirelliği” oldukça kısıtlayıcı yanının daha çok sorgulanması gerekir. Eleştirelilik, Eleştirel Kuramı disiplinin göbeğine taşımak değildir. Düşünürlerin, yöneticilerin, çalışanların ve diğer araştırmacıların “kusurları” ile de sınırlı kalmamalıdır. Disiplinin kendi alışlageldik söyleminin dışındaki olgulara ilişkin de dağarcığında sözleri olmalıdır. Örneğin “doğal çevreye ilişkin kaygılar işletmelere uzun dönemde üstünlük sağlar mı?” sorusundan bağımsız bir çevre tasavvuru geliştirmek gerekir. Artık toplumsal bilimlerin mümkünü tartışmak; kuramların varsayım ve işleyişleri üzerinden çözümlemelere geçmek gerekir. Dahası, disiplinin “insanı işletme için daha kullanışlı bir varlığa dönüştürme” dışında tahayyülleri olması gerekir. Eleştirelilik bir yanıla bireyin özgürleşme arayışı ise, önümüzde hazır bulduğumuz “ilgi alanları” ve bunlarla

¹⁷ Türkiye’de eğitim kurumlarının dönüşümünde ideolojinin rolünü tartışan bir çalışma için bakınız Taş ve Hızıroğlu (2016).

kurduğumuz “bilme ilişkilerimiz” dışında başka şeylerin de olabileceği ihtimali yeterince merak uyandırıcı değil midir?

B. Kısıtlar ve Öneriler

Çalışmada disiplinin kuruluşundan günümüze gelişimi ele alınmıştır. Bu aynı zamanda çalışmanın kısıtıdır. Zira geniş zaman dilimi konuyu derinlemesine incelemeyi güçleştirmektedir. Yeni çalışmalarda belli evrelere odaklanılabilir. Örneğin 1940’ların sonunda 1950’lere geçiş ekonomide merkezi planlamadan piyasa mantığına akademide ise Alman geleneğinden ABD geleneğine geçişe denk gelmektedir. Bu dönemde akademik kurumların gelişimine odaklanılabilir, farklı arkaplana sahip akademisyenlerin bilimsel tutumları hakkında çalışmalar yapılabilir. Yine farklı gelenekler karşılaştırılarak çalışmalar yürütülebilir. Örneğin Ankara Siyasal ile İstanbul İktisat karşılaştırmalı mantıkla incelenebilir. Ayrıca, İstanbul ve Ankara dışındaki köklü üniversitelerde alanın ve disiplinin gelişimini ele alan çalışmalar yararlı olacaktır.

Çalışmanın bir diğer kısıtı da Türkiye bağlamı ile sınırlı olması ve disiplinin evrensel gelişmelerden bağımsız olarak ele alınmasıdır. Aynı dönemde İngiltere, Fransa, ABD ve hatta Japonya’da neler oluyordu? Bu türden karşılaştırmaları çalışmaların da ilginç sonuçlar üretebileceği açıktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acar, O. K. (2019) Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Cumhuriyet Dönemi Kamu Personel Yönetim Tarihçesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 119 – 146.
- Alakavuklar, O. N. (2010) Eleştirel Bakış Açısı: Türkiye İçin Bir Lüks mü Yoksa Gerekli mi? *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Adana, 290-298.
- Alkan, İ. (1937). *İşletme Ekonomisi*. Ankara: Köyhocasısı Basımevi.
- Atakan Duman, Ş. Kalemci, R. A. ve Çakar, M. (2005) Türkiye’de Stratejik Yönetim Alanının Kapsamını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 57- 72.
- Aydın, V. (1969). *İşletme Organizasyonundaki Gelişmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Barca M., Hızıroğlu, M. (2009) 2000’li Yıllarda Türkiye’de Stratejik Yönetim Alanının Entelektüel Yapısı. *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, 113-148.
- Baş, E. (2011). Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi. *Dini Araştırmalar*, Cilt 14, Sayı 39, 20-49.
- Bellek, M., Koparan, E. ve Aykan, E. (2019) Stratejik Yönetim Alanında Türkiye’nin Genel Durumu: 1975-2019 Yılları Arası Bibliyografik Bir Değerlendirme. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, 58-90.
- Berkman, A. Ü. (2009). Türk Yönetim Yazını ve Türkiye’de Yönetim - Örgüt Alanının Gelişimi: 1990 Yılı Sonrası (Nereden Nereye). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 13-24.

- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, Vol. 9, Iss. 2, 27-40.
- Ceyhun, E. (1970). *Uygulamalı İş İdaresi*. Ankara: TODAİE.
- Coşkun, R. (2009a). Yönetim Organizasyon Ders Kitaplarında Biçim ve İdeoloji. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 239-258.
- Coşkun, R. (2009b) Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetiminin Alanı: İKY Ders Kitapları Üzerinden Bir Tartışma. 17. *Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi*, Eskişehir, 17, 28-31
- Coşkun, R. (2019). Bilim, Düşünce ve Üniversite: Modern Türk Düşüncesinin Sorunlu Doğası Üzerine Okumalar. *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt 4, Sayı1, 58-71.
- Coşkun, R. (2020). Klasik Yönetim ve Kapalı Sistem mi? 1925 Yılından Önce Yazılmış Yönetim Ders Kitaplarında Açık Sistem İmalatları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 119-140.
- Coşkun, R. (2022). Nitel Araştırmalarda Sorunlar: Seçilmiş Makalelerin Eleştirel Bir İncelemesi ve Bazı Öneriler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1,165-189.
- Çil, U. (2022). Türkiye'de Yönetim ve Organizasyon Çalışmalarının Güncel Görünümü. Derleyen Ş. Karabulut) *Bilimsel Gelişmeler Işığında Yönetim ve Strateji Araştırmaları*, 93-108, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Deloge, L. G. (1934). *Ticari ve Sinaî Teşkilat*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Dereli T. (1976). *Organizasyonlarda Davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Dil, Şahin, F. ve Mısırdalı Yangil, M. (2018) Türkiye'de Örgütsel Davranış Yazınına Bir Bakış: 2012-2016 Yılları Arasında Yayımlanmış Üniversite Sosyal Bilimler Dergileri Üzerine İçerik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 371-383.
- Dirlik, S. (2011). Örgütler ve Yönetim Alanındaki Uluslararası Ders Kitapları ile Ulusal Ders Kitaplarının Karşılaştırılması. 19. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*.
- Dirlik, S. (2016) Bakmak ya da Görmek: Türk Yönetim Yazınına İnceleyen Çalışmaların Seyri. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, Cilt.1, Vol. Sayı, 1, 79-132.
- Dirlik, S. ve Şehitoğlu, Y. (2015). Türkiye'deki Yönetim Yazınında Süreklilik ve Değişim: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Yönetim Yazını. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*.
- Downey, J. R. (1963). *İstihsal Planlama ve Kontrol Teşkilatının Kurulması*. İstanbul: İskender Matbaası.
- Döven, S. ve Coşkun, R. (2005). Türk Bilim Cemaatinin Bilimsel Duruşu (Yönetim ve Organizasyon Kongre Bildirileri Örneği). 13. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 71-73.
- Efeoğlu, E. (2011). Tutumbilim ile Yazın. *Millî Eğitim*, Sayı 191, 55-67.
- Erçek, M. ve Üsdiken, B. (2011). İşletme İktisadi: Türkiye'de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü. (Derleyenler, E. Tokdemir, Ö. Günçavdı ve S. S. Kaya.), *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdemir, E. (2008). Yönetim ve Örgüt Araştırmalarında Ölçek Kullanımı: Yönetim Organizasyon Kongre Bildirileri Örneği. 16. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 397-403.
- Erdemir, E. (2009). Türkiye'de Yönetim/Örgüt Alanının Gelişimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 7-12.
- Eroğlu, O. (2015). Türk Yönetim ve Organizasyon Yazınında Mobbing: Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri ve Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 269-286.
- Eroğlu, O. (2020). Türkiye'de İşletme Tarihinin Görünümü ve Gelişimi: Yönetim ve Organizasyon Kongre Bildirileri Üzerinden Bir Bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 5, 1603-1609.
- Etzioni, A. (1969). *Modern Örgütler*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Fergan, O. (1974). *İşletme Yönetiminde Sistem*. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları.
- Fişek, K. (1975). *Yönetim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

- Gulbenkian Komisyonu (2011). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*. 8. Baskı. İstanbul: Metis.
- Güneysu, A. (1971). *Modern İşletme Yönetimi*. Ankara: Özel Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yayınevi.
- Güvenbal (1960). *İşletme Organizasyonu ve İdaresi*. Ankara: Ticaret Yüksek Öğretmen Okulu Yayınları.
- Hatipoğlu, Z. (1964). *İşletmelerde Organizasyon*. İstanbul: Anıl Yayınevi.
- Hatipoğlu, Z. (1976). *Organizasyon: Personel Davranışı ve Yönetimi*, Aktif Büro Basım Org. Yayınları.
- Hatipoğlu, Z. (1986). *İşletmelerde Yönetim, Organizasyon ve Personel Davranışı*. İstanbul: Temel Araştırma Yayınları.
- Hirsch, E. (1985). *Hatıralarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Hopper, J. R. (1966). *Yönetimde Beşerî İlişkiler*. Ankara: Türkiye Hizmet İçi Eğitimciler Derneği.
- İngiltere Maliye Bakanlığı (1958). *Teşkilat ve Metod İncelemeleri*. (Çeviren K. Sürgit), Ankara: TODAİE.
- Iliffe, R. (2016). *Bir Disiplinin Gelişim Hikayesi: Bilim Tarihi*. Antalya: Lotus.
- Isaac, A. (1943). İşletme İktisadının Mahiyeti, Önemi ve İnkişafı. *İşletme: İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 4-7.
- Isaac, A. (1946). *İşletme İktisadi, İşletme Faaliyetlerinde Beşerî Amil-Ücret Problemleri: Cilt: 2*. (Çeviren A. A. Özeken), İkinci Tabı, İstanbul: Adnan Kitabevi.
- Isaac, A. (1956). *İşletme İktisadi: Cilt: (Çeviren I. O. Tuna), Üçüncü Tabı*, İstanbul: Sermet Matbaacılık.
- Keskin, N. E. (2006). Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin “Köken” Sorunu, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 2, 1-28.
- Kırkbeşoğlu, E., Sözen, H. C. ve Kurt, E. (2015). Türkiye’de Örgüt Kuramı Çalışmalarının Bibliyometrik Profili: Atıf Ağlarının Dönemsel Karşılaştırılması. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 52, 109-136.
- Kızıldağ, D., ve Özkara, B. (2014). Türkiye’de Örgütsel Davranış Araştırmalarındaki Yönelimler: Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 28, 611-631.
- Kingsbury, J. B. ve Mihçioğlu, C. (1954) *Türk Devlet Teşkilatında Personelin Yetiştirilmesi Hakkında Rapor*, Ankara: TODAİE.
- Koç, U. (2010). Türk Örgütsel Öğrenme Yazını: Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Bildirileri Örneği, *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 20-22.
- Koçer, M. (1967) *İşletme Yönetiminde Organizasyon Fonksiyonu*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Kurdoğlu, F. (1938). *Ziraat Mahsulleri Satış Organizasyonlarının Umumi Vazifeleri*. Ankara: Ziraat Vekâleti.
- Kurt, M. ve Demir, K. (2015). İşletmecilik Tarihi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi: Osmanlı Sanayileşmesi ve Fabrikalar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 114-139.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press.
- Mendeş-Pekdemir, I., Sözüer, A., Toplu-Yaşlıoğlu, D. ve Ceran, E. B. (2016). Yönetim ve Organizasyon Yazını Üzerine İnceleme: Bir Anabilim Dalı Akademisyenlerinin 2005-2014 Yılları Arasındaki Yayınları, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 45, (Özel Sayı) 81-93.
- Mihçioğlu, C. (1955). *Personel İdaresinde Beşerî Münasebetler*. Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- MPM (1969). *İşletmecilik İdaresi*. Ankara: MPM.
- Mücevherci, M. H., Demirgil, Z., Çetinsel, K. ve Özdemir, K. (2020) Örgütsel Davranış Alanındaki Yönelimler: Örgütsel Davranış Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Bibliyometrik Analizi. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 24-36.
- Nemlioğlu, Ş. (1940). *Sinai Muhasebe ve Sanayide Teşkilat*. İstanbul: Numune Matbaası.
- Neumark, F. (2017), *Boğaziçi’ne Sığınanlar, Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*. (Çeviren, Ş. A. Bahadır), 2. Baskı, İstanbul: Kopernik Yayınları.

- Oba, B. ve Gençer, M. (2016). The Ghost In The System: Critical Management Studies In Turkey. (Edited by C. Grey), *Critical Management Studies*, Routledge.
- ODTÜ-İİF (1966). *Modern İşletmecilik: Seçme Yazılar*. Ankara: ODTÜ-İİF.
- OECD (2007). *Revised Field of Science and Technology (Fos) Classification in The Frascati Manual*, OECD, <https://www.oecd.org/science/Inno/38235147.Pdf> (01.11.2022)
- Oluç, M. (1959). *İşletme Organizasyonu ve Sevki İdaresi*. İstanbul: Sermet Matbaası
- Oluç, M. (1963). *İşletme Organizasyonu ve Yönetimi*. İstanbul: Sermet Matbaası
- Öz-Alp, Ş. ve Artan, Ş. (1977). *Türkiye'de Yayınlanmış İşletmecilik Kitapları*. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Özcan, K. (2013). From The Frankfurt School To Business Schools: Critical Management Studies in Turkey. *International Journal of Organizational Analysis*, Cilt 20, Sayı 1, 107-123.
- Özen, Ş. (2001). Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 89-118.
- Özen, Ş. ve Kalemci, A. (2006). Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinin Türkiye'de Görgül Araştırma Anlayışının Benimsenmesine Etkisi. 5. *Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Cilt 2, 576-583.
- Özen, Ş. ve Kalemci, A. (2009). Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nin Doğuşu, Kurumsallaşması ve Alana Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 79-112.
- Özkul, A. S. ve Şatırcı, H. (2020). Metin Sadeleştirme Bağlamında Yönetim Kitapları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: İşletme Organizasyonu ve Sevki İdaresi (1959) ve İşletme Organizasyonu ve Yönetimi (1963). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt 11, Sayı 27, 381-402.
- Randall, C. B. (1965). *Yönetimde Başarı Esasları*. İstanbul: Sevinç Matbaası.
- Reichenbach, H. (1981). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Reiser, J. (1945). *Muhasebe Kontrol Tekniği ve Murakabe Organizasyonu*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Sargut, S. ve Özen, Ş. (2010). *Örgüt Kuramları*, 2. Basım, İstanbul: İmge.
- Sayılar, Y. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Türkiye'deki Gelişim Çizgisi: Yönetim Organizasyonu Kongreleri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 147-176.
- Seckler-Hudson, C. (1960). *Nazari ve Tatbiki Teşkilat ve İdare*. (Çeviren, G. Gönenç), Ankara: TODAİE.
- Sevki ve İdare Dergisi (1975) Yazar (Kemal Tosun) Hakkında. *Sevki ve İdare Dergisi*, Sayı 78, 11.
- Simon, H. A., Smithburg, D. W. Thompson, V. A. (1954). *İnsan Davranışı ve Teşkilat*. (Çeviren C. Mihçioğlu), Ankara: TODAİE.
- Simon, H. A. Smithburg, D. W. ve Thompson, V. A. (1966) *Kamu Yönetimi: Birinci Kitap*, (Çeviren Mihçioğlu, C.), TODAİE Yayınları
- Skirberkk, G. ve Gilje, N. (2006). *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sünnetçioğlu, K. (1946). *İş Alemi ve Teknik Organizasyon*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Şen, S. (1967). *Modern Sevki ve İdare*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Şenatalar F. (1975). *Personel Yönetimi ve Beşerî İlişkiler*. İstanbul: Şampiyonlar Tez Bürosu.
- Şener, E. (2021). Türkiye'de Eleştirel Yönetim Çalışmaları Çerçevesinde Bir Durum Çalışması: "Yönetimde Eleştirel Perspektifler (Yönetim) Çalıştayı", *Isparta Okulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 47-65.
- Tâgiuri, R. ve Baransel, A. (1966). *Organizasyonların Beşerî Yönü*. İstanbul: İİ.E. Yayınları.
- Taş, A. ve Hızıroğlu, M. (2016) İdeolojinin Kurumsal Değişimdeki Rolü: Eğitim Kurumu Üzerinden Türkiye Eksenli Bir Değerlendirme. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, Cilt, 4, Sayı 2, 71-104.
- Tokay, H. (1943). İşletmede Organizasyon, *İşletme: İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 2, 37-41.

- Toplu Yaşlıoğlu, D., İnan A. ve Sözüer, A. (2018) Stratejik Yönetim Araştırmalarında Türkiye Kapsamı: 2000-2015 Döneminde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik İncelemesi. *İstanbul Management Journal*, Cilt 29, Sayı 2, 79-92.
- Tosun, K. (1971). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Mars Yayınları.
- Tosun, K. (1979). *Yönetim ve Organizasyon: İlkeler (Ders Notları)*. İstanbul: İ.Ü.
- Tosun, K. (1984). *İşletme Yönetimi*, 2. Baskı, İstanbul: Mars Yayınları.
- UAK (2020). Bilim Alanları ve Anahtar Kelimeler, www.uak.gov.tr (02.11.2022).
- Uluslararası İş Ofisi (1944). *Kooperatif Organizasyonları ve Harp Sonrası Kalkınma*. Ankara: KTC Yayınları.
- Uyargil, C., Tüzüner, V.L., Aydınli-Kulak, F. ve Elmas-Atay, S. (2020). Farklı Yaklaşımlar Açısından İKY Bildirileri:1994-2017 Yılları Arasında Alandaki Değişim ve Gelişime Yönelik Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 75, Sayı 3, 899 –924.
- Uzel, C. (1947). *Endüstride Önemli Unsurlar: Yönetim-İşçi-Tezgâh*. Ankara: As Matbaası.
- Üsdiken, B. (2003). Türkiye'de İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi, 1930-1950. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 1, 119-147.
- Üsdiken, B. (2004). The French, the German and the American: Higher Education for Business in Turkey, 1883-2003. *New Perspectives On Turkey*, Vol. 31, (Fall), 5-38.
- Üsdiken B. ve Erçek, M. (2009). Türkiye'de İş Dünyası için İlk "İşletme" Dergisi: İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 53-90.
- Üsdiken, B. ve Erden, Z. (2001). Örnek Alma, Mecbur Tutulma ve Geçmişe Bağımlılık: Türkiye'deki Yönetim Yazınında Değişim, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 4, 1-31.
- Üsdiken, B., Selekler, N. ve Çetin, D. (1998). Türkiye'de Yönetim Yazınına Egemen Anlayışın Oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31 Sayı 1, 57-88.
- Versan, V. (1957). *Amme İdaresi: Siyasi ve İdari Teşkilat*, İstanbul: İşıl Matbaası.
- Yadav, M.S. ve Lakshmi, T.K.S. (1995). Education: Its Disciplinary Identity, *Journal of Indian Education*, Vol. XXI, Iss. 1, 1-21.
- Yalçın, S. (1971). *Personel İdaresi*. İ.Ü. İşletme Fak. Yayınları.
- Yalçinkaya, A., ve Türker, Y. (2016). Türk Yönetim/Örgüt Yazınında Örgüt Kuramı Çalışma Alanı: 2002-2013 Yılları Arası Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakış*, 16 (3), 519-530.
- Yerman, C. ve Ağaoğlu, S. (1943). Türkiye İktisadi Teşkilatında Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları. Ankara: Titaş Basımevi
- Yeşiltaş, M.D., İplik, E., Danışman, A., ve Özen Ş. (2014). Yönetim ve Organizasyon Araştırmalarında Törensel, Nitelikli ve Kusurlu Görgülcülük Anlayışları: Ölçek Geliştirmeye ve Açıklamaya Dönük Bir Araştırma, 22. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 659-667.
- Yozgat, O. (1975). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Vakfı Yayınları.
- Yozgat, U. ve Kartaltepe, N. (2009). Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitaplarında Yer Alan Bildirilerin Bibliyometrik Profili: Örgüt Teorisi ve Örgütsel Davranış Bildirileri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1 149-165.
- Zoga, E. (1965). *İdarecilik ve Sanatı*. İstanbul: Türk Sevk ve İdare Derneği.

SUMMARY

The purpose of this study is to investigate and identify the stages that the discipline of Management and Organization (MO) has gone through in its formation process since the late 1920s. To this end, this study uses a qualitative research approach to identify the developments that led to the emergence of the MO discipline. The technique of document analysis is used to analyze selected textbooks and scholarly articles dealing with the emergence of the discipline of MO. In this way, two main research questions are posed. First, how is it that two terms, one in "pure Turkish/Yönetim" (management) and the other in "foreign

origin/Organizasyon" (organization), could name the MO? Second, what are the most important developments that shaped the emergence of the discipline of MO? In this way, a genealogy of the discipline is established based on the codes, themes, and dimensions that emerged from the documents and textbooks analyzed.

Then, the textbooks containing management and organization topics were analyzed on a chronological basis to trace the origin of the terms for management and organization that appeared for the first time in the textbooks published in Turkish. It was found that at the beginning, under the influence of the Germany-born scholars who played an important role in establishing the discipline of MO, the textbooks were mainly titled "Business Economics/Betriebswirtschaft/İşletme İktisadı" In the 1950s, under the influence of American scholars, other important textbooks were then published on the topics of "Human Relations in Organizations" and "Management and Organizations." Needless to say, especially with the establishment of the Public Administration Institute for Turkey and the Middle East (TODAIE) and the Middle East Technical University with the support of the Ford Foundation, the American character of Turkish higher education became evident.

In addition, we grouped a number of academic activities and institutional developments that took place during the formation of the MO discipline. It was found that developments at three different levels had an impact on the emergence of the discipline since the late 1920s. At the macro level, these are the revolutions of the Turkish alphabet and language: the closure of Darulfunun, the establishment of modern universities, the immigration of scholars from Nazi Germany to Türkiye; and the adoption of the French, then the German, and finally the American approach to the Turkish higher education system. At the meso level, the establishment of the law faculties, the economics faculties, the political science faculties, the Business Economics Institute of the I.U. Faculty of Economics, the Public Administration Institute for Turkey and the Middle East (TODAIE) as well as the growing number of academies of economics and commerce, the establishment of the new universities outside Istanbul and Ankara, the foundation of the YÖK (Council of Higher Education), and the UAK (Inter-Universities Committee) are important changes. Finally, the splitting of business departments from economics departments; the emergence of sub-fields within business departments, the increasing number of management and organization textbooks, the publication of journals, and the organization of conferences and congresses are all significant micro-level developments that have shaped the MO discipline.

Finansal Başarısızlık ve Denetim Görüşü İlişkisi: Deprem Bölgesindeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma

Recep GÜNEŞ*

Ahmet ONAY**

Serdar BENLİGİRAY***

ÖZ

Uluslararası denetim standartları, müşteri şirketin finansal tablolarında yer alan işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizlik karşısında denetçilere önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu çalışmanın amacı, şirketin finansal verileriyle hesaplanan iflas olasılığı skoru üzerinden ölçülen finansal başarısızlık ile denetim raporunda bildirilen standart olumlu görüş dışında bir denetim görüşü arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu amaç, bir yandan denetçilerin söz konusu sorumluluğu üstlenme noktasındaki performansının ortaya çıkarılmasını diğer taraftan denetçilerin işlerini kolaylaştırma potansiyeline sahip bir aracın etkinliğinin doğrulanmasına hizmet eder.

Öte yandan işletmenin sürekliliğini tehdit eden büyük problemlere yol açtığı için deprem felaketi, örneklem seçimine yön vermiştir. Analiz yöntemi olarak bağımlı değişkenin kategorik bir değişken olması nedeniyle lojistik regresyon analizi benimsenmiştir. Bulgular, finansal başarısızlığın ve kontrol değişkeni olarak sınıanan büyük denetim firmaları tarafından denetlenmenin, aktif karlılığının ve alacak devir hızının bağımlı değişkenle ilişkili olduğunu göstermiştir. Finansal başarısızlığın ölçümü için kullanılan iflas modeli, denetçilerin ve düzenleyici kurumların kullanabilecekleri özgün bir araç olma potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, Denetim Görüşü, Shumway Modeli, İşletmenin Sürekliliği

JEL Sınıflandırması: M40, D22, M42

The Relationship between Financial Distress and Audit Opinion: A Study on Companies in Earthquake Zone

ABSTRACT

Auditors are entrusted with significant responsibilities under auditing standards when confronted with uncertainties concerning the ongoing operations of client companies, as evidenced in their financial statements. The present study aims to determine the relationship between financial distress measured through the probability of bankruptcy score based on the financial data, and an audit opinion other than the standard unqualified opinion. This objective serves to reveal the performance of auditors in assuming such responsibility and to verify the effectiveness of a tool that has the potential to facilitate auditors' work.

On the other hand, the earthquake disaster guided the sample selection because it caused major problems that threatened the business continuity. Logistic regression analysis was adopted as the analytical method due to the categorical nature of the dependent variable. The findings indicate that financial distress is associated with being audited by major audit firms tested as the control variable, and with the company's profitability and accounts receivable turnover. The bankruptcy

* Prof. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, recep.gunes@artvin.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-3813-2749

** Doç. Dr. Eskişehir Teknik Üniversitesi, UMYO, ahmet_onay@eskisehir.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-1182-6003

*** Dr. Öğr. Üyesi. Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, serdarbenligiray@anadolu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7593-7971

model used for measuring financial distress has the potential to be a unique tool that auditors and regulatory bodies can utilize.

Key Words: *Financial Failure, Audit Opinion, Shumway Model, Business Continuity*
JEL Classification: *M40, D22, M42*

GİRİŞ

Bir şirketin finansal tablolarının hazırlanabilmesi için bazı varsayımlara uygun hareket edilmesi bir zorunluluktur. Bu varsayımlardan birisi, işletmenin sınırsız bir ömre sahip olduğu ve öngörülebilir bir gelecekte faaliyetlerini sürdüreceğidir. Finansal tablolar, yöneticilerin şirketi tasfiye etme veya faaliyetlerini durdurma niyeti olmadığı sürece, işletmenin sürekliliği varsayımına uygun şekilde hazırlanır. Uluslararası Muhasebe Standartları, yöneticilerin işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin bir değerlendirme yapmasını zorunlu kılar. Şirketin büyüklüğü ve karmaşıklığı, faaliyetlerinin özellikleri ve dış faktörlerden etkilenme düzeyi yöneticilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin değerlendirmelerini büyük ölçüde etkiler.

İşletmenin sürekliliğine ilişkin bağımsız denetçinin sorumluluğu, finansal tabloların işletmenin sürekliliği varsayımına uygun hazırlanıp hazırlanmadığı hakkında denetim kanıtı elde etmek ve işletmenin sürekliliğini devam ettirmesini etkileyen önemli bir belirsizliğin olup olmadığına ilişkin bir sonuca ulaşmaktır. İşletmenin sürekliliği karşısında ciddi şüphe oluşturabilecek olay veya şartlarla ilgili olarak bir belirsizliğin muhtemel etkisinin büyüklüğü ve gerçekleşme ihtimali denetçiler tarafından değerlendirilmelidir. Denetçi elde ettiği denetim kanıtları doğrultusunda işletmenin sürekliliğine ilişkin ulaştığı yargıyı denetim raporu aracılığıyla finansal tablo kullanıcılarına iletmelidir.

Finansal tablolar, şirket üzerinde menfaatleri olan tüm taraflar için ana bilgi kaynağıdır. Bu kaynağın güvenilirliği, taraflar arasındaki çıkar çatışmasının denetçiler tarafından kontrol altına alınmasına bağlıdır. Denetçilerin bir işletmenin sürekliliğine ilişkin görüş bildirmesi, finansal tablo kullanıcılarının kararlarını temelden etkileyecektir. İşletmenin sürekliliğine ilişkin yanlış bir denetim yargısına varılması, şirket üzerinde menfaati olan tüm tarafları telafi edilemez zararlara uğratabilir.

Bu çalışmanın amacı, denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin denetim performansını tespit etmektir. Bu amaç için denetçilerin raporlarında bildirdikleri görüşleri ile işletmenin sürekliliğini tehdit eden finansal başarısızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Denetim performansı, denetim görüşünün finansal başarısızlık ölçümüne karşı hassasiyeti üzerinden değerlendirilmiştir. Finansal başarısızlığın ölçümü için ekonomistler ve araştırmacılar tarafından uzun yıllardır sıklıkla kullanılan iflas tahmin modellerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada faydalanan finansal sıkıntı modeli, geleneksel statik modellerin aksine finansal başarısızlığı daha iyi ölçtüğü ampirik olarak doğrulanan dinamik bir modeldir (Shumway, 2001; Cheng vd., 2010; Bauer & Agarwal, 2014).

Bu çalışma, denetçi görüşleri ile iflas tahmin modellerinin performansını karşılaştıran mevcut ampirik literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Belirli sektörlerdeki yakın tarihli şirket yıl verisinin analiz edildiği bu çalışmada, denetim

görüşü ile çalışmada kullanılan iflas tahmin modeliyle ölçülen finansal başarısızlık arasında ilişki olduğu doğrulanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada tanıtılan ve faydalanılan finansal sıkıntı modelinin işletmenin sürekliliğine ilişkin görüş bildirme noktasında denetçilere hizmet edebileceği söylenebilir.

Çalışma şöyle yapılandırılmıştır: Sonraki bölümde kavramsal çerçeve ve literatür yer almaktadır. İkinci bölümde finansal başarısızlığın ölçümü için yararlanılan finansal sıkıntı modeli tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemine ve istatistiksel analizlere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde analiz bulguları sunulmuş ve son bölümde sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Bu bölümde bağımsız denetçinin işletmenin sürekliliğine ilişkin sorumluluğu denetim standartları penceresinden açıklanmış, finansal başarısızlığın denetim görüşü üzerindeki etkisini araştıran literatüre kısaca yer verilmiş ve finansal başarısızlığın ölçümünde faydalanılan Shumway Modeli'nin avantajlı yönleri ortaya konulmuştur.

A. Bağımsız Denetim Standardı 570: İşletmenin Sürekliliği

Denetçiler, işletmenin sürekliliği varsayımına ilişkin sorumluluklarını “Bağımsız Denetim Standardı 570 İşletmenin Sürekliliği” ve “700 Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama” doğrultusunda yerine getirmelidir. Bu sorumluluk, denetim sürecinin sonucunda oluşan denetim yargısının müşteri şirketin denetim raporunda açıklanmakla yükümlü olunan denetim görüşüne yansıtılmasını gerektirir. Denetim yargısına göre yönetimin işletmenin sürekliliği esasını kullanması uygun değilse, denetçi raporunda olumsuz görüş bildirir. Yönetimin bu esası kullanması uygun olsa bile, önemli bir belirsizliğin olduğu durumlar söz konusu olduğunda da denetçiler bu durumu denetim raporlarında ifade etmelidir.

Denetçi, işletmenin sürekliliğine ilişkin bazı durumlarda olumlu görüş dışında bir görüş bildirebilir ve raporunda bu durumla ilgili açıklama bölümüne yer verir. Bunlardan biri, yöneticiler tarafından finansal tablolarda önemli bir belirsizliğe ilişkin bir açıklamanın yapılmış olmasıdır. Denetçi, açıklama bölümünde işletmenin sürekliliğini tehdit eden ciddi şüphe oluşturabilecek olay ve durumlarla ilgili bir belirsizliğin olup olmadığını, yönetimin bunlara ilişkin planlarını yeterli seviyede açıklayıp açıklamadığını ve bir belirsizlik nedeniyle şirketin varlıklarından fayda elde etmesinin veya yükümlülüklerini yerine getirmesinin zorlaşp zorlaşmadığını ancak tüm bunların görüşünü değiştirmedeğini belirtir (Koçyiğit vd., 2018).

İşletmenin sürekliliğini tehdit eden önemli bir belirsizliğin varlığına rağmen finansal tablolarda yeterli seviyede açıklama yapılmaması durumunda ise denetçiye düşen olumsuz görüş veya şartlı (sınırlı olumlu) görüşten uygun olanını bildirmektir. Denetçi raporunda görüşün dayanağı bölümünde işletmenin sürekliliğini tehdit eden belirsizliğin varlığını ve finansal tablolarda yeterli seviyede açıklanmadığına dikkat çekmelidir.

Müşteri işletmenin sürekliliğine ilişkin bir değerlendirme yapmak, denetçiler tarafından gerçekleştirilmesi zor bir görev olarak kabul edilir.

Denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin bir değerlendirme yapabilmeleri için şirketin finansal durumu ve performansının yanı sıra yönetim planı hakkında gelecek döneme ilişkin yeterli seviyede ve uygun denetim kanıtı toplamaları gerekmektedir. Denetçiler böyle bir değerlendirme yaparken Denetim Standardı 570'e göre işletmenin sürekliliğine yönelik tehdit oluşturma potansiyeline sahip olan birkaç faktörü dikkate almalıdır (Farhana vd., 2017:36):

- Çalışma sermayesi yetersizliği, temel finansal oranlardaki bozulma ve işletmenin tekrar tekrar kayıplar yaşamasına neden olan olumsuz bir trend içerisinde olması.
- Şirketin kısa vadeli borçlarını zamanında ödeyememesi.
- Deprem, sel veya olağandışı işgücü problemleri gibi sigortalanmayan felaketlerin meydana gelmesi ve ana müşterilerin kaybedilmesi.
- Şirketin faaliyet gösterme kabiliyetini tehlikeye atabilecek lisans veya patent kaybı gibi sonuçlara yol açabilecek hukuki davalar.

Yukarıda sıralanan faktörler, işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği değerlendirirken denetçiler tarafından finansal ve operasyonel sorunların birlikte incelenmesi gerektiğini göstermektedir. İşletmenin sürekliliği hakkında güvensizliğe yol açan tüm sorunlar iflasın göstergesi olabilir (Farhana vd., 2017). Denetim Standardı 570'in ekinde tek başına veya birlikte işletmenin sürekliliğine ilişkin önemli şüphe oluşturabilecek potansiyel olaylar veya koşullar sıralanmıştır. Bu olaylar veya koşullardan birinin veya birkaçının varlığı, denetçi için işletmenin sürekliliğinin tehlikeye düştüğüne ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Denetim Standardı 570 Madde A3'te işletmenin sürekliliğine ilişkin önemli bir belirsizliğe işaret etme potansiyeline sahip finansal durumla ilgili olaylar ve koşullar şöyle sıralanmıştır:

- Net yükümlülük veya kısa vadeli net yükümlülük pozisyonu.
- Sabit vadeli borçların vadelerinde geri ödeneceğine veya yenileneceğine dair gerçekçi olmayan beklentiler veya uzun vadeli varlıkları finanse etmek için kısa vadeli borçlara gereğinden fazla bağlı olunması.
- Kredi verenler tarafından sağlanan finansal desteğin geri çekileceğine dair belirtiler.
- Finansal tablolarda yer alan tarihi veya ileriye dönük işletme faaliyetleriyle ilgili negatif nakit akışları.
- Temel finansal oranlardaki olumsuzluk.
- Önemli tutarlardaki faaliyet zararı veya nakit akışı yaratan varlıkların değerindeki önemli azalışlar.
- Temettü ödemelerindeki gecikme veya kesilmeler.
- Alacaklılara vade tarihinde ödeme yapılamaması.
- Kredi sözleşmelerinin şartlarına uyulamaması.
- Tedarikçilerle yapılan işlemlerde vadeli ödemededen, peşin ödemeye geçilmesi.
- Yeni ürün geliştirilmesi veya diğer önemli yatırımlar için finansman temin edilememesi.

B. Literatür

2000’li yıllarda yaşanan büyük şirket iflasları, denetçilere karşı açılan davaların sayısının artmasına ve denetim mesleğinin düzenleyici otoriteler tarafından daha fazla incelemeye tabi tutulmasına yol açmıştır. Denetçiler, işletme çevresinde yaşanan değişime yanıt olarak denetim çabalarını ve mesleki şüpheciliklerini artırmışlardır. Artan denetim çabası ve mesleki şüphecilik işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği ortadan kaldıramadığında, denetçilerin bu durumu raporlarında bildirmeleri beklenir. Birçok araştırma (Francis & Krishnan 2002; Geiger et al., 2005; Blay et al., 2011) denetçilerin, raporlarında olumlu görüş dışında bir görüş bildirerek ya da raporlarını bir açıklama paragrafı ile düzenleyerek müşteri şirketin maruz kaldığı risklerin etkisini denetim raporlarına yansıtıklarını göstermektedir.

Björkstand’e (2014) göre denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizliği yansıtan bir denetim görüşü bildirmesi iki şeye bağlıdır. Bunlar, finansal başarısızlık olasılığı yüksek şirketlerin belirlenmesi ve bu tür bir rapor düzenleyip düzenlememeye karar verecek yetkinliğe sahip olunmasıdır. Denetçiler aynı denetim kanıtlarına sahip olsalar bile denetim standartlarının farklı yorumlara açık olması ve sunduğu takdir alanı nedeniyle denetçilerin vardığı yargı değişiklik gösterebilir. Bu nedenle denetçilerin finansal başarısızlık değerlendirmesi yüksek düzeyde muhakeme gerektirir. Bu süreç, yetkin denetçiler tarafından yürütülen kaliteli bir denetimden oldukça etkilenir (Feng, 2014).

Müşteri şirketin yönetiminden gelen baskılar denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizliği denetim raporlarında vurgulamalarını zorlaştırır. Bunun bir başka nedeni de denetçilerin müşteri şirkete finansal durumu ve performansını düzeltmeleri için gereken zamanı vermeye istekli oluşudur. Böyle bir raporun verilmesi şirketin finansal sorunlarını vurgulanmasının yanı sıra yönetimin fon kaynaklarına erişimini de zorlaştırabilir (Foster & Shastri, 2016). Bu durum finansal durumu olumsuz etkileyerek iflas olasılığını artırabilir (Myers, Schmidt & Wilkins, 2014; Young & Wang, 2010).

Denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin ön değerlendirmelerinde kullanabilecekleri en önemli araçlarından biri, finansal sıkıntıyı veya iflas olasılığını ölçen modellerdir. Denetim görüşü üzerinde finansal sıkıntı ya da iflas olasılığı skoru üzerinden finansal başarısızlığın etkisini sınavan çalışmalarda (Adioğlu & Vuran, 2011; Gallizo & Saladrigues, 2016; Yaşar, 2017; Farhana vd., 2017; T’ing vd., 2021) Altman’ın Z skoru ya da Zmijewski’nin X skorundan yararlanılmıştır. Bu çalışmalarda Altman (1968) ve Zmijewski (1984) çalışmalarında türetilen finansal başarısızlık skoru ile denetim görüşü arasındaki ilişki hakkında farklı sonuçlar raporlanmıştır.

Gallizo & Saladrigues (2016) işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizliği yansıtan denetim görüşüyle başta finansal başarısızlık olmak üzere şirketin belirli özellikleri arasındaki ilişkiyi, payları İspanya Borsası’nda işlem gören şirketler üzerinde incelemiştir. Lojistik regresyon metodolojisinin yürütüldüğü çalışmada, finansal başarısızlıkla denetim görüşü arasında beklenen ilişki belirlenmemiştir. Lojistik regresyon metodolojisinin benimsendiği birçok benzer çalışmada (Farhana

vd. 2017; Prayanthi, & Kakunsi, 2017; T'ing vd. 2021) ise payları borsada işlem gören şirketlerden oluşan örneklem üzerinde finansal başarısızlık ile denetim görüşü arasındaki ilişki doğrulanmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda (Adioğlu & Vuran, 2011; Yaşar, 2017) da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu tür çalışmalarda, finansal başarısızlık ile denetim görüşü arasındaki ilişkinin yanı sıra denetim firması büyüklüğü, denetim raporundaki gecikme gibi denetime ilişkin değişkenler ile şirket büyüklüğü ve finansal tablo oranlarından oluşan değişkenler, denetim görüşünü açıklayan regresyon sınavına kontrol değişkeni olarak eklenmiştir.

B. Finansal Başarısızlık Ölçümü: Shumway Modeli

İstatistiksel modeller üzerinden iflas tahminine odaklanan literatür, çok eski çalışmalara dayanır ve yeni çalışmalarla birlikte gelişme göstermeye devam etmektedir. Winakor & Smith (1935) öncü çalışmasından bu yana araştırmacılar, farklı teknikler ve tahmin değişkenleri kullanarak çeşitli iflas tahmin modelleri geliştirmişlerdir. Finansal sıkıntının ya da başka bir ifadeyle finansal başarısızlığın modellemesi konusunda tartışmasız bir şekilde en çok bilinen ve yararlanılan çalışmalar Altman (1968) ve Zmijewski (1984) tarafından yapılmıştır.

Altman 1968 yılında yaptığı çalışmasında finansal başarısızlık tahminini diskriminant analizinden yararlanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Altman’ın muhasebe oranlarıyla kurguladığı diskriminant fonksiyonunun genel endeks puanı Z skoru olarak adlandırılır ve 1.81 kesim noktasının altında olması, finansal başarısızlık veya iflas olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Altman çalışmasında 22 finansal tablo oranı belirlenmiş ve 33 başarılı ve 33 başarısız şirket üzerinden bir diskriminant fonksiyonu elde etmiştir. Elde edilen fonksiyonda beş değişken (finansal tablo oranı) yer alır.

Zmijewski 1984 yılındaki çalışmasında örneklem seçimindeki yanlılığa işaret etmiş ve bu problemi ortadan kaldırmak için sektör ayırımına gitmeden borsada işlem gören tüm şirketleri çalışmasının kapsamına almıştır. Daha sonra tüm şirketler içinde iflas edenlerin oranını dikkate alarak uyumlu bir örneklem oluşturmuştur. Örneklem yanlılığını eleştirdiği için böyle bir metodoloji geliştirmesine karşın Zmijewski başka araştırmacılar tarafından yanlılık eleştirisi almaktan kurtulamamıştır (Platt & Platt, 2002). Zmijewski (1984) probit regresyon analizinden yararlanarak likidite, performans ve karlılığı ölçen üç finansal tablo oranından hareketle bir model oluşturmuş ve modelin genel endeks puanı X Skor olarak adlandırılmıştır.

Shumway (2001) çalışmasında Altman (1968) ve Zmijewski (1984) çalışmalarında kurgulanan ve daha sonra özellikle Altman, Haldeman & Narayanan (1977), Ohlson (1980) ve Lau (1987) çalışmalarında geliştirilen tek dönemli sınıflandırma modellerini statik modeller olarak adlandırmıştır. Shumway’e (2001) göre, statik modellere dayalı test istatistikleri yanlış çıkarımlar verir ve bu tür modeller, firmaların zaman içinde değiştiği gerçeğini göz ardı ederek, yanlış ve yaklaştıkları olasılıkları tutarsız tahmin ederler. Shumway’ın (2001) önerdiği tehlike modeli ise zamanı açıkça hesaba katarak statik modellerin sorunlarını çözmeyi amaçlayan dinamik bir modeldir. Tehlike modelinin bağımlı değişkeni, bir firmanın sağlıklı grupta geçirdiği süredir. Bu modelde, şirketler iflas dışında bir

nedenle sağlıklı şirketler grubundan çıkarıldıklarında artık gözlemlenmezler. Oysa statik modellerde bu şirketler sağlıklı olarak kabul edilmeye devam ederler. Ayrıca statik modellerin bir şirkete atadığı iflas olasılığı zamanla değişmez. Shumway modelinde ise şirketlerin iflas riski zamanla değişir ve şirketlerin finansal sağlığı, en son finansal verilerinin ve yaşının bir fonksiyonudur. Shumway (2001) modelinin ürettiği katsayı ve değişkenler aşağıdaki denklemde sunulmuştur:

$$p = 1 - \frac{1}{(-7.811 - 6.307 \frac{NK}{TV} + 4.068 \frac{TY}{TV} - 0.158 \frac{DV}{KVYK} + 0.307 \ln(\text{yaş}))} \quad (1)$$

Denklemde yer alan p değeri iflas olasılığını, NK değişkeni net kar ya da zararı, TV değişkeni toplam varlıkları, TY değişkeni toplam yükümlülükleri, DV değişkeni dönen varlıkları, KVYK değişkeni kısa vadeli yabancı kaynakları ifade eder. Şirket yaşı, şirketin paylarının Borsa İstanbul'da işlem gördüğü takvim yılı ile şirketin DataStream veri tabanında yer aldığı ilk yıldan başlayarak hesaplanan toplam yıl sayısıdır.

Çalışma kapsamında finansal başarısızlığın ölçümü için statik modellere karşı üstünlüğü ampirik olarak doğrulanan Shumway (2001) modeli tercih edilmiştir. Finansal başarısızlık olasılığı yüksek olan şirketlerin denetim raporlarında işletmenin sürekliliğine ilişkin bir açıklama paragrafı eklemek dahil olmak üzere standart olumlu görüş dışında bir görüş bildirilmesi beklenir. Bu bağlamda finansal başarısızlığın ya da başka bir ifadeyle finansal sıkıntı ile işletmenin sürekliliğine ilişkin bir açıklama paragrafı eklemek dahil olmak üzere standart olumlu görüş dışında bir denetim görüşü arasında aynı yönde bir ilişki beklenmektedir. Bu beklenti doğrultusunda çalışma kapsamında sınavacağımız temel hipotez aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

H₀₁: Finansal başarısızlık ile standart olumlu görüş dışında bir denetim görüşü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

III. DEPREM BÖLGESİNDEKİ ŞİRKETLER VE SEÇİLMİŞ SEKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak adlandırılan cumhuriyet tarihinin en yıkıcı doğal afetini yaşamıştır. Bu felaket, 11 ilde büyük maddi ve manevi kayıplara neden olmuştur. Maddi kayıpların 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Bloomberg HT, 2023). Deprem gibi büyük felaketlerin gerçekleşmesi işgücü kaybı, ana müşteri kitlesinin kaybedilmesi, üretim hattı ve tesislerinin zarar görmesi gibi işletmenin sürekliliğini tehdit eden büyük problemlere yol açar. Bu nedenle mevcut çalışmanın örneklem seçiminde deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler ve depremin yarattığı tahribatı gidermek için faaliyet göstermesi beklenen Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Çimento ve İnşaat sektörleri dikkate alınmış ve iki ayrı veri seti oluşturulup, analiz edilmiştir. İlk grup olan depremden doğrudan etkilenen şirketlerin seçilmesinin temel gerekçesi, bu şirketlerin faaliyetlerinin zarar görmesi sonucunda işletmenin sürekliliği açısından doğal risk potansiyellerinin artmasıdır. İkinci grubun oluşturulmasının temel gerekçesi ise, bu sektörlerin deprem sonrası dönemde faaliyet hacimlerinde gerçekleşmesi beklenen aşırı artışı üstlenebilecek

potansiyelde olup olmadıklarının tespit edilebilmesidir. Araştırma kapsamına alınan şirketlerin deprem öncesi dönemde seçilen 3 yıllık şirket-yıl verileri analiz edilmiştir. Böylece deprem sonrası dönemde işletmenin sürekliliği noktasında daha fazla tehlide maruz kalması beklenen depremden doğrudan zarar gören şirketler ve depremin yarattığı tahribatı gidermek amacıyla faaliyet göstermesi beklenen üç sektör için iflas riski açısından bir analiz yapılabilir.

Borsa İstanbul tarafından Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üzerinden yapılan açıklamada deprem bölgesinde faaliyet gösteren 8 şirketin paylarına ait işlem sıraları, depremden ne şekilde etkilendiklerine ilişkin özel durum açıklaması yapıcaya kadar durdurulmuştur. Ayrıca tedbir alınan şirketlerin dışında deprem bölgesinde faaliyet gösteren 4 şirketin paylarına ait işlem sıraları, faaliyetlerine ilişkin yıkım önemli seviyede olmadığı için durdurulmamıştır. Bu çalışmanın kapsamına Borsa İstanbul yönetiminin açıklamalarına konu olan toplamda 12 şirket alınmıştır. Bu şirketlerin üç yıllık verilerinden toplamda 36 şirket-yıl verisinden oluşan bir veri seti oluşturulmuştur. Depremden doğrudan etkilenen bu 12 şirkete ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Depremden Doğrudan Zarar Gören Şirketler

	Piyasa Değeri (TL)	Endeks Bilgisi	Faaliyetlerinin Etkilendiği Şehir
Sasa Polyester Sanayi	212.529.149.300	BIST-30	Gaziantep
Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri	3.987.200.000	BIST-100	Adana
Bilici Yatırım Sanayi ve Ticaret	1.263.000.000	BIST-100	Adana
Sanko Pazarlama İthalat İhracat	2.249.100.000	BIST-Tüm	Gaziantep
Hateks Hatay Tekstil İşletmeleri	589.050.000	BIST-Tüm	Hatay
İskenderun Demir ve Çelik	96.744.000.000	BIST-50	Hatay
Arsan Tekstil Ticaret ve Sanayi	1.635.595.720	BIST-100	Kahramanmaraş
Rubenis Tekstil Sanayi Ticaret	1.536.190.000	BIST-100	Şanlıurfa
Çemaş Döküm Sanayi	1.190.000.000	BIST-100	Kahramanmaraş
Aydem Yenilenebilir Enerji	8.490.000.000	BIST-100	Adana
Barem Ambalaj	3.230.000.000	BIST-100	Gaziantep
RTA Laboratuvarı Biyolojik	720.000.000	BIST-Tüm	Malatya

Çalışmada ikinci örneklem grubu olarak Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Çimento ve İnşaat sektörleri seçilmiştir. Borsa İstanbul’da payları işlem gören söz konusu sektörlerdeki 70 şirketten Thomson Reuters Datastream veri tabanında verilerine ulaşılan 60 şirketin 2018-2020 yılları arasındaki üç yıllık verilerinden oluşan toplamda 180 şirket-yıl verisinden oluşan bir veri seti oluşturulmuştur. Ayrıca kontrol değişkenleri için gerekli olan bilgilere, şirketlerin internet sitelerinden ve KAP’tan ulaşılmıştır.

Araştırma metodolojisinin seçiminde test edeceğimiz temel hipotezin yönlendirdiği araştırma modelinde yer alan değişkenlerin özellikleri dikkate alınmalıdır. Araştırmamızda bağımlı değişken olarak kategorik ve nitel olarak betimleyebileceğimiz bir değişken olan denetim görüşü belirlenmiştir. Denetim görüşü, işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği yansıtan standart olumlu

görüş dışında bir görüş ise 1, aksi takdirde 0 değerlerini alan dikotom bir değişkendir. Bu nedenle analiz yöntemi olarak bağımlı değişkenin kategorik bir nitel değişken olması durumunda tercih edilebilen lojistik regresyon analizi benimsenmiştir. Bu yöntem, dikotom değişkenler için tercih edilebilecek diskriminant analizine göre, normal dağılım dahil birçok varsayımı gerektirmemesi nedeniyle Hair vd. (2010) tarafından daha kullanışlı görülmüştür.

Çalışmada sınanan temel hipotez bağlamında bağımlı değişkenimiz denetçi görüşüdür. Bağımlı değişkenle arasındaki ilişkiyi sınavacağımız ilk bağımsız değişken ise, finansal sıkıntı ya da başka bir ifadeyle iflas olasılığı skorları üzerinden ölçülen finansal başarısızlıktır. Literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada araştırma modellerine kontrol değişkenleri eklenmiştir. Bu kontrol değişkenlerinden biri denetim kalitesini ölçmek için modellere dahil edilen denetim firması büyüklüğü değişkenidir. Çalışma kapsamında araştırma modeline denetim firması büyüklüğünün yanı sıra literatürdeki çalışmaların (Si vd., 2016; Gallizo & Saladrignes, 2016; T'ing vd., 2021) yönlendirmesiyle bazı kontrol değişkenleri eklenmiştir. Araştırma modelinde yer alan tüm bağımsız değişkenler, tanımları ve bağımlı değişkenle arasındaki ilişkinin beklenen yönü ile birlikte Tablo 2’de özetlenmiştir.

Çalışma kapsamında kurgulanan modelde yer alan bağımsız değişkenler ile denetim görüşü bağımlı değişkeni arasındaki ilişkileri test etmek için oluşturulan lojistik regresyon denklemi aşağıda sunulmuştur:

$$DG = \beta_0 + \beta_1FB + \beta_2Big4 + \beta_3Xkury + \beta_4Bist + \beta_5ADH + \beta_6ROA \quad (1)$$

Tablo 2. Araştırma Modelindeki Değişkenler

Değişken	Kısaltma	Ölçüm	Beklenti
Denetçi Görüşü	DG	İşletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği yansıtan standart olumlu görüş dışında bir denetim görüşü ise 1, aksi takdirde 0	*
Finansal başarısızlık	FB	Shumway (2001) modeli kullanılarak hesaplanan finansal sıkıntı değeri	+
Denetim Firma Büyüklüğü	Big4	Denetim firması Big4 olarak tanımlanan firmalardan biriye 1, aksi takdirde 0	+
Kurumsal Yönetim Endeksi	Xkury	Şirket kurumsal yönetim endeksinde yer alıyorsa 1 aksi takdirde 0	-
Borsa Endeksi	Bist	Şirket Bist 30-50-100 endekslerinden birinde yer alıyorsa 1 aksi takdirde 0	-
Alacak Devir Hızı	ADH	Kredili satışların ortalama ticari alacaklara oranı	-
Aktif Karlılığı	ROA	Net karın aktif toplamına oranı	-

* Bağımlı Değişken

B. Bulgular

Çalışmanın amaçlarıyla tutarlı olarak seçilmiş sektörlerden 180 şirket-yıl verisi ve deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerden oluşturulan 36 şirket-yıl verisi, lojistik regresyon analiziyle ayrı ayrı analiz edilmiştir. Daha sonra çalışmanın tüm örneklemini oluşturan 216 şirket-yıl verisi aynı yöntemle analiz edilmiştir. Analizler, IBM SPSS 22 programıyla yapılmıştır. Lojistik regresyon analizleri öncesinde, tüm örneklem ve oluşturulan veri setlerinin tanımlayıcı istatistikleri belirlenmiştir. Araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Betimleyici İstatistikler

	Seçilmiş Sektörler		Deprem Bölgesi		Tüm Örneklem	
	μ	σ	μ	σ	μ	σ
DG	0,12	0,322	0,14	0,351	0,12	0,326
FB	0,01189	0,02979	0,02542	0,099409	0,01414	0,048715
Big4	0,58	0,494	0,5	0,507	0,57	0,496
Xkury	0,17	0,374	0,08	0,28	0,15	0,361
Bist	0,26	0,44	0,33	0,478	0,27	0,447
ADH	33,63551	185,156341	3,97769	2,505592	28,69254	169,311068
ROA	0,0324881	0,10055224	0,0380328	0,13091035	0,0334122	0,1058863
n	180		36		216	

Tablo 3'te sunulan istatistikler, tüm örneklemde yer alan denetim görüşlerinin yaklaşık olarak %12'sinin işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği yansıtan standart olumlu görüş dışındaki görüşlerden oluştuğunu göstermektedir. Seçilmiş sektörlerden oluşan 180 şirket-yıl verisinin 21'i, deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerden elde edilen 36 frekansın 5'i bu tür görüşlerden oluşmaktadır. Betimleyici istatistikler, tüm veri setini oluşturan şirketlere ait finansal tabloların yaklaşık %57'sinin (Seçilmiş sektörler %58; deprem bölgesi %50) büyük denetim firmaları tarafından denetlendiğini ve şirketlerin yaklaşık %15'inin (Seçilmiş sektörler %17; deprem bölgesi %8) kurumsal yönetim endeksinde yer aldığını göstermektedir.

Tablo 4, iki veri setine göre bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerini gösterir. Regresyon analizinin önemli bir varsayımı, bağımsız değişkenler arasında 0,8'in üzerinde yüksek seviyede korelasyonunun olmamasıdır. Bu nedenle lojistik regresyon analizlerine geçilmeden korelasyon ilişkilerinin seviyesi kontrol edilmiş ve bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açabilecek yüksek seviyede korelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. İki Ayır Veri Setine Göre Değişkenler Arası Korelasyonlar

Seçilmiş Sektörler	DG	FB	Big4	Xkury	Bist	ADH	ROA	Deprem Bölgesi
DG	1	0,502	-0,241	-0,121	-0,284	0,214	-0,495	DG
FB	0,621	1	-0,176	-0,076	-0,115	0,081	-0,796	FB
Big4	-0,079	-0,004	1	0,302	0,354	0,202	0,243	Big4
Xkury	-0,07	-0,074	0,317	1	0,426	-0,148	0,204	Xkury
Bist	-0,137	-0,141	0,118	0,311	1	0,055	0,077	Bist
ADH	-0,06	-0,018	0,038	-0,067	-0,092	1	-0,26	ADH
ROA	-0,529	-0,533	-0,023	0,22	0,132	-0,008	1	ROA

Tablo 5'te araştırma modelinin test edilmesi amacıyla seçilmiş sektörler, deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler ve tüm örneklem kapsamında ayrı ayrı yürütülen üç lojistik regresyon analizinin çıktıları raporlanmıştır. Lojistik regresyon modellerinin uyum seviyesi verilerin gruplandırılmasından sonra Hosmer & Lemeshow testiyle değerlendirilmiştir. Uyum iyiliği testi çıktılarına göre, p anlamlılık değerleri üç lojistik regresyon analizi için de 0,05 anlamlılık düzeyinden yüksek olduğu dolayısıyla tahmin değerleri ile gözlem değerleri

arasında anlamlı bir farklılık olmadığı yani dikotom bağımlı değişken kodlamalarının modele uyum sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Lojistik Regresyon Modeli Sonuçları

Seçilmiş Sektörler	Bağımsız Değişkenler						
	Sabit	FB	Big4	Xkury	Bist	ADH	ROA
B	-2,881	140,772	-1,954	0,034	0,2	-0,259	-13,285
p	0,000	0,007*	0,127	0,986	0,851	0,211	0,072**
Hosmer & Lemeshow Testi:			Ki-kare: 6,102		p: 0,636		
Model Özeti:			Cox & Snell R ² : 0,381		Nagelkerke R ² : 0,742		
Deprem Bölgesi	Bağımsız Değişkenler						
	Sabit	FB	Big4	Xkury	Bist	ADH	ROA
B	-6,476	1101,585	-7,824	9,921	-21,275	-1,667	55,775
p	0,262	0,356	0,506	1	0,996	0,546	0,312
Hosmer & Lemeshow Testi:			Ki-kare: 1,666		p: 0,976		
Model Özeti:			Cox & Snell R ² : ,464		Nagelkerke R ² : ,838		
Tüm Örneklem	Bağımsız Değişkenler						
	Sabit	FB	Big4	Xkury	Bist	ADH	ROA
B	-2,702	151,826	-1,307	-0,345	-0,961	-0,201	-3,066
p	0,000	0,001*	0,135	0,825	0,304	0,13	0,575
Hosmer & Lemeshow Testi:			Ki-kare: 4,878		p: 0,771		
Model Özeti:			Cox & Snell R ² : ,359		Nagelkerke R ² : ,689		

*0,05 düzeyinde anlamlı **0,10 düzeyinde anlamlı

Tablo 5'te yer alan R² değerleri lojistik regresyon modellerinin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösterir. Nagelkerke R² değerleri incelenirse, lojistik regresyon modellerinin denetim görüşü bağımlı değişkenini açıklayıcılığı seçilmiş sektörler için yaklaşık olarak %74, deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler için yaklaşık olarak %84 ve tüm örneklem için yaklaşık olarak %77'dir. Bu değerler modellerin açıklayıcılığının yüksek seviyede olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 5'te değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren p anlamlılık değerleri sunulmuştur. Seçilmiş sektörlerde yer alan şirketler üzerinde yürütülen lojistik regresyon modelinde finansal başarısızlık değişkeni p<0,05 anlamlılık seviyesinde ve aktif karlılığı değişkeni p<0,10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tüm örneklem için yürütülen lojistik regresyon modelinde ise yalnızca finansal başarısızlık değişkeni p<0,05 düzeyinde anlamlıdır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin daha net ortaya konulabilmesi için istatistiksel olarak anlamlı olmayan değişkenler sırayla modelden çıkarılarak daha sade regresyon modellerine ulaşmak amaçlanmıştır. Böylece tüm değişkenlerin dahil edildiği modellerin açıklama gücüne yakın, daha yorumlanabilir bir analiz yapısı elde edilebilir. Tablo 6'da söz konusu metodolojik sürecin sonunda ulaşılan sadeleştirilmiş lojistik regresyon modellerinin çıktıları sunulmuştur. Tüm değişkenlerin yer aldığı modellerde tespit edilen bulgulara sadeleştirilmiş modellerde de ulaşılmıştır ve değişkenler arası ilişkiler açısından sadeleştirilmiş modellerin yorumlanması daha pratik ve rasyoneldir.

Tablo 6. Sadeleştirilmiş Lojistik Regresyon Modeli Sonuçları

Seçilmiş Sektörler	Bağımsız Değişkenler			
	Sabit	FB	Big4	ROA
B	-3,347	139,071	-2,439	-14,57
p	0,000	0,003*	0,031*	0,022*
Hosmer & Lemeshow Testi:		Ki-kare: 2,691		p: 0,952
Model Özeti:		Cox & Snell R ² : ,369		Nagelkerke R ² : ,719
Deprem Bölgesi	Bağımsız Değişkenler			
	Sabit	FB	Big4	ADH
B	-3,462	103,113		
p	0,001	0,049*		
Hosmer & Lemeshow Testi:		Ki-kare: 3,962		p: 0,555
Model Özeti:		Cox & Snell R ² : ,299		Nagelkerke R ² : ,541
Tüm Örneklem	Bağımsız Değişkenler			
	Sabit	FB	Big4	ADH
B	-2,966	167,486	-1,553	-0,219
p	0,000	0,000*	0,057**	0,070**
Hosmer & Lemeshow Testi:		Ki-kare: 10,196		p: 0,252
Model Özeti:		Cox & Snell R ² : ,354		Nagelkerke R ² : ,680

*0,05 düzeyinde anlamlı **0,10 düzeyinde anlamlı

Tablo 6’da sunulan sadeleştirilmiş modellerin Nagelkerke R² değerleri, bu modellerin tüm değişkenlerin yer aldığı modellerin açıklayıcılığına yakın göstergelere sahip olduğunu ve açıklama oranının kabul edilebilir seviyede olduğunu gösterir. R² değerleri, seçilmiş sektörler için yaklaşık olarak %72, deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler için yaklaşık olarak %54 ve tüm örneklem için yaklaşık olarak %68’dir. İlk ve üçüncü değer modellerin açıklayıcılığının yüksek seviyede olduğunu, ikinci değer modelin açıklayıcılığının kabul edilebilir seviyede olduğunu doğrular.

Tablo 6’da sunulan logaritmik olarak dönüştürülmüş katsayılar ve p anlamlılık değerleri, bağımsız değişkenlerle denetçi görüşü bağımlı değişkeni arasındaki regresyon ilişkilerini göstermektedir. Seçilmiş sektörlerde yer alan şirketler üzerinde test edilen modelde finansal başarısızlığın, büyük denetim firmaları tarafından denetlenmiş olmanın ve aktif karlılığın bağımlı değişken üzerinde 0,05 anlamlılık düzeyinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler üzerinde test edilen model, yalnızca finansal başarısızlığın bağımlı değişken üzerinde 0,05 anlamlılık düzeyinde etkisi olduğunu göstermiştir. Tüm örneklem üzerinde test edilen modelde ise finansal başarısızlığın ve büyük denetim firmaları tarafından denetlenmiş olmanın 0,05 anlamlılık düzeyinde, alacak devir hızının ise 0,10 anlamlılık düzeyinde denetçi görüşü üzerinde etkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü beklentilerle tutarlıdır. Üç model için de finansal başarısızlık denetim raporunda standart olumlu görüş dışında bir görüş bildirilmesini istatistiksel olarak pozitif yönde etkilemiştir. Yani H01 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6’da sunulan değişkenler arası katsayılar incelendiğinde, büyük denetim firmaları tarafından denetlenmiş olmanın hem seçilmiş sektörlerden oluşan veri setinde (β :-2,439; p :0,031) hem de tüm örneklemden oluşan veri setinde (β :-1,553; p : 0,057) denetim raporunda standart olumlu görüş dışında bir görüş bildirilmesini negatif yönde etkilediği tespit edilmektedir. Bu bulgu, büyük denetim firmaları tarafından denetlenmenin beklentinin aksine finansal başarısızlığı daha iyi tespit edemediği ve dolayısıyla denetim kalitesinin bir göstergesi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Büyük denetim firmaları tarafından yürütülen denetim, Türkiye’deki ekonomik ve kurumsal konjonktürde diğer firmalardan daha kaliteli bir denetim hizmeti sunamıyor olabilir. Bu durum büyük denetim firmalarının ülkemizde denetim görüşünün olumsuz etkisinden zarar gören tarafların, herhangi bir hukuki baskısıyla karşı karşıya kalmamasıyla açıklanabilir. Onay & Benligiray (2021) çalışmalarında da doğrulayıcı bulgulara ulaşılmıştır. Diğer taraftan finansal açıdan başarısız şirketlerin küçük denetim firmalarını tercih etmiş olmaları veya büyük denetim firmalarının müşterilerini seçebildiği ve özellikle denetim sürecinin en başında müşterinin kabulü aşamasında finansal açıdan sıkıntılar içerisinde olan şirketleri geri çevirebildiği de olasılıklar arasındadır. Türkiye’de yapılan çalışmalar bu yorumu desteklemektedir. Daha önce Borsa İstanbul şirketlerinden oluşan bir örnekleme kullanan iki çalışmadan ilkinde Adıoğlu & Vuran (2011) iki değişken arasındaki ilişkide aynı yönde bir bulguyu raporlamıştır. Diğer çalışmada ise Yaşar (2017) iki değişken arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir.

Seçilmiş sektörlerde faaliyet gösteren şirketler üzerinde yürütülen regresyon analizinde aktif karlılığının, bağımlı değişkeni negatif yönde etkilediği raporlanmıştır. Aktif karlılığı düşük veya zarar eden şirketlerin beklentiyle tutarlı olarak denetim raporunda standart olumlu görüş dışında bir görüş bildirilmesi olasılığının ilişkili olduğu söylenebilir. Tüm örneklem üzerinde yürütülen regresyon analizinde ise alacak devir hızının denetim görüşü bağımlı değişkenini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, tüm örneklemden alacak devir hızı düşük şirketlerin denetim raporlarında standart olumlu görüş dışında bir görüşle karşılaşılma olasılığının istatistiksel olarak anlamlı seviyede yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum, alacak devir hızının düşmesi, şirketin satışlarına ilişkin faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin zarar gördüğünün bir işareti olabileceği için beklentiyle tutarlıdır.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizlik karşısında denetim performansını tespit etmektir. Bu amaç için denetçilerin raporlarında bildirdikleri görüşleri ile işletmenin sürekliliğini tehdit eden finansal başarısızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Denetim performansı, denetim görüşünün finansal başarısızlık ölçümüne karşı hassasiyeti üzerinden değerlendirilmiştir. Finansal başarısızlığın ölçümü için geleneksel statik modellerin aksine finansal başarısızlığı daha iyi ölçtüğü ampirik olarak doğrulanan (Shumway, 2001; Cheng vd., 2010; Bauer & Agarwal, 2014) dinamik bir model tercih edilmiştir. Ayrıca kontrol değişkeni olarak büyük denetim firmaları tarafından denetlenmiş olma, kurumsal yönetim ve borsa endekslerinde yer alma, aktif

karlılığı ve alacak devir hızının bağımlı değişken olarak kurgulanan denetim görüşü ile ilişkisi sınınmıştır.

Türkiye 6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak adlandırılan cumhuriyet tarihinin en yıkıcı doğal afetini yaşamıştır. Deprem gibi büyük felaketlerin gerçekleşmesi, sonraki dönemlerde işgücü kaybı, ana müşteri kitlesinin kaybedilmesi, üretim hattı ve tesislerinin zarar görmesi gibi işletmenin sürekliliğini tehdit eden büyük problemlere yol açar. Bu nedenle mevcut çalışmanın örneklem seçiminde deprem bölgesinde faaliyet gösteren şirketler ve depremin yarattığı tahribatı gidermek için faaliyet göstermesi beklenen sektörler dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamına alınan şirketlerin deprem öncesi dönemde seçilen 3 yıllık şirket-yıl verileri analiz edilmiştir. Böylece deprem sonrası dönemde işletmenin sürekliliği açısından daha fazla tehlide maruz kalması beklenen şirketler ile depremin tahribatını gidermek amacıyla faaliyet göstermesi beklenen şirketler için bir risk projeksiyonu elde edilmiştir.

Ampirik testler sonucunda finansal açıdan başarısız, küçük denetim firmaları tarafından denetlenen, aktif karlılığı ve alacak devir hızı düşük şirketlerin denetim raporunda standart olumlu görüş dışında bir görüş bildirilmiş olma olasılığının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğuna ilişkin bulgular raporlanmıştır. Çalışmamızın ana hipotez sınaması olan finansal iflas modelleri üzerinden ölçülen finansal başarısızlığın denetim görüşüyle ilişkisinin doğrulanması, finansal iflas modeli skorunun denetim sürecinin her aşamasında denetçilere işletmenin sürekliliğine ilişkin değerlendirmeleri için yol gösterme potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca model sınamaları sonucunda keşfedilen kontrol değişkenleriyle bağımlı değişken arasındaki ilişkiler denetçilere Borsa İstanbul şirketlerinin denetiminde yol gösterecektir.

Karlılık ve alacak devir hızı açısından bakıldığında, bir şirket karlılığı ve alacak devir hızı yükseldikçe denetim raporunda işletmenin sürekliliğine ilişkin bir belirsizliği yansıtan denetim görüşü bildirilme olasılığının azaldığı gözlemlenmektedir. Kar açıklayan ve alacaklarını tahsil kabiliyeti yüksek olduğu için karlılığı tahakkuk kalemlerinde kalmayıp nakit akışını pozitif etkileyen şirketlerin, denetçiler tarafından beklentiyle tutarlı olarak finansal sıkıntı içindeki şirketler olarak sınıflandırılmadığı sonucu çıkarılabilir. Diğer taraftan şirketlerin finansal kaynaklara erişimini pozitif etkilemesi beklenen kurumsal yönetim ve borsa endekslerinde yer almaları, denetçilerin işletmenin sürekliliğine ilişkin görüşlerini etkileyememiştir. Bu durum şirketlerin endekslerde yer almalarının sanıldığı kadar itibar göreceklere bir faktör olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Finansal başarısızlığın denetim görüşü üzerindeki etkisini inceleyen daha fazla çalışma, denetim görüşlerinin daha kapsamlı analiz edilmesini sağlayacaktır. Gelecekteki çalışmalarda daha farklı kontrol değişkenlerinin sınanması bu amaca katkı sağlama potansiyelini ortaya çıkarabilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda bu çalışmanın örneklemini oluşturan şirketlerin deprem sonrası finansal verileri benzer metodolojiyle analiz edilebilir ve sonuçlar mevcut çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar ve finansal başarısızlığın ölçümünde

kullanılan finansal iflas modeli, araştırmacılar tarafından kullanılabilir ampirik bilgiler ve ölçüm metodolojisi sunar.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B., and Vuran, B. (2011). A Multicriterion Decision Support Methodology For Audit Opinions: The Case of Audit Reports of Distressed Firms in Turkey. *International Business & Economics Research Journal*, Vol. 10, Iss. 12, 37-48.
- Altman, E. I. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, Vol. 23, Iss. 4, 589-609.
- Altman, E. I., Haldeman, R. G., and Narayanan, P. (1977). ZETA Analysis A New Model to Identify Bankruptcy Risk of Corporations. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 1, Iss. 1, 29-54.
- Bauer, J., and Agarwal, V. (2014). Are Hazard Models Superior to Traditional Bankruptcy Prediction Approaches? A Comprehensive Test. *Journal of Banking & Finance*, 40, 432-442.
- Björkstam, A. (2014). To Issue or not Issue a Going Concern Opinion: a Study of Factors and Incentives Influencing Auditors' Ability and Decision to Issue Going Concern Opinions, (Unpublished Master Thesis). Uppsala University, Sweden.
- Blay, A. D., Geiger, M. A., and North, D. S. (2011). The Auditor's Going-Concern Opinion as a Communication of Risk. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 30, Iss. 2, 77-102.
- Cheng, K. F., Chu, C. K., and Hwang, R. C. (2010). Predicting Bankruptcy Using the Discrete-time Semiparametric Hazard Model. *Quantitative Finance*, 10(9), 1055-1066.
- Farfana, I., Rahmawaty, and Basri, H. (2017). The Determinants of Going Concern Audit Opinion (An Empirical Study on Non-Bank Financial Institutions Listed in Indonesian Stock Exchange 2008-2014). *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Vol. 3, Iss. 4, 32-51.
- Feng, M., and Li, C. (2014). Are Auditors Professionally Skeptical? Evidence from Auditors' Going-Concern Opinions and Management Earnings Forecasts. *Journal of Accounting Research*, Vol. 52, Iss. 5, 1061-1085.
- Foster, B. P., and Shastri, T. (2016). Determinants of Going Concern Opinions and Audit Fees for Development Stage Enterprises. *Advances in Accounting*, Vol. 33, 68-84.
- Francis, J. R., and Krishnan, J. (2002). Evidence on Auditor Risk-Management Strategies Before and After the Private Securities Litigation Reform Act of 1995. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, Vol. 9, Iss. 2, 135-157.
- Gallizo, J. L., and Saladríguez, R. (2016). An Analysis of Determinants of Going Concern Audit Opinion: Evidence from Spain Stock Exchange. *Intangible Capital*, Vol. 12, Iss. 1, 1-16.
- Geiger, M. A., Raghunandan, K., & Rama, D. V. (2005). Recent Changes in the Association Between Bankruptcies and Prior Audit Opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol. 24, Iss. 1, 21-35.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B. J. & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis: a Global Perspective*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Koçyiğit, S. Ç., Tanç, Ş. G. ve Elitaş, B. L. (2018). İşletmenin Sürekliliği ve Bağımsız Denetçi Raporlarının Türkiye Bağımsız Denetim Standartları BDS 570 ve BDS 700 Açısından İncelenmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakışı*, Vol. 17, Iss. 53, 143-162.
- Lau, A. H. L. (1987). A Five-State Financial Distress Prediction Model. *Journal of Accounting Research*, Vol. 25, Iss. 1, 127-138.

- Myers, L. A., Schmidt, J., and Wilkins, M. (2014). An Investigation of Recent Changes in Going Concern Reporting Decisions among Big N and Non-Big N Auditors. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, Vol. 43, 155-172.
- Ohlson, J. A. (1980). Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy. *Journal of Accounting Research*, Vol. 18, Iss. 1, 109-131.
- Onay, A. ve Benligiray, S. (2021, 22-25 Şubat). Denetçi Görüşlerinin ve Denetim Kalitesinin Kazanç Yönetimi ile İlişkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerinde Bir Araştırma. International Symposium of Scientific Research and Innovative Studies, Balıkesir, Türkiye.
- Platt, H. D., and Platt, M. B. (2002). Predicting Corporate Financial Distress: Reflections on Choice-based Sample Bias. *Journal of Economics and Finance*, Vol. 26, Iss. 2, 184-199.
- Prayanthi, I., and Kakunsi, N. (2017). The Altman Model and Auditor's Opinion about Going Concern of the Companies. *Science Journal of Business and Management*, Vol. 5, Iss. 5, 189-193.
- Shumway, T. (2001). Forecasting Bankruptcy more Accurately: A Simple Hazard Model. *The Journal of Business*, Vol. 74, Iss. 1, 101-124.
- Si, M., Pamulang, L., and Setiawan, M.R.A. (2016). Relationship Bankruptcy Prediction, Company Growth and Going Concern Opinion, Evidence from Indonesia. *International Journal of Core Engineering & Management*, Vol. 3, Iss. 4, 84-102.
- T'ing, L. C., Mohamad, Z. Z., and Razak, R. A. (2021). The Determinants of Auditor's Going Concern Opinion and The Effect of Monitoring Mechanisms. *Asian Journal of Accounting and Finance*, Vol. 3, Iss. 3, 10-30.
- Winakor A., and Smith R. (1935). Changes in Financial Structure of Unsuccessful Industrial Corporations. Bulletin No. 51, University of Illinois, Bureau of Business Research: Urbana, Illinois.
- Yaşar, A. (2017). İşletmenin Sürekliliğinde Ortaya Çıkan Belirsizliğin Bağımsız Denetim Raporlarındaki Denetçi Görüşleri Açısından İncelenmesi: BİST'de İşlem Gören Sınai Şirketlerine Yönelik bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Vol. 19, Iss. 1, 58-85.
- Young, A., and Wang, Y. (2010). Multi-risk Level Examination of Going Concern Modifications. *Managerial Auditing Journal*, Vol. 25, Iss. 8, 756 – 791.
- Zmijewski, M. E. (1984). Methodological Issues Related to the Estimation of Financial Distress Prediction Models. *Journal of Accounting Research*, Vol. 22, 59-82.
- <https://www.bloomberght.com/depremlerin-maliyeti-aciklandi-2327187> Erişim Tarihi: 23.07.2023

SUMMARY

Auditors are entrusted with significant responsibilities under auditing standards when confronted with uncertainties concerning the ongoing operations of client companies, as evidenced in their financial statements. The present study aims to determine the relationship between financial distress measured through the probability of bankruptcy score based on the financial data, and an audit opinion other than the standard unqualified opinion. This objective serves to reveal the performance of auditors in assuming such responsibility and to verify the effectiveness of a tool that has the potential to facilitate auditors' work. Contrary to traditional static models, an empirically validated dynamic model, which is known to provide a better measurement of financial distress, has been preferred for assessing financial failure. Furthermore, the relationship between the audit opinion, constructed as the dependent variable, and control variables such as being audited by major audit firms, corporate governance, presence in stock indices, profitability, and accounts receivable turnover has been examined.

On the other hand, since major disasters such as earthquakes pose significant threats to business continuity, companies operating in earthquake zones

and Construction, Cement and Real Estate Investment Trusts involved in mitigating the damage and destruction caused by earthquakes were taken into consideration in the sample selection. Logistic regression analysis was adopted as the analytical method due to the categorical nature of the dependent variable.

The findings from empirical tests indicate that financially distressed companies audited by smaller audit firms, with lower profitability and accounts receivable turnover, are statistically significantly more likely to receive an audit opinion other than the standard unqualified opinion. Confirming the main hypothesis of our study, which evaluates the relationship between financial failure, as measured through financial distress models, and the audit opinion, demonstrates the potential of the financial distress model score to guide auditors in their assessments of a company's continuity throughout the various stages of the audit process. Additionally, the relationships discovered between the control variables and the dependent variable through model tests will provide guidance for auditors in their audits of companies listed on Borsa Istanbul.

When considering profitability and accounts receivable turnover, it is observed that as a company's profitability and accounts receivable turnover increase, the likelihood of an audit opinion reflecting uncertainty regarding the continuity of the business decreases. This observation suggests that companies with higher profitability and efficient receivables collection, resulting in profits not being trapped in accruals but positively impacting cash flow, are not categorized by auditors as financially distressed entities, in line with expectations. On the other hand, factors expected to positively influence companies' access to financial resources, such as corporate governance and inclusion in stock indices, did not significantly impact auditors' opinions on business continuity. This implies that a company's inclusion in indices may not be as influential on its reputation as previously believed.

Further studies examining the impact of financial distress on audit opinions will facilitate a more comprehensive analysis of audit opinions. Investigating different control variables in future research has the potential to contribute to this goal. Additionally, in future studies, the financial data of the companies in the sample of this study could be analyzed using a similar methodology after earthquakes, and the results could be compared with the findings of the current study. The results obtained in our study and the financial distress model used provide empirical insights and measurement methodology that researchers can utilize.

Bibliometric Analysis of Publications on Digital Innovation and Sustainability

Selçuk NAM*

ABSTRACT

The main purpose of this study is to conduct bibliometric analysis through visual mapping of publications in digital innovation and sustainability indexed in Web of Science and SCOPUS databases. The bibliometric method was preferred to map the changes in publications in the field in a certain period. The VOSviewer and BibExcel software were used for network maps of the trend of publications during the examined period. The study analyzed 670 articles published in 168 journals to reveal the state of the intellectual structure and emerging trends in the field. For this purpose, co-word, citation, co-citation, author, and country productivity were analyzed. In the examined period, Germany had the most digital innovation and sustainability publications, and Romania had the fewest publications. The co-word analysis identified a thematic relationship among the frequently co-occurring keywords "value, digital talent, and business models". In addition, it has been determined that Vinit Parida is the most published author, and Youngjin Yoo is the most cited author. It was determined that publications started to increase in 2017 and increased rapidly, especially after 2019. It can be argued that the search for innovative applications, forced by the pandemic conditions, effectively increased the number of publications after 2019.

Key Words: Digital Innovation, Sustainability, Bibliometric Analysis

JEL Classification: O32, Q55, Q56

Dijital İnovasyon ve Sürdürülebilirlik Konulu Yayınların Bibliyometrik Analizi

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Web of Science ve SCOPUS veritabanlarında indekslenen dijital inovasyon ve sürdürülebilirlik alanındaki yayınların görsel haritalaması yoluyla bibliyometrik analiz yapmaktır. Belirli bir dönemde alandaki yayınlardaki değişimlerin haritalandırılmasında bibliyometrik yöntem tercih edilmiştir. İncelenen dönemdeki yayın trendinin ağ haritaları için VOSviewer ve BibExcel yazılımı kullanıldı. Çalışmada 168 dergide yayımlanan 670 makale analiz edilerek alandaki entelektüel yapının durumu ve ortaya çıkan eğilimler ortaya çıkarıldı. Bu amaçla ortak kelime, alıntı, ortak alıntı, yazar ve ülke verimliliği analiz edilmiştir. İncelenen dönemde en fazla dijital inovasyon ve sürdürülebilirlik yayınına Almanya, en az yayına ise Romanya sahip oldu. Ortak kelime analizi, sıklıkla birlikte ortaya çıkan "değer, dijital yetenek ve iş modelleri" anahtar kelimeleri arasında tematik bir ilişki tespit etti. Ayrıca en çok kitap yayınlayan yazarın Vinit Parida, en çok alıntı yapılan yazarın ise Youngjin Yoo olduğu belirlenmiştir. Yayınların 2017 yılında artmaya başladığı ve özellikle 2019 sonrasında yayın artış hızının ivme kazandığı tespit edilmiştir. Pandemi koşullarının zorladığı yenilikçi uygulama arayışlarının 2019 sonrasında etkili bir şekilde yayın sayısını artırdığı ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital İnovasyon, Sürdürülebilirlik, Bibliyometrik Analiz

JEL Sınıflandırması: O32, Q55, Q56

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, e-posta: snam@sakarya.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0845-1362

(Makale Gönderim Tarihi: 26.10.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 15.12.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1381826

Makale Türü: Derleme Makalesi

INTRODUCTION

The importance of digital technologies in the survival and sustainability of businesses in a destructive competitive environment is increasing day by day. Businesses benefit from digital technology in decision processes, production processes, different product designs, providing high-quality products and services, and saving time and cost. This situation increases the ability of companies to make digital innovations. Businesses' adoption of digital innovation strategies necessitates significant changes in their organizational structures, product development logic, and digital environment analysis (Hogan et al., 2011). For this reason, digital innovation is seen as the most reliable tool for the sustainability of all institutions and organizations (Brynjolfsson and McAfee 2014). There have been significant publications in the literature on digital innovation and sustainability, but it is seen that bibliometric studies that allow seeing the course of these publications in the period under review have not been conducted. This research is thought to be important in terms of filling this gap in the literature.

In a process where digital technologies are an essential tool for doing business, sustainability needs to be supported by digital innovations (Cillo et al., 2019; Cobo et al., 2011). The analysis of large data pools, visual mapping and bibliometric research makes it possible to view the relevant literature as a whole. Thanks to bibliometric studies, it is possible to summarize a particular research area. Environmental and climate-oriented problems, which have gained more importance with the pandemic, increase the importance of sustainability. Water crisis, environmental pollution, depleted water and energy resources are becoming increasingly important for the future of humanity. International organizations also accept that one of the most effective ways of ensuring sustainability is digital innovation (UNDP, 2021). Accenture's (2021) research focuses on the necessity of considering digital innovation and sustainability together. According to Accenture's 2021 Technology Vision report, the use of cloud computing technologies in business processes reduces carbon emissions by 84%. This shows the importance of digital innovation in sustainability in business and management processes.

This research conducts a bibliometric analysis of publications on digital innovation and sustainability through visual mapping. The research determines the productivity of research components (authors, journals, countries, institutions, etc.) in the field of digital innovation and sustainability, emerging trends in the field and the current intellectual structure. The findings obtained from bibliometric studies are important in determining how the related discipline has developed, revealing the problems or deficiencies and guiding the studies (Şakar and Cerit, 2013). The basic question of this research was determined as “how did the publications on digital innovation and sustainability follow in the period under review? Additionally, the research answers the following sub-questions:

- 1) What is the overall perspective presented in the literature regarding digital innovation and sustainability during the reviewed period?
- 2) What are the most discussed research topics in the field?

3) Which journals, authors and countries stand out on digital innovation and sustainability in the period under review?

4) How are the journals and citations distributed according to Bradford's Law?

I. CONCEPTUAL FRAMEWORK

A. Digital Innovation and Sustainability

Innovation refers to the implementation of a novel or substantially improved product, good, service, process, or marketing method. It involves the conversion of creative ideas into outputs that generate value. The use of digital technologies in the innovation process is called "digital innovation." Digital innovation requires the execution of technological processes and applications in the digital environment, the infrastructure being suitable for digital transformation and the dissemination of digital experiences (Nambisan et al., 2017; Yoo et al., 2010). It is expected that the most important benefit of digital transformation will be to increase the sustainability capabilities of companies.

Sustainability holds significant importance both economically and in terms of climate and environmental preservation, particularly in highly competitive environments. The development of innovative products that prioritize environmental considerations plays a crucial role in addressing economic and ecological crises (Melane-Lavado et al., 2018). In light of this, the relationship between innovation and sustainability is often encapsulated by the concept of "sustainable innovation." The literature explores the interconnectedness of innovation and sustainability, emphasizing their joint significance (Maier et al., 2020). The entrepreneurial abilities of companies are of great importance in the development of new products and processes in sustainable companies. Bringing the employees together on online platforms to reveal the said talent is important in generating creative ideas (Veloso et al., 2020). In the current business landscape, there is a growing preference for sustainable innovations, as they possess substantial potential to drive technological advancements, transform products, and reshape markets.

Digital innovation and sustainability play a critical role in contexts where scarce resources are at stake. The imperative of resource replenishment is fundamental for achieving sustainability within a competitive market (Mauri-Castello et al., 2019). Furthermore, alongside financial and economic considerations, the competence of human resources holds significant importance in ensuring the sustainability of companies. Developments in global job markets, increasing risk factors, intensive work programs increase the importance of sustainability. This process also gives rise to diverse "digital workspaces" that exist outside traditional organizational structures. Digital innovations in all these areas are critical success factors for organizations to achieve a sustainable competitive advantage.

B. Bibliometric Method

Synthesizing past research findings is an essential task in expanding a research field's scope. Academics use two traditional methods to make sense of

previous findings: systematic literature review (qualitative approach) and meta-analysis (quantitative approach). The significant expansion of the volume of scientific research in recent years makes it difficult for researchers to follow the relevant literature in their field. This challenge requires using methods that reveal the richness of data, predict and filter the effects of essential studies, and discover the basic structure of a scientific field (Zupic and Cater, 2015). This necessity has accelerated the emergence of the bibliometric method, a third method that is increasingly used and maps the development of scientific fields with a quantitative approach (Cobo et al., 2011). The cumulative nature of scientific knowledge reflects the evolutionary nuances in the scientific field (Donthu et al., 2021). The bibliometric method contributes to theoretical progress by allowing the capture and visual mapping of evolutionary nuances on temporal and spatial dimensions (Palmatier et al., 2018).

The bibliometric method is used for different reasons, such as exploring article and journal performance, collaboration patterns, trends in research components, and the intellectual structure of a scientific field. The popularity of the bibliometric method in interdisciplinary research stems from its benefits in processing large volumes of scientific data and creating high research impact (Donthu, 2021). The data at the heart of bibliometric analysis is extensive and objective. However, their interpretations are often based on objective (e.g., performance analysis) and subjective (e.g., thematic analysis) evaluations. Bibliometric analysis is helpful for deciphering cumulative scientific knowledge and evolutionary nuances in the field by rigorously making sense of large volumes of unstructured data. Bibliometric analysis provides an overview of the field by looking at it from a single point, identifying knowledge gaps in the field, and positioning contributions to the field (Öztürk, 2021). Bibliometric methods also reveal informal research networks and patterns in the literature (Zupic and Cater, 2015), such as “invisible theoretical perspectives” that lie below the surface but are not formally linked (Vogel, 2012).

Citations are the most objective and simple measure of the impact of publications in a research field. Citation analysis is a science mapping technique that assumes that citations reflect intellectual connections between publications and are formed when one publication cites another. In this analysis, the impact of a publication is determined by the number of citations it receives. This determination gives researchers insight into the intellectual dynamics of the scientific field examined (Donthu et al., 2021). Co-citation analysis is a science mapping technique that assumes that publications that are frequently cited together are thematically similar. In a co-citation network, two publications are linked when they appear together in another publication's reference list. Analysis can be used to reveal the intellectual structure, such as the underlying themes of a research field (Öztürk, 2021; Donthu et al., 2021). Another science mapping technique is co-word analysis. While citation analysis and co-citation analysis focus on publications, the unit of analysis of co-word analysis is words. Co-word analysis is a technique that examines the actual content of the publication. Words in the co-word analysis are

generally obtained from author keywords from article titles and abstracts. In co-word analysis, words that frequently appear together are assumed to have a thematic relationship (Eck, 2009).

One of the basic bibliometric laws that shows the productivity of journals and how relevant literature is distributed in journals is Bradford's Law of Distribution (Batra et al., 2023). This law assumes that there is always a small core group of journals that cover a significant percentage (one-third) of the articles in a research field. A second, more numerous groups of journals contains another third of the articles in that field. However, a group containing a much larger journals covers the remaining third of the studies in that field (Echchakoui, 2020). This indicates that a small number of journals in a particular field cover a significant portion of the total articles in the field. With such an approach, it is possible to separate the set of journals in a research field according to the content of the studies published in these journals. Accordingly, scientific journals can be evaluated in three groups according to the content of the studies they publish: journals directly related to the relevant research field, journals closely related to the field, and journals distantly related to the field (Zupic and Cater, 2015).

In this research, Web of Science (WoS) and Scopus databases were used together. Comparisons between WoS and Scopus reveal some of the advantages or uniquenesses of WoS. WoS provides a wider range of years than Scopus (Goodman and Deis, 2007). However, in WoS, the scope of English journals in Western languages is broader (Archambault et al., 2006). WoS offers a variety of information across many different disciplines (Chirici, 2012). Zyoud et al. (2017) state that WoS contains the most reliable and highly effective scientific studies with these aspects. On the other hand, the most significant advantage of Scopus is that it has a broader publication scope (Karasözen et al., 2011). For example, Mingers and Lipitakis (2010) argue that WoS includes publications in management and business literature in a narrower scope, while Goodman and Deis (2007) state that Scopus offers a superior journal selection. The scope of non-English publications in Scopus is wider than in WoS. For this reason, the number of publications from developing countries is higher than WoS (Echchakoui, 2020). Although each database has many uniquenesses and advantages, there is also a high degree of correlation between them (Archambault et al., 2009). For example, Gavel and Iselid (2008) suggest that WoS covers 54% of Scopus' journal titles, while Scopus covers 84% of WoS's titles. Comparisons between WoS and Scopus regarding the conduct of bibliometric analyses do not indicate the superiority of one over the other (Caputo and Kargina, 2022). Due to their correlation and complementary nature, data from both databases were combined and used in this research.

II. METHOD

A. Research Design

The bibliometric method is used to reveal trends in article and journal performance, collaboration models and research components and to explore the intellectual structure of a particular field in the literature (Donthu et al., 2021). Bibliometric analysis is a method employed to examine various parameters of

scholarly articles, including publication year, authorship, affiliated institution, country of origin, keywords, study titles, and citation counts (Zupic and Cater, 2015; Yılmaz, 2017; Oztürk, 2021). Distinct from literature reviews, the bibliometric method emphasizes the evaluation of the overall structure of a specific research domain, providing insights into the evolving trends exhibited by publications within the defined timeframe. Bibliometric method was preferred because it is a method that is suitable for seeing the development of a discipline in a certain period, conceptual structures, research results in the discipline, and determining the role of researchers and institutions. Another technique used in bibliometric research is visual mapping. This technique describes how a particular field of research is structured intellectually, socially and conceptually. Bibliometric maps, which provide a visual presentation of bibliometric data, enable performance measurements and see the sub-areas in the literature and their relations with each and mutual interaction (Cobo et al., 2011). In this study, VOSviewer and BibExcel softwares were used to visualize the dataset as it offers advanced and valid techniques in the science mapping process.

B. Analysis of Data

In the study, a bibliometric analysis was carried out by conceptual analysis of 670 articles identified according to the exclusion and inclusion criteria from 1245 articles on digital innovation and sustainability, and by extracting the links between concepts through visual mapping. For this purpose, analyses such as co-citation analysis, bibliographic coupling, co-authorship and co-word analysis were conducted. Bibliometric analyzes are done through performance analysis and scientific mapping. While performance analysis deals with the research output in any scientific field, scientific mapping examines the relationship between various aspects of a research effort. This study uses both tools to analyze digital innovation and sustainability comprehensively. In the first step, a performance analysis was conducted based on the Web of Science and Scopus database data, providing a descriptive overview of the field of digital innovation and sustainability. In the second step, scientific mapping was conducted with three different analyses: co-word analysis, citation and co-citation analysis.

In the data analysis process, the number of articles in which the key concepts of digital innovation and sustainability are mentioned, the countries that use these concepts the most, the researchers who publish on the subject and the most cited publications from these publications were analyzed. The publications' distribution produced by years and the number of citations the institutions that contributed to these publications and prominent researchers were determined. In the study, 670 articles indexed as SSCI (Social Sciences Citation Index), Science Citation Index Expanded (SCI-E), A&HCI (Arts and Humanities Citation Index) and ESCI (Emerging Social Citation Index) in Web of Science (WoS) and SCOPUS databases were analyzed. VOSviewer software and its clustering-based network inference algorithm were used in the analysis (Waltman et al., 2010; Eck and Waltman, 2009).

C. Process

In order to provide an objective assessment of the scientific output in the digital innovation and sustainability literature and to identify publications, authors and journals that have a greater impact on the field, a systematic literature review was first conducted. The literature review process identified relevant articles, the database used and search terms/keywords. In the next step, criteria for inclusion/exclusion of articles were identified. Next, studies on digital innovation and sustainability were selected, followed by the bibliographic database that formed the basis of the research. To provide comprehensive research content, articles published in the WoS and SCOPUS databases between 2002 and 2021 were used. The number of articles in SSCI, SCI-E, A&HCI and ESCI are 281, 61, 2, and 197 respectively. In the pre-selection of relevant articles for the bibliographic search, a search query was created with various terms and synonyms for "sustainability" and "digital innovation". In VOSviewer network visualizations, items are represented by circles and labels. The higher the weight of the element, the larger the circle and label. Connections between items are visualized with lines (Lu et al., 2012).

Table 1. Search Terms and Databases

Keywords	Bibliographic Databases		Merged
	WoS	SCOPUS	
"digital innovation" OR "digitalization" OR "digital transformation" AND "Sustainability"	541	704	687

Publications were searched in relevant databases using the keywords shown in Table 1. A topic search was conducted covering a wide range of terminology related to the research areas of "Sustainability" and "Digital Innovation". Relevant keywords listed in Table 1 were searched within the title, abstract and author keywords. In the filtering process, research and review articles published in English in the field of business and management were selected as inclusion criteria. Document type was used as exclusion criteria. Documents such as books, book chapters, and proceedings were excluded from the analysis.

Only research and review articles published in journals were included because they were peer-reviewed, reviewed by other scientific experts in the same field, and offered greater assurance of rigor than other types of documents. Conference proceedings are excluded because they are not peer-reviewed and are included in the gray literature. Moreover, book chapters lacking empirical information and articles with insufficient scientific rigor were excluded from the analysis. Articles that did not include the concepts of digital innovation, digitalization, digital transformation and sustainability in the title, abstract or keywords were excluded. Duplicate articles in WoS and SCOPUS (112 articles) were then excluded. After applying the initial filters, the remaining articles underwent an additional round of screening to ensure their relevance to the subjects of sustainability and digital innovation. The titles, abstracts and keywords of a total of 687 articles were manually assessed. During this stage, 17 articles were excluded

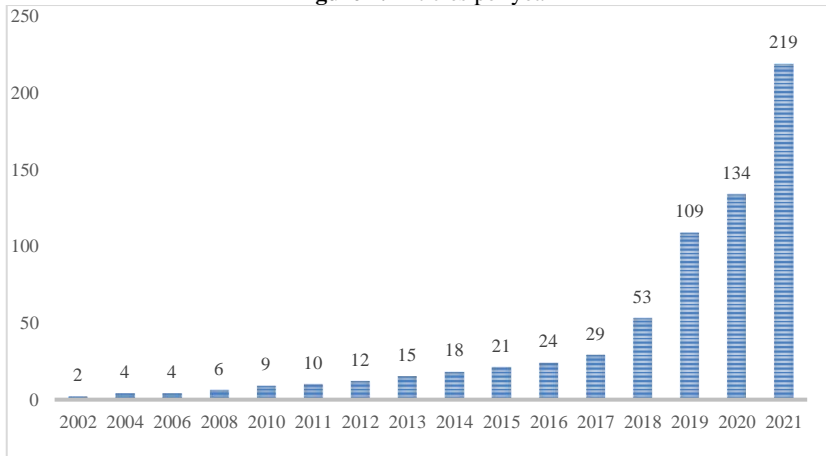
as they did not align with the research scope, while 670 articles were retained for further analysis. The contributions of the research components to the field were examined and 670 articles were presented from an explanatory perspective based on certain bibliometric indicators.

III. FINDINGS

A. Article Types and Numbers

Findings obtained after applying the principles of inclusion, most of the 670 articles (323, 94%) were research articles, and 40 (6%) were review articles. These numbers show that researchers concentrate on empirical studies. As shown in Figure 1 below, while the number of researchers between 2002 and 2016 followed a stable upward trend, the field's studies increased after 2017. 145 (21%) of the 670 studies included in the analysis in 14 years from 2002 to 2016 belong to this period. The remaining 525 studies (79%) emerged over four years.

Figure 1. Articles per year

Notes: N = 670 articles. Source: Own elaboration

B. Findings by Journals

The journals in which seven or more articles are published in digital innovation and sustainability, the impact factors of the journals in 2020 and their total citations are shown in Table 2. Out of the 670 articles analyzed, it was found that 351 (52%) were published in the 25 journals listed in Table 2. Technological Forecasting and Social Change are the most productive journal with 57 articles. This journal is followed by "Journal of Business Research" with 40 articles and "MIS Quarterly" with 18 articles. The first three journals account for 17% of the total articles. The average impact factor of the 25 journals listed in Table 2 is 5.96. The impact factor serves as a measure of the number of citations received by articles published in a journal, thereby indicating the journal's quality and influence. It is noteworthy that all journals included in Table 2 exhibit relatively high impact factor values. Publications on digital innovation and sustainability were published in journals with high impact factors. The average impact factor is 5.96. The top three journals publishing 115 out of 670 articles have an above-average impact factor.

Table 2. Most Relevant Sources in Digital Innovation and Sustainability

Sources	Database	Number of articles	Impact factor	Total citations
Technological Forecasting and Social Change	Common	57	8.59	752
Journal of Business Research	Common	40	7.55	938
MIS Quarterly	Common	18	7.19	2120
Industrial Marketing Management	Common	17	6.96	399
Journal of Business & Industrial Marketing	Common	17	3.46	107
Journal of Manufacturing Technology Management	Scopus	15	7.54	203
Electronic Markets	Common	13	4.76	101
European Journal of Innovation Management	Scopus	13	4.69	97
Information & Management	Scopus	12	7.55	154
Journal of Strategic Information Systems	Common	12	11.02	453
Organization Science	Common	12	5.00	1141
Information and Organization	WoS	11	6.30	278
Innovation-Organization & Management	Common	11	2.37	51
Research Policy	Scopus	11	8.11	375
International Jour. of Ent. Behavior & Research	WoS	10	4.41	158
Journal of Information Technology	Scopus	10	5.82	554
Technology Analysis & Strategic Management	Common	10	2.87	78
Research-Technology Management	Common	9	3.39	330
Business Strategy and The Environment	Common	8	10.30	9
Journal of Product Innovation Management	Common	8	6.98	59
Journal of Retailing and Consumer Services	WoS	8	7.13	166
Technovation	Common	8	6.60	74
Business Horizons	Scopus	7	6.36	268
Electronic Commerce Research and Applications	Common	7	6.01	65
Journal of Enterprise Information Management	Common	7	5.39	29

Note: The citation counts for the journals were determined using VOSviewer software.

As shown in Table 2, Technological Forecasting and Social Change is the journal that publishes the most (57 articles) on the key concepts researched. The journal's impact factor is also 8.59, and the relevant articles received 752 citations. The Journal of Business Research published 40 articles in the period under review, and the impact factor of the journal is 7.55. The total number of citations to articles published within the scope of the research in the period examined in the journal is 938. 18 articles were published in the period examined in the MIS Quarterly, and the journal's impact factor was 7.19. During this period, articles published on the research topic received 2120 citations. Organization Science is the journal that received the most citations from the articles published on digital innovation and sustainability in the period under review. The journal has published 12 articles on digital innovation and sustainability in this process. A total of 1141 citations were made to the articles published in the journal on the research topic. Among the journals analyzed, the Journal of Enterprise Information Management had the lowest number of publications within the reviewed period. Only seven articles were published in the journal between 2002-2021.

Upon a detailed examination of the aims and scopes of the journals with the highest concentration of studies, it becomes evident that those journals predominantly prioritize the acceptance of empirical articles. Another notable finding is that among the 25 most productive journals, the Journal of Product Innovation Management stands out as the only journal focused specifically on innovation, despite its relatively smaller number of publications.

C. Findings According to The Authors

A total of 1689 authors contributed to 670 articles constituting the sample. While the authors of single-author documents are 67, multi-author documents are 1622. Table 3 displays authors who involved in more than three articles. Notably, Parida emerges as the most prolific author, having contributed a total of 24 articles. These articles have garnered significant attention, with a cumulative citation count of 719. This score shows that Parida is the most cited author. The most cited article of Parida's 24 articles is Digitalization capabilities as enablers of value co-creation in service firms (2016). Parida's article, which highlights the importance of digital capabilities in stakeholder interaction and value creation within the realms of digital innovation and sustainability, holds substantial potential to advance the field. Furthermore, it was discovered that the most highly cited researcher, with a remarkable citation count of 1719, is Yoo, Y.

Table 3. The most prolific authors

Authors	No of articles	Total citations
Parida, V.	24	719
Dong, J. Q.	11	237
Sjodin, D.	9	111
Wincent, J.	9	375
Kraus, S.	8	217
Nambisan, S.	8	1320
Henfridsson O.	7	1021
Kohtamaki M.	7	224
Lyytinen K.	7	1642
Yoo Y.	6	1719
Gebauer H.	5	192
Holmstrom J.	5	221
Berente N.	4	179
Bouncken R.B.	4	67
Caputo A.	4	55
Hagberg J.	4	195
Kowalkowski C.	4	195
Vom Brocke J.	4	178

Note: The Table 3 includes authors who involved in more than three articles

Considering single or multiple author status it was determined that 67 of the articles had a single author. A significant proportion of these articles, specifically 96%, were authored by multiple individuals, indicating a strong inclination towards collaborative work among authors in the field.

D. Findings by Universities

818 of the 670 articles examined were produced by researchers working at different universities. Only one study received contributions from researchers at 502 of these universities. Table 4 presents the universities that have displayed high productivity in the field of digital innovation and sustainability, contributing five or more articles based on the number of publications. In Table 4, it is seen that the universities that contribute the most to the field are in Northern European countries such as Sweden, Finland and Denmark. The Luleå University of Technology is the university that contributes the most to the field, with 29 articles that have received 720 citations.

Table 4. Most productive universities

Affiliations	No of articles	Total citations
Luleå University of Technology	29	720
University of Vaasa	29	670
Copenhagen Business School	21	272
University of St. Gallen	21	550
Chalmers University of Technology	16	205
Case Western Reserve University	15	2120
Hanken School of Economics	14	380
University of Bayreuth	12	116
University of Gothenburg	12	443
University of Groningen	12	275
University of Oulu	12	71
University of Southeastern Norway	12	207
Stockholm School of Economics	11	113
University of Liechtenstein	11	178
Aalto University	10	180
City, University of London	10	232
Linköping University	9	386
University of Warwick	9	375
Aarhus University	8	14
Georgia State University	8	273

Note: The table includes universities that have made significant contributions to research with more than five articles

E. Findings about Countries

The research comprises 670 studies authored by researchers from 50 different countries. Table 5 exhibits the countries that have demonstrated significant productivity in contributing to digital innovation and sustainability, based on the number of articles and total citations. The table specifically presents the major countries that have contributed six or more articles to the field. Notably, Germany leads with 85 articles, followed closely by the United States of America with 79 articles, and Sweden with 62 articles. England and Italy also exhibit notable contributions with 60 and 50 articles, respectively. Collectively, researchers from

these top five countries in Table 5 have produced 336 articles, accounting for 50.14% of the total 670 articles.

Table 5. Most productive countries

Country	Number of articles	Single Country Publications	Multiple Country Publications
Germany	85	55	30
USA	79	50	29
Sweden	62	41	21
United Kingdom	60	27	33
Italy	50	29	21
Finland	41	22	19
China	29	18	11
Netherlands	27	17	10
France	25	9	16
Spain	25	13	12
Denmark	23	12	11
Norway	22	14	8
Australia	16	6	10
Switzerland	15	8	7
India	11	6	5
Austria	8	3	5
Brazil	8	4	4
Canada	8	5	3
Singapore	7	2	5
Romania	6	5	1

Note: The table includes countries that have made substantial contributions to the field with six or more articles.

IV. SCIENCE MAPPING

In this section, the interactions and structural connections between the components of digital innovation and sustainability research are assessed. The objective is to identify the most frequently used keywords in the studies, known as the most studied subtopics, as well as the most cited studies. Additionally, this analysis aims to uncover the networks of studies and journals within the field. For this reason, three different bibliometric methods were used in this section: co-word analysis, citation analysis and co-citation analysis. In bibliometric studies, analysis (classification) and visualization processes are generally used. Throughout the analysis, similarity matrices were computed and relationships between various items such as articles, authors, journals, and keywords were examined. Researchers often employ software tools like Pajek, BibExcel, SciMat, and VOSviewer to conduct these analyses. For this particular study, BibExcel and VOSviewer were utilized as bibliometric software tools.

A. Co-word analysis

In co-word analysis, the unit of analysis is words, and in co-word analysis, title, abstract and keywords, concepts and the relationships between them are examined in research (Ronda et al., 2012). Co-word analysis aims to find two

keywords together in different articles and show the connection between those words. It is aimed to reveal trends in the field by determining the strength of the relationship between words through co-word analysis. Co-word analysis can be performed by utilizing the titles, keywords, or abstracts of documents as the foundation for analysis. Instead of titles and abstracts, we chose to analyze by keywords because keywords fully reflect the content of a study. In order to determine the most studied concepts and sub-topics (digitalization, digital transformation) in the field of digital innovation and sustainability, we made the analysis based on the keywords of the articles.

BibExcel and VoSviewer programs were used to analyze co-words. The BibExcel software was utilized to identify the keywords that were most commonly used in the articles. The data was downloaded and saved as plain text. were downloaded and saved as plain text. To facilitate analysis in BibExcel, the downloaded *.txt file had to be restructured. As a result, the file was converted to a different file format suitable for various bibliometric analyses. This conversion allowed for efficient processing and utilization of the data within BibExcel and other bibliometric software tools. Co-occurrence analysis of keywords was performed using BibExcel. It was determined that 1320 different keywords were used in 670 articles. The minimum threshold in BibExcel is set to five views. In total, 224 of 1320 keywords appear at least five times in the dataset consisting of 670 articles. Subsequently, the data was transferred to VOSviewer, a powerful bibliometric analysis and visualization tool. Using the network data, a map was generated in VOSviewer. In this analysis, a minimum threshold of 50 was set for the total link strength of a keyword. Out of the 224 keywords, 117 keywords met this threshold and were included in the analysis and visualization process.

Figure 2. Most frequently used keywords in the digital innovation and sustainability field

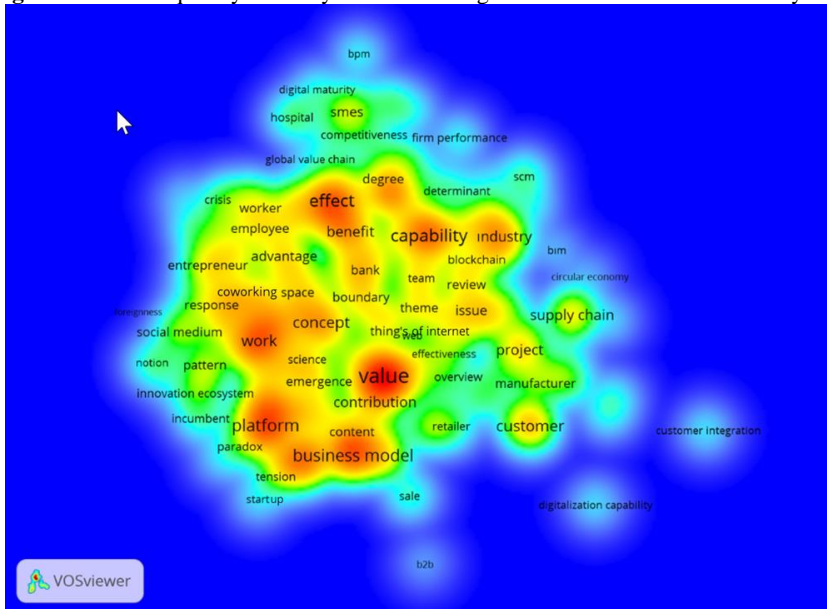
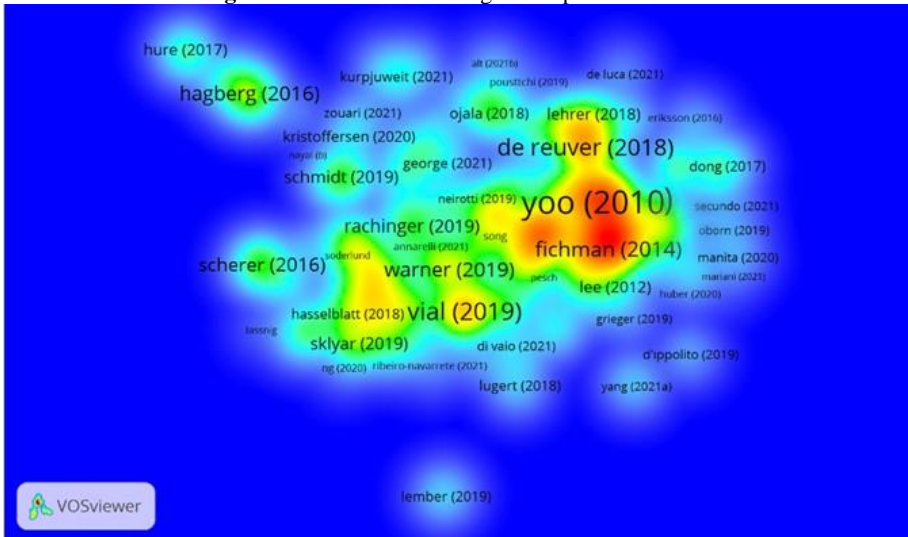

Figure 2 illustrates the frequency of usage for the keywords among the 670 articles. In the figure, the red areas represent the most frequently used words, while the yellow areas indicate less frequent usage. The green and blue areas represent the least used words. The size of the letters within the figure corresponds to the frequency of each keyword's usage. Among the keywords, the most frequently used one is "value" with 261 repetitions. Following that, "talent" appears 156 times, "business model" is mentioned 125 times, and "platform" is used 80 times. These keywords signify the recurring themes and concepts within the analyzed articles. Other commonly used keywords include influence, benefit, business, and industry. It is understood that the sub-headings expressed here are central concepts in digital innovation and sustainability.

B. Citation Analysis

Citation analysis provides information about the impact of the studies and is based on the fact that the studies produced by the authors are cited by other researchers (Tavares-Lehmann and Varum, 2021; Ejsmont et al., 2020). This analysis acknowledges the existence of a positive correlation between the number of citations and the impact of the cited work. It enables the identification of highly cited (or influential) studies, authors, or journals within field (Öztürk, 2021). Consequently, citation analysis offers insights into the relative influence of studies in a specific research area and their significance.

Figure 3. Studies with the highest impact in the field

To be included in the citation analysis, a study must have a minimum of 20 citations, which requires that each of the 670 articles be cited at least 20 times. The 105 articles cited here meet this criterion. Figure 3 shows the most cited authors and publications for Web of Science citations. Accordingly, Yoo, Y.'s (2010) The new organizing logic of digital innovation: An agenda for information systems research is the most cited work in the field with 738 citations. However, Fichman's (2014) work titled "Digital innovation as a fundamental and powerful concept in

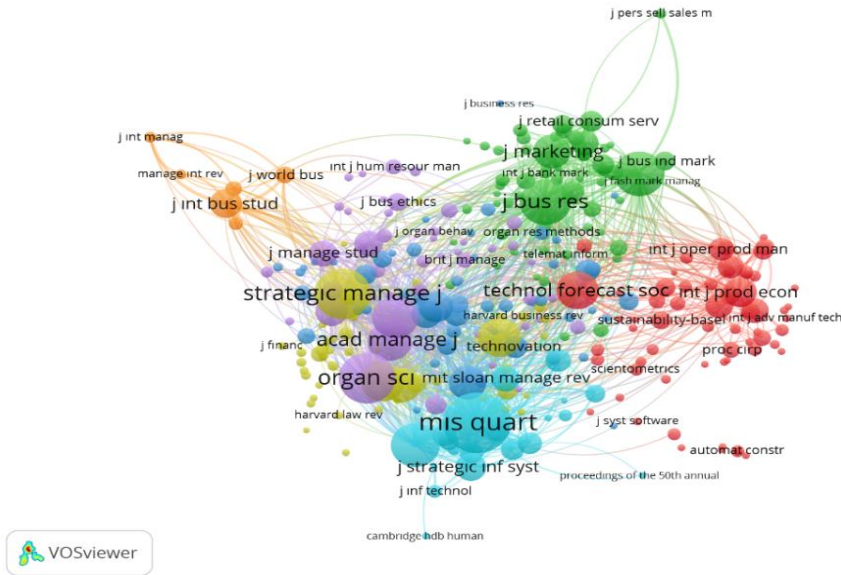
the information systems curriculum" is the second most cited author and work with 295 citations.

C. Co-citation Analysis

Co-citation analysis examines the frequency at which two studies are cited together or the frequency at which different units of analysis (such as studies, authors, or journals) are cited together within the same study (Zan, 2019). By utilizing co-citation numbers, this analysis establishes measures of similarity between studies, authors, and journals. Co-citation analysis enables the determination of the density of co-cited authors and studies, as well as the relationships among cited journals. Therefore, this analysis assumes that the more citations are made to two publications together, the higher the probability that the cited publications are related (Donthu et al., 2021). For this purpose, co-citation analysis was conducted at the journal level to determine the relationship.

To be considered in the analysis, a journal had to receive a minimum of 50 citations. Based on this criterion, a total of 128 journals met the threshold and were included. The journal-level co-citation analysis is depicted in Figure 4.

Figure 4. Co-citation analysis (journal-level)

The analysis results reveal that MIS Quarterly is the most frequently co-cited journal, with a total of 1629 co-citations. Additionally, other journals that garnered over 1000 citations include Strategic Management Journal (1142 co-citations) and Organization Science (1115 co-citations).

The most productive journals in the field of digital innovation and sustainability were evaluated for compliance with the Bradford Law. Bradford's Law, which operates on the principle of ranking journals based on their efficiency, helps identify the core journals in a particular subject area. According to this law, journals are categorized into three groups, each containing an equal number of

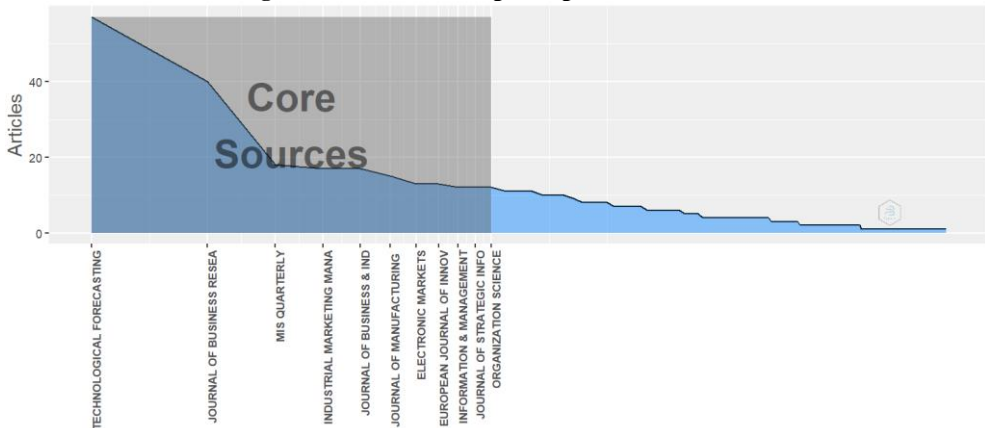
articles. The first group consists of a small number of journals, encompassing only 1/3 of the total articles. These journals are considered the core publications. The second group comprises a larger number of journals, publishing another 1/3 of all articles (Chen and Leimkuhleri, 1986). Finally, the third group includes a significantly greater number of journals and accounts for the remaining 1/3 of the articles. In this study, 226 articles were included in the analysis, 11 journals are core journals, and these are the journals falling into the first zone according to Bradford's law. The second region comprises 32 journals, whereas the third region encompasses 125 journals (Table 6).

Table 6. Distribution of journals according to Bradford's law

Zone	No of Journals	No of articles	Journal %
1	11	226	6,5
2	32	221	19
3	125	223	74,5
Total	168	670	100

The total number of citations in the articles included in the analysis is 13,263. 6465 of the total citations were made to the most referenced core journals in the first region (Figure 5). Of the 670 articles, most citations are made to a very small number of journals, such as Technological Forecasting and Social Change, Journal of Business Research, MIS Quarterly, and Organization Science.

Figure 5. Source clustering through Bradford's Law

The distribution of journals and citations aligns with Bradford's Law, indicating the presence of a core group of journals that can serve as a valuable reference point. Figure 5 highlights this core group of journals, which offer valuable insights for tracking developments and identifying gaps in the research on digital innovation and sustainability. By focusing on the core group of journals identified in Figure 5, researchers can gain essential clues about the current state of the literature in this field. These journals are likely to contain influential articles and provide a comprehensive overview of the advancements and areas that require further exploration in the realm of digital innovation and sustainability research.

Researchers can leverage these journals to stay informed about the latest trends, emerging concepts, and key research gaps.

DISCUSSION and CONCLUSION

The universe of this research consists of articles published on digital innovation and sustainability in WoS and SCOPUS databases between 2002-2021. In this study, according to the exclusion and inclusion criteria, 670 articles published in 168 journals in the relevant databases were analyzed. We performed concept analysis, visual mapping of connections between concepts, and bibliometric analysis in the research. In the research, we evaluated the concepts of digital innovation and sustainability as key concepts and "digitalization" and "digital transformation" as their subcomponents. The primary objective of this research is to examine the trajectory of publications regarding digital innovation and sustainability between the years 2002 and 2021. In addition, it aims to reveal the intellectual, social and conceptual structure of the field in this period and determine which journals, authors and countries stand out in the researched subject. The research was performed using visual mapping technique and bibliometric analysis method.

Research findings show that some countries, universities, journals and researchers came to the fore during the examined period. In addition, there has been a rapid increase in publications related to digital innovation and sustainability, especially after 2017. It seems that researchers paid special attention to digital innovation, especially in the last quarter of 2019. The research results point out that countries, authors and universities that attach importance to digital innovation and sustainability are the countries that have made significant progress in Industry 4.0. Considering the place of Germany and the United States in Industry 4.0, it is understood that technological progress cannot be considered independently of scientific progress (Bağcı, 2018). According to the research findings, the most commonly used keywords are impact, benefit, business, and industry. These concepts show the strong correlation between scientific progress and technological progress.

Another important finding of the study is that while the researchers' work on digital innovation and sustainability between 2002 and 2016 followed a horizontal course, publication performance was rapidly increased after 2017. In the 14 years from 2002 to 2016, only 145 (21%) of the 670 studies included in the analysis belong to this period, and the remaining 525 studies (79%) were produced in the last four years, so researchers and journal editors place more emphasis on digital innovation and sustainability it shows. These are the dates on which the studies on industry 4.0 are concentrated, and the fact that the subject of industry 4.0 cannot be considered independently of digital innovation has led to an increase in the relative number of publications on the subject after 2016. It can be argued that the wide use of digital technology in decision processes, production processes, different product designs, providing high-quality service, and time and cost risks have an impact on this effect (Brynjolfsson and McAfee, 2014). The characteristics of digital technology-based innovative products and services are high technologies

in terms of content and that they are the most reliable means of providing a competitive advantage to businesses (Lucas and Goh, 2009).

In this study, articles published in Web of Science and SCOPUS databases were examined. In future studies, it can also be added to databases such as Google Scholar, PubMed and Dimensions. In addition, researchers can make comparisons using different visual mapping programs such as Citespace and Pajek. The research includes the key concepts of digital innovation and sustainability and the components of digitalization and digital transformation. In further research, the subject can also be conducted on different topics such as digital innovation and collaborative business systems and their impact on organizational structures. The research can be studied with larger sample sizes. As a result, it has been understood that the research produced enough findings and results to show how the subject of digital innovation and sustainability followed in the examined period. The study's findings are important because they show a strong correlation between digital innovation and sustainability and that innovation in a certain field cannot be handled independently of scientific data.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Accenture, (2021). Technology Vision 2021, Available online: https://www.accenture.com/us-en/insights/technology/_acnmedia/Thought-Leadership-Assets/PDF-3/Accenture-Tech-Vision-2021-Full-Report.pdf (accessed on 12 December 2022).
- Archambault, E., Vignola-Gagne, E., Côté, G., Larivière, V., & Gingras, Y. (2006). Benchmarking scientific outputs in the social sciences and humanities: The limits of existing databases. *Scientometrics*, Vol. 68, Iss. 3, 329-342.
- Bağcı, E. (2018). Endüstri 4.0: Yeni üretim tarzını anlamak. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Vol. 9, Iss. 24, 122-146.
- Batra, S., Saini, M., & Yadav, M. (2023). Mapping the intellectual structure of corporate governance and ownership structure: a bibliometric analysis. *International Journal of Law and Management*, Vol. 65, Iss. 4, 333-353.
- Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York, NY: WW Norton & Company.
- Caputo, A., & Kargina, M. (2022). A user-friendly method to merge Scopus and Web of Science data during bibliometric analysis. *Journal of Marketing Analytics*, Vol. 10, Iss. 1, 82-88.
- Chen, Y. S., Leimkuhler, F. F. (1986). A relationship between Lotka's law, Bradford's law, and Zipf's law. *Journal of the American Society for Information Science*, Vol. 37, Iss. 5, 307-314.
- Chirici, G. (2012). Assessing the scientific productivity of Italian forest researchers using the Web of Science, SCOPUS and SCIMAGO databases. *IForest-Biogeosciences and Forestry*, Vol. 5, Iss. 3, 101-107.

- Cillo, V., Petruzzelli, A. M., Ardito, L., Del Giudice, M., (2019). Understanding sustainable innovation: A systematic literature review. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, Vol. 26, Iss. 5, 1012-1025. <https://doi.org/10.1002/csr.1783>
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 62, Iss. 7, 1382-1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, Vol. 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Echchakoui, S. (2020). Why and how to merge Scopus and Web of Science during bibliometric analysis: the case of sales force literature from 1912 to 2019. *Journal of Marketing Analytics*, Vol. 8, Iss. 3, 165-184.
- Eck, N. J. V., Waltman, L. (2009). How to normalize co-occurrence data? An analysis of some well-known similarity measures. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 60, Iss. 8, 1635-1651. <https://doi.org/10.1002/asi.21075>
- Ejsmont, K., Gladysz, B., Kluczek, A., (2020). Impact of Industry 4.0 on Sustainability-Bibliometric Literature Review. *Sustainability*, Vol. 12, 5650. <https://doi.org/10.3390/su12145650>
- Fichman, R. G., Dos Santos, B. L., Zheng, Z. (2014). Digital innovation as a fundamental and powerful concept in the information systems curriculum. *MIS Quarterly*, Vol. 38, Iss. 2, 329-354. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2014/38.2.01>
- Gavel, Y., & Iselid L. (2008). Web of Science and Scopus: A journal title overlap study. *Online Information Review*, Vol. 32, Iss. 1, 8–21.
- Goodman, D., & Deis, L. (2007). Update on scopus and web of science. *The Charleston Advisor*, Vol. 7, Iss. 3, 15–18.
- Hogan, S. J., Soutar, G. N., McColl-Kennedy, J. R., & Sweeney, J. C. (2011). Reconceptualizing professional service firm innovation capability: Scale development. *Industrial Marketing Management*, Vol. 40, Iss. 8, 1264-1273. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2011.10.002>
- Karasözen, B., Bayram, Ö. K., & Zan, B. U. (2011). WoS ve Scopus Veri Tabanlarının Karşılaştırması. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2), 238-260.
- Lucas, H. C., & Goh, J. M. (2009). Disruptive technology: How Kodak missed the digital photography revolution. *The Journal of Strategic Information Systems*, Vol. 18, Iss. 1, 46-55. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2009.01.002>
- Maier, D.; Maier, A., Aşchilean, I., Anastasiu, L., & Gavriş, O. (2020). The relationship between innovation and sustainability: A bibliometric review of the literature. *Sustainability*, Vol. 12, 4083. <https://doi.org/10.3390/su12104083>
- Mauri-Castello, J., Alonso-Gonzalez, A., & Peris-Ortiz, M. (2019). Applied innovation methodology: A proposal for a dynamic, sustainable environment for the generation of innovation and knowledge management practices in SMEs. In *Knowledge, Innovation and Sustainable Development in Organizations*, (pp. 61-76). Springer, Cham.
- Melane-Lavado, A., Álvarez-Herranz, A., & González-González, I. (2018). Foreign direct investment as a way to guide the innovative process towards sustainability. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 172, 3578-3590. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.131>
- Mingers, J., & Lipitakis, E. (2010). Counting the citations; a comparison of Web of Science and Google Scholar in the field of business and management. *Scientometrics*, Vol. 85, Iss. 2, 613–625.
- Nambisan, S., Lyytinen, K., Majchrzak, A., & Song, M. (2017). Digital Innovation Management: Reinventing innovation management research in a digital world. *MIS Quarterly*, Vol. 41, Iss. 1. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2017/41:1.03>
- Öztürk, O. (2021). Bibliometric review of resource dependence theory literature: An overview. *Management Review Quarterly*, Vol. 71, Iss. 3, 525–552. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00192-8>
- Palmatier, R. W., Houston, M. B., & Hulland, J. (2018). Review articles: Purpose, process, and structure. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 46, Iss. 1, 1-5.

- Ronda-Pupo, G. A., & Guerras-Martin, L. Á. (2012). Dynamics of the evolution of the strategy concept 1962–2008: a co-word analysis. *Strategic Management Journal*, Vol. 33, Iss. 2, 162-188. <https://doi.org/10.1002/smj.948>
- Schmidt, F. (2008). Meta-analysis: A constantly evolving research integration tool. *Organizational Research Methods*, Vol. 11, Iss. 1, 96-113.
- Şakar, G. D., & Cerit, A. G. (2013). Uluslararası alan indekslerinde Türkiye pazarlama yazını: Bibliyometrik analizler ve nitel bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol. 27, Iss. 4, 37-62.
- Tavares-Lehmann, A.T., & Varum, C. (2021). Industry 4.0 and sustainability: A bibliometric literature review. *Sustainability*, Vol. 13, 3493. <https://doi.org/10.3390/su13063493>
- UNDP, (2021). Sustainable Development Goals, Available online: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (accessed on 18 November 2021).
- Veloso, E., da Silva, R. C., Trevisan, L., & Dutra, J. (2020). Technological innovations in the work environment and the career of the millennium generation. *Innovation & Management Review*, Vol. 17, Iss. 4, 379-394. <https://doi.org/10.1108/INMR-05-2019-0070>
- Vogel, R. (2012). The visible colleges of management and organization studies: A bibliometric analysis of academic journals. *Organization Studies*, Vol. 33, Iss. 8, 1015-1043.
- Waltman, L., Van Eck, N. J., & Noyons, E. C. (2010). A unified approach to mapping and clustering of bibliometric networks. *Journal of Informetrics*, Vol. 4, Iss. 4, 629-635. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.07.002>.
- Yılmaz, H. O., Babazade, R., Turan, O. A., Babazade, B., Koyuncu, O., Turan, A. (2017). Scientific publication performance of Turkish anesthesia clinics in high impact factor international journals between 2005 and 2014: A bibliometric analysis. *Turkish Journal of Anaesthesiology and Reanimation*, Vol. 45, Iss. 1, 16-25. <https://doi.org/10.5152/TJAR.2016.16680>.
- Yoo, Y., Henfridsson, O., Lyytinen, K. (2010). The new organizing logic of digital innovation: An agenda for information systems research. *Information Systems Research*, Vol. 21, Iss. 4, 724-735. <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0322>.
- Zan, B. U. (2019). Doğrudan atıf, ortak atıf ve bibliyografik eşleşme yaklaşımlarına dayalı olarak araştırma alanlarının değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 501-516.
- Zupic, I., Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, Vol. 18, Iss. 3, 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>.
- Zyoud, S.H., W.S. Waring, S.W. Al-Jabi, and W.M. Sweileh. (2017). Global cocaine intoxication research trends during 1975–2015: A bibliometric analysis of Web of Science publications. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, Vol. 12, Iss. 6, 1-16.

Türk Dış Politikasında Karar Alma Süreci: Poliheuristik Teori ve Rusya-Ukrayna Savaşı

Zeynep PARALI* Özlem DEMİRKIRAN**

ÖZ

Poliheuristik teori karar alıcıların uluslararası ortamda nasıl karar aldığını, bir kararın alınmasındaki sebep-sonuç paradigmasını yadsımadan karar sürecinde ne gibi aşamalardan geçerek karara ulaştıklarını açıklamaya çalışan bilişsel ve rasyonel yaklaşımların bir bileşkesi olarak değerlendirilebilecek bir karar alma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım sadece kararın sonuçlarına ve kararı ortaya çıkaran nedenlere odaklanmaz, aynı zamanda politika yapımcıların bu karara nasıl vardığını da incelemektedir. İkili bir karar alma sistemi öngören yaklaşım, temel itibari ile iç siyasetin dış siyasette asıl belirleyici olduğunu söylemekte ve ilk etapta karar vericilerin telafi edilemezlik prensibiyle, siyasal kayıplardan kaçınarak dış politikada karar aldığını belirtmektedir. Sonrasında ise alternatifler askeri, ekonomik, politik, diplomatik boyutlar açısından değerlendirilerek en rasyonel olanın seçimi gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'nda, Batı ve Rusya arasındaki köprü görevini, denge politikasını ve arabuluculuk rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin mevcut oluşan alternatifler içinde siyasi olarak telafi edilemeyecek ve maliyetli olacak alternatifleri ön eleme yaparak ortadan kaldırdığı kalan alternatifleri ise rasyonel bir biçimde değerlendirerek nihai kararı aldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde çalışmada poliheuristik teori Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'nda belirlediği dış politika perspektifinde bir sınamaya tabi tutulmuş ve bu testi olumlu şekilde karşılayarak teori, bahsedilen dönem için Türk dış politikası karar alma sistem ve sonucunu açıklayabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karar Alma, Poliheuristik Teori, Türk Dış Politikası, Rusya, Ukrayna
JEL Sınıflandırması: F51

Decision Making Process in Turkish Foreign Policy: Polyheuristic Theory and Russia- Ukraine War

ABSTRACT

The polyheuristic theory can be regarded as an approach to decision-making that combines cognitive and rational perspectives, aiming to explain how decision-makers make choices in the international arena while acknowledging the cause-effect paradigm in the decision-making process. This approach not only focuses on the outcomes of decisions and the underlying reasons but also reveals how policymakers arrive at those decisions. The approach, which envisages a dual decision-making system, basically states that domestic politics is the main determinant of foreign policy and that decision-makers make foreign policy decisions in the first place by avoiding political losses through the principle of irreversibility. Afterwards, the alternatives are evaluated in terms of military, economic, political and diplomatic dimensions and the most rational one is selected. This study aims to analyze Turkey's role as a bridge, balance policy, and mediation role between the West and Russia

* Dr. Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Avrupa Birliği Çalışmaları Programı, e-posta: zeynepparali@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-8573-8770.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ozlemdemirkiran@sdu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6558-3206.

during the Russia-Ukraine War. The findings indicate that Turkey eliminates politically irrecoverable and costly alternatives among the available options, and then evaluates the remaining alternatives in a rational manner to make foreign policy decisions. In this context, the polyheuristic theory is applied to test Turkey's foreign policy perspective during the Russia-Ukraine War, and it successfully explains the decision-making system and outcome of Turkish foreign policy during the mentioned period.

Key Words: Decision-making, Polyheuristic theory, Turkish Foreign Policy, Russia, Ukraine

JEL Classification: F51

GİRİŞ

Dış politikada karar alma sürecinde genel olarak kullanılan iki yaklaşım mevcuttur: rasyonel karar yaklaşımı ve bilişsel karar alma yaklaşımı. Bu iki yaklaşımın bir kombinasyonu olarak Poliheuristik teori ortaya çıkarılmıştır. Literatürde ABD Başkanı Carter'ın İran'daki rehineleri kurtarma girişimi (Campbell, 2019), ABD Başkanı Clinton'ın Kosova'ya saldırı kararı alması (Redd, 2005), otoriter liderlerin davranışları ve karar alma metotları (Kinne, 2005), 1991 Körfez Savaşı (Foster, 2023), 2003 Irak Müdahalesinde Türkiye'nin karar alma süreci (Mints, 2004) gibi birçok konuda teori sınanmış ve çoğunlukla da başarılı sonuçlar vermiştir. Temelde dış politikada karar alma sürecinin neden ve nasıl işlediği sorusuna cevap arayan yaklaşım, aynı zamanda da diğer yaklaşımlardan farklı olarak karar alma sürecine etki eden faktörleri de hesaba katarak bir süreç analizinde bulunmaktadır. Bu analiz için iki aşamalı bir karar alma sistemi ön görülmüştür. İlk aşamada, alternatiflerin arasından bir ön eleme yapılacak ve böylece karmaşık dış politika konularında karar alma süreci hızlandırılacaktır. Dolayısıyla ilk adımda politika yapıcılar, siyasi olarak negatif etkisi bulunabilecek ve telafi edilemeyecek kararlar almaktan kaçınacaklardır. Alternatifler arasından bir ön eleme yapıldıktan sonra ikinci aşamada kalan alternatifler arasından en rasyonel olan karar, askeri, ekonomik, politik ve diplomatik boyutlarda incelenerek alınacaktır.

Bu çalışma poliheuristik teoriyi Ukrayna-Rusya savaşında Türkiye'nin dış politika kararları üzerine uygulamaya çalışarak teoriyi test etmeyi amaçlamıştır. Türkiye'nin savaş sırasında Avro-Atlantik ittifak ve Rusya arasında denge politikası gütmesinin nedenlerini sorgulamakta ve bunu da poliheuristik yaklaşımı kullanarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin arabulucu rolü incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde poliheuristik teorinin temel hatları ve temel düşünürleri anlatılmaya çalışılmış böylelikle de teorik çerçeve çizilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin Ukrayna Savaşı çıktıktan sonraki denge politikası ve arabuluculuk rolü incelenmiş, son bölümde ise bu rol poliheuristik teori kapsamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

I. POLİHEURİSTİK TEORİ VE DIŞ POLİTİKADA KARAR VERME SÜRECİ

Uluslararası ilişkiler yazımında dış politikada lider ve elitlerin karar verme süreçlerinde genel literatür, rasyonel yaklaşımlar ve bilişsel yaklaşımlar olmak üzere iki ayrı ve egemen düşünce okulu etrafında toplanmıştır. Rasyonel yaklaşımlarda kararların bizzat kendisine ve sonuçlarının yansımalarına odaklanılmaktadır. Bilişsel yaklaşımlar içerisinde ise kararların alınması ve ortaya

çıkan sürecin işlenmesine, bu doğrultuda da düşünce, istek, inanç gibi psikolojik öge ve faktörlerin kararlar üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Poliheuristik teori (PH) bu kapsamda iki yaklaşımın da öngörü ve tekniklerini kullanan yenilikçi bir yaklaşımı ifade etmektedir (Altun, 2021: 2088). Rasyonel yaklaşımlarda karar vericilerin, problemleri teşhis etmesi ve bir çıktı olarak kararların etkilerini inceleyerek ‘fayda maksimizasyonu’ (utility maximization) elde etmeyi amaçlayarak en çok fayda sağlayan kararı uyguladıkları görülmektedir. Bir başka deyişle rasyonel olarak kabul edilen aktörün karar alternatiflerini ve bunların sonuçlarını tanımlayabilmesi aynı zamanda da tatminini en üst düzeye çıkarmak için bu alternatifler arasından seçim yapabilmesi beklenmektedir (Mintz ve DeRouen, 2010: 57-58).

Graham Allison, rasyonaliteyi “belirtilen kısıtlamalar dâhilinde tutarlı, değeri maksimize eden bir seçim” olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda da Allison’a göre, rasyonel yaklaşımlar “...çok güçlü bir açıklayıcı ilkeyi temsil etmektedir. Çünkü insanların ulaşmaya çalıştıkları amaç veya amaçlar hakkındaki varsayımsal insan davranışlarına ilişkin çok sayıda ampirik olguyu açıklayabilmektedir” (Allison, 1971: 29-30). Ancak rasyonel yaklaşım modeli Mintz ve DeRouen tarafından eleştirilmiş ve varsayımın açıklayıcılığının temelde birkaç basit olay ve eylemi açıklamaya yönelik olduğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda PH’ın yapmış olduğu eleştiri de fayda maksimizasyonunun büyük ve net kazanç anlamına geldiği ve bunun aktörlerin kararlarında temel prensip olmasıdır. Eleştiri bu teorinin uygulamada tam olarak işlevsel olamamasına yönelik yapılmış ve Mintz’in fikri öncülüğünde eleştirel olarak PH yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Mintz tarafından yapılan eleştiri rasyonel yaklaşımları savunan araştırmacıların karar alımında psikolojik öğeleri göz ardı etmesi olmuştur (Mintz ve DeRouen, 2010: 58).

Poliheuristic yaklaşım ilk olarak Mintz tarafından kaleme alınan ve 1993 yılında Journal of Conflict Resolution’da (JCR) ABD’nin Irak’a saldırmaya yönelik kararını inceleyen makalesinde ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine bu çalışma 1994 yılında Texas A&M Üniversitesi’nde düzenlenen uluslararası bir konferansta incelenmiş ve aynı yıl Mintz ve Geva tarafından yapılan bir çalışmada dış politikada karar vermeye dönük iki faktörlü bir sürecin; bilgi toplama ve seçim yapma hususlarındaki etkisi tartışılmıştır (Redd, 2003: 107-108). Poliheuristic kelimesinin anlamı çok anlamına gelen ‘poly’ ve kısa yol anlamına gelen ‘heuristic’ kelimelerinin bir birleşiminden oluşmaktadır. Poly kelimesinin ‘poli’ şeklinde yazılması ise ‘policy’ kelimesine atıfta bulunmak amacı taşımaktadır. (Mintz ve DeRouen, 2010: 79; Mintz, 2004: 6)

PH yaklaşım, rasyonel ve bilişsel karar alma yaklaşımlarının ortasında konumlanmış ve karar verme sürecini iki farklı aşamaya indirgemıştır. Diğer bir deyişle iki aşamalı bir sürece odaklanan PH yaklaşımı, bilişsel psikoloji ekolünün karar verme unsurlarını, rasyonel karar verme ekolünün unsurlarıyla bütünleştirmekte ve bu doğrultuda da karar vericilerin iki aşamalı bir karar sürecine göre karar verdiklerini varsaymaktadır. Böylelikle yaklaşım bir yandan karar alma sürecine odaklanırken diğer yandan kararların sonucuna odaklanmakta ve karar

vericiler tarafından uygulanan kararların neden ve nasıl alındığını açıklamaktadır (Mintz, 2004: 4)

Mintz tarafından “iki aşamalı oyun” olarak nitelenen dış politikada karar verme süreci, karar vericilerin ilk adımda bilişsel kısa yollar “heuristics” kullanarak karar vermeye dönük ortaya çıkan problemleri basitleştirmesi ve sonrasında ise geriye kalan alternatiflerinden analitik hesaplamalar kullanarak değerlendirme ve tercihte bulunmasını açıklamaktadır (Mintz, 2004: 7; Mintz, 2005: 94). Diğer bir deyişle, PH yaklaşım karar verme sürecinde, politika yapımcılar ilk olarak kritik görülen boyutları ve politika yapıcı için kabul edilemez siyasi sonuçlar doğurabilecek politikaları değerlendirerek karar verme sürecinde alternatifler arasında bir ön eleme yapmaktadırlar (Mintz ve DeRouen, 2010: 79). Böylelikle liderler siyasi olarak özellikle kendilerini ve iktidarlarını tehlikeye sokacak kararları büyük kayıplardan kaçınma prensibine göre eleyerek potansiyel karar alternatifleri arasında basit bir eleme yapmış olurlar (Mintz, 2005: 95).

Dış politika yapım süreci kapsamında PH yaklaşımına baktığımızda, politika yapımcıların ilk olarak karmaşık ve birbiri ile ilintili olabilecek dış politika kararlarını basitleştirmek suretiyle kararın farklı ve bağımsız boyutlarına odaklanarak karar verdikleri bir süreci tanımladığı görülmektedir. Yukarıda da bahsedilen bu ilk eleme süreci sonrasında ise politika yapımcılar analitik işlem kullanarak kalan alternatifleri değerlendirmektedirler. Daha detaylandırmak gerekirse ilk adımda politika yapımcılar, kendi siyasi durumlarını ve iktidarlarına zarar verecek tercihleri elemektedirler. Diğer ‘hayatta kalan’ alternatifler ise rasyonel bir biçimde değerlendirilmekte ve kar-zarar analizi çerçevesinde uygulanacak karar hayatta kalan alternatifler arasından seçilmektedir (Redd ve Mintz, 2013: 17).

PH yaklaşımının diğer önemli ölçütü, dış politikada bir karar verme durumunun siyasi yönlerine atıfta bulunmasıdır. Yaklaşım, politika yapıcının maliyetleri ve faydaları, riskleri ve ödülleri, kazançları ve kayıpları, başarıyı ve başarısızlığı her şeyden önce siyasi sonuçlar açısından ölçmesi ile belirlediğini ortaya koymaktadır. Redd ve Mintz’e (2013) göre, politikacılar liderliklerine yönelik; meydan okumalar, politik hayatta kalma umutları ve destek seviyeleri konusunda endişe duymaktadır. Kayıptan kaçınma diğer tüm hususlara ağır bastığı için, liderler başarıya ulaşmaktan çok başarısızlıktan kaçınmaya yönelmektedirler. Bu noktada, Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından 1979 yılında ortaya atılan ve dış politika kararlarını açıklamak amacıyla uluslararası ilişkiler disiplinde de kullanılan Beklenti Teorisi’ne değinmek yerinde olacaktır. Kahneman ve Tversky, karar vericilerin kayıp durumlarında daha fazla risk alan, kazanç durumlarında ise riskten kaçınan politika çıktıları oluşturduğunu iddia ederek, karar vericilerin kayıplara aynı miktardaki kazançlardan daha fazla ilgi duyacağını ileri sürmektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse, yüz lira kaybetmek aynı miktarı kazanma sevincini engelleyecektir. Bu nedenle de bireyler/liderler kayıp ihtimali olan durumlarda kayıplarını tanzim etmek amacıyla risk arayışında olurken, kazanç ihtimali olan durumlardaysa riskten kaçınma yöneliminde bir tutum sergileyeceklerdir (Kahneman ve Tversky, 1979: 268). Bu noktadan

hareketle, karar verici liderlerin halkın desteğiyle yönlendirildiği düşünüldüğünde liderlerin bu desteğin ve nihayetinde iktidarın kaybolmasına yönelik çekincelere sahip olduklarını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bunun bilincinde olarak da liderler kendilerine siyasi olarak zarar verebilecek sonuçlara (kamuoyu yoklamaları, iç muhalefet, liderin popülaritesi vb.) varan alternatifleri reddetme eğilimi göstererek kayıptan kaçınacaklardır. Bu durumu Mintz ve Geva ise “iç politika kararın özüdür.” ekinde ifade etmektedir (Redd ve Mintz, 2013: 17; Decay ve Carlson, 2014: 39).

PH yaklaşımı karar verme sürecinde insanın doğası gereği bilişsel kapasitesinin sınırlı olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda yaklaşım, politika yapıcıların bütünsel ve tam olarak her ihtimale hâkim bir bilgi araştırma örüntüsünü kullanmayacağını savunmaktadır. Bu noktada, dış politika yapıcılar görelî olarak kazançlı karara ulaşabilmek adına bilişsel kısa yollar kullanarak karar seçeneklerini azaltmaya ve basitleştirmeye çalışmaktadırlar (Varol, 2017: 18-19). Mintz’e göre askeri, ekonomik ve siyasi boyutlarda alınacak olan kararlar, zorlu ve karmaşık karar alma süreçlerinde siyasi karar alıcıların problemin çözümüne ilişkin daha hızlı ve rasyonel sonuç alınmasını sağlamaktadır. Benzer şekilde Redd, karmaşık problemlî karar alma süreçlerinin incelenme ve analiz süreçlerinde başa çıkılabilmesi için boyut tabanlı olarak yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Mintz ve Geva karar alma sürecini üç temel boyuta indirgemişken: a) askeri, b) siyasi, c) ekonomik; James ve Zhang bahsedilen inceleme boyutlarına diplomatik boyutu da eklemiştir; Brule ise stratejiyi de ayrı bir boyut olarak ele almıştır (Varol, 2017: 20-22).

Yukarıda bahsedilenlerle birlikte, PH yaklaşımında karar verme süreci ifade edilen boyutlar arasında bir ikame ilişkisi olmayan yani telafi edici olmayan bir süreç anlamına gelmektedir. Örneğin siyasi olarak kabul edilemeyen bir karar, başka bir boyutta, ekonomik ya da askeri güç dengesi boyutunda, daha olumlu bir puana sahip olsa bile, bu puan negatif etkiyi ortadan kaldırmaz ve bu sebeple bahsedilen karar alternatifî elenmiş olmaktadır (Decay ve Carlson, 2014: 40). Mintz’in fikirleri doğrultusunda, politika yapıcıların potansiyel olarak çok yüksek siyasi maliyetler doğuran herhangi bir alternatifî, aynı alternatifî diğer boyutlarda potansiyel olarak yüksek faydalar sağlasa bile (askeri ve stratejik mülhazalar da belirli koşullar altında zorunlu olmasa da) reddetme eğiliminde olmalarıdır (Mintz, 2004: 7). Telafi edici olmama prensibine örnek olarak PH yaklaşımının işlevselliğini Mintz, Türkiye’nin 2003 yılında Irak’a müdahale konusunda sergilediği dış politika tutumu ile açıklamaktadır. 1 Mart 2003 tarihinde TBMM, Irak’a karşı olası bir saldırı için 62,000 ABD askerinin Türkiye’ye konuşlandırılma önerisini veto etmiştir. Bu kararın, ABD’nin 30 milyar dolar değerinde hibe ve kredi garantisi içeren büyük bir ekonomik yardım paketi ve ABD’nin, Türkiye’yi Avrupa Birliği’ne (AB) kabul etmesi için Avrupalılara baskı yapma vaatlerine rağmen Türk topraklarında ABD askerlerinin konuşlandırılmasına yönelik güçlü kamuoyu muhalefetinden kaynaklandığı görülmüştür. Türkiye için ABD ile işbirliğinin ekonomik ve askeri anlamda çok fazla faydası olacağı görülse de TBMM için siyasi maliyetler oldukça olumsuz değerlendirilmiştir ve bu durum da

PH yaklaşımının telafi edilemezliğini göstermektedir. Çünkü Türkiye askeri ve ekonomik kazanımlarla siyasi kayıpları telafi edemeyeceğini görmüştür (Mintz, 2004: 8).

Ek olarak Christensen ve Redd'in yapmış olduğu deneysel çalışma doğrultusunda PH yaklaşımın siyasi karar ve hesaplamalarda rasyonel ve bilişsel faktörleri hesaba katarak önem kazandığı aynı zamanda da boyutlar arasındaki ilişkinin birbirini telafi edici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Christensen ve Redd, 2004). Öte yandan rasyonel karar metodundan farklı olarak ön elemeyen geçen karar alternatiflerinde verilen karar tümü arasından en karlı olanı seçmek üzerinedir. Ancak bu durumda optimize bir kar durumundan ziyade sonuçları açısından tatmin eden diğer bir deyişle görece olarak en çok karlı olduğu düşünülen karar hesaplanmaktadır. Dolayısıyla da PH yaklaşımı kapsamında insan doğasının sınırlı bir rasyoneliteye sahip olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda dış politika kararları düşünüldüğünde alınan her kararın ve kar maksimizasyonun kolayca belirlenmesi oldukça düşük bir ihtimaldir. Bu noktadan hareketle PH yaklaşımı, karar verme süreci nihayetinde optimum karlı bir sonucu değil, çoğunlukla tatmin eden bir seçeneğin daha rasyonel olduğuna vurgu yapmaktadır (Varol, 2017: 27-29).

Diğer yandan Mintz ve DeRouen, gerek yukarıda bahsedilen boyutların gerekse de alternatiflerin sunuş sırasının karar verme sürecini etkilediği savunmaktadır. Örneğin, ikinci el bir araba ararken, arabaları görme sırası seçimi etkileyebilmektedir; listedeki diğer arabaları görmek için seyahat etmenin getirdiği maliyet ve çabalar nedeniyle satın alınması düşünülen ilk birkaç arabaya bakabilir ve en nihayetinde muhtemelen tüm arabalara bakmak yerine gördüğümüz ilk birkaç arabadan birini seçebiliriz. Ancak araba alışverişi sırasını tersine çevirmiş olsaydık, yani diğer bir deyişle daha az maliyet ve çaba gerektiren seçenekler bilgisi önceden verilmiş olsaydı farklı bir araba satın alınmış olma ihtimali çok yüksek olacaktır. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar, bilginin liderlere sunulma sırasının dış politika kararlarını etkilediğini göstermektedir. Siyasi liderler olumsuz siyasi bilgilere karşı hassastırlar ve danışmanları tarafından kendilerine sunulan alternatifleri, diğer önemli kriterler (ekonomik, diplomatik vb.) kendilerine sunulmadan önce göz ardı edebilmektedirler. Eğer gündemi askeri danışmandan önce siyasi danışman belirlerse, sonuç tersine bir olay dizisinden farklı olabilmektedir (Mintz ve DeRouen, 2010: 33).

Bu kapsamda Mintz'e göre liderlerin karar verme süreçlerini anlayabilmek adına ilk önce karar matrisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu karar matrisi politika yapımcıların; sahip olduğu bir dizi alternatiftan, bu alternatifler arasından seçim yapmak için politika boyutlarından ve her bir alternatif için her bir boyutun çıkarımlarının bir değerlendirmesinden oluşmaktadır. Diğer bir deyişle karar alıcının ve karar sürecinin analizi için her bir alternatifin tüm boyutları arasında inceleme yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda da karar vericinin tüm alternatiflerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu alternatifler genel olarak karışmama (hiçbir şey yapmama), güç kullanma ya da yaptırımlar olarak ortaya çıkabilmektedir. Sonrasında ise karar sürecinin izahı için bu alternatiflerin; siyasi,

askeri, ekonomik ve diplomatik gibi tipik boyutlarının incelenmesi gerekmektedir. Mintz'e göre her alternatif hareket tarzının her bir boyut üzerinde etkileri vardır: Örneğin, güç kullanımı alternatifinin askeri, ekonomik, siyasi ve diplomatik sonuçları olacaktır. Bu sonuçlar ya da çıkarımlar, örneğin -10 (çok kötü) ile +10 (çok iyi) arasında derecelendirilmektedir, ancak çıkarımlara sayısal derecelendirme atamak araştırmacının isteğine bağlıdır (Mintz, 2005: 95-96.) Bu kapsamda her boyut etkileri bakımından ayrı ayrı puanlanmaktadır. Örneğin, bir düşmanın saldırısı karşısında hiçbir şey yapmama durumu liderin seçim yenilgisiyle sonuçlanacaksa, analist hiçbir şey yapmama durumunun siyasi çıkarımına negatif bir puan (çok kötü, - 8 veya hatta - 9) vermektedir. Buna karşılık, güç kullanımı halkın desteğini alabilirse, güç kullanımı alternatifi olumlu (örneğin, +8 veya +9) bir puan almaktadır. Dolayısıyla da bu puanlama sistemi ile birlikte ön elemeyen sonra kalan alternatifler arasından bir seçim yapılacak ve puanlama sonucunda ortaya çıkan ağırlıklar her boyutun karar içerisindeki mevcut durumunu ve önemini gözler önüne serecektir (Mintz, 2005: 96).

DeRouen, PH yaklaşımını 1954 yılında ortaya çıkan Vietnam Krizi'ne uygulamıştır. Kriz esnasında Eisenhower yönetiminin elinde kara müdahalesi, hava operasyonu ve müdahale etmeme gibi üç farklı alternatif bulunmaktadır. Ancak Eisenhower Amerikan kamuoyunun şiddetli muhalefeti neticesinde kara operasyonu yapma alternatifini elemiş ve PH modelindeki ilk ön elemeyi gerçekleştirmiştir. Kalan iki alternatif içerisinde rasyonel gözükene ve boyutsal anlamda incelenen seçeneklerden müdahale etmeme en rasyonel olanı olarak görülmüş ve karar bu doğrultuda alınmıştır (Altun, 2021: 2095).

Benzer şekilde Sandal vd., belirli kriz anlarında Türkiye ve Çin dış politikasının karar ve uygulama süreçlerinde PH yaklaşımını teste tabi tutmuştur. Özellikle Türkiye'nin Kıbrıs ve Ege denizi krizleri de dahil olmak üzere teste tuttukları sekiz krizin yedisinde karar alma sürecinde PH yaklaşımı doğrultusunda iki aşamalı bir karar süreci verdiği ve siyasi boyutlara göre alternatifler arasından ilk olarak ön eleme yaptığı daha sonra ise maksimum kazanç doğrultusunda değil yeterli kazanç doğrultusunda hareket ettiğini saptamışlardır (Sandal, vd., 2011).

II. TÜRKİYE'NİN UKRAYNA-RUSYA HATTINDAKİ ARABULUCU ROLÜ

Türkiye, 2014 yılında Kırım'ın ilhaki ile başlayan (her ne kadar Rusya oluşan durumu bir savaş olarak görmediğini 'özel bir askeri operasyon' olduğunu beyan etse de) (Fakahany, 2022) ve Şubat 2022'de bir savaşa dönüşen Rusya-Ukrayna geriliminin bir parçası olmamıştır. Başka bir deyişle Türkiye savaşan taraflara eşit mesafede durmayı ve bu tarafların dışında kalmayı tercih etmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin, savaşın ortaya çıktığı andan itibaren gerek söylemsel olarak gerekse dış politika ve ikili ilişkilerinde attığı adımlar göz önüne alındığında aktif ve tarafsız bir dış politika izlenimi verdiği açıkça görülmektedir (Yumuşak, 2023: 178).

Türkiye, kuzeyinde ortaya çıkan savaşa son verme girişimlerine 2022 yılı itibari ile başlamış ve Rusya ile Ukrayna arasında arabuluculuk yapmaya çalışan ülkelerin başında gelmiştir. Türkiye'nin bu girişimine taraflardan da olumlu

yanıtlar ve istek mesajları gelmiştir. 2022’de Türkiye, Rusya ve Ukrayna dışişleri bakanları ortak toplantısını düzenlemiştir. Dolmabahçe Sarayı’nda tarafların bir araya gelmesinde büyük bir pay sahibi olan ve böylelikle diyalog yolunu açan Türkiye, bu görüşmelere katılmadığı için arabuluculuktan ziyade dostça girişim metoduyla taraflar arasında ateşkes görüşmelerinin ve siyasi uzlaşımın sağlanmasına yönelik büyük bir adım atmıştır. Dolmabahçe Görüşmeleri öncesinde, aynı yıl “Antalya Diplomasi Forumu’nda taraflar dışişleri bakanları seviyesinde ilk kez ateşkese yönelik müzakere etme şansı bulmuş ve bu fırsat ev sahibi Türkiye tarafından yaratılmıştır. Antalya Diplomasi Forumu’nda Türkiye de masaya oturmuş ve taraflar arasında iletişimi sağlama, müzakere yollarını açma, tarafların biraraya gelmesini sağlayarak savlarını birbirine aktarma imkanı yaratarak kolaylaştırıcı görevini üstlenen bir arabulucu rolü oynamıştır. (Yumuşak, 2023: 183).

Türkiye savaşın başlangıcından itibaren bu tutumunu net şekilde ortaya koymuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy’in yaptığı görüşme sonucunda Türkiye’nin tutumunun Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyulması gerektiği yönünde olduğu belirtilmiştir. Türkiye, Rusya-Ukrayna Savaşı’nda iki ülke arasında barışın tesis edilmesi, ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve de aynı doğrultuda denge politikasının uygulanması yaklaşımı ile hareket etmiştir (Baltacı, 2022: 521). Putin 23 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna’nın Donbas bölgesindeki Luhansk ve Donetsk Halk Cumhuriyetlerinin “bağımsızlığını” tanıyan bir kararname imzalayıp Rus askerlerine “barış gücü” misyonuyla bölgeye girme emri verdiğinde Erdoğan, Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve “Türkiye’nin Ukrayna’nın toprak bütünlüğünün ihlalini tanımayacağını ve ülkesinin gerilimi azaltma çabalarına bağlı kalacağını” açıkça ifade etmiştir (Kaddorah, 2022: 7).

Rusya-Ukrayna savaşının başlangıcının ardından Rusya yalnızca güvenlik ya da silahlanma konularında değil, buna paralel olarak dış politikasında da yeni hareket alanlarına sahip olmak için uğraş vermiş ve dış politikasını yeniden gözden geçirmiştir. Rusya’nın 2014 yılında Kırım’ı ilhak etmesiyle birlikte Türkiye-Rusya ilişkileri yalnızca ticaret ya da enerji politikaları ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Karadeniz komşuluğu da pekiştirilmiştir. 2012 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye-Rusya ilişkilerini ifade ederken bu dönemin son 400 yılın en parlak ve altın çağı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin Asya ülkeleriyle yakınlaşması, Şangay İşbirliği Örgütü’ne (ŞİÖ) Diyalog partneri statüsü ile katılması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve aynı süreçte yaşanan Suriye krizi ya da Rus uçağının düşürülmesi taraflar arasında ilişkileri tamir edilemez bir duruma getirmemiştir (Özel, 2015: 80).

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler 2014 yılında Putin’in Türkiye’yi ziyaret etmesi ile daha da yakınlaşmış ve Güney Akım enerji projesinin iptal edildiği Putin tarafından açıklanmıştır. Projenin iptalinin AB ülkelerini 2,5 milyar Euro zarara uğratacağı tahmin edilmiştir. İptal edilen proje yerine Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattı projesinin de yapılması için görüşmeler

gerçekleştirilmiştir. Ek olarak bu dönemde Türkiye, Rusya'nın en büyük ikinci ticari ortağı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Kırım'ın ilhakı sonrasında aslında Türkiye'nin Rusya ile daha da yakınlaştığı görülürken diğer yandan da Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından çok daha önemli bir aktör haline geldiğini iddia etmek mümkün olmuştur (Özel, 2015: 81).

NATO üyesi ve 1999 yılından beri AB aday ülke statüsüne sahip olması yönüyle Avrupa-Atlantik ittifakı içerisinde yer almış Türkiye'nin, Rusya-Ukrayna savaşındaki tutumu bölgede çatışmayı önlemek üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda, Türkiye'nin Ukrayna Savaşı'na yönelik dış politika tercihi iki taraf arasında statükonun korunmasını ve taraflarla kurduğu istikrarlı ilişkilerin sürdürülmesi perspektifine dayanmaktadır. Türkiye'nin son özellikle son 10 yılda Rusya ile ilerlettiği ilişkileri bozmadan ortaya çıkan ve savaş olarak nitelendirilen soruna çözüm bulma çabasının ana nedenlerinden biri doğalgaz ihtiyacında Avrupa ülkelerinin (birkaç AB üye ülkesi haricinde) Rusya'ya bağımlı olmasıdır. Ayrıca Türkiye, Ukrayna'nın enerji transferi konusunda önceden üstlendiği 'hub' rolünü kendi üstlenmek ve Avrupa için bir enerji transfer merkezine dönüşmek istemektedir. Bu sebeplerden ötürü Türkiye, Rusya ile kurduğu yakın ilişkilerini sürdürmeyi dış politikada önemli bir nokta olarak görmektedir (Gökçelik, 2022).

Diğer taraftan, Türkiye Ukrayna ile de yakın ilişkilere sahiptir. İki ülke Ukrayna'nın bağımsızlığından kısa bir süre sonra başlayan ilişkilerini 2011 yılında stratejik ortaklık düzeyine yükseltmişti. 600 kadar Türk şirketinin Ukrayna'da yaklaşık 3 milyar dolarlık yatırımı bulunmaktaydı, Türk müteahhitlik şirketleri Ukrayna'da pek çok proje üstlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı), iki ülkenin özellikle insansız hava sistemleri, iletişim ekipmanları gibi kalemleri içeren savunma ve sanayi alanında da işbirliği mevcuttu (Hoşab, 2022). Ukrayna Savaşı öncesinde turizm de iki ülkenin önemli işbirliği alanlarından biriydi. (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Türkiye, 2014'te Kırım Rusya tarafından ilhak edildiğinde Türkiye buna karşı çıkmış ve her fırsatta Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur (Anadolu Ajansı, 2023).

Dolayısıyla Türkiye "girişimci" sıfatı ile bölgede inisiyatif alma eğilimi göstermektedir. Ukrayna Savaşı'nın başlangıcından bu yana Türkiye üç temel zeminde şekillenen bir dış politika izlemeyi hedeflemiştir:

- a) Rusya'nın haksız savaşına tepki gösterirken Moskova için kabul edilebilir bir arabulucu olarak kalmak,
- b) Ukrayna ile iyi ilişkilerini sürdürmek ve arabuluculuğunu sürdürmek,
- c) gelecekteki bir barış senaryosunda potansiyel garantörler ve Batılı (özellikle Kuzey Atlantik) ortaklarıyla aynı tarafta kalarak küresel ve bölgesel etkinliğini arttırmak.

Bu son derece hassas, üç ayaklı dengeyi sürdürmek her ne kadar zor olsa da Türkiye bu dengeyi kurmada başarılı olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin, bir yandan ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırken, diğer yandan da ABD ve AB gibi geleneksel müttefikleriyle olan ilişkilerini (ki görece uzun bir süre sorun yaşadıkten sonra) yeniden pekiştirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Elbette ilişkilerde somut bir iyileşme gerçekten de uzun vadeli çabalar gerektirecektir;

fakat yine de böylesine büyük bir ihtilafı etkili bir arabulucu olmak Türkiye için çok önemli bir başarı olmuştur. Ek olarak uluslararası prestij arayışı da Türk dış politikasının motivasyonları arasında yer almıştır. Türkiye örneğinde özellikle göze çarpan hedef, bölgede kendisini merkezi bir diplomatik aktör olarak konumlayabilmektir (Gözkaman, 2022: 161-162).

Türkiye yukarıda da değinildiği gibi Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini uluslararası hukuka aykırı ve bölgesel ve küresel anlamda bir güvenlik tehdidi olarak yorumlamıştır. Akabinde taraflarla yapılan telefon görüşmeleri, Antalya'da Türkiye'nin girişimi ile düzenlenen üçlü forum ve dönemin Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun sırasıyla Moskova ve Lviv'de, Sergei Lavrov ve Dmitri Kuleba ile ayrı ayrı yaptığı görüşmelerin ardından İstanbul iki ülke heyetleri arasında barış görüşmelerine ev sahipliği yapmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Türkiye'nin tüm bu arabuluculuk çabaları Temmuz 2022'de Rusya ve Ukrayna arasında gıda maddeleri ve gübrelerin Ukrayna limanlarından güvenli bir şekilde sevkiyatı konusunda varılan anlaşmanın yolunu açmıştır (Gözkaman, 2022: 162).

Bunun yanı sıra Türkiye uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasını desteklemiştir. 2 Mart'ta Türkiye, Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki "saldırganlığını" "en güçlü ifadelerle" kınayan ve tüm Rus güçlerinin ülkeden çekilmesini talep eden ES-11/1 sayılı BM Genel Kurulu kararına katılan 141 devlet arasında yer almıştır. Bunun üzerine ikinci karar olarak ortaya çıkan ve temelinde insani kaygılara ve insancıl hukuka dayanan ES-11/2 sayılı karara da Türkiye katılmış ve kararda Rus güçlerinin Ukrayna'dan çekilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. BM Genel Kurulu tarafından Ukrayna'da devam eden insan hakları ve insani krizden duyulan ciddi endişe ve ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri ve suiistimalleri nedeniyle Rusya'nın BM İnsan Hakları Konseyi'ndeki üyelik haklarının askıya alınmasını öngören üçüncü kararda da Türkiye yine lehte oy kullanmıştır. Türkiye bu üç kararda da Batılı devletlerin yanında olduğunu açık bir şekilde göstermiştir (Gözkaman, 2022: 164).

Ukrayna'daki çatışmanın bir özelliği de, her ikisi de Türk egemenliğine tabi olan Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı üzerinden Karadeniz'e erişimin mümkün olması dolayısıyla Boğazlar'ı gündeme getirmesidir. Türkiye, Ukrayna'daki durumu "savaş" olarak nitelendirmiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tüm hükümlerini uygulayacağını açıklamıştır (Euronews, 2022). Sözleşme uyarınca da Türkiye boğazları savaşan devletlerin savaş gemilerine kapatmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'ni uygulamasını, Ankara'nın konuyla ilgili resmi tutumunu ve ülkenin Ukrayna'ya verdiği değerli desteği takdir ettiğini deklare etmiştir (BBC News, 2022). Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Aleksey Yerhov, Türkiye'nin Sözleşme'ye uyumunu takdir ettiğini ifade ederken, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zakharova da bu karardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Montrö'nün uygulanması bu nedenle bir fırsat olarak değerlendirilebilmektedir. Ankara için bu durum iki büyük fayda yaratmıştır. Birincisi, Türkiye'nin jeopolitik önemi gerek Batı gerekse Rusya için bir kez daha

kanıtlanmıştır. Ülkenin jeostratejik konumu, Türkiye’yi oldukça kritik bir noktada odak noktası haline getirmektedir. İkincisi ise Boğazları kapatma kararı Türkiye’nin çatışmadaki önemli rolünü hem savaşan taraflar hem de Türkiye’nin müttefikleri için pekiştirmiştir. Çatışmanın başlangıcından itibaren yukarıda da bahsedildiği gibi Ankara, NATO ittifakının kararlarını veto etmese de en nihayetinde Batının yaptırım kararlarına uymamış, Rusya ile karşı karşıya gelmekten kaçınarak Batı ile Rusya arasından bir denge politikası gözetmiştir (Gözkaman, 2022: 165-167; Kaddorah, 2022: 9).

Bahsedildiği gibi Türkiye her ne kadar Batılı devletlerin yanında yer almışsa da Rusya ile sürdürülen iyi ilişkileri bozmak istememiştir. Ankara, hem Ukrayna hem de Rusya’nın güvenini sağlamak ve ilişkilerinin pozitif yönünü değiştirmemek için her iki tarafa da aynı mesafede durmaya ve mümkün olduğunca iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın savaşın patlak vermesinden kısa bir süre önce 3 Şubat 2022’de Ukrayna’ya yaptığı ziyaret de Türkiye’nin Ukrayna ile dostluğunu yeniden teyit etme işlevi görmüş ve bu perspektifte okunmuştur. İki ülke arasında önemli yeni savunma anlaşmaları ve 12 yıldır müzakere aşamasında olan ve uzun zamandır beklenen serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikili ticaret hacmini 10 milyar doların üzerine çıkarması beklenmiş ancak savaş bu beklentiyi askıya almıştır (Kaddorah, 2022: 11).

Diğer yandan, Rusya Merkez Bankası 2017 yılında kartlı ödeme sistemini hayata geçirmişti, Visa, Mastercard ve American Express’in ülkedeki faaliyetlerine son vermesi, MIR’ı elektronik fon transferlerinin ana kuruluşu haline getirmiştir. Soçi görüşmesinde beş Türk bankası Rus ödeme sistemini (MIR) kabul etmiştir. Soçi’deki ikili zirveden çıkan bir diğer önemli karar da, Türkiye’nin Rus doğalgazının bir kısmını ruble olarak ödemesiyle ilgili olmuştur. Ankara’nın Rus ödeme sistemini benimseme, Rus şirketlerine Rus para birimiyle ödeme yapma kararı ve Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin artması Batı ülkelerinde endişe yaratmıştır. 2022 yılının ilk yarısında Türkiye’nin Rusya’ya ihracatında bir önceki yıla göre % 19,5’lik bir artış saptanmıştır. Küresel petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki ciddi yükselişin yanı sıra Türkiye’nin artan enerji talebinin de etkisiyle ithalat % 112,9 oranında artarak Rusya lehine 17 milyar doların üzerinde artış gerçekleştirmiştir. İhracatta ise 2021 yılına kıyasla yüzde 78,4 puanlık büyüme olduğu saptanmış ve Türkiye’nin Rusya’dan gerçekleştirdiği ithalatta artış 1,9 milyar dolardan fazla olmuştur (Gözkaman, 2022: 170-172). Bu gelişmeler, Türkiye’nin -her ne kadar Rusya-Ukrayna Savaşı’nda Batı’nın kararlarını veto etmese de- ekonomik ve görece politik olarak Avrupa-Atlantik ittifakının yaptırım kararlarına uymadığını ve Rusya ile yakın ilişkilerini sürdürmeye devam ettiğini gözler önüne sermiştir. Diğer yandan, bahsi geçen politik ve ekonomik koşullar Türkiye’nin Avrupa-Atlantik ağı ve Rusya ekseninde bir denge politikası yürütmesinin gerekliliğini de beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin bu çabalarındaki öncelikli hedefi hem kendi iç istikrarını hem de bölgesel istikrarı mümkün olduğunca koruma şeklinde olmuştur. Bununla birlikte, hem Rusya hem de Ukrayna Türkiye’nin önemli ticaret ortakları olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında savaş devam ettiği sürece Türk ekonomisinin savaştan olumsuz etkilenme ihtimali yüksek olacaktır. Bu gerekçe düşünüldüğünde de Türkiye'nin, Rusya'ya uygulanan yaptırımlara katılmayı reddetmesinde ekonomik çıkarlarının payının da olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, yaptırımların muhtemelen Rusya'ya zarar vereceği kadar Türkiye'ye de zarar vereceği karar vericiler tarafından anlaşılmış, bu yüzden Türkiye dengeli bir pozisyon almaya devam etmek istemiş ve Rusya ciddi kırmızı çizgileri aşmadığı sürece bunu mümkün olduğunca yapmaya özen göstermiştir.

III. KARAR MATRİSİ

Karar matrisi oluşum sürecinde yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi ilgili aktörün hareket seçenekleri oluşturulmaktadır. Bu noktada demokratik bir devletin dış politikada karar alma sürecinde karar vermesi ile ilgili olarak i) ambargo/yaptırım uygulama, ii) güç kullanma, iii) hiçbir şey yapmama gibi seçenekleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Mintz'e göre bahsedilen bu hareket seçeneklerinin her birinin; a) askeri, b) ekonomik, c) siyasi, d) diplomatik boyutta etkisi ve sonuçları vardır. Bu kapsamda karar matrisi oluşturulurken çok kötü (-10), çok iyi (+10) arasında seçenekler boyutlara göre değerlendirilmektedir (Mintz, 2005, 95-97).

Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşında mevcut seçenekleri tarafımızca şu şekilde belirlenmiştir; i) Batı'ya yakın bir dış politika izleme (ambargolara katılma ve uluslararası alanda Rusya'yı yalnızlaştırma), ii) Rusya'ya yakın bir dış politika izleme (Batı ambargolarına katılmama ve uluslararası alanda Rusya'nın savaşa varan dış politika adımlarını meşrulaştırma), iii) taraflar arasında denge politikası izleme (uzlaştırma), iv) karışmama, v) güç kullanma. İki aşamalı poliheuristik karar verme yaklaşımında liderler siyasi çıkarlarına ters düşen bir kararı almayarak ilk aşamada elemektedir. Bu noktadan hareketle güç kullanma seçeneğinin ilk aşamada elendiği söylenebilmektedir. Metropoll araştırma şirketi tarafından yapılan Türkiye'nin Nabzı anket çalışmasına göre Türk toplumunun % 33,7'si savaştan sorumlu olarak Rusya'yı görmektedir. Öte yandan katılımcıların % 48,3'ü ise savaşın sorumlusunu ABD-NATO olarak gördüğünü belirtmiş, Ukrayna'yı sorumlu tutanların oranı ise %8'in altında kalmıştır. Ek olarak aynı katılımcılara siyasi yönelimleri üzerine sorulan sorudan ve alınan cevaplardan hareketle iktidar partisine sempati duyan kişilerin % 30,5'i Rusya'yı, % 48,8'i ise ABD-NATO'yu savaşın sorumlusu olarak gördüğünü söylemiş, ana muhalefet partisine sempati duyan katılımcıların ise % 41,72'si Rusya'yı, % 48,2'si ise ABD-NATO'yu sorumlu gördüğünü beyan etmiştir (Metropoll, 2022). Diğer bir değişle ankete katılanlar birbirlerine yakın oranda Rusya'yı ya da ABD-NATO'yu sorumlu görmüş, sonuçlar görece homojen dağılmıştır. Bu anket, Türkiye'deki karar alıcı aktörlerin söz konusu savaştan Rusya ya da ABD'yi sorumlu tutması durumunda kamuoyunun tepkisiyle karşılaşma ihtimalinin mümkün olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu husus ele alındığında ise Türk dış politika yapıcılarının kamuoyunun görüşlerini gözeterek bir taraf tutma seçeneğini ilk aşamada elediklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

PH yaklaşımına göre ilk karar verme aşamasında, Türk siyasi elitleri ve karar vericilerinin Türkiye'nin söz konusu savaşın bir tarafı olup olmaması noktasında kamuoyunun görüşlerini de göz önüne alarak hareket ettikleri söylenebilir. Zira Aksoy araştırma şirketinin Türk kamuoyuna yönelik savaşa dair yaptığı bir anket çalışmasında katılımcıların yaklaşık olarak % 80'inin Türkiye'nin tarafsız olmasını doğru bulduğunu saptamıştır. Aynı anket içerisinde katılımcıların yine yaklaşık % 90'ı Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasından endişe duyduğunu belirtmiştir. Katılımcıların sadece % 2,4'ü Türkiye'nin, Rusya yanında yer alması gerektiği düşüncesine sahipken, % 19,4'ü Türkiye'nin NATO'nun pozisyonuna tam destek vermesi gerektiğini belirtmiştir (Kaddorah, 2022: 17). Lapeska'nın belirttiği üzere German Marshall Fund of the United States tarafından yapılan başka bir ankette ise katılımcıların yaklaşık olarak % 84'ü Türkiye'nin, Rusya-Ukrayna mücadelesinde tarafsız kalmasını ve/veya arabuluculuk yapması gerektiğini belirtmiştir (Lapeska, 2022). Böylelikle Mintz'in de belirttiği gibi dış politika kaynağını içten almış ve Türk dış politikası kamuoyu ile paralel hareket etmiş, karar vericiler bahsedilen iki alternatifini elimine ederek en nihayetinde arabulucu olarak rol almayı tercih etmişlerdir.

Dış politikada poliheuristik teori kapsamında ikinci elemeye maruz kalan diğer dört seçenekle ilgili hazırlanan ve devamında açıklanacak olan karar matrisi aşağıdaki gibidir:

	<i>Askeri</i>	<i>Ekonomik</i>	<i>Siyasi</i>	<i>Diplomatik</i>	<i>Toplam Değer</i>
<i>Batı yanlısı politika</i>	+1	-1	-3	-3	-6
<i>Rusya yanlısı politika</i>	-3	-3	-5	-3	-14
<i>Arabuluculuk</i>	+3	+3	+3	+5	+14
<i>Karışmama</i>	+1	+3	-1	-1	+2

Kalan dört seçenekte Mintz'in belirttiği gibi ikinci aşama olarak bir karar matrisi çıkarılabilmektedir. Öncelikle Batı'ya yakın bir politika izleme askeri boyutta, NATO ve Türkiye ittifakını kuvvetlendireceğinden tarafımızca (+1) olarak görülmüştür. İkinci boyut olarak ekonomi kapsamında ise Türkiye ile Rusya'nın ticaret hacminin 2022 yılında 68,1 milyar dolar ve ihracatın 9,3, ithalatın ise 58,8 milyar dolar olduğu (T.C. Tic. Bak. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2023), düşünüldüğünde tamamen Batı politikalarını takip etmenin ekonomik olarak alacağı değer tarafımızca (-1) olarak belirlenmiştir. Üçüncü boyut olarak Türkiye'nin siyasi ilişkilerinin Rusya ile bozulması ve tamamen Batı tarafında hareket etmesi bölgesel bir oyuncu olarak güçlenmesine zarar vereceğinden, ayrıca Rusya'nın bölgede güçlü bir aktör ve birçok farklı alanda kilit enerji tedarikçisi olmasından, aynı zamanda da Akkuyu nükleer santralinin inşası gibi ekonomik ve teknik yatırımları (Şimşek vd., 2017) bulunduğundan tarafımızca (-3) olarak değerlendirilmiştir. Diplomatik boyutta ise Rusya'nın önemli bir bölgesel oyuncu olması, aynı zamanda Türkiye'nin kimi komşu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmiş

olması ve bu ülkelerde etkin bir devlet haline gelmesi tarafımızca (-3) olarak değerlendirilmiştir.

İkinci seçenek olarak değerlendirilen yani Türkiye'nin Rusya'nın dış politikasına eşgüdümlü bir dış politika tutumu sergilemesi durumu, askeri anlamda NATO ve Türkiye ilişkilerini, siyasi olarak da Türkiye'nin Avrupa entegrasyonunu olumsuz biçimde etkileyeceğinden tarafımızca (-3) olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik anlamda her ne kadar Rusya ve Çin 2023 yılının ikinci çeyreği itibari ile Türkiye'nin en büyük ithalatçısı konumunda olsa da Türkiye ihracatının yaklaşık % 25'ini Almanya, ABD, Birleşik Krallık ve İtalya gibi Avrupa ve Atlantik ülkelerine yapmaktadır (TUIK, 2023). Bu nedenle Türkiye'nin Avrupa-Atlantik yörüngesinden kopması ekonomik boyutta irrasyonel olarak görülmüş ve tarafımızca (-3) olarak değerlendirilmiştir. Bahsedilen seçenek siyasi boyutta incelendiğinde Türkiye 1952 yılında NATO üyesi olmuş, Kore Savaşı'ndan başlayarak (1950), KFOR, IFOR, SFOR, Afganistan Destek Misyonu olan Afganistan Türk Görev Kuvveti (ATGK) gibi birçok operasyonel görevde NATO'ya destek vermiş ve örgüte ülke içinde birçok üs sağlamış bir devlettir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023; T.C. Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2023). Sadece askeri değil siyasi anlamda da çoğunlukla NATO üyeleriyle birlikte hareket etmiştir. Öte yandan, hali hazırda Avrupa Birliği aday ülkesi konumundadır. Türkiye'nin gerek ABD gerek AB devletleri ile yaşanacak siyasi ve büyük ölçekli bir krizden olumsuz etkilenme ihtimali yüksektir. Bu seçeneğin tercih edildiği bir ortamda bu örgütlerde üye olan Yunanistan gibi Türkiye ile rekabet halinde olan devletlerin ağırlığının artacağı ve Türkiye için hayati başka politika alanlarını da olumsuz etkileyeceği dikkate alınarak tarafımızca bu seçenek (-5) olarak değerlendirilmiştir. En nihayetinde ise Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasının Avrupa-Atlantik perspektifinden uzaklaşması anlamına geleceği ve bu durumun uluslararası anlamda Türkiye'nin diplomatik manevra kabiliyetini daraltma ihtimali düşünülerek diplomatik boyut (-3) olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin dış politikasında üçüncü bir seçenek olarak gördüğümüz uzlaştırma Türkiye'nin dış politikası konumunda en rasyonel tercih olarak görülmektedir. Bu tercihle AB-ABD hattı ve Rusya ile ilişkilerde en az kayıp fakat en çok kar tercih edilebilmektedir. Örneğin askeri anlamda Türkiye Ukrayna'ya Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) olan bayraktarları satmış ve bu durum NATO-AB-Türkiye üçgeninde Türkiye'nin prestijini arttıran bir gelişme olmuştur. Bu sebeple askeri boyutta Türkiye'nin dış politikasındaki tarafımızca (+3) olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik açıdansa Türkiye Ukrayna'ya SİHA satarken aynı zamanda da Rusya ile ekonomik açıdan bağlarını açık tutmuştur. Öyle ki Rusya ve Türkiye ticaret hacmi Avrupa yaptırımlarına rağmen artış göstermiş, Rus vatandaşları Türk vatandaşlığı almaya devam etmişlerdir (Ridgwell, 2023). Aynı zamanda Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya'ya arabuluculuk yapması ve tahıl koridoru anlaşmasına öncülük etmesi uluslararası alanda prestijini arttırmış, NATO için gerekli bir müttefik, AB için gerekli bir ortak olarak görülmesine yol açmıştır. Tüm bunlar düşünüldüğünde ekonomik açıdan pragmatist bir tercih olarak

yorumlanabilecek bu seçenek tarafımızca (+3) olarak değerlendirilmiş, siyasi olarak (+3), diplomatik boyutta ise (+5) olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada son alternatif olarak ele alınan karışmama durumunun ise görece daha az rasyonel olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi askeri boyutta yaşanacak somut bir kayıp ya da yük olarak görülmemelidir. Bu durumun askeri boyuttaki sebebi görelî kazanç olarak nitelendirilebilecek bir fırsatın kaçmış olması durumudur. Gerek askeri gerek ekonomik boyutta Türkiye'nin kurmuş olduğu denge politikasının kazançları çalışmada bahsedilen süreç içinde açıkça belirtilmiştir ancak karışmama durumunun bu kazançların elde edinimini zorlaştıracığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple askeri boyutta karışmama seçeneği tarafımızca (+1), ekonomik boyutta ise (+3) olarak değerlendirilmiştir. Diplomatîk boyutta da karışmama seçeneği doğrultusunda Türkiye bölgesel ya da küresel anlamda bir prestij kazanımı sağlamayacaktır. Ancak bu durumda NATO ve AB ülkelerinden ekonomik ve/veya siyasi baskılar görececek olması muhtemeldir. Bu durum Türkiye'yi dış politika anlamında sınırlayacağından diplomatîk boyut açısından tarafımızca (-1) olarak değerlendirilmiş, siyasi boyutta ise benzer biçimde (-1) olarak değerlendirilmiştir.

En nihayetinde dönem konjonktürü ele alındığında, Türkiye'nin ulusal çıkarını maksimize etmek için en rasyonel tercihinin taraflar arasında denge mekanizmasına dayalı bir dış politika formülasyonu üretmesi olduğu görülmektedir. Bu noktada Türkiye bölgesel ve uluslararası anlamda prestijini yükselterek bölgede kilit bir oyuncu olarak görünen varlığını pekiştirmiştir. Ayrıca tahıl koridorunun açılmasına ilişkin anlaşmada arabulucu olarak görev üstlenmesi gerek ekonomik gerekse diplomatîk açıdan hem Türkiye'ye hem de Avrupa ülkelerine fayda sağlamıştır. Arabuluculuk seçeneği ile Türkiye bir yandan Rusya ile ekonomik ilişkileri ve Rusya'nın Türkiye'deki yatırım faaliyetlerini devam ettirmiş, diğer yandan ise AB ve ABD ile ilişkilerini güçlendirerek uluslararası ortamda prestij ve saygınlığını arttırmıştır. Özetle Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya arasında arabulucu olması mevcut seçenek ve sonuçlar arasında çıkar maksimizasyonunu sağlayabilecek en iyi tercih olarak görülmektedir.

IV. SONUÇ YERİNE: PH YAKLAŞIMINDA TÜRKİYE'NİN ARABULUCU ROLÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Karar alma sürecinde PH yaklaşımı doğrultusunda politika yapımcıların ilk dikkat ettikleri nokta siyasi olarak iktidarlarına bir zarar oluşup oluşmadığıdır. PH'ye göre karar aşamasının ilk adımını oluşturan bu süreçte karar vericiler daha önce de bahsedildiği üzere mümkün gözükten alternatifler arasından siyasi olarak negatif etkiye sahip olacak alternatifleri ortadan kaldırır ve elerler. Rusya-Ukrayna Savaşı düşünüldüğünde karar vericilerin bu çalışma doğrultusunda belirlenmiş alternatifleri şu biçimde sıralanabilir:

- a) Avrupa-Atlantik ağına yakın bir dış politika çıktısı oluşturma,
- b) Rusya'ya yakın bir çizgide politika izleme,
- c) denge politikası yürütme,
- d) karışmama.

Mintz'in yaklaşımından baz alarak belirlenen bu alternatiflerden 'a' ve 'b' alternatifleri yani savaşta bir tarafa dahil olma ve o tarafın belirlemiş olduğu kurallar ya da yönelimler belirleme durumu Türkiye için geçerli gözükmemektedir. Çünkü Türkiye Rusya-Ukrayna Savaşı'nda ne yaptırımlara uyacak kadar Batı yanlısı bir politika izlemiş ne de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasını kabul edip meşru görece kadar Rusya yanlısı bir dış politika izlemiştir.

İkinci aşama olarak ise 'hayatta kalan alternatiflerden' rasyonel bir tercih yapılması ve bu tercih içinde kararların boyutları incelenmelidir. Mintz'in belirttiği gibi karar boyutları; siyasi, ekonomik, askeri ve diplomatik anlamda düşünüldüğünde 'd' alternatifi için yani karışmama seçeneği için siyasi anlamda güvenlik boyutu karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin hemen kuzeyinde yer alan ve 2014 sonrasında Kırım işgali ile Karadeniz'de varlığını güçlendiren Rusya, Türkiye'nin NATO üyesi olduğu da düşünüldüğünde Türkiye'yi bir savaş girdabına çekebilme potansiyeline sahiptir. Ek olarak bölgeden komşu coğrafyalara başlayacak göç dalgaları da benzer şekilde Türkiye'yi siyasi anlamda zor bir duruma sokabilme potansiyeline sahiptir. Ekonomik olarak enerji boyutu ön plana çıksa da gerek Ukrayna'da gerekse Rusya'da Türk yatırımcı ve girişimciler oldukça yüksek miktarlarda yatırımda bulunmuşlardır. Türkiye'nin hareketsiz kalması bu yurt dışında bulunan yerli yatırımın geleceğini belirsiz bir halde bırakabilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin enerji arz güvenliği kapsamında Rusya'ya bağımlı olduğu düşünüldüğünde tamamen hareketsiz kalmanın ya NATO ya da Rusya tarafından kimi sonuçları olabilmektedir. Ayrıca yaşanan enerji krizi ve Türkiye'deki ekonomik buhran düşünüldüğünde bu krizin etkisinin finans sektörünü oldukça olumsuz etkileme ihtimali yüksektir. Askeri boyutta düşünüldüğünde NATO'nun en büyük askeri güçlerinden biri olan Türkiye'nin hareketsizliği, Türkiye üzerinde kimi politik ve diplomatik baskılar yaratabilmekte ya da tam tersi şekilde askeri harcamaların yükseltilmesiyle ekonomik sorunlar tetiklenebilmektedir. Diplomatik boyutta da Türkiye'nin 'hiçbir şey yapmama' stratejisi dış politikada hedef olarak görülen bölgesel liderlik ve bölgenin kilit aktörü olma yolunda bir fırsatı kaçırma anlamına gelmekle birlikte, taraflarla olan mevcut ilişkilerin bozulmasına neden olabilmektedir. Bu noktada açıkça görülmektedir ki Türkiye karar vericilerinin ikinci aşama olarak karar almada kullandığı en rasyonel alternatif 'c' alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu alternatifte siyasi olarak, Türkiye bir arabulucu görevini üstlenmiş ve dış politika bu takdirle karşılanmıştır. Öyle ki Türkiye Montrö Antlaşması kapsamında Boğazları savaş gemilerine kapattığında hem Ukrayna'dan hem ABD'den hem de Rusya'dan olumlu karşılıklar almıştır. Türkiye arabulucu rolüyle tarafsız kaldığını ve bölgenin istikrar ve statükosu için çabaladığını deklare etmesiyle beraber Rusya'ya karşı yaptırımlara katılmamış ancak saldırıyı da uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirterek bir denge politikası yürütmüş, Rusya ile enerji ve gıda ticaretine devam ederken diğer yandan da Ukrayna'ya İnsansız Hava Aracı (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) satmaya devam etmiş aynı zamanda da mekanize teçhizatlar göndermiştir. Bu denge politikası ve arabulucu rolü neticesinde Türkiye, Ukrayna'dan tahıl koridorunun açılmasına

büyük ölçüde katkıda bulunmuş ve enerji güvenliği ve ticareti sekteye uğramadan krizi yönetmeyi bilmiştir. Aynı zamanda Rusya ile olan yakınlık ve Avrupa arasındaki denge politikası enerji transferi açısından Türkiye'ye yeni kazanımlar sağlama potansiyeline sahiptir. Bu açıdan Türkiye, Ukrayna'dan boşalan enerji transit ülkesi olmayı ve enerji arzı konusunda Avrupa-Rusya arasında bir enerji koridoruna dönüşmeyi amaçlamıştır. Askeri boyutta Türkiye sahip olduğu iki boğaz, Kafkaslara ve Ortadoğu'ya komşu olması hasebiyle yeniden Avrupa güvenliğinin kilit oyuncularından biri olduğunu göstermiştir. Bu coğrafi yetenekler Türkiye'nin jeo-politik ve jeo-stratejik önemine yeniden vurgu yapmıştır. Türkiye'nin bu denge politikası sonucunda ortaya çıkan arabuluculuk hareketi Türkiye'ye hem uluslararası ortamda hem de bölgesel ortamda yeniden bir prestij kazandırmıştır. Diplomatik olarak ise Türkiye, Ukrayna'yı destekleyen Avrupa-Atlantik ittifakı ile Rusya arasında bir iletişim hattı işlevi görmüş ve uluslararası hukuktaki arabuluculuk ilkesinin vermiş olduğu sorumluluk ve hakları kullanarak ateşkesin sağlanması için tavsiyeler veren tarafları görüştüren ve iletişimi sağlayan bir köprü görevi görmüştür.

Sonuç olarak yukarıda anlatılanlar ışığında Türkiye'nin, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ortaya çıkışından sonra dış politika hareketlerini açıklamada PH yaklaşımı oldukça başarılı bir işlev görmüştür. Teorinin öngördüğü gibi Türkiye karar alıcıları iki aşamalı bir karar sürecinden geçmiş, siyasi kayıplar telafi edilemezlik ilkesi kapsamında değerlendirilmiş ve mevcut alternatiflerden eleme yapılmıştır. Bu aşamadan sonra ikinci aşamada kalan alternatifler kar-zarar analizi ile rasyonel karar verme yöntemine benzer bir biçimde seçilmiş ve yeterli derece kar perspektifi ile Türkiye denge politikasını başarılı şekilde sürdürmüştür. Bu açıdan bakıldığında PH yaklaşımı Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı ile ilgili olarak dış politika tercihlerini, bu tercihi ortaya çıkaran neden ve sonuç ilişkisini açıklayabilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazar %60, ikinci yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Allison G. T. (1971). *Essence Of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown and Company.
- Altun, A. (2021). Dış Politikada Karar Verme: 1957 Suriye Krizi'nin Poliheuristik Bir Değerlendirmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, Vol. 7, Iss. 82, 2088-2102.
- Anadolu Ajansı. (2022). *Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Yerhov, Türkiye'nin Montrö'ye Uymasını Taktir Ettiklerini Söyledi*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusyanin-ankara-buyukelcisi-yerhov-turkiyenin-montroye-uymasini-takdir-ettiklerini-soyledi/2521527>, (e.t. 29.11.2023).

- Anadolu Ajansı. (2023) *Türkiye, Kırım'ın yasa dışı ilhakını tanımadığını yineledi*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-kirim-in-yasa-disi-ilhakini-tanimadigini-yineledi/2847086> (e.t. 30.11.2023).
- Baltacı, A. (2022). Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Rolü. M. G. Açığöz & Z. Alimgerey (Ed.), *In Proceedings Book of International Congress on Social Sciences, China to Adriatic-XIV*, 517-526.
- BBC News. (2022). *Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin Hamlesi Ne Anlama Geliyor, Rusya-Ukrayna Krizinin Seyri Değişebilir Mi?*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60571805>, (e.t. 29.11.2023)
- Campbell, S. (2019). The Utility of Poliheuristic Theory for Predicting Leaders' Policies: President Carter & the Iran Hostage Crisis. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 24, Iss. 12, 79-89.
- Christensen, E. J., & Redd, S. B. (2004). Bureaucrats versus the Ballot Box in Foreign Policy Decision Making. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, Iss. 1, 69-90.
- Decay, R., & Carlson, L. J. (2014). Traditional Decision Analysis and the Poliheuristic Theory of Foreign Policy Decision Making. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, Iss. 1, 38-55.
- Fakahany, T. (October 2022). Analysis: The ripples of the war Russia says isn't a war. *The Associated Press*. <https://apnews.com/article/analysis-ripples-of-russian-war-in-ukraine-f07f976de967ca248f79d32739757ee9> (e.t. 08.07.2023)
- Foster, M. J. (2023). Poliheuristic Decision-Making Analysis: President George W. Bush and the Decision to Invade Iraq. *Wild Blue Yonder*. <https://www.airuniversity.af.edu/Wild-Blue-Yonder/Article-Display/Article/3534259/poliheuristic-decision-making-analysis-president-george-w-bush-and-the-decision/> (29.11.2023).
- Gökçelik, Ş. B. (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin Arabulucu Rolü*. Avrasya İncelemeleri Merkezi, No:2022/21.
- Gözkaman, A. (2022). Türkiye's Foreign Policy vis-à-vis the War in Ukraine: A New Version of Active Neutrality. *Perceptions*, Vol. XXVII, No:2, 159-176.
- Hoşab, H. Y. (2022). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Karadeniz Politikaları Bağlamında Türkiye-Ukrayna İlişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Kaddorah, E. (2022). Türkiye and the Debate on Neutrality in the Ukraine War. Arab Center for Research and Policy Studies, Research Paper.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Kinne, B. J. (2005). Decision Making in Autocratic Regimes: A Poliheuristic Perspective. *International Studies Perspectives*. Vol. 6, No.1, 114-128.
- Lepeska, D. (April 2022). Why don't Turkey's people want their government to back Ukraine? *The National News*, <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/2022/04/18/why-dont-turkeys-people-want-their-government-to-back-ukraine/> (e.t. 09.07.2023).
- Metropoll (2022). *Türkiye'nin Nabızı Mart 2022 Anketi*. <https://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1919> (e.t. 07.07.2023).
- Mintz, A. (2004). How Do Leaders Make Decisions?: A Poliheuristic Perspective. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, Iss. 3, 3-13.
- Mintz, A. (2005). Applied Decision Analysis: Utilizing Poliheuristic Theory to Explain and Predict Foreign Policy and National Security Decisions. *International Studies Perspectives*, 6, 94-98.
- Mintz, A., & DeRouen, K. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. New York: Cambridge University Press.
- NATO (2023). *Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2023)*. Bruxelles, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/7/pdf/230707-def-exp-2023-en.pdf (e.t. 19.09.2023).
- Özel, M. S. (2015). Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri. *IV. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*. Kütahya, 73-88.

- Redd, S., B. (2003). The Poliheuristic Theory of Foreign Policy Decision Making: Experimental Evidence. M. Alex. *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making*. New York: Palgrave Macmillan, 101-126.
- Redd, S. B. (2005). The Influence of Advisers and Decision Strategies on Foreign Policy Choices: President Clinton's Decision to Use Force in Kosovo. *International Studies Perspectives*. Vol. 6, Iss. 1, 129-150.
- Redd, S. B., & Mintz, A. (2013). Policy Perspectives on National Security and Foreign Policy Decision Making. *Policy Studies Journal (PSJ)*, Vol. 41, Iss. 1, 11-37.
- Ridgwell, H. (June 2023). Russian Trade Rises Despite Sanctions, as NATO Member Turkey Offers 'Critical Lifeline'. *Voanews*. <https://www.voanews.com/a/russian-trade-rises-despite-sanctions-as-nato-member-turkey-offers-critical-lifeline-/7128651.html> (e.t. 21.09.2023).
- Sandal, N. A., Zhang, E., James, C. C., ve James, P. (2011). Poliheuristic Theory and Crisis Decision Making: A Comparative Analysis of Turkey with China. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 44, Iss. 1, 27-57.
- Şimşek, N., Şimşek, H. A. ve Zhanaltay, Z. (2017). Analysis of Bilateral Trade Relations between Turkey and Russia Federation. *Bilgi*. No: 83.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-Ukrayna Siyasi İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ukrayna-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (e.t. 30.11.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı*, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.tr.mfa>, (e.t. 29.11.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023). *NATO Genel Bilgi Notu*, <https://www.mfa.gov.tr/data/nato-bilgi--notu.pdf> (e.t. 21.09.2023).
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2023). *Barışı Destekleme Harekâtı*. <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx> (e.t. 21.09.2023).
- T.C. Ticaret Bakanlığı Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2023). *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF%20C3%9CLKE%20RAPORU%20-%202023.pdf> (e.t. 19.09.2023).
- TUİK (Haziran 2023). *Dış Ticaret İstatistikleri*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Haziran-2023-49625> (e.t. 20.09.2023).
- Varol, E. (2017). *Polihöristik Karar Verme Teorisi Çerçevesinde İsrail'in 2006 Lübnan Müdahalesi Kararı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumuşak, T. (2023). Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rolünün Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, 165-194.

SUMMARY

One of the newest approaches to analyzing decision-making processes is the Polyheuristic Theory (PH). At its core, poliheuristic theory is basically a decision-making approach that can be considered as a combination of cognitive and rational approaches. PH tries to explain how decision-makers make decisions in the international environment and what stages they go through in the decision process without negating the cause-effect paradigm in making a decision. The theory which was first proposed by Alex Mintz in 1993 and subsequently established in the field of political science at the "Decision-Making on War and Peace: A Cognitive-Rational Debate" conference organized by the University of Texas in 1994, predicts an analytical model that consists of two stages in the decision-making process. According to this theory, in the first stage of the decision-making process, some of the existing options/alternatives are eliminated by utilizing shortcuts related to the

situation in question. At this stage, decision-makers avoid analyzing the available information in detail in terms of each dimension they have identified. In the second stage of the decision-making process, a rational choice is made by conducting a cost-benefit analysis among the remaining alternatives after the elimination process. Thus, this approach not only focuses on the results of the decision and the reasons behind it but also reveals how policymakers reached that decision. Moreover, the approach that envisages a dual decision-making system fundamentally argues that domestic politics is the main determinant in foreign policy and that decision-makers make foreign policy decisions by avoiding political losses. It then suggests that alternatives are carried out rationally by decision-makers.

Starting from this point, this study aims to analyze Turkey's balancing policy between the West and Russia and its mediation role in the Russia-Ukraine War in light of Polyheuristic theory by considering military, political, diplomatic and economic elements. This war has presented many opportunities and risks to Turkey, such as improving its deteriorated relations with traditional allies like the United States and the EU, becoming an energy transit hub between Europe-Atlantic and Russia, increasing its prestige in the international arena, and maintaining its existing relations with Russia and Ukraine. Therefore, it is essential to determine how Turkey formed its foreign policy outcomes during this process and what the consequences/effects of these outcomes were. In this context, in the first part of the study the main thinkers of Polyheuristic theory were discussed and assumptions proposed by this approach in the foreign policy decision-making process were analyzed in detail. In the second part of the study, it was tried to explain Turkey's balancing policy after the Russia-Ukraine War started in February 2022 and the role it undertook as a mediator. Finally, in the third section of the study, Turkey's foreign policy outputs (Western-oriented foreign policy, pro-Russian foreign policy, mediation, etc.) were selected in line with the case study in the foreign policy decision-making process. Then, outcomes/impacts of the preferred foreign policy decisions in military, economic, political, and diplomatic dimensions, as determined by Mintz, were evaluated by creating a decision matrix. In this decision matrix, Turkey's foreign policy decisions after Russia-Ukraine War are scored between very bad (-10) and very good (+10) in terms of dimensions, considering domestic politics. As a result of the study, it is claimed that Turkey eliminated politically irreparable and costly alternatives as a preliminary elimination among the existing alternatives and made foreign policy decisions by rationally evaluating the remaining alternatives. In this study the Polyheuristic theory was tested in the perspective of Türkiye's foreign policy in the Russia-Ukraine War, and it has been able to explain the Turkish foreign policy decision-making system and outcome for the mentioned period.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ (YAZIM KURALLARI, ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Dergimiz, “*TRDizin*”, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*ProQuest*” ve “*SOBİAD*” veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir.

•Dergi yönetim sistemi olan “**Dergipark**” üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne ait olacaktır.

•Dergimiz herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

•Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek yayın etiği ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir (bknz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/policy>)

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında makalenin türü, yazarların kurumları, iletişim bilgileri ve ORCID bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayacak Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler” (Key Words)” bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimedenden oluşmalı ve verilen bilgiler öz'e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, Dergipark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/ lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak Dergipark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; *Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248* Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1- %2014.pdf>

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir :(Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

Vasfi, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği*, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayımlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGreen – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün. İstanbul: Deki.* Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.*

• **Çok Yazarlı Kitap** Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.*

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda. Ankara: İmge.*

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Kemal Özbek (Ed.), Kamusal Alan Dahilinde (s. 689-713). Ankara: Dost.*

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World(7. Baskı). New York: Longman.*

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values.* erişim <http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135>

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>*

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir. Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141*

• **Elektronik Gazate Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar.* www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.* E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776). *Metin İçinde Kullanımı :(Smith, 1776/1976)*

•**Kitaptan Çevrilmiş Bölüm**

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). *The Best Quality*. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscape Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•**Dergi Tek Yazarlı Makale**

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•**Dergi Çok Yazarlı Makale**

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•**Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•**Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•**Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. Milliyet, s.21.

•**Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•**Ansiklopediler**

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: *Encyclopaedia Britannica*. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•**Sözlükler**

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Helmmender, 2008)

•**Görüşme**

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girerse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girerse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•**Televizyon Programı**

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:**
(Economist, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ (Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 Yunusemre-MANİSA- TÜRKİYE

E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MCBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published four times a year, March, June, September and December. Manuscripts in Turkish, English, German, Russian and French are welcomed.

- Our journal does not charge any publication fee.
- The publisher, editor and editorial board of the journal don't accept the responsibility of the publication ethics violations that may arise with the opinions and thoughts expressed by the author/ authors. The responsibility of the articles in the journal belongs to the author/authors (For more information: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/policy>)

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- At the end of the page, the type of the article, the institutions of the authors, contact information and ORCID information should be given. You can visit <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23815> to review our publication ethics rules in more detail.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. Cuneyt Yenal KESBİÇ (*Editor of Journal of Management and Economics*) Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TURKEY E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr